

*Илья Ильф
Евгений Петров*

ОЛТИН БУЗОҚ

Роман

*Тошкент
Ғафур Ғулом номидаги
Адабиёт ва санъат
нашриёти
1978*

МИРЗИЁД МИРЗОИДОВ
таржимаси

Ильф Илья ва Петров Евгений.

Олтин бузоқ. Роман. М. Мирзоидов таржимаси.

Т., Адабиёт ва санъат нашриёти, 1978 ©.

352 б.

1. Автордош.

Совет ҳокимияти барпо қилинган, одамлар гўё элақдан ўтказилгандек, сарғи саракка, пучаги пучакка ажралди. Саралари янги совет тузумига ҳалоо хизмат қила бошлади. Пучаклари эса ўзини ҳар қаёққа ташлаб, ҳаром-ҳарош йўл билан тирикчилик ўтказиш пайига тушди. Бундайлар шу даражага бориб етдики, ҳатто ўзларини Карл Маркснинг неварасимиз, Фридрих Энгельснинг жиянимиз, лейтенант Шмидтнинг ўғлимиз, леб чекка жойларда молдий ёрдам ола бошлашди. Шуниси қизиқки, 1928 йилда лейтенант Шмидтнинг ўттизта „ўғли“, тўртта „қизи“ борлиги аниқланди.

И. Ильф ва Е. Петров ўзларининг „Олтин бузоқ“ сатирик романида ана шундай товламачиларни, туҳматчиларни ва қўли ёғрилларнинг астар-аврасини ағдарадилар. „Олтин бузоқ“ „Ўн икки стул“ романининг давомидир.

Ильф Илья и Петров Евгений. Золотой теленок.

Р 2

И — П $\frac{70302 - 56}{352 (06) - 78}$ 86 — 78

© Гафур Ғулوم номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти,
1978 й. (Тарж.)

Муаллифлардан

Одатда бизнинг қўшма адабий хўжалигимизга оид бутунлай ўринли, аммо нуқул бир хил савол билан мурожаат қилишади: «Икковлашиб қандай ёзасизлар?»

Аввалига биз батафсил, икир-чикирларгача баён қилиб, «12 стул» романининг қаҳрамони Остап Бендерни ўлдириш ёки тирик қолдириш хусусида фикрлашиб қолганимизгача гапириб юрдик. Қаҳрамоннинг қисмати ни чек ташлаш ҳал қилганиниям унутмадик. Қанддонга иккита қоғоз ташладик, улардан бирига титроқ қўл билан бош чаноғи ва товуқ суякларининг расми чизилган эди. Қоғозлардан бирини олганимизда бош чаноғи чиқди-ю, шу билан буюк мударбирнинг куни битди. Бош чаноғини устара билан тилим-тилим қилиб қирқдик.

Кейин чалакам-чатти жавоб бера бошладик. Фижиллашиб қолганимизни айтмайдиган бўлдик. Кейин икир-чикирларга ҳам барҳам бердик. Ниҳоят, ўлганнинг кунидан жавоб бера бошладик:

— Икковлашиб қандай ёзамизми? Ишқилиб ёзамизда. Худди ака-ука Гонкуралардек. Эдмонд редакцияма-редакция югуриб юради, Жюль бўлса, мабодо таниш-билишлар ўмариб кетмасин, деб қўлёзмани пойлаб ўтиради.

Бир куни баногоҳ одатдагидан бошқача саволга дуч келдик:

— Қани, айтинг-чи,— деди Совет ҳокимиятини Англиядан анча кейин, Грециядан пича олдин тан олган қандайдир бадқовоқ бир одам,— қани айтинглар-чи, нима учун кулгили ёзасизлар? Юксалиш даврида кулгига бало борми? Нима, эсларингни едингларми?

Кейини ўша одам захрини сочиб, ҳозир кулгининг заррли эканлигини бизга узоқ тушунтирди.

— Кулиш гуноҳ!— деди у.— Ҳа, кулишга ўрин йўқ! Жилмайиш ҳам мумкин эмас! Мен бу янги ҳаётни, бу силжишларни кўрсам, кулгим қистамайди, сажда қилгим келади!

— Ахир биз бекордан-бекорга кулмаймиз,— деб эътироз билдирдик.— Бизнинг мақсадимиз юксалиш даврини тушунмайдиган худди ўшанақа одамларни ҳажв қилишдир.

— Ҳажв кулгили бўлолмайди,— деди бадқовоқ ўртоқ ва қандайдир чиллаки баптистни асил пролетар ҳисоблаб, унинг қўлтиғидан шартта олдию ўз квартирасига бошлади.

У ерда энди миждовлик қилади, «Текинхўрларга омонлик йўқ!» аталмиш олти томлик романига киритади.

Бу айтганларимиз уйдирма эмас. Бундан кулгилироқ ҳангомани ўйлаб топиш ҳам мумкин эди.

Бундай маддоҳга изн берилса борми, у ҳатто эркаларга ҳам паранжи ёпинтиради, ўзи эса тонг саҳардан бошлаб трубада гимнлар чалади, диний оятлар ўқийди, социализм қурилишига худди шу тахлит ёрдам қилиш керак, деб ўйлайди.

«Олтин бузоқ»ни ёзар эканмиз, хаёлимиздан ўша бадқовоқ кимсанинг турқи бир зум бўлсин нари кетмади.

— Мабодо бу боб кулгили чиқса-чи? Бадқовоқ кимсанима деркин?

Ниҳоят, биз шундай қарорга келдик:

а) роман иложи борича қувноқ ёзилсин,

б) бордию бадқовоқ кимса, ҳажв кулгили бўлмайди, деб яна гишғиша қилса, *республика прокуроридан мазкур кимсани каллаварам зараркунандачи сифатида жинсий жавобгарликка тортиш сўралсин.*

И. Ильф, Е. Петров

Биринчи қисм
„АНТИЛОПА“ ЭКИПАЖИ

*Кўчадан ўтаётиб ён-верингга қара,
(Кўча ҳаракати қондаси.)*

I боб

ПАНИКОВСКИЙ БИТИМНИ БУЗГАНИ ХУСУСИДА

Пиёдаларни севиш керак.

Пиёдалар инсониятнинг аксари қисмини ташкил этади. Ташкил этганда ҳам энг асил пиёдалар қисмини ташкил этади. Дунёни пиёдалар бунёд этишган. Улар шаҳарлар қурганлар, кўп қаватли биноларни тиклаганлар, канализация ўтказганлар, кўчаларга тош ётқизганлар ва электр чироқлари билан ёритганлар. Худди шу пиёдалар дунёга маданият тарқатдилар, китоб босишни ихтиро этдилар, порохни ўйлаб топдилар, дарёлар устига кўприклар қурдилар, Миср иероглифларини ўқидилар. Соқол оладиган мосламани турмушга олиб кирдилар, қул савдосини йўқотдилар ва ловия билан нўхатдан бир юз ўн тўрт хил хушхўр таом тайёрлаш мумкинлигини аниқладилар.

Ҳамма нарса тахт бўлиб, қадрдон куррамиз бирмунча кўркам тую олгач, автомобилчилар пайдо бўлишди.

Нафсиламр, автомобилни ҳам пиёдалар ихтиро қилишди. Бироқ, афсуски, автомобилчилар буни дарров унутдилар. Улар бўш-баёв ва доно пиёдаларга кун бермай ҳўйдилар. Пиёдалар қурган кўчалар автомобилчилар ихтиёрига ўтиб кетди. Тош йўллар кенгайди, тротуарлар торайиб, камбаргина бўлиб қолди. Пиёдалар юракларини ҳовучлаб девор тагидан юра бошладилар.

Катта шаҳарда пиёдалар ҳадик-хавотирда яшашади. Уларни балонинг оғзига рўпара қиладилар. Уларга кўчадан фақат чорраҳада ўтишга рухсат этишган, одатда бундай жойлар серқатнов бўлади, пиёданинг ҳаёти қил устида туради.

Бизнинг бепоён мамлакатимизда пиёдаларнинг фикрича, юк ва одамларни тинчгина ташинишга мўлжалланган оддий автомобиль ажал уругини сочувчи қурол сифатида даҳшатли тус олди. У кўплаб касабани союз аъзолари ва уларнинг оилаларини майиб-мажруҳ қилди. Бордию пиёда аҳён-аҳёнда омон қолиб, машинанинг кумуш ранг тумшуғи тагидан соппа-соғ чиққудек бўлса, милиционер ундан, кўча ҳаракати қондасини буздинг, деб жарима олади.

Умуман, пиёдаларнинг обрўсига қаттиқ путур етди. Дунёга Горацій, Бойль, Мариотт, Лобачевский, Гутенберг ва Анатолий Франс каби ажойиб сиймоларни етказиб берган пиёдалар, ҳозир тупроқдан ташқари юрибмиз, деб ўзларининг ҳаёт эканликларини эслатиш учун минг мақомга йўрғалайдилар. Э, оти бору ўзи йўқ худойим, пиёдалар бошига не кунларни солдинг!

Мана у, бир қўлига «Тўқимачилар турмушини қайта қурамиз» деган шиор ёзилган байроқ ушлаб, Сибирь йўли орқали Владивостокдан Москвага келяпти. Елкасига ташланган таёқ учиди қўшимча «Ваня тоға» шиппаги билан қопқоқсиз тунука чойнак силкинади. Бу пиёда юрадиган совет физкультурачиси. У Владивостокдан ўсмирлигида чиққан, ёши бир жойга бориб қолганида эса Москва остонасида оғир юк машинаси босиб кетади. Машина номерини пайқамай ҳам қоладилар.

Ёки мана европалик пиёданинг бошқа бир сўнгги нусхаси. У бочка думалатиб, дунёни айлангани чиққан. Бу пиёда, жон, деб бочкаси ҳам сайр қиларди-я, лекин унда ҳеч ким эътибор бермайди, унинг тўғрисида газеталарда ҳам ёзишмайди. Чор-ночор умри бўйи бу лаънати бочкани думалатишга мажбур, тағин денг унга (қандай шармандалик!) йирик сариқ ҳарфлар билан «Шофёрлар орзуси» номли автомобиль мойнинг энг сифатли эканлигини мадҳ этувчи ёзув ёзилган.

Пиёдалар шу йўсин қадрини йўқота борди.

Фақат кичик-кичик рус шаҳарларидагина пиёдани ҳамон ҳурмат қилишади ва севишади. Бу ерларда у ҳали ҳам кўчаларнинг хўжайини, тош йўлларда дориламон юради, истаган жойидан эпчиллик билан ўтаверади.

Кўпинча ёзги истироҳат боғларининг маъмурлари ва конференсьелар киядиган усти оқ фуражка кийган киши, турган гапки, инсониятнинг улуг ва ардоқли қисмига

тааллукли эди. У ён-верига калондимоглик билан назар ташлаганча Арбатов шахрининг кўчаларидан ўтиб борарди. Унинг қўлида мўъжаз акушерлар саквояжи бор эди. Артистона фуражкадаги пиёдани шаҳар заррача бўлсин ҳайратга солмаган эди.

У ўнларча ҳаво ранг, саёқ гулли, оқ пушти жомхоналарни кўрди. Черков гумбазларининг ўнгиган Америка зарҳали кўзига ташланди. Давлат биносининг устида байроқ ҳилпирарди.

Шаҳар ташқарисидаги кремлнинг минорали дарвозаси олдида икки аламзада кампир французча гаплашишар, Совет ҳокимиятидан нолишар, суюкли қизларини эслашар эди. Черков ертўласидан совуқ уфурар, вионинг нордон ҳиди димоққа гупиллаб урилар эди. Афтидан, у ерда картошка сақланарди.

— Картошка сақланидиган даргоҳ,— деди оҳиста пиёда.

У оҳак билан «5-округ хотин-қизлар конференциясига салон» деган шиор ёзилган фанер дарвоза тагидан ўтдида, Еш Истеъдодлар Бульвари аталмиш хиёбоннинг бошига чиқди.

— Йўқ,— деди пиёда афсус-надомат билан,— бу Риоде-Жанейро эмас, ундан баттарроқ.

Еш Истеъдодлар Бульваридаги барча скамейкаларда китобларини очган кўйн ёлғиз қизлар ўтиришарди. Олачалоқ кўланка китоб саҳифаларига, очиқ билақларга, пешоналардаги бежирим соч тутамига тушарди. Келгинди соя-салқин хиёбонга кириб келганида скамейкада ўтирганлар ғимирлаб қолишди. Қизлар юзларини Гладков, Элиза Ожешко ва Сайфуллинанинг китоблари билан тўсганча, кўзлари жавдираб уни кузатишди. У шахдам қадам ташлаб ҳаяжонга тушган китобхон қизлар ёнидан ўтдию кўзлаган манзили — ижроком биноси қаршисига чиқди.

Шу пайт муюшдан извошчи чиқиб келди. Унинг ёнида извошнинг чанг, сири кўчган қанотини ушлаб, устига «Musique» сўзлари ёзилган папкани силкитганча узун кўйлак кийган бир одам илдам келарди. У куйиб-пишиб извошчига алланарсани исботларди. Бурни бодрингдек, ёши ўтган извошчи эса оёқлари билан чамадонни қисганича ора-сира суҳбатдошига шимилдириқ кўрсатарди. Азбаройи баҳсга берилиб кетганидан кизаги диван духобасидек яшил йилтиллаётган инженерча фуражкаси бир

ёнга қийшайиб кетган эди. Талашиб-тортишаётган бу икки киши баланд овозда дим-бадам «маош» деган сўзни тилга олардилар.

Ҳадемай уларнинг оғзидан бошқа сўзлар ҳам чиқа бошлади.

— Сиз бунинг учун жавоб берасиз, ўртоқ Талмудовский!— деб қичқирди узун кўйлакли, юзидан инженернинг шимилдириғини итариб ташлаб.

— Мең сизга айтяпман, бунда биронта тузук мутахассис бундай шартга кўниб, сизга ишга бормаиди,— деди Талмудовский бармоқларини асл ҳолига келтириш учун ҳаракат қиларкан.

— Сиз яна ойлик тўғрисида тихирлик қиляпсизми? Унда юлғичлик ҳақида масала кўтариш керак бўлади.

— Тупураман ойликка! Текинга ишлайман!— деб қичқирди инженер кўлини шимилдириқ қилиб ҳар мақомда ўйнатар экан.— Хоҳласам, пенсияга чиқиб кетаман. Сиз бу зўравонликни кўйинг. Ҳамма жойда: «Озодлик, тенглик, биродарлик» деб ёзишади, мени бўлса бу каламуш инида ишлашга мажбур қилишмоқчи.

Инженер Талмудовский шу заҳоти бармоқларини ёзиб юборди-да, уларни букиб санай бошлади:

— Квартира чўчқохонанинг ўзи, театр йўқ, ойлик эса... Извошчи! Вокзалга ҳайда!

— Др-р!— деб чинқирди узун кўйлакли жонҳолатда олдинга чопиб, отни жиловидан ушлаганча.— Мен инженер ва техниклар секциясининг секретари сифатида... Кондрат Иванович! Ахир завод мутахассисларсиз қолади-я... Худодан кўрқинг... Жамоатчилик бунга йўл кўймаиди, инженер Талмудовский... Папкамда протокол бор.— Секция секретари шундай деб, оёқларини керганча, апил-тапил «Musique»сининг боғичини еча бошлади. Бу эҳтиётсизлик баҳсга хотима ясади. Талмудовский йўл очқлигини кўриб, даст ўрнидан турдию овозининг бори-ча ҳайқирди:

— Кетдик вокзалга!

— Қаёққа? Қаёққа?— деб гўлдиради секретарь извош кетидан югуриб.— Сиз қочоқсиз, меҳнат фронтдан қочдингиз!

Можарони мароқ билан кузатиб турган келгинди бўм-бўш майдонда бир зум турди-да, комил ишонч билан деди:

— Йўқ, бу Рио-де-Жанейро эмас.

Бир дақиқадан кейин у райижроком раиси кабинетининг эшигини қоқди.

Эшик ёнидаги столда ўтирган секретарь ундан сўради:

— Сизга ким керак? Раиснинг олдида нима қиласиз? Қандай иш билан келдингиз?

Кўринишидан келгинди ҳукумат, хўжалик ва ижтимоий ташкилотлардаги секретарлар билан қандай муомала қилишни жуда яхши билиб олган эди. У ошиғич давлат иши билан келдим, деб бош қотириб ўтирмади.

— Шахсий иш билан,— деди у қуруққина, сўнг секретарга парво қилмай эшик тирқишидан мўралади.— Ҳузурингизга кирсам майлими?

Жавоб ҳам кутмай ёзув столи ёнига келди.

— Салом, сиз мени танимаяпсизми?

Кўк пиджак кийган, худди шундай кўк шимини пошнаси билан этигининг қўнжига тиққан қора кўз, калла-хум раис келгиндига паришонхотир назар ташлади-да, танимаслигини айтди.

— Наҳотки танимаяпсиз! Ҳолбуки, кўпгина одамлар менга, қуйиб қўйгандек отангизга ўхшайсиз, дейишади.

— Мен ҳам отамга ўхшайман,— деди раис тоқатсизланиб.— Хўш, ўртоқ, нима дейсиз?

— Отадаям ота бор, ҳамма гап ана шунда,— деди маъюсланиб келгинди.— Мен лейтенант Шмидтнинг ўглиман.

Раис хижолат чекиб, ўрнидан қўзғалди. У елкасига қора накидка ташлаб юрувчи, мис тугмаларига шер сурати ишланган маълум ва машҳур инқилобий лейтенантнинг сиймосини — рангпар юзини шоша-пиша кўз олдига келтирди. Раис бундай антиқа учрашув муносабати билан Қора денгиз қаҳрамонининг ўғлига берадиган саволини миясида, пишитаётганида келгинди кабинетдаги жиҳозларни худди инжиқ харидордек кўздан кечира бошлади.

Бир вақтлар, подшо замонида идоралар бир андазада жиҳозланарди. Давлат жиҳозлари махсус шаклда ишлаб чиқариларди: шкафлар ясси, шифтга етадиган, ёғоч диванлар уч дюймли сайқалланган ўриндиқли, столлар бильярдники сингари йўғон оёқли ва эман панжарали, бамисоли бу ерни ташқи нотинч дунёдан ажратиб турадиган гунг девор бўларди. Революция даврида бу шаклдаги жиҳозлар қарийб барҳам топди, шу билан уларнинг

ишлаб чиқариш сирлари ҳам йўқолди. Одамлар амалдорларнинг хоналарини қандай жиҳозлашни эсларидан чиқариб қўйдилар, шу боис хизмат кабинетларида, хусусий квартираларда зарур ҳисобланган жиҳозлар ҳам кўзга кўриниб қолди. Идораларда бахт рамзи — етти та чинни фил қўйиладиган ойна тоқчаси бор пружинали адвокатлар дивани, идиш-оёқ учун эҳром нусха жавонлар, бол касаллар учун йиғма чарм креслолар, ҳаво ранг япон вазалари пайдо бўлди. Арбатов райижрокоми раисининг кабинетида одатдаги ёзув столидан ташқари иккита пастак юмшоқ курси, сузилган пушти шойи қопланган йўл-йўл кушетка, Фузи-Ямали атлас экран ҳамда чамандек олча сурати ишланган қўпол ойнабанд славян шкафи тиқиштирилган эди. «Шкаф қурғур «Ҳей, славянлар!» хилидан-ку, — деб ўйлади келгинди. — Бу ердан дурустроқ марса ундириб бўлмайди. Йўқ, бу Рио-де-Жанейро эмас».

— Зап кепсиз-да, — деди ниҳоят раис. — Сиз албатта Москвадан келаётган бўлсангиз керак?

— Ҳа, йўл-йўлакай, — деди келгинди кушеткани кўздан кечираётиб, ижрокомнинг молиявий ишлари чатоқ эканлигига тобора кўпроқ ишонч ҳосил қилиб. У Ленинград ёғоч трести ишлаб чиқарадиган янги швед мебели билан жиҳозланган ижрокомларни афзал кўрарди.

Раис бир кўнгли лейтенантнинг ўгли Арбатовга қандай юмуш билан келганини сўрамоқчи бўлди-ю, аммо ўзи ҳам кутмаган ҳолда нолон жилмайиб, сўз қотди:

— Ажойиб черковларимиз бор. Бу ерда фан бошқармасидан келишди, реставрация қилишмоқчи. Айтинг-чи, «Очаков» броненосецидаги қўзғолонни эслайсизми?

— Гира-шира, гира-шира, — деди келгинди. — Уша қаҳрамонона даврда мен ҳали кичкина гўдак эдим.

— Кечирасиз, исмингиз нима?

— Николай... Николай Шмидт.

— Отангизнинг исми-чи?

«Эҳ, нақадар бемаънилик!» — деб ўйлади келгинди. Отасининг фамилиясини унинг ўзи ҳам билмасди.

— Ҳа-а, — деди у гапни чалғитиб, — ҳозир аксари одамлар қаҳрамонларнинг исмларини билишмайди. НЭПнинг касру касофати. У энтузиазмлар йўқ. Мен, очиги, шахрингизга мутлақо тасодифан келиб қолдим. Йўлда фалокат оёқ остидан чиқиб қолдию бор шудимдан айрилдим.

Гап мавзуи бошқа ёққа кўчганидан раис жуда кур-

санд бўлди. Унга Очаков қаҳрамонининг исмини унутгани шармандалик бўлиб кўринди.

«Дарҳақиқат,— деб ўйлади у қаҳрамоннинг шодон чеҳрасига меҳр билан тикилиб,— ишга берилиб, даққи бўлиб кетасан бу ерда. Улуғ даврни ҳам унутасан».

— Нима дедингиз? Бор шудимдан айрилдим, дедингизми? Қизиқ!

— Албатта, мен хусусий бирон-бир савдогарга мурожаат қилсам бўларди,— деди келгинди,— мени ҳеч ким қуруқ қайтармайди, лекин ўзингиз биласиз, сиёсий нуқтаи назардан бу унчалик тўғри келмайди. Революционернинг ўғли келиб-келиб хусусий савдогардан, нэпмандан пул сўраса-я...

Сўнгги сўзларни лейтенантнинг ўғли кучаниб айтди. Раис келгиндининг овози ўзгарганини кўриб, ташвишга тушиб қолди. «Тутқаноқ бўлса-я?— деб ўйлади у.— Бошим ғалвадан чиқмайди».

— Хусусий савдогарга мурожаат қилмаганингиз жуда яхши бўпти,— деди раис бутунлай довдираб қолиб.

Сўнг Қора денгиз қаҳрамонининг ўғли ётиғи билан муддаога ўтди. У эллик сўм сўради. Қўли қисқа раис атиги саккиз сўм пулу «Ошқозоннинг собиқ дўсти» номли кооператив ошхонасида овқатланиш учун учта талон берди.

Қаҳрамоннинг ўғли пул билан талонларни эскиган, олма гулли кўк пиджагининг чўнтагига яхшилаб жойлади-да, энди пушти кушеткадан турмоқчи бўлганида кабинет эшигининг орқасида дўпир-дўпир ва секретарнинг ўшқиргани эшитилди.

Эшик шитоб билан очилдию бўсағада янги одам пайдо бўлди.

— Бошлиқ ким бу ерда?— деб сўради у ҳарсиллаб хонани олазарақ кўздан кечирар экан.

— Хўш, мен,— деди раис.

— Салом, раис,— деб дўриллади янги келган одам куракдек кафтини узатиб.— Танишайлик, лейтенант Шмидтнинг ўғли.

— Ким?— деб сўради шаҳар бошлиғи кўзини чақчайтириб.

— Унутилмас, улуғ қаҳрамон лейтенант Шмидтнинг ўғли,— деди келгинди.

Раис шундай дедию ҳафсаласи пир бўлиб, юзи тўсатдан уйқули тус олган биринчи келгиндини кўрсатди.

Икки товламачининг ҳаёти қил устида қолди. Камтар ва соддадил ижроком раисининг қўлида ҳар он Немезиданинг узун шамшири ярақлаши мумкин эди. Тақдир улар ихтиёрига бу тўрдан чиқиб кетиш учун бир сония вақт инъом этди. Лейтенант Шмидтнинг иккинчи ўғлининг кўзи даҳшатдан олайиб кетди.

Ёзлик «Парагвай» кўйлак, чўнтак қопқоғи бор матрос шими ва кўкиш брезент туфли кийган бу одамнинг алифдек қомати дол бўлиб, савлатини йўқотди, шалвираб қолди. Раиснинг чеҳрасида хунук кулги намоён бўлди.

Мана лейтенантнинг ўғли, тамом, хароб бўлдим, ҳозир раиснинг қаҳру ғазаби малла сочли бошимга дўлдек ёрилади, деб гумон қилиб турганида пушти кушеткадан нажот келди.

— Вася!— деб қичқирди лейтенант Шмидтнинг биринчи ўғли ўрнидан ирғиб туриб.— Укажоним! Аканг Коляни танияпсанми?

Шуни деб биринчи ўғил иккинчи ўғилни бағрига босди.

— Танияпман!— деб хитоб қилди кўзи мошдек очилган Вася.— Акам Коляни танияпман!

Бахтли учрашув шунчалар палапартиш эркалашлар ва суюк, қисирлар даражада қучоқлашишлар билан ўтдики, Қора денгиз революционерининг иккинчи ўғли ундан ранги ўчиб, юзи зирқираб, аранг қутулиб чиқди.

Ака-ука қучоқлашганча раисга зимдан қарашар, раиснинг чеҳрасидан эса заҳархандали ифода аримасди. Ака-ука хавф ўтиб кетганини фаҳмлагач, ўзларига нажот келтирган найранг ёнига бўлар-бўлмас гапларни қўшиб-чатиб кенгайтирдилар, уларни турмушларидаги икир-чикирлар ва Истпарт эътиборидан четда қолган 1905 йилги денгизчилар қўзғолонининг янги тафсилотлари билан тўлдирдилар. Улар бир-бирларининг қўлларидан ушлаб, кушеткага ўтирдилар ва раисга хушомадгўйлик билан боқиб, эсдаликларга берилдилар.

— Қандай ажойиб учрашув!— деб ёлғондакам хитоб қилди биринчи ўғил раисга, оилавий тантанага қўшилинг, дегандек имо қилиб.

— Ҳа,— деди раис совуққина.— Бўлади, бўлади.

Раис ҳамон шубҳа исканжасидан халос бўлмаганини кўрган биринчи ўғил укасининг тикандек қаттиқ сариқ, жингала сочларини эркалаб силар экан, сўради:

— Мариуполдан қачон келдинг? У ерда бувимникида турар эдинг-ку.

— Ҳа,— деб гўлдиради иккинчи ўғил,— ўшаникида турардим.

— Нега менга жуда кам хат ёздинг! Мен жуда хавотир олдим.

— Қўлим тегмади, банд эдим,— деди малла соч қовогидан қор ёғилиб.

У, эзма акам ҳозир қандай юмуш билан банд эдинг, деб сўрайди деган ўйга бориб, хавфсираб турарди (асосан у ҳар хил автоном республикалар ва областлардаги ахлоқ тузатиш уйларида банд бўлганди), лекин лейтенант Шмидтнинг иккинчи ўғли суҳбат жиловини ўз қўлига олдию савол берди:

— Нега ўзинг ёзмадинг?

— Мен ёзиб турдим,— деди тўсатдан акаси қувониб.— Заказ хатлар юбордим. Менда ҳатто почта квитанциялари ҳам бор.

Шундай деб у ён чўнтагига қўл суқиб, чиндан ҳам эскирган анча-мунча қоғоз олди ва нима учундир укасига эмас, райижроком раисига, шунда ҳам узоқдан кўрсатди.

Шуниси қизиқки, қоғозларни кўриб раис хотиржам бўлди, ака-уканинг суҳбати эса қизиб кетди. Малла соч шароитга мослашиб, «Очаковдаги исён» номли оммавий брошюранинг мазмунини бирмунча чечанлик билан, лекин миждовланиб ҳикоя қила бошлади. Акаси унинг қуруқ сўзларига майда-чуйда тафсилотлар қўшиб шунчалик жозибали таърифладики, хотиржам бўлаёзган раис яна шубҳага тушиб қолди.

Бироқ у ака-укани тинчгина қўйиб юборди. Улар чопганча кўчага чиқишди, гўё устларидан тоғ ағдарилгандек енгил тортишди.

Улар ижроком биносининг муюшида тўхташди.

— Дарвоқе, болаликка келсак,— деди биринчи ўғил.— Болаликда сизга ўхшаганларни турган жойида ўлдираддим. Рогаткадан.

— Нима учун?— деб сўради шод-хандон машҳур отанинг иккинчи ўғли.

— Ҳаётнинг шафқатсиз қонунини шунақа. Ёки бошқача айтганда, ҳаёт бизга ўзининг шафқатсиз қонунини рўқач қилади. Сиз нима учун кабинетга суқилиб кирдингиз! Раис ёлғиз эмаслигини кўрмадингизми?

— Уйлабманки...

— Э, ҳали ўйладингизми? Демак, сиз аҳён-аҳёнда ўйлар экансиз-да? Сиз мутафаккирсиз. Исмү шарифлари қандай, мутафаккир? Спинозами? Жан Жак Руссоми? Марк Аврелийми?

Малла соч чиндан ҳам айб қилиб қўйганига иқроп бўлиб, жим турарди.

— Хўп, мен сизнинг гуноҳингиздан ўтаман. Яшайверинг. Келинг, энди танишамиз. Ҳар қалай биз ака-укамиз, қариндошлик йўриғи шундай бўлади. Мени Остап Бендер дейишади. Рухсат этинг, сизнинг биринчи фамилиянгиз қандай?

— Балаганов,— деди малла соч ўзини танитиб.— Шура Балаганов.

— Қасби корингизни суриштирмайман,— деди Бендер раъй-андиша билан,— лекин тасаввур қилипман. Чамаси, бирон енгил-елпи иш билан шуғулланишлари керак. Шундайми? Бу йил кўп судланганингиз йўқми?

— Икки марта,— деди Балаганов бемалол.

— Мана буниси ёмон. Нима сабабдан сиз боқий қалбингизни сотасиз? Одам судланмаслиги даркор. Бу қабиҳ иш. Мен ўғирликни айтяпман. Мен сизга айтсам, ўғирлик қилиш гуноҳдир, оингиз балки болалигингизда бу ҳикматни қулофингизга қуйган бўлса керак. Устига-устак, бу куч ва ғайратни бекорга исроф қилишдир.

Бордию унинг сўзини Балаганов кесиб қўймаганда Остап Бендер ҳали кўп эзмалик қилган бўларди.

— Уни қаранг,— деди Балаганов Еш Истеъдодлар Бульварининг ям-яшил тўрини кўрсатиб.— Анави похол шляпали одамни кўряпсизми?

— Кўряпман,— деди Остап Бендер калондимоғлик билан.— Хўш, нима бўпти? Нима, у Борнео оролининг губернаторими?

— У Паниковский,— деди Шура.— Лейтенант Шмидтнинг ўғли.

Хиёбондан, кўркам арғувонлар соясидан бир ёққа жиндак шох ташлаб анча ёшга борган бир одам келарди. Четлари кунгурадор қаттиқ похол шляпани бошига дол қўндириб олган эди. Шими шу қадар калта эдики, кальсонининг оқ боғичи кўриниб турарди. Унинг мўйлови тағда тилла тиши папирос чўғидек йилтилларди.

— Ие, яна биттасими?— деди Остап.— Буниси қизиқ бўлди-ку.

Паниковский ижроком биносига яқинлашди, кираверишда ўйчан кезди, иккала қўли билан шляпасининг теграсини ушлаб, бошига тўғри ўрнатди, сўнг пиджагининг этагидан тортиб қўйди-да, энтикиб нафас олиб, эшик томон юрди.

— Лейтенантнинг уч ўғли бор эди,— деб уқтирди Бендер,— иккитаси ақлли, учинчиси аҳмоқ. Уни йўлдан қайтариш керак.

— Қераги йўқ,— деди Балаганов,— битимни бузиш қандай бўлишлигини бир билиб қўйсин.

— Қанақа битим экан у?

— Сабр қиллинг, кейин сўзлаб бераман. Кирди, кирди!

— Мен ҳасадгўй одамман,— деб иқроп бўлди Бендер,— лекин ҳозир ҳасад қиладиган нарса йўқ. Сиз буқалар уришишини ҳеч кўрганмисиз? Юринг кўрамиз.

Шмидтнинг апоқ-чапоқ ўғиллари муюшдан чиқишди-да, раис кабинетининг деразаси ёнига келишди.

Хира, доғ-дуғ дераза орқасида раис ўтирарди. У тез-тез ёзарди. Барча ёзадиган одамлар каби унинг ҳам юзи қайғули эди. Бирдан у бошини кўтарди. Эшик ланг очилдию ичкарига Паниковский кирди. У шляпасини яғири чиққан пиджагига босганича ёзув столи олдида тўхтади ва дўрдоқ лабларини узоқ қимирлатди. Шундан сўнг раис столдан сапчиб турди ва оғзини карракдек очди. Ака-ука чўзиқ қичқиряқ эшитишди.

Остап «ҳамма орқага», деб Балагановни судраб қолди. Улар югурганча бульварга келишди-да, дарахт орқасига яширинишди.

— Шляпангизни ечинг,— деди Остап,— бошингизни очинг. Ҳозир жасадни олиб чиқишади.

У янглишмади. Раиснинг даргазаб бўкириши ва дағдағаси тинмаёқ ижроком дарвозаси олдида иккита норгул хизматчи кўринди. Улар Паниковскийни олиб чиқишди. Биттаси уни қўлидан, бошқаси оёғидан кўтарган эди.

— Марҳумнинг жасадини,— деб шарҳлади Остап,— яқин кишилари ва дўстлари қўлларида кўтариб чиқдилар.

Хизматчилар лейтенант Шмидтнинг учинчи лақма ўғлини зина ёнига олиб келдилар ва шошилмай силкита бошладилар. Паниковский итоатгўйлик билан мовий осмонга боққанча чурқ этмасди.

— Қисқача мотам мажлисидан сўнг...— деб давом этди Остап.

Худди шу аснода хизматчилар Паниковскийнинг гавдасини жадал силкиб, кейин кўчага улоқтирдилар.

— ...жасад ерга қўйилди,— деб гапини якунлади Бендер. Паниковский ерга қурвақадек шалоп этиб тушди. Кейин ирғиб ўрнидан турди-да, илгаригидан ҳам баттар бир томонга шох ташлаб Еш Истеъдодлар Бульваридан ўқдек учиб кетди.

— Хўш, энди сўзланг,— деди Остап,— бу газанда қандай қилиб битимни бузди? У қанақа битим эди ўзи?

II боб

ЛЕЙТЕНАНТ ШМИДТНИНГ УТТИЗ УГЛИ

Серташвиш тонг тугади. Эмикдошлар чурқ этмай шитоб билан ижроком ёнидан узоқлашишди. Марказий кўчадан деҳқонларнинг аравасида узун пўлат из олиб келишмоқда эди. Кўча даранг-дурунг ва жаранг-журунг овозларга шу қадар тўлиб кетган эдики, гўё балиқчиларнинг брезент коржомасидаги аравакаш пўлат из эмас, бутун бошли оркестр олиб кетаётгандек туюларди. Қуёш магазиннинг кўрғазмали ўқув қуроллари қўйилган витринасини чароғон этган эди. Бу ерда глобуслар, бош чаноқлари ва бўёқ билан пиянистанинг жигари ажабтовур чизилган картон устида икки скелет дўстона қучоқлашиб турарди. Штемпель ва печать тайёрлайдиган устахонанинг ғариб деразасининг аксари қисмини: «Тушлик танаффус», «Тушлик танаффус кундузи соат 2 дан 3 га-ча», «Ёпиқ. Тушлик», жўнгина «Берк», «Магазин ёпиқ» деган сўзлар ёзиқли сирланган лавҳалар эгаллаган эди. Ниҳоят, кўзга пишиқ қора тахтага зарҳал ҳарфлар билан: «Молларни ҳисобга олиш учун ёпилди», деб ёзилган лавҳа ярқ этиб ташланди. Чамаси, бу ёзувларга Арбатов шаҳри аҳолисининг эҳтиёжи катта эди.

Штемпель ва печать тайёрловчи устахона ҳаётни бошқа барча ҳодисотларидан бебаҳра, «навбатчи энага» сўзлари ёзилган ёлғиз кўк лавҳа билан чекланган эди.

Сўнг бирин-кетин духовой музика асбоблари, мандолиналар ва йўғон торли балалайкаларнинг учта магазини жойлашган эди. Мис трубалар қизил коленкор қоп-

ланган витрина поғоначаларида кўзни қамаштирадиган даражада жилва қилиб ётарди. Айниқса бас-геликон чиройли эди. У гумбаздай, кулча бўлиб офтобда шунчалик эринчоқлик билан исиниб ётардики, уни витринада эмас, ҳайвонот боғида фил ва бўғма илон орасида сақлаш керак эди. Токи дам олиш кунлари ота-оналар болаларини унинг ёнига олиб келиб: «Мана, болажоним, геликон павильони. Геликон ҳозир ухлаб ётибди. Уйғонса, албатта ўкиради»,— десинлар. Болалар гаройиб трубага кўзлари чақнаб қарашса қандай соз бўларди.

Бошқа вақт бўлганида Остап Бендер бу янги, катталиги нақ уйдек келадиган балалайкага, жазирама иссиқ майиштириб бужмайтирган граммофон пластинкаларига ва пионерларнинг барабанларига эътибор берган бўларди. Бежирим бўялган бу барабанлар кишида, ўқ — аҳмоқ, найза — чақмоқ, деган фикр уйғотарди, лекин ҳозир бу нарсалар Остапнинг кўнглига сиғмасди. Унинг қорни оч, овқат егиси келарди.

— Сиз, албатта, молилавий жаҳаннам ёқасида турган бўлсангиз керак-а?— деб сўради у Балагановдан.

— Пул тўғрисида гапиряписизми?— деди Шура.— Мана, икки ҳафтадирки, бир тийинга зорман.

— Ундай бўлса, ҳаётдан кўзиёғиз очиқлигича кетасиз, йигитча,— деди Остап насиҳатомуз.— Молилавий жаҳаннам барча жаҳаннамлардан чуқурроқ, унга муттасил қулаш мумкин. Ҳай майли, хафа бўлманг. Мен ҳар қалай, тушликка учта талон эплаб чиққанман. Ижроком ранси бир кўришдаёқ мени ёқтириб қолди.

Бироқ тутинган ака-ука шаҳар бошлиғининг ҳиммати билан баҳра олишолмади. «Ошқозоннинг собиқ дўсти» номли ошхонанинг эшигига занглаганми ёки қора бугдой бўтқаси текканми, билиб бўлмайдиган отнинг калласидек қулф осилган эди.

— Аттанг, турган гапки,— деди Остап ачиниб,— шницелларни ҳисобга олиш муносабати билан ошхона бир умрга ёпиб қўйилган. Жасадимизни чакана савдогарлар бурдалашларига беришдан ўзга чорамиз йўқ.

— Чакана савдогарлар нақд пул сўрашади,— деди бўғилиб Балаганов эътироз билдирадиган экан.

— Ҳечқиси йўқ, хўп, сизни қийнамай қўя қолай. Раис устимдан зар сочди, оз эмас, кўп эмас, нақ саккиз сўм берди. Лекин бундан кўраги, ҳурматли Шура, мен сизни бекорга боқмайман. Ёдидиган ҳар бир витаминим

учун сиздан бир талай майда-чуйда хизмат талаб қиламан.

Бироқ шаҳарда чакана овқат сотадиган жой бўлмагани учун ака-ука ёзги кооператив боғида овқатланишди, бу ердаги алоҳида плакатлар аҳоли овқатланиши соҳасида Арбатовда русм қилинган сўнгги янгиликлар билан таништирарди:

ПИВО ФАҚАТ КАСАБА СОЮЗ АЪЗОЛАРИГА БЕРИЛАДИ

— Квас ичиб қўя қоламиз,— деди Балаганов.

— Маъқул,— деб қўшилишди Остап.— Маҳаллий квасни Совет ҳокимиятига хайрихоҳ чакана артель тайёрлайди. Хўш, энди айтинг-чи, каллакесар Паниковский қандай гуноҳ қилди? Мен майда-чуйда лўттибозликлар тўғрисидаги ҳикояларни яхши кўраман.

Қорни тўйган Балаганов халоскорига шукроналик билан боқди-да, ҳикоясини бошлади. Бағоят қизиқ-қизиқ маълумотлардан иборат ҳикоя икки соатга чўзилди.

Инсоният фаолиятининг ҳар бир соҳасида унга хизмат ва талаб расаматини махсус ташкилотлар тартибга солиб туради. Актёр Омскка рақобат хавфидан ҳайиқ-маса ҳам бўлишини аниқлаб, у ўйнайдиган ҳиссиз ошиқ ёки «дастурхон мунтазир» дейдиган ролига бошқа даъвогар йўқлигига ишонч ҳосил қилгачгина жўнаб кетади. Темирйўлчиларни уларнинг ғамини еб, газеталарда юк тарқатадиган ишсиз тақсимловчилар Сизрань — Вязма йўлида иш топишлари маҳол ёки Урта Осиё йўли божхонада ишловчи тўртта қоровул аёлга муҳтож, каби хабарларни босиб чиқарадиган кадрдон учкпрофсожлари ҳимоя қилади. Эксперт-товаровед газетада эълон беради, шундан сўнг бутун мамлакат ёруғ жаҳонда ўн йиллик стажни бор эксперт-товаровед борлигидан, оилавий шароит тақозоси билан Москвадаги хизмат жойини вилоятдаги ишга алмаштирмоқчи эканлигидан воқиф бўлади.

Ҳамма нарса тартибга солиб турилади, тозаланган ўзандан оқади, тамомила қонунга мувофиқ ва қонун ҳимояти остида ҳаракатланади.

Бироқ ўзларини лейтенант Шмидтнинг болалари деб атовчи алоҳида тоифадаги ўғрилар бозоригина тўс-тўлол, ит эгасини танимайдиган аҳволда эди. Бошбошдоқлик лейтенант болалари уюшмасини бузмонда эди. Улар,

шубҳасиз, аксарияти ўта содда, инонувчи маъмурият, жамоат ва хўжалик ходимлари билан бўладиган бир зумлик танишишдан касб-корлари келтирадиган даромадни ундиролмасдилар.

Бутун мамлакат бўйлаб Карл Маркснинг сохта наби-ралари, Фридрих Энгельснинг ўрни-тагида йўқ жиянлари, Луначарскийнинг ога-инилари, Клара Цеткиннинг амакивачча ва холаваччалари ёки, қолаверса, машҳур анархист князь Кропоткиннинг авлоди лўттибозлик ёки тиланчилик қилиб санқиб юришарди.

Улуғ кишиларнинг уруғ-аймоқлари Мюнхендан Беринг кўрфазигача ва Аракс Нахичеванидан Франц-Иосиф еригача ижрокомларга қадам ранжида қилишар, станцияларда ҳақ деб ўтиришар, извошларда ўйчан сайр қилиб юришар эди. Улар шошилишарди. Чунки ишлари кўп эди.

Бироқ вақти келиб уруғ-аймоқлар ҳаддан ташқари меъёрдан ошиб кетди-ю, ўзига хос бу бозор касодга учрагач, унда ислоҳот ўтказишга зарурат туғилди. Секин-аста Карл Маркснинг неваралари, Кропоткиннинг, Энгельснинг авлоди ва шунга ўхшашлар юлдуз кўрмай жон бера бошлашди. Гуллагандан лейтенант Шмидт болаларининг уюшмаси гуллай бошлади. Бироқ Польша сеймига ўхшаб бу уюшмани бошбошдоқлик ҳамма вақт ларзага солиб турди. Қўзиқориндек бодраб чиққан бу болалар қандайдир қўпол, очкўз, эшакдек қайсар эдилар, ризқи рўзларини хотиржам териб ея олмай, бир-бирларининг пайини кесардилар.

Ўзини лейтенантнинг тўнғич ўғли ҳисоблаб юрган Шура Балаганов юзага келган аҳволни кўриб, қаттиқ ташвишга тушиб қолди. У ўзи бемалол туз-насибасини териб юргани — Украинанинг серҳосил далалари ва Кавказнинг баҳаво курортларини бутунлай булғаётган ога-иниларини бот-бот учратиб турарди.

— Қийинчилик кўпайганидан ўтакангиз ёрилиб кетдими?— деб сўради Остап масхараомуз.

Бироқ Балаганов кинояни пайқамади. Қизғиш қвасдан ҳўплаб-ҳўплаб ҳикоясини давом эттираварди.

Бу мушкул аҳволдан қутулишнинг бирдан-бир йўли конференция чақириш эди. Бу конференцияни ўтказиш устида Балаганов бутун қиш бўйи ишлади. У шахсан ўзи танийдиган товламачилар билан хат ёзишди. Етти ёт бегона жигарларига у йўлида учраган Маркснинг набира-

лари орқали таклифнома юборди. Мана, ниҳоят, 1928 йилнинг навбаҳорида лейтенант Шмидтнинг қарийб барча болалари Сухаров минораси ёнидаги Москва қовқонасида тўпланишди. Анжуман улғайиб кетди — маълум бўлдики, лейтенант Шмидтнинг ўн саккиз ёшдан эллик икки яшаргача ўттизта ўғли ва тўрт нафар бефаросат, хунук, ёши ўтган қизлари бор экан.

Балаганов қисқача кириш путқи сўзлаб, ога-инилар умумий тил топишларига ва ниҳоят зарурлигини ҳаётнинг ўзи таъкидлаётган битим лойиҳасини ишлаб чиқишларига умид билдирди.

Балагановнинг лойиҳаси бўйича Республикалар иттифоқи йиғилганлар сонига яраша ўттиз тўртта фойдаланиладиган мулкка ажратилган эди. Ҳар бир мулк битта фарзандга узоқ муддатга фойдаланиш учун бериларди. Уюшманинг ҳеч бир аъзоси чегарани бузиш ва пул ишлаш мақсадида бировнинг мулкига ўтишга ҳаққи йўқ эди.

Ишлашнинг янги бу қонун-қоидаларига Паниковскийдан бошқа ҳеч ким қарши чиқмади. У алайна-ошкор, битимсиз ҳам куним ўтади, деб шангиллади. Лекин мамлакатни бўлашиб олишаётганда ваҳшийлашиб кетишди. Битим тузаётган бообру томонлар уришиб қолишди, дастлабки дақиқаларданоқ бир-бирларига ҳақоратли сўзлар айта бошлашди.

Ҳамма жанжал мулкларни бўлишдан чиқди.

Ҳеч ким маданий марказларни олишни истамасди. Маълум ва машҳур Москва, Ленинград, Харьковни рад этишди.

Қум босган, олис шарқдаги ўлкалар ҳам пуф сассиққа чиқди. Бу жойларни улар лейтенант Шмидтни танимасликда айблар эдилар.

— Э, аҳмоғинглар йўқ! — деб чийиллади Паниковский. — Менга Урта Русь қирини беринглар, ўшанда, майли, битимга имзо чекаман.

— Нега энди? Бутун бошли қирни-я? — деди Балаганов зардаси қайнаб. — Сийловига Мелитополь ёки Бобруйскни хоҳларсан, балки?

«Бобруйск» сўзини эшитиб, мажлис аҳли ўқ егандек инграб юборди. Бобруйскка ҳозироқ жўнашга ҳамма тайёр эди. Бобруйск ажойиб, юксак маданиятли ҳисобланарди.

— Қирнинг ҳаммасини тама қилаётганим йўқ, — деб

Ужарлик қилди зиқна Паниковский.— Яرمىсигаям кўна-вераман. Ахир жўжабирдай жонман, иккита оилам бор.

Унга қирнинг ярминиям беришмади.

Узоқ шовқин-сурондан кейин мулкларни чек ташлаш йўли билан бўлишга қарор қилишди. Уттиз тўртта қоғоз қирқишди-да, ҳар бирига шаҳар ёки ўлканинг номини ёзишди. Ҳосилдор Курск, шубҳали Херсон, нотаниш Минусинск, деярли одам оёғи етмаган Ашхобод, Киев, Петрозаводск ва Чита — барча республикалару областлар кимнингдир мўйна қулоқчинида ўз эгасини кутиб ётарди.

Ҳар бир чек олиш аския, ғингишиш ва сўкиш билан ўтди.

Шумтоле Паниковскийнинг омади келмагани ишнинг белига тепди. Унинг чекига Поволжье тушди. У ўлганининг кунидан битимга қўшилди.

— Майли, бораман чекимга тушган ерга,— деб қичқирди у,— бироқ, огоҳлантириб қўяй, агар менга совуқ муомала қилишса, битимни бузиб, бошқа ерларга ҳам ўтиб юравераман!

Чекига жаннатмисол Арбатов тушган Балаганов хавотирда дарров: «Бевошлик қилиб бировнинг мулкига қадам қўйишларига йўл қўймайман»,— деб дағдаға қилди.

Хуллас, ишни амал-тақал бир ёқлик қилишдику лейтенант Шмидтнинг ўттиз нафар ўғли ва тўрт қизи ишлаш учун ўз жойларига жўнаб кетишди.

— Мана, Бендер, у газанда битимни бузганини ўзингиз кўрдингиз,— деб Балаганов ҳикоясини тугатди.— У кўпдан бери менинг мулкимда ўрмалаб юрарди-ю, шу пайтгача қўлга туширолмасдим.

Паниковскийнинг хоинлик қилганини эшитиб Остап пинагини бузмаганини кўрган Балаганов ҳайрон бўлди. Бендер рўпарасига бепарво тикилганча талтайиб ўтирарди. Ресторан жойлашган боғнинг баланд орқа деворига қуюқ баргли, адил дарахтларнинг расми солинган бўлиб, булар ўқиш хрестоматияларига чизилган суратга ўхшаб кетарди. Боғда дов-дарахт йўқ эди, девор сояси роҳатижон салқин ташлаб, граждандарни бемалол қониқтирарди. Граждандар ёппасига касабаси союз аъзолари бўлишса керак, фақат қуруқ пивонинг ўзини симиришарди.

Боғ дарвозаси олдига эшигига оқ бўёқ билан: «Эҳ,

учираман!» деган ёйсмон ёзув ёзилган яшил автомобиль пишқариб, ўқ узгандек поқ-поқ овоз чиқариб тез-тез келиб турарди. Ёзув тагига бу қувноқ машинада сайр қилишининг шартлари ёзилган эди. Соатига уч сўм. Охиригача сайр қилиш учун келишувга мувофиқ ҳақ тўланарди. Машинада йўловчилар йўқ эди.

Боғ зиёратчилари ташвишли пичирлашишарди. Шофёр боғ панжарасидан беш дақиқа мўлтираб қараб турди, ниҳоят, бирон-бир йўловчи тонилишидан умидини узди шекилли, илҳақ қичқирди:

— Такси бўш! Марҳамат, ўтиринглар!

Бироқ ҳеч қайси граждан «Эҳ, учираман!» машинасига чиқиб ўтиришга истак билдирмади. Ҳатто шофёрнинг таклифи ҳам уларга ғалати таъсир қилди. Улар бўйинларини ҳам қилиб, машина томон қарамасликка тиришишди. Шофёр бош чайқади-да, аста жўнаб кетди. Арбатовликлар унинг орқасидан маъюс қараб қолишди. Орадан беш минут ўтгач, автомобиль боғ ёнидан орқа томонга елдек учиб ўтди. Шофёр ўриндиғида дик-дик сакрар, алланарсалар деб қичқирарди. Машина илгаригидек ҳамон бўш эди.

Остап машинани кўзи билан кузатиб қолди ва:

— Хўп, Балаганов, гап бундай, сиз такасалтангсиз. Хафа бўлманг. Бу билан сиз қуёш тагидан эгаллайдиган жойингизни кўрсатиб қўймоқчиман,— деди.

— Э, тошизни теринг!— деди Балаганов қўрслик қилиб.

— Ие, ҳали ранжияпсиз ҳамми? Бундан чиқди, сизнингча, лейтенант ўғлиман, деб даъво қилиш такасалтанглик эмасми?

— Ахир ўзингиз ҳам лейтенант Шмидтнинг ўғлисизку?— деб қичқирди Балаганов.

— Сиз такасалтангсиз,— олдинги гапини такрорлади Остап.— Такасалтангнинг ўғли. Болаларингиз ҳам такасалтанг бўлишади. Эҳ, хом сут эмган банда! Бугун эрталаб юз берган машмаша ҳаётнинг бир лавҳасигина эмас, тақдир ўйини, қип-қизил тасодифдир. Ун сўм илинжида юрган жентльмен. Тийинларга кўз тутуш табиагимга ёт нарса. Епирай, шу ҳам касб бўптими?! Лейтенант Шмидтнинг ўғли! Хўп, бир йил ўтар, якки йил ўтар. Кейин нима бўлади? Кейин жингала малла сочларингиз тўкилади, ана шундан сўнг сизни заррача ачинмай дўппослаша бошлашади.

— Ахир нима қилай?— деди Балаганов капалаги учиб.— Ризқу рўзимни қандай топай?

— Фикрлаш керак,— деди Остап қатъий.— Мени, мана, масалан, ғоялар боқади. Мен ижрокомнинг миннатли пулига дастпанжамни чўзмайман. Меянинг мўлжалим катта. Кўраяпман, сиз пулни жон-дилингиздан севасиз. Айтинг-чи, неча пулга кўнглингиз тўлади?

— Беш мингга,— деб тезгина жавоб берди Балаганов.

— Ойигами?

— Йилига.

— Унда сиз билан мошим очилмас экан. Менга беш юз минг керак. Оз-оздан эмас, иложи бўлса яхлит.

— Балки оз-оздан олишга рози бўларсиз?— деб сўради аламазда Балаганов.

Остап ҳамсуҳбатига диққат билан тикилди-да, бутунлай жиддий жавоб берди:

— Оз-оздан олсамам бўлади. Лекин менга яхлит керак.

Балаганов бу гапни эшитиб, аския қилмоқчи бўлди-ю, бироқ Остапга қараб тилни тишлаб қолди. Рўпарасида худди чўяндан қуйилгандек миқти паҳлавон ўтирарди. Қорамтир кекирдагини ингичка оқ тиртиқ кесиб ўтган эди. Кўзлари ғазабнок, шўх чақнарди.

Балаганов тўсатдан қўлларини ёнига босиб, тек тургиси келганини сизди. Унинг ҳатто йўталгиси ҳам келди. Одатда ўртамиёна амалдор бошлиқ билан гаплашганида шундай аҳволга тушади. Чиндан ҳам Балаганов йўталди-да, хижолат чекиб сўради:

— Шунча кўп пулни нима қиласиз... Тагин яхлит-а?

— Умуман олганда, менга бундан ҳам кўп пул керак,— деди Остап.— Беш юз минг, бу мўлжалимдаги пул бўлса-да, барибир мени қаноатлантирмайди. Мен, ўртоқ Шура, жуда узоққа, Рио-де-Жанейрога кетмоқчиман.

— Қариндош-уруғингиз ўша ердами?— деб сўради Балаганов.

— Нима, мен ҳали қариндош-уруғи бор одамга ўшайманми?

— Йўқ, ўйловдимки...

— Қариндош-уруғим йўқ мени, ўртоқ Шура,— ёруғ жаҳонда яккаю ёлғизман. Отам бўлган. У турк фуқароси эди, оёқ-қўли чангак бўлиб, қийналиб ўлган. Гап бун-

да эмас. Мен ёшлигимдан Рио-де-Жанейрога боришни орзу қиламан. Бундай шаҳар борлигини сиз албатта хаёлингизгаям келтирмагансиз.

Балаганов ҳасрат-надомат билан бош чайқади. Дунёдаги маданият марказларидан у Москвадан ташқари фақат Киевни, Мелитополни ва Жмеринкани биларди. Хулласи калом, у ерни ясси деб ишонарди.

Остап китобдан йиртиб олинган бир саҳифани стол устига ташлади.

— Бу «Кичик совет энциклопедияси»дан қирқиб олинган. Рио-де-Жанейро тўғрисида унда шундай ёзилган: «1360 минг аҳоли...» Хўш... «аксарияти мулатлар... Атлантик океаннинг катта кўрфази ёнида...» Мана! Мана! «Шаҳарнинг марказий кўчалари магазинларининг бойлиги ва биноларининг серҳашамлиги билан дунёдаги энг биринчи шаҳарлардан қолишмайди». Тасаввур қиляпсизми, Шура? Қолишмайди? Мулатлар, кўрфаз, кофе экспорти, яъни кофе демпинг, «Қизчамда бор ажиб бир нарса» чарльстони... Э, нимасини айтасиз! Ахир нималар бўлаётганини ўзингиз кўряпсиз-ку. Бир ярим миллион одам, бари ёппасига оқ шимда. Мен бу ердан кетмоқчиман. Сўнгги йилларда Совет ҳокимияти билан чиқишмай қолдим. У социализм қурмоқчи, мен эсам бунга хоҳламайман. Социализм қуриш мен учун зерикарли иш. Шунча пул менга нега кераклигини энди билгандирсиз?

— Беш юз мингни қаердан оласиз?— аста сўради Балаганов.

— Қаердан бўлса шу ердан,— деб жавоб берди Остап,— фақат сиз бой одамни кўрсатсангиз бас менга. Ундан пулни тортиб оламан.

— Қандай қилиб? Ўлдирибми?— янаям секинроқ сўради Балаганов ва ён-веридаги столчаларга олазarak бўлиб қаради. Стол атрофида арбатовликлар саломатлик учун қадаҳ кўтаришарди.

— Биласизми,— деди Остап,— сиз ҳалиги Сухарев битимига имзо чекмаслигингиз керак эди. Бу ақлий машғулот миянгизни жуда суюлтириб юборибди. Сиз шундоққина кўз ўнгимда овсарлашяпсиз. Ўнг қулоғингиз билан ҳам, чап қулоғингиз билан ҳам эшитиб олинг. Остап Бендер ҳеч кимни, ҳеч қачон ўлдирмаган. Қайтага унинг ўзини ўлдиришга уринишган. Шундай воқеа ҳам бўлган. Лекин қонун олдида унинг юзи ёруғ. Турган гап, мен бегуноҳ фаришта эмасман, қанотларим йўқ, лекин Жи-

НОЯТ кодексини ҳурмат қиламан. Менинг шунақа нуқсоним бор.

— Пулни қандай қилиб топмоқчисиз?

— Қандай топаманми? Пулни бамисоли бузоқни она-сидан айириб, етаклаб кетгандек олиб кетиш керак. Лекин бу ерда вазиятга қараб қўл келадиган усулни ишлатиш даркор. Шахсан менда бунақа ҳалол усулдан тўрт юзтаси бор. Лекин гап усулларда эмас. Гап шундаки; ҳозир бой одамлар йўқ. Аҳволимнинг чатоқлиги ана шундан. Бошқа одам бўлганда-ку, албатта бирон беҳимоя давлат идорасига ташланарди-я. Лекин бундай иш менинг мижозимга тўғри келмайди. Менинг Жиноят кодексига ҳурматимни биласиз. Коллективни шилиш хаёлимда ҳам йўқ. Менга бой бир одамни рўпара қилинг. Лекин бунақа одам йўқ.

— Э, нималар деяпсиз асти!— деб хитоб қилди Балаганов.— Жуда бой одамлар бор.

— Сиз уларни танийсизми?— сўради Остап ҳовлиқиб.— Жиллақурса битта совет миллионерининг фамилиясини, аниқ тураржойини айтсангиз кифоя. Ахир улар бор, қирилиб кетган эмас, ҳамонки мамлакатда пул қўлдан қўлга ўтиб юрган экан, пулдор одамлар бўлиши шарт. Лекин бундай юлғични қандай топса бўлади?

Остап ҳатто хўрсиниб қўйди. Чамаси, бой одам ҳақидаги орзу уни кўпдан бери ҳаяжонга солиб келар эди.

— Эҳ, эски капиталистик анъаналар сақланган бартариб буржуа давлатида ошкора миллионер билан ош-қатиқ бўлишдан кўнгилли нарса борми?!— деди у ўйга толиб.— У ерда миллионер отнинг қашқасидек таниқли. У дангиллама уйда, қаердадир Рио-де-Жанейрода яшайди. Тўппа-тўғри унинг қабулига борасану саломаликдан кейиноқ даҳлизнинг ўзида пулини тортиб оласан. Ёдингизда бўлсин, бу ишни яхшиликча, хушмуомалалик билан қиласиз: «Алло, сэр, ташвишланманг. Сизни жиндак безовта қилишга тўғри келади. Ол-райт. Бўлди». Бор-йўғи шу. Маданият! Бунданам осон нарса борми? Жентльмен, жентльменлар жамоасида кичик бизнес қолди холос. Зинҳор-базинҳор қандилларга ўқ узмаслик даркор, ортиқча даҳмаза бу. Бизда-чи... Э худо... Э худо!.. Қандай диққинафас мамлакатда яшаймиз-а! Бизда ҳамма нарса пинҳона, кўмма. Совет миллионерини ҳатто ўта қудратли солиқ аппарати бўлган **Молия** халқ комиссарлиги ҳам тополмайди. Миллионер

эса, ким билсин, балки ҳозир мана шу ёзги боғда қўшни стол ёнида қирқ тийинлик «Тип-Топ» пивосидан ичиб ўтиргандир. Ана шуниси алам қилади!

— Демак, сизнингча, ўшанақа кўмма миллионер топилгудек бўлса,— деб сўради Балаганов пича сукут сақлаб,— ҳалигидайки...

— Бўлди, бас қилинг, нима демоқчи бўлганингизни фаҳмладим. Йўқ, асло, ҳеч ундоқ эмас. Мен унинг оғзи-бурнига ёстиқ тиқиб бўғмайман, қора тўппонча билан бошига урмайман. Умуман, ҳеч қанақа тентаклик бўлмайди. Эҳ, қани энди пулдор одам топилса! Уни шундай каловлатаманки, пулларини ҳаво ранг ҳошияли лаганда ўзи келтириб беради.

— Бу жуда соз-ку,— деди Балаганов гўлларча илжайиб.— Беш юз минг ҳаво ранг ҳошияли лаганда.

У ўрнидан турди-да, стол атрофида гир-гир айлана бошлади. Томоғини аянчли тақиллатиб тўхтади, ҳатто алланарса демоқчи бўлиб оғзини очди, бироқ ҳеч нима демай жойига ўтирди, яна туриб кетди. Остап унинг жонсарак бўлаётганига парвойи фалак қараб турди.

— Узи опкелиб берадими?— тўсатдан сўради Балаганов овози қалғираб,— лаганда-я? Бордию олиб келмасачи? Қаерда ўша Рио-де-Жанейро? Узоқми? Ҳамманинг оқ шим кийиб юриши бўлмаган гап. Алдаяпсиз, Бендер. Беш юз мингга ўзимиздаям туппа-тузук яшаса бўлади.

— Шубҳасиз, шубҳасиз,— деди шўх-шодон Остап,— яшаса бўлади. Лекин бекордан-бекорга учиб-қўнманг. Сизда йўқ ахир беш юз минг сўм.

Балагановнинг беташвиш, текис манглайида чуқур ажин пайдо бўлди. У Остапга ишонқирамай қараб қўйди-да, жавоб қайтарди:

— Мен ўшанақа бир миллионерни биламан.

Завқ-шавқ ифодаси Бендернинг юзидан шу заҳоти йўқолди. Унинг юзи дарров тошдек қотди.

— Боринг, бошни қотирманг,— деди у.— Мен фақат шанба кунлари хайр-садақа қиламан. Нима қиласиз ёлгон гапириб.

— Сўзим чин, мосье Бендер...

— Менга қаранг, Шура, бордию сиз бутунлай француз тилига кўчган бўлсангиз, мени мосье эмас, ситуайенг деб атанг. Бунинг маъноси — гражданин дегани. Дарвоқе, миллионерингиз қаерда туради?

— У Черноморскда яшайди.

— Ҳа, бўлмаса-чи, Черноморскда туришини ўзимам фаҳмлаган эдим. У ерда урушдан олдинги вақтда ҳам ўн минги бор одам миллионер аталарди. Мана энди... кўз ўнгимга келтиряпман! Йўқ, бемаъни гап бу.

— Э, йўқ, аввал гапимни тугатай. У ҳақиқий миллионер. Биласизми, Бендер, яқинда мен у ердаги авахтада...

Орадан ўн минутлар чамаси ўтгач, тутинган оғанилар пиво сотадиган ёзги кооператив боғини тарк этишди. Буюк мудаббир ўзини жуда мураккаб операция ўтказадиган жарроҳдек ҳис қиларди. Ҳамма нарса тахт. Электр кастрюлькаларда салфеткалар ва бинтлар биқирлаб қайнаяпти. Оппоқ кийинган шафқат ҳамшираси кошин полда шарпа чиқармай юради, тиббий чаннилару никеллар ярақлайди, бемор шиша столда кўзини шифтга қадаб ётади. Атайин иситилган ҳавода немис чақичининг бўйи кезади. Жарроҳ човутини ёзиб операция столи олдига келади, ассистентдан қайнатилган фин пичоғини олади ва беморга қуруққина қилиб: «Қани, мурсакни ечинг»,— дейди.

— Доним шунақа бўлади,— деди Бендер кўзларини йилтиратиб,— ҳамён қуриганини сезаману миллионни қўлга киритиш пайига тушаман. Бор-йўқ пулим беш сўмгина холос... Кўмма миллионернинг исми шарифини нима дедингиз?

— Корейко,— деди Балаганов.

— Ҳа-я, Корейко. Ажойиб исм. Унинг миллионида ҳеч кимнинг хабари йўқлигини тасдиқлайсизми?

— Бунни мену Пружанский биламиз. Бироқ ҳали сизга айтганимдек, Пружанский қамоқда яна уч йил ўтириши керак. Мен озодликка чиқаётганимдан унинг куйиб афсус-надомат қилганини ва зор-зор йиғлаганини бир кўрганингизда эди. Чамаси, у менга Корейко ҳақида гапириб чакки иш қилганини тушуниб қолган эди.

— Пружанскийнинг сизга сир очгани ҳеч гапмас. У ўша сирни менга айтишингизни кўнгли сезганидан куйиб йиғлаган. Чиндан ҳам шўрлик Пружанский учун бу кони зиён. Пружанский қамоқдан чиққанида Корейко, «Қамбағаллик айб эмас», деб ўзини юпатиб юрган бўлади.

Остап бошидан ёзги фуражканин олди-да, ҳавода силкитиб сўради:

— Сочимда оқ борми?

Балаганов қоринини ичига тортиб, оёқ учларини мил-

тиқ қўндоғи кенглигида керди-да, ўнг қанотда турган аскардек жавоб берди:

— Асло йўқ!

— Энди бўлади. Олдимизда улуғ жанглар турибди. Сизнинг ҳам сочларингиз оқаради, Балаганов.

Балаганов туйқусдан овсарларча ҳиринглади:

— Ахир ўз қўли билан ҳаво ранг ҳошияли лаганда олиб келади, демабмидингиз?

— Менга лаганда олиб келади,— деди Остап.— Сизга талинкада.

— Рио-де-Жанейро нима бўлади? Мен ҳам оқ шим кийиб юришни истайман.

— Рио-де-Жанейро болалигимдаги эзгу орзу,— деди жиддий буюк мудаббир,— унга тумшуғингизни тиқманг. Ишдан келайлик. Линейнийларни жўнатиш менинг ихтиёрида. Қисмлар зудлик билан Черноморск шаҳрига етиб борсин. Қийим-бошлар формаси одатдагидек. Қани, сафар маршини чалинг! Парадга ўзим қўмондонлик қиламан.

III боб

БЕНЗИН СИЗДАН, ФИКР БИЗДАН

Паниковский бировнинг мулкига оёқ қўйиб, битимни бузганидан бир йил олдин Арбатов шаҳрида биринчи автомобиль пайдо бўлди. Қозлевич деган шофёр автомобилчиликка асос солди.

У янги ҳаёт бошлашга жазм қилиб, рулга ўтирди. Адам Қозлевичнинг илгариги ҳаёти гуноҳ ишлар билан тўлиб-тошган эди. У РСФСР Жиноят кодексини, чунончи, ўзгаларнинг мол-мулкани яширин суратда ўғирлашни (ўғирликни) кўзда тутган моддани муттасил бузган эди.

Бир неча пунктлардан иборат бўлган бу модданинг осий банда Адамга «а» пункти (бирон-бир техникавий асбоб қўлланмай қилинган ўғирлик) доҳил эмасди. Бу унинг учун жуда ҳам жўн иш эди. Беш йилгача озодликдан маҳрум қилишни кўзда тутган «д» пункти унга тўғри келмасди. У узоқ вақт қамоқда ётишни истамасди. Ешлигидан техникага ҳавас қўйгани важдан у жон-дили билан «в» пунктига берилган эди. «В» пункти билан жавобгарликка тортилган ўзганинг мол-мулкани техни-

кавий асбоблар қўллаб ёки бир неча марта, ёинки бошқа кишилар билан тил бириктириб вокзалларда, пристанларда, кемаларда, вагонларда ва меҳмонхоналарда ўғирлик қилгани учун жазо оларди.

Бироқ Қозлевичнинг ҳеч иши юришмасди. Уни ўзи севган техника воситаларини қўллаганида ҳам, ҳатто улардан фойдаланмаганида ҳам қўлга олардилар. Уни вокзаллардан, пристанлардан, кемалар ва меҳмонхоналардан тутиб олиб кетишарди. У ҳатто бошқа одамлар билан тил бириктириб, жон аччиғида бировнинг нарсасини тортиб олганида ҳам тутиб олишди.

Адам Қозлевич жами уч йил қамоқда ётганида ўзгаларнинг нарсасини бекитиқча ўғирлаганидан кўра, ошкора давлат тўплаши осон кўчишини фаҳмлаб қолди. Бу фикр унинг нотинч қалбига таскин берди. Қозлевич намунали маҳбус бўлиб қолди. «Кун чиқади ва ботади» номли қамоқ деворий газетасига фош қилувчи шеърлар ёзди. Ахлоқ тузатиш уйининг механика устахонасида жонбозлик кўрсатиб ишлади. Меҳнат уни одам қилди. Собиқ Ченстохов уездидаги деҳқон оиласидан чиққан қирқ олти ёшли бўйдоқ, бир неча марта судланган Қозлевич Адам Қазимирович қамоқдан тузалиб, ҳалол одам бўлиб чиқди.

Москва гаражларидан бирида икки йил ишлагач, дилхушлик учун эски автомобиль сотиб олди. Бу ноёб нусхани бозорда кўрган одам автомобиль музейини ёпишибди-да, деган ўйга бориши табиий эди. Антиқа машинани Қозлевичга бир юз тўқсон сўмга пуллашди. Автомобилни негадир яшил бочкачага ўтқазилган сунъий пальма билан бирга сотишди. Чор-ночор пальмага ҳам пул тўлашга тўғри келди. Пальмага-ку чидаса бўларди-я, лекин машина қип-қизил ташвиш бўлди: бозордан етишмаган қисмларни топиш, ўриндиқни ямаш, электр асбобларни янгилаш керак эди. Машина ремонтдан чиққач, у яшил рангга кирди. Машинанинг асил зоти номаълум эди, бироқ Адам Қазимирович уни «лорен-дитрих» деб тасдиқлади. Буни исботлаш учун автомобилнинг радиаторига лорен-дитрих фабрикаси маркасининг мис тўқасини ўрнатиб қўйди. Энди Қозлевич кўп вақтдан бери орзу қилиб келган киракашлигини қилиши қолган эди.

Адам Қазимирович ўзининг машинасини автомобиль биржасига олиб чиқадиган куни барча чакана шофёрлар учун кўнгилсиз воқеа содир бўлди. Москвага катта-ки-

чик, браунингга ўхшаш тўсдек қора «рено» таксомоторлар келтирилди. Қозлевич булар билан рақобатлашиб ўтирмади. Пальмани извошчилар чайнаяси «Версаль»га омонат топширди-да, ишлагани чекка вилоятга чиқиб кетди.

Автомобиль транспортдан маҳрум Арбатов шофёрга маъқул бўлдию у шу ерда бир умр қолишга қарор қилди.

Адам Қазимирович гайрат, шавқ-завқ билан, энг муҳими, автопрокат соҳасида ҳалол ишлайман, деб орзу қилган эди. У эрталаб саҳармардонда вокзал ёнида Москва поездини кутиб турганини тасаввур қиларди. Сигирнинг сариқ терисига ўралиб, пешонасига учувчилар кўзойнагини қўндиради-да, ҳаммолларни папирос билан дўстона сийлайди. Қаердадир орқа томонда извошчилар совуқдан жунжикишади. Улар совуқ ўтиб кетганидан йиғлашади. Қални кўк юбкаларини силкитишади. Бироқ, мана, станция қўнғироғининг жонсарақ жангиллаши эшитилди. Бу — поезд келганини билдирувчи сигнал. Йўловчилар вокзал майдонига чиқишади ва анқайиб машина олдида тўхташади. Арбатов хилватгоҳида автопрокат расм бўлганини кўриб ҳанг-манг бўлишади. Қозлевич бурғуни гатиллатиб, йўловчиларни Деҳқонлар уйига олиб боради.

Кун бўйи ишлайди, механизациялашган экишаж хизматидан ҳамма хурсанд. Қозлевич билан унинг ажралмас «лорен-дитрих»и шаҳардаги жамики тўйларда, экскурсия ва байрамларда ҳозир у нозир. Якшанба кунлари Қозлевичнинг машинасида бутун бошли оилалар шаҳар ташқарисига чиқишади. Болаларнинг шодон кулгиси янграйди. Шамол шарфларни, ленталарни юлқийди, аёллар қувноқ чуғурлашади, оила бошлиқлари чарм курткаи кийган шофёрнинг елкасига ҳурмат билан тикилишади ва Шимолий Америка Қўшма Штатларида автомобильни иши қандайлигини суриштиришади. (Чунончи, Форд ҳар кун и янги машина сотиб олармиш, шу гап ростми?)

Қозлевич Арбатовда янги, ажойиб ҳаётини шундай тасаввур қилган эди. Бироқ ҳаёт қисқа муддатда унинг барча орзу-умидлари пуч эканлигини исботлади.

Аввалги темир йўл графиги ишнинг белига тепди. Скорий ва курьер поездлари Арбатов станциясида тўхтамай, йўл-йўлакай жезларни қабул қилиб олиб, шошилинч почтани улоқтириб ўтиб кетарди. Қўшма поездлар

атиғи қафтада икки марта келарди. Улар асосан хашаки одамларни: ариза ушлаган аризагўйларни, елкасига халта осган ва қолип кўтариб олган косибларни олиб келарди. Турган гапки, қурама йўловчилар машинадан фойдаланишмасди. Экскурсия ва байрамлар бўлмасди, тўйларга эса Козлевични таклиф этишмасди. Арбатовадаги тўй маросимларида извош ёллашга ўрганиб қолишган эди. Бундай пайтларда извошчилар отларнинг ёлига қогоз гуллар ва хризантемаларни қўшиб ўрашар, бу вакил ота билан вакил оналарга жуда ёқар эди.

Бироқ шаҳар ташқарисига сайр қилишлар кўп бўларди. Аммо булар ҳам Адам Қазимирович ўйлагандек бўлмасди. На болалар, на юлқинган шарфлар, на қувноқ чуғурлашлар бор эди.

Биринчи оқшомдаёқ лампа мой фонусларнинг хира шуъласида Спасо-Кооператив майдонида кун бўйи бекор турган Адам Қазимирович олдига тўрт эркак келишди. Улар узоқ вақт чурқ этмай автомобилни томоша қилди. Кейин улардан бири, букри иккиланиб сўради:

— Ҳаммамиз чиқсак бўладими?

— Бўлади, — деди Козлевич арбатовлик граждандарнинг тортинчоқлигидан ҳайратга тушиб, — соатига беш сўм.

Эркаклар пичирлашишди. Шофёрнинг қулоғига ғалати хўрсинишлар ва сўзлар чалинди: «Мажлисдан кейин айланиб келамизми, ўртоқлар? Уринли бўлармикин? Ҳар бир кишига бир сўм йигирма беш тийиндан қиммат эмас. Нега ноўрин бўларкан?..»

Шундай қилиб кенг-мўл машина коленкор қучоғига биринчи марта арбатовликларни олди. Йўловчилар машинанинг елдек учиши, иссиқ бензин ҳиди ва шамолнинг шувиллашидан беҳаловат бўлиб, бир неча дақиқа жим кетишди. Кейин ноаниқ ҳиссиётлардан таъсирланиб, оҳиста куйлашди: «Кунларимиз тўлқинлардек югурик». Козлевич учинчи тезликка қўйди. Консервали озик-овқат дўконларининг шумшук қораси лип-лип ўтдию машина далага, ойдин йўлга учиб чиқди.

«Кун ўтар, гўримиз яқин тобора», — ҳазин куйлашарди йўловчилар. Улар ўзларига ачинишар, ҳеч қачон студент бўлмаганлари алам қиларди. Нақоратни баланд овозда олишди:

«Ичайлик биттадан кичик рюмкада, тирлим-бом-бом, тирлим-бом-бом».

— Тўхта!— деб бақирди тўсатдан букри.— Орқага қайт! Юрак ёняпти.

Йўловчилар шаҳардан бир нечта шиша ароқ ва сербар шляпа кийган аёлни оливолишди. Далада дастурхон тузишиб, кечки овқат қилишди, ароқ ичишди, кейин куй бўлмаса ҳам ишвадор полькага рақс тушишди.

Тунги саргузаштдан сўлоғи ўйнаган Қозлевич тўхташ жойида, кун бўйи руль қаршисида мудраб ўтирди. Кечга яқин кечаги улфатлар келишди. Улар ширакайф эдилар. Машинага ўтиришдию тун бўйи шаҳар атрофида айланишди. Учинчи куни ҳам айнан шундай бўлди. Букри бошлиқ дилкаш улфатлар сурункасига икки ҳафта тун бўйи базм қурдилар. Автомобилда сайр қилишларининг нашъу намоси Адам Қазимировичнинг мижозларига жуда ғалати таъсир қилди, уларнинг юзлари шишиб кетди, қоронғиликда худди ёстиқдек оқариб кўринадиган бўлиб қолди. Оғзидан бир бўлак колбаса осилиб турган букри кўринг-кўрманг, нақ вампир¹нинг ўзгинаси эди.

Улар жонсарақ бўлиб қолишган, маишатбозлик энг қизиган пайтда кўпинча йиғлашар эди. Бир сафар баттол букри извошда автомобилга бир қоп гуруч олиб келди. Тонготарда гуручни қишлоққа олиб бориб, самогоннинг гулига алмашишди ва шу куни шаҳарга қайтишмади. Фарамда ўтириб, деҳқонлар билан оғиз-бурун ўпишиб, роса ичишди. Тунда эса гулхан ёқиб, айниқса, зорзор йиғлашди.

Шундан сўнг букри мудир, унинг дилкаш ошналари правление ва дўкон комиссияси аъзолари бўлиб ишлайдиган темир йўл «Линеец» кооперативи ғира-шира тонг чоғи молларни қайта ҳисобга олиш учун беркитилди. Тафтишчилар магазин ўғри ургандек шипшийдамлигини кўриб, ҳанг-манг бўлиб қолдилар: магазинда на ун, на мурч, на кирсовун, на тоғора, на газмол, на гуруч бор эди. Токчалар, пештахталар, яшиқлару бочкалар бўм-бўш эди. Фақатгина магазиннинг ўртасидаги ерда сариқ картон тагчармли, қирқ тўққизинчи размер овчилар этиги шўппайиб турар, ойнабанд будка ичида эса ранг-баранг кнопкалар билан безатилган, никелланган аёл бюсти, «Националь» автомат кассаси сал-пал йилтиллаб кўринарди. Қозлевичнинг квартирасига эса халқ тергов-

¹ В а м п и р — эртақларда гўрдан чиқиб, одамларнинг қонини сўрувчи қонхўр.

чиси номидан чақирув қоғози юборишди: шофёрни «Линеец» кооперативи иши бўйича гувоҳликка чақиришган эди.

Букри ва унинг ошналари қайта кўринишмади, яшил машина уч кун қантариқлик турди.

Эски йўловчиларга ўхшаб янги йўловчилар ҳам қоронғи тушганда келишди. Улар ҳам кўнгилхуши учун шаҳар ташқарисида сайр қилишди, бироқ машина ярим километр йўл босмасиданоқ каллаларига ароқ тўғрисидаги фикр чақмоқдек урилди. Чамаси арбатовликлар автомобилда ҳушёр юришни ўзларига эп кўришмас, Козлевичнинг автоаравасини чапанилик қилишлари, бақириб-чақиришлари, беш кунлик дунёда давр-даврон суриб қолишлари учун мўлжалланган айш-ишрат маскани деб билишар эди. Фақат шундагина Козлевич кундуз кунлари эркаклар у тўхтаб турган жойдан ўтиб кетаётганларида им қоқишларию масхараомуз кулишларининг тагига етиб қолди.

Адам Қазимирович орзу қилган ишларнинг тамом тескариси бўлди. Тунлари у чироқларини парпиратиб овлоқдаги дарахтзорлар ёнидан елиб борар, орқасида ўтирган маст-аласт йўловчилар ғамирлашар, оҳ-воҳ қилишар, кундузлари эса уйқусизликдан каловлаб, терговчилар олдида ўтирар ва кўрган-билганларини айтиб берар эди. Арбатовликлар негадир давлат, жиноят ва кооперация пули ҳисобига яшашарди. Шу боис Козлевич ўзи истамаган ҳолда яна Жиноят кодекси гирдобига тушиб қолди.

Суд мажлислари авж олиб кетди. Уларнинг ҳар бирида бош гувоҳ бўлиб Адам Қазимирович чиқарди. Унинг рост ҳикоялари судланувчиларни гапларидан адаштириб юборар, охири бўғилиб, обидийда қилишиб, ҳамма айбларига иқроор бўлишарди. У бир печа корхонасининг бошига етди. Унинг сўнгги қурбони Арбатовда тарихий фильм — «Стенька Разин ва княжна»ни суратга олаётган область кииноташкилотининг филиали бўлди. Бутун филиални олти йилга гум қилишди, тор доирада судни қизиқтирган фильм эса ашёвий далиллар музейига топширилди. «Линеец» кооперативидаги овчилар этиги аллақачон бу ерга келтирилган эди.

Шундан сўнг Козлевичнинг иши бутунлай шикастга қараб кетди. Яшил автомобилдан худди вабодан қўрққандай қўрқиб қолишди. Гражданлар Спасо-Кооператив

майдонини узоқдан айланиб ўтишар эди. Чунки бу ерда Козлевич «Автомобиллар биржаси» деган лавҳа қоқилган йўл-йўл устун ўрнатган эди. Бир неча ой мобайнида Адам сариқ чақа ҳам ишламади, тунги сайрлардан ортирган даромади ҳисобига тирикчилик ўтказди.

Охири, кетгани устига кетган, дедию автомобилнинг эшигига оқ бўёқ билан ўз назарида жуда ҳам ҳавасни келтирувчи: «Эҳ, учираман!» деган ёзув ёзди ва кира ҳақини пасайтирди, энди соатига беш сўм эмас, уч сўм оладиган бўлди. Бироқ граждандар бу қулайликка ҳам учинмади. Шофёр шаҳар бўйлаб секин айланиб юрар, идоралар олдига келиб деразаларга қичқирар эди:

— Ҳаво қандай яхши! Айланиб келмайсиларми?

Идора бошлиқлари кўчага мўралаб қичқирарди:

— Аравангни торт, Азроил!

— Нега Азроил бўларканман?— деб қичқирарди Козлевич йнгламоқдан бери бўлиб.

— Азроилсан-да,— дейишарди хизматчилар,— тўппатўғри суд залига олиб борасан.

— Сайр қилгинлар келса, ўз пулингларга сайр қилгинлар-да,— деб шанғилларди шофёр хуноб бўлиб.— Пешона тери билан топган пулингларга.

Бу сўзларни эшитиб, идора бошлиқлари бир-бирларига муғамбирона кўз қисишарди-да, тақ этиб деразани ёпиб олишарди. Пешона терларини тўкиб топган пулларига машинада сайр қилишни улар телбалик деб тушунишарди.

«Эҳ, учираман!»нинг эгаси бутун шаҳар билан қирпичоқ бўлди. У энди ҳеч ким билан саломлашмас, тажанг ва қўрс бўлиб қолган эди. Енгил ҳавас узун кавказча кўйлак кийган бирон-бир хизматчини кўргани ҳамано машинасини унинг ёнига ҳайдаб келарди-да, истеҳзоли кулиб қичқирарди:

— Муттаҳамлар! Ҳозир сизларни памунали суд мажлисига олиб бораман! Бир юз тўққизинчи модда бўйича.

Хизматчи бу гапни эшитиб, сапчиб тушар, апила-тапил одатда юккаш отларнинг эгар-жабдуғи безатилувчи кумуш зийнат тақилган белбоғини тўғриларди-да, шофёрнинг қичқиргани гўё унга дахлсиздек илдам жўнаб қоларди. Бироқ қасоскор Козлевич унга етиб олиб, ёнмаён юрар ва бир оҳангда минғирлаб Жиноят кодекси китобчасидан мисоллар келтириб, ғанимининг жонини чиқарарди:

«Мансабдор шахслар томонидан ўзлаштирилган пул, қўли остида бўлган қимматбаҳо нарсалар ёки мол-мулк унинг хизмат мавқеига қараб...»

Хизматчи идора табурида ўтиравериб япасқи бўлиб кетган қуймучини баланд кўтариб ташлаб, жонҳолатда қочиб қоларди.

«...Уч йилгача,— деб қичқирарди Қозлевич унинг орқасидан,— озодликдан маҳрум этилади».

Бироқ булар шофёрни маънавий томондан қаноатлантирарди холос. Адам Қазимировичнинг моддий ишлари пачава эди. Топган-тутгани тугай деб қолганди. Энди бунинг олдини олмаса бўлмасди.

Кунлардан бир кун Адам Қазимирович ўз ёгига ўзи қовурилиб, «Автомобиллар биржаси» деган лавҳа қоқилган бемаъни йўл-йўл устунга жирканганча қараб, машинасида ўтирган эди. У ҳалол яшаб косаси оқармаслигини, автомобиль бу шаҳарга элбурутдан келганини, ҳозирча унинг қадри йўқлигини, граждандар уни назарга илмаётганини ғира-шира тушунди. Қозлевич азбаройи ўзининг ғамгин ўй-фикрларига берилиб кетгани учун икки йилнинг анчадан бери машинасини томоша қилиб туришганини пайқамади ҳам.

— Антиқа нусха,— деди ниҳоят улардан бири,— автомобиль тонги. Қаранг-а, Балаганов, Зингернинг оддий тикув машинасидан нималар ясаш мумкин? У ёқ-бу ёғи жиндак ўзгартирилса, қулинг ўргилсин колхоз пичан боғловчи машинаси тайёр-да.

— Қоч,— деди Қозлевич зарда билэн.

— Ие. «Қоч», деганингиз нимаси? Дон янчадиган машинангизга нима учун «Эҳ, учираман!» деб реклама тамғасини туширдингиз? Балки ошнам билан машинада юриб бир ишни дўндирмоқчидирмиз? Балки биз маза қилиб, эҳ, учмоқчидирмиз?

Арбатовга келганидан бери автомобиль жафокашининг башарасида биринчи марта кулги намоён бўлди. У машинадан сакраб тушди-ю, эпчиллик билан гулдургулдур қилувчи моторни ўт олдирди.

— Марҳамат,— деди у,— қаёққа?

— Бу сафар ҳеч ёққа,— деди Балаганов,— пул йўқ. Илож қанча, ўртоқ механик, камбағалчилик.

— Барибир ўтир!— деб қичқирди Қозлевич дангал.— Текинга олиб бораман. Ичмайсизми? Ойдинда яланғоч рақс тушмайсизми? Эҳ!

— Илож қанча, меҳмондўстликдан фойдаланамиз,— деди Остап шофёрнинг ёнига чиқиб ўтираркан.— Бундоқ қарасам, феълингиз кенг экан. Лекин нима учун сиз бизни яланғоч рақсга тушади, деб гумонсираяпсиз?

— Бу ерда шунақалар бор,— деди шофёр машинаси-ни марказий кўчага олиб чиқаркан,— давлат жиноятчилари.

У дарди ҳасратини битта-яримтага айтиб хумордан чиқмоқчи эди. Албатта изтиробларини мушфиқ-меҳрибон, серажин ойисига ҳикоя қилса дуруст бўларди. Бироқ Қозлевич хоним ўғли Адам ўғри, каззоб сифатида ном чиқараётганини билиб, куйиб, аллақачон жон таслим қилган эди. Ҳозир эса шофёр янги йўловчиларига Арбатов шахрининг хароб бўлгани, яшил машинаси эса унинг вайроналари остида зўрға гимирлаб юрганини сўзлади.

— Энди қаёққа борамиз?— деб тугатди ҳикоясини Қозлевич диққати ошиб.— Қаёққа ҳайдай?

Остап пича ўйга толди, малла шеригига маънодор қаради ва:

— Бошингизга тушган барча мусибатларга сабаб шуки, сиз ҳақиқат изловчисиз. Сиз шунчаки қўзичоқсиз, ношуд шофёрлар орасида сиздақа мотамсаро одамларни учратиш ниҳоятда қайғули. Автомобилингиз бўлса-ю, қаёққа боришни билмасангиз. Қийин-қийин, бизларга қийин — автомобилimiz йўқ. Бироқ, қаёққа боришимизни биламиз. Хоҳлайсизми, бирга борамиз?

— Қаёққа?— деб сўради шофёр.

— Черноморскка,— деди Остап.— У ерда пича энг ичида битириладиган ишимиз бор. Сизгаям иш топилади. Черноморскда эскиликни қадрлашади, алмисоқдан қолган бу аравангизда бажонидил айланишади. Кетдик.

Аввалига Адам Қазимирович гўё эри ўлиб, дунёдан безган мотамсаро бевадек нолон тиржайди. Бироқ Бендер мақтовни хўп қиёмига етказди. У хижолат чекаётган шофёрга келажакни шунақанги порлоқ, жозибали қилиб таъриф-тавсифладика, ҳеч нарёғи йўқ.

— Арбатовда қиладиган ишингиз йўқ, машинани абгор қиласиз холос. Йўлда оч қолмайсиз. Бунга кафилман. Бензин сиздан — фикр биздан.

Қозлевич машинани тўхтатди ва ҳамон тихирлик қилиб, маъюс деди:

— Бензин оз.

— Эллик километрга етадими?

— Саксон километрга етади.

— Ундай бўлса, ишлар беш. Сизга ҳали айтдим, фикрлару ғоялар менда ачиб ётибди. Роппа-роса олтмиш километр нарида — қоқ кўчанинг ўртасида катта бир темир бочка авиация бензини кутиб турибди. Авиация бензини сизга ёқадими?

— Ёққанда қандоқ,— деб жавоб берди Козлевич ийманиб.

Ҳаёт бирдан унинг кўзига беташвиш, қувноқ кўриниб кетди. Ҳозироқ Черноморска қушдек учгиси келди.

— Ана шу бир бочка бензинни,— деб гапига хулоса ясади Бендер,— теп-текинга оласиз. Яна бу ёғини эшитинг-а. Ана шу бензинни олинг, деб ҳамма сизга ялиниб-ёлворади.

— Қанақа бензин?— деб шивирлади Балаганов.— Нималар деб валақлаяпсиз?

Остап виқор билан тутинган укасининг юзига сочилган тўқ-сарик сепкилга қараб қўйди-да, босиқ жавоб берди:

— Газета ўқимайдиган одамларни турган жойида маънавий ўлдириш даркор. Сизни қайта тарбиялашга кўзим етгани учун тирик қолдираман.

Остап газета билан кўчада ётган катта бочкадаги бензин орасида қандай боғланиш борлигини тушунтириб ўтирмади.

— Катта тезликдаги Арбатов — Черноморск автомобиль пойгасини очик деб эълон қиламан,— деди Остап тантанали овозда.— Пойга командири қилиб ўзимни тайинлайман. Машина шофёрлигига... фамилиянгиз нима? Адам Козлевич қабул қилинади. Гражданин Балаганов барча ишларни бажо келтирувчи хизматкорлик вазифаси юклатилиши шарт билан бортмеханик қилиб тасдиқланади. Аммо лекин, Козлевич, «Эҳ, учираман!» деган ёзув дарҳол ўчирилсин. Бизга отнинг қашқасидек таниқли бўлиш тўғри келмайди.

Орадан икки соат ўтгач, бир эшигида янги тўқ-яшил доғи бор машина секин-аста гараждан чиқди-да, Арбатов шаҳри кўчасидан сўнгги бор юриб ўтди. Козлевичнинг кўзларида умид учқунлари чақнарди. Унинг ёнида Балаганов ўтирарди. У латта билан шоша-пиша машинанинг мис қисмларини артар, бортмеханиклик вазифасини тиришиб адо этарди. Пойга командири сариқ ўрин-

диқда итоатидаги янги одамларга қониқиш билан қараб ўтирарди.

— Адам,— деб қичқирди у моторнинг тақиллашини босиб.— Аравангизнинг номи нима?

— «Лорен-дитрих»,— деди Козлевич.

— Шуям ном бўлдим! Машинанинг худди ҳарбий кема сингари ўз номи бўлиши керак. Сизнинг «лорен-дитрих»ингиз ниҳоятда тез юриши ва чиройли тузлиши билан яққол кўзга ташланиб туради. Шуни назарда тутиб мен машинага «Антилопа-Гну» номи беришни таклиф қиламан. Қим қарши? Бир огиздан қабул қилинди.

Яшил «Антилопа» шалдираганча Еш Истеъдодлар Бульвари ташидаги йўлдан елдек учиб ўтдию бозор майдонига отилиб кирди.

Бу ерда «Антилопа» экипажи ғалати бир воқеанинг устидан чиқди. Майдондан тош йўл томонга оппоқ ғоз қўлтиқлаганча бир киши энгашиб, чопиб келарди. У чап қўли билан бошидаги похол шляпани ушлаб олган эди. Кетидан қийқирганча бир тўда одам югуриб келарди. Қочқин дам-бадам орқасига ўгирилиб қарар, бамаъни артистона чеҳрасида қўрқув ифодаси зуҳур этарди.

— Паниковский қочяпти!— деб бақириб юборди Балаганов.

— Ғоз ўғирлашнинг иккинчи босқичи,— деб луқма ташлади Остап пинагини бузмай.— Учинчи босқич айбдорни тутганларидан кейин бошланади. Бу маросим қаттиқ калтаклаш билан ўтади.

Паниковский учинчи босқич яқинлашаётганини пайқади шекилли, кучи борича қоча бошлади. Азбаройи қўрқиб кетганидан ғозни ташлашни унутган бу чол қувиб келаётганларни баттар дарғазаб қилар эди.

— Бир юз ўн олтинчи модда,— деди Козлевич ёдаки.— Ер-сув ва чорвачилик билан шуғулланувчи меҳнатхаш аҳолининг қорамолини яширин, хоҳ ошкора ўғирлаганлик учун.

Балаганов хахолаб куларди. Битим бузувчининг қилмишига яраша жазо олишидан у бениҳоя шод эди.

Машина шоссега чиқди ва вағир-вуғур қилаётган одамлар орасини ёриб ўтди.

Паниковский «Антилопа» ёнига келганида жон аччиғида қичқирди:

— Қутқаринглар!

Балаганов бортдан осилиб:

Додингни худога айт,— деди.

Машина Паниковскийни чанг-тўзонга кўмиб юборди.

— Мени ола кетинглар!— деб нола қилди Паниковский сўнгги кучини тўплаб машина билан ёнма-ён юғу-
рар экан.— Мен яхши одамман.

Қувлаб келаётганларнинг говури қўрқинчли яхлит суронга айланди.

— Балки олиб кетармиз муттаҳамни?— деб сўради Остап.

— Э, нима кераги бор,— деди Балаганов шафқатсизларча,— битимни бузиш қандай бўлишини билиб қўйсин.

Бироқ Остап аллақачон қарор қабул қилган эди.

— Ташла қушни!— деб қичқирди у Паниковскийга ва шофёрга бурилиб, илова қилди:— Секинлатинг!

Паниковский қулоқ қоқмай итоат этди. Ердаги ғоз ранжиб ўрнидан турди-да, ҳеч гап бўлмагандек шаҳарга қайтиб кетди.

— Чиқинг,— деб таклиф этди Остап,— жин урсин сизни! Лекин қайта айб иш қилманг, қўлингизни таг-туги билан суғуриб оламан.

Паниковский ҳақкалаб кузовни чангаллади. Кейин қорни билан бортга ётди. Худди чўмилаётган одам қайиққа тушгандек манжетларини қисирлатиб машина ичига ошиб тушди-да, ўриндиқ ёнига думалади.

— Тезлик оширилсин,— деб буюрди Остап.— Мажлис давом этади.

Балаганов резина пуфакни босган эди, мис бурғудан эскича, қувноқ, узуқ-юлуқ овозлар отилиб чиқди:

Матчиш дилрабо рақс. Та-ра-та...

Матчиш дилрабо рақс. Та-ра-та...

Мана, «Антилопа» бийдек далага чиқиб, бир бочка авиация бензини томон учди.

IV боб

ОДДИЙ ЧАМАДОНЧА

Кўк брезент шим, роҳибларга ўхшаб яланг оёғига чарм шиппак, устига ёқасиз оқ кўйлак кийган бош яланг одам бошини эгиб ўн олтинчи уйнинг пастак эшигидан

чиқди. Кўкиш тош плита ётқизилган тротуарга етганда секингина деди:

— Бугун жума. Демак, яна вокзалга бориш керак.

Шу сўзлар оғзидан чиқиши билан шиппак кийган киши шартта орқасига ўгирилди. Назарида, орқасида башараси заҳил айғоқчиною граждан тургандек бўлди. Бироқ Малая Касательная кўчаси бўм-бўш, ҳеч зог кўринмасди.

Июнь тонги энди жамол кўрсатмоқда эди. Акациялар тебранар, ясси тошларга муздек қалайи шабнам сочиларди. Қушчалар шўх чуғурларди. Кўча охирида, пастда, уйларнинг томлари ортида қўрғошиндек оғир, яхлит денгиз жилоланарди. Кучуклар ён-верига хомуш аланглаб, тирноқларини қитирлатиб, ахлат яшикларига тирмашарди. Дарбонларнинг иш вақти тугаган, сутчи хотинларнинг бозори ҳали бошланмаган эди.

Соат беш-олти орасидаги бу вақтда дарбонлар чўкирт-так супургиларини хумордан чиққанларича хўп қулочкашлаб силтаб, ўз чодирларига тарқалиб кетган, шаҳар худди давлат банкидек ёруғ, тоза, осойишта эди. Бундай кезларда одамнинг йиғлагиси ва қатиқ чиндан ҳам нон ароқдан афзал ҳамда фойдали эканига ишонгиси келади; бироқ бемаврид даранг-дурунг товушлар эшитилади: демак, сутчи хотинлар дачний поездлардан бидонларини туширишмоқда. Ҳозир улар жадал шаҳарга келишади ва қоп-қора зиналарнинг майдончаларида уй бекалари билан ҳар кунгидек талашиб-тортишишади. Бир зум тўрхалта кўтарган ишчилар кўринади ва шу заҳоти завод дарвозаларидан кириб ғойиб бўлишади. Фабрика мўриларидан тутун буруқсайди. Кейин тунги столчалар устидаги турли-туман будильниклар жаҳолатдан дикир-дикир сакраб, қаттиқ жиринглайди. «Павел Буре» фирмасининг будильниги секинроқ, аниқ механика трестиники янгроқ жаранглайди. Шунда совет хизматчилари баланд каравотдан ағанаб тушиб, уйқу аралаш пўнғиллашади. Сутчиларнинг бозори ҳам тугайди. Энди хизматчиларнинг иш соати бошланади.

Бироқ ҳозир вақт эрта, хизматчилар ҳали фиқуслари тагида ширин уйқуда ётишибди. Шиппак кийган киши бутун шаҳарни айланиб ўтди. Йўлида биронта одамни учратмади. У акациялар тагидан юрди. Бу акациялар Черноморскда баъзи жамоат ишларини бажарарди: айримларида конверт ва чақмоқ сурати солинган идора

герби бор кўк почта қутилари осилиб турар, бошқаларига эса итлар учун сув тўлатиқли тунука банкалар қоқилган эди.

Шиппакли киши Денгиз бўйи вокзалига сутчи хотинлар айни у ердан чиқишаётганида етиб келди. Сутчиларнинг темирдек елкаларига бир неча бор урилиб жони оғриди, камера храненияга яқинлашиб квитанция кўрсатди. Юк назоратчиси темир йўллардагина жорий этилган тартибга биноан ғайритабиий қаттиққўллик билан квитанцияга қаради ва шу заҳоти унинг эгасига чамадонни тутқазди. Чамадон эгаси ўз навбатида чарм ҳаминини очди-да, бир хўрсиниб ундан ўн тийин олди ва олти дона издан ясалган, одамлар суянавериб йилтиратиб юборишган эски пештахта устига қўйди.

Шиппакли киши вокзал майдонига чиққач, чамадонини йўлга қўйди-да, эҳтиёткорлик билан ён-верига аланглади ва чамадонининг портфелникига ўхшаш оқ қулфчасини силади. Бу сунъий латта ёпиштирилган оддий тахта чамадонча эди.

Ешроқ йўловчилар худди шунақа чамадончаларда «Скетч» ип пайпоги, икки жуфт кўйлак, битта соч гардиш, труси, «Қишлоқ комсомолларининг вазифаси» деган брошюра ва учта чала қайнатилган пачақ тухум олиб юришади. Бундан ташқари чамадончанинг бир бурчагида албатта думалоқланган, «Экономическая жизнь» газетасига ўроқли кир ички кўйлак-иштон бўлади. Еши ўтган йўловчилар эса бундай чамадонда костюм-шим, бунга қўшимча қилиб «Одессанинг юз йиллиги» номи билан машҳур газмолдан тикилган катак-катак шим, ғалтакли елка тасма, тилли хонаки туфли, бир шишача тройной атир ва оппоқ Марсель адёли олиб юришади. Шунини таъкидлаш ўринлики, чамадон бурчагида албатта «Экономическая жизнь» газетасига ўроқли алланарса бўлади. Энди бу кир ички кўйлак-иштон эмас, пиширилган рангпар товуқ бўлади.

Шиппакли киши чамадонини наридан-бери текширгач, кўнгли таскин топди-ю, чамадонини кўтариб оппоқ дим трамвай вагонига чиқди ва шаҳарнинг бошқа томонига, шарқий вокзалига келиб тушди. Бу ерда у Приморье вокзалида қилган ишларининг тамомила тескарисини қилди. У чамадонини камера храненияга топширди-да, забардаст назоратчидан квитанция олди.

Чамадон эгаси бу ғайритабиий ишларни бажо этгач,

кўчада энг ибратли хизматчилар пайдо бўлганда вокзални тарк этди. У ўша хизматчилар билан аралашиб кетди ю, кийим боши таройиблигини йўқотди-қўйди. Шяппакли одам хизматчи эди. Черноморскдаги хизматчилар мода деган нарсани билишмас, дуч келган нарсани кийиб кетаверишарди: тирсагидан юқоригача шимарилган туши кўйлак, юнқа одми шим, чарм шяппак ёки брезент туфли. Ҳеч ким шяппа ёки каргуз киймасди. Аҳён-аҳёнда кенка кийган битта-яримта кўриниб қоларди, кўпинча одамлар сочини ҳурпайтириб ёки офтоб урган қовун сингари ярғоқ бошларини йилтилатиб юраверишарди. **Пайши сирпанчиқ** отадиган бундай бошларга одамнинг **сиз қалам билан алланарсалар** ёзиб ташлагиси келарди.

Шяппакли киши ишлайдиган идора «Геркулес» деб **сталар ва собиқ** меҳмонхонага жойланган эди. Тутқичи **мис кема** шиклида ишланган, ойпабанд айланма эшик **уни кенг-мўл** пушти мрамар вестибюлга итариб киргизди. Ердан турган лифт сираккалар бюросига айлантирилганди. У ердан бир хотин илжайганча мўралаб турарди. Ичкарига кириб олган ҳалиги киши ўзини тўхтатолмай бир неча қадам йўртиб борди-да, зарҳал кизаги эгри-бугри фуражкали кекса швейцар олдида тўхтади ва:

— **Хўш, қалай, бобой, крематорийга борадиган вақтинг бўлдими?**— деб сўради.

— **Бўлди, отахон,**— деди швейцар шодон кулиб,— **ўзимизнинг совет колумбарийига.**

У ҳатто қўлларини қуш қапотидек силкитди. Швейцарнинг хушфетъл чехрасида ўзини ҳозироқ ўт ичига отишга тайёрлигини англатувчи ифода зоҳир бўлди.

Черноморскда крематорий ва жасад кули солинган кулдонлар қўйилувчи монанд жой колумбарий¹ куришга тайёрлик кўришаётганди. Тўристон бўлимининг бу янглиги гражданиларнинг димоғини чоғ қилган эди. Баяки крематорий ва колумбарий деган сўзлар уларнинг кулгисини қистатгандир ё бўлмаса одамни ўтин каби ёқини тўғрисидаги фикр уларни кулини кўрингандир. Хуллас, нима бўлганда ҳам трамвайларда, кўча-кўйда чол-камширларга қитмирлик қилиб: «Қасёққа тиқилсан, камширно? Крематорийга шовинсанми?» Ёки «Чолни

¹ Колумбарий — қўйилган жасаднинг ҳақи солинган кулдонлар сақланган жой

Ўтказиб юборинг, крематорийга борадиган вақти бўл қопти!» — деб қичқира бошлардилар. Шуниси ажабланишлики, жасадни ўтда куйдириш кексаларга жуда маъқул бўлди. Улар қувноқ ҳазил-ҳузулларни маъқуллашар, асло кўнгилларига оғир олишмасди. Умуман, шу пайтгача ноҳўя ва номаъқул ҳисобланиб келган ўлим тўғрисидаги гап-сўзлар Черноморскда яҳудийлар ва кавказликлар ҳаётидан олинган латифалардек ҳаммада қизқиш уйғотарди.

Хизматчи зина бўсағасида жойлашган, қўлида электр машъал кўтариб турган яланғоч мрамор қизни айланиб ўтди-да, «Геркулес»ни тозалаш бошланади. «Йўқолсин лоқайдлик ва мурасасозлик» деган сўзлар ёзилган плакатга хўмрайиб қаради ва иккинчи қаватга кўтарилди. У молнивий ҳисобот бўлимида ишларди. Иш бошланишига ҳали ўн беш минут қолган бўлса-да, Сахарков, Дрейфус, Тезоименицкий, Музикачи, Чеважевская, Кукушкинд, Борисохлебский ва кенжа Лapidус ўз столлари ёнида ўтиришарди. Улар тозалашдан зигирча қўрқишмас, шунга бир неча бор бир-бирларини ишонтиришган эди. Лекин кейинги вақтда негадир ишга иложи борица барвақт келишарди. Улар бўш вақтларини бекорга ўтказмай, вагирлаб гаплаша бошлашди. Уларнинг овози катта залда гумбурлаб эшитиларди. Илгари бу зал меҳмонхона ресторани бўлган эди. Буни ўймакор дуб кессонлардаги шифт ва хунук иршайиб умбалоқ ошаётган маишатпараст аёллар, сув парилари, ўрмон маъбудасининг сурати солинган нақшинкор деворлар эслатиб турарди:

— Янгиликни эшитдингизми, Корейко?— деб сўради кенжа Лapidус ичкари кирган одамдан.— Наҳотки эшитмаган бўлсангиз? Э, аттанг! Оғзингиз ланг очилиб қолади.

— Қанақа янгилик? Салом, ўртоқлар!— деди Корейко.— Салом, Анна Васильевна!

— Бу етти ухлаб тушингизгаям кирмаган!— деди мамнуният билан кенжа Лapidус.— Бухгалтер Берлага жиннихонага тушиб қолибди.

— Э, нафасингизни иссиқ қилинг. Берлага-я? Ахир у соппа-соғ одам-ку!

— Кечаги кунгача соппа-соғ эди. Бугунги кундан бошлаб эса хаста,— гапга аралашди Борисохлебский.— Ҳақ гап бу. Менга қайнағаси телефон қилди. Берлага

оғир асаб дардига мубтало бўлибди, товон асаби бўзилибди.

— Тавба, ҳаммамизнинг шу вақтгача ана шу асабимизнинг ишдан чиқмаганига ҳайронман,— деб заҳарханда қилди мўйсафид Кукушкинд хизматдошларига никелланган чўзинчоқ кўзойнаги орқасидан қараб.

— Пўнғилламанг,— деди Чеважевская,— қачон қараса, одамнинг таъбини хуфтон қилади.

— Ҳар ҳолда Берлагага одамнинг раҳми келади,— деди Дрейфус, айланма табуреткада айланиб юзини жамоага ўгирар экан.

Жамоа индамай Дрейфуснинг фикрига қўшилди. Фақат кенжа Лapidусгина сирли тиржайди. Сухбат мавзун руҳий хасталарга кўчди; савдойилар ҳақида гаплашишди, машҳур жиннилар ҳаётидан ҳикоялар айтишди.

— Менинг,— деб хитоб қилди Сахарков,— жинни амаким бор эди: у бирваракайига ўзини Иброҳим, Исҳоқ ва Ёқуб деб тасаввур қиларди. Шунақанги гавго кўтардики, асти кўясиз!

— Шуниси ажабланарлики,— деб палағда овозда гап бошлади мўйсафид Кукушкинд бамайлихотир кўзойнагини артиб,— шуниси ажабланарлики, ҳалигача биз ўзимизни Иброҳим, Исҳоқ... Ва Ёқуб, деб тасаввур қилганимиз йўқ,— калака қилди Сахарков.

— Ҳа! Ва Ёқуб, деб!— деди тўсатдан чийиллаб Кукушкинд.— Ва Ёқуб, деб! Ҳа, айнан Ёқуб, деб. Шундай нотинч замонда яшайпмизки... Мен «Сикоморский ва Цесаревич» банки конторасида ишлаганимда ҳеч қандай тозалаш-позалаш деган гап йўқ эди.

«Тозалаш» сўзи тилга олиниши билан кенжа Лapidус типирчилаб қолди ва Корсейкони қўлтиғидан олиб, уни катта дераза ёнига бошлаб келди. Дераза ойнасига ранг-баранг шиша парчаларидан икки нафар рицарь сурати ишланган эди.

— Берлага тўгрисидаги энг қизиқ гапдан сизнинг хабарингиз йўқ,— деб шивирлади у.— Берлага соппа-сог, отдек.

— Қанақасига? Бундан чиқди у жиннихонада эмас экан-да?

— Йўқ, жиннихонада.

Лapidус ҳиринглаб кулди.

— Ҳамма майнабозчилик шунда. У тозалашдан кўр-

қиб, сув тингунча жиннихонада ётишга қарор қилди. Ўзини жинниликка солди. Ҳозир у ҳойнаҳой дам ўкириб, дам хахолаб кулаётган бўлса керак. Оббо найрангбоз-эл Одамнинг ҳаваси келади!

— Нима, ота-онаси бадном бўлганми? Савдогарларми? Ёт унсурми?

— Гап орамизда қолсину ота-онасиниям, ўзиниям шаънига доғ тушган. Уларнинг дорихоналари бўлган. Революция бўлишини ким билибди дейсиз? Одамлар уддалаганларича яшаганлар, бировнинг дорихонаси, бошқаларнинг ҳатто фабрикаси бўлган. Шахсан мен бунда ҳеч қанақа айб кўрмайман. Қим билибди дейсиз?

— Билиш керак эди,— деди Корейко совуққина.

— Шунга айтяпман-да,— деб гапни илиб кетди Лапидус дарров,— бундайларга совет идорасида ўрин йўқ.

Кейин Корейкога кўзларини олайтириб қаради-да, шоша-пиша ўз столи томон кетди.

Бу орада зал хизматчилар билан тўлди, стол тортмаларидан тузланган балиқ тангалари янглиғ йилтироқ эгилувчан металл чизғичлар, пальма данакларидан қилинган счётлар, пушти ва ҳаво ранг чизиқлар билан графаларга бўлинган қалин-қалин дафтарлар ва катта-кичик ҳар хил канцелярия буюмларини олишди. Тезонменицкий календардан кечаги саҳифани йиртдию янги кун бошланди. Хизматчилардан бири элбурутдан қўй гўшти қиймасидан тайёрланган бутербродга бақувват тишларини ботирди.

Корейко ҳам жойинга ўтирди. У офтобда қорайган тирсақларини столга ўрнаштириб қўйди-да, контокоррент¹ дафтарига алланарсалар ёза бошлади.

«Геркулес»даги хизматчилар орасида энг хашакиси— Александр Иванович Корейконинг йигитлик даври ўтиб борарди. У ўттиз саккизни уриб қўйган, юзи қизил, қоши буғдойсимон сариқ, кўзлари оқ одам эди. Ингичка мўйлови ҳам пишган дон ўсимлиги рангида. Агар бети билан бўйинини чуқур ажин кесиб ўтмаганда юзи анча ёш кўринарди. Хизматда Александр Иванович ўзини худди муддати ўтган солдатдек тутарди: ўз фикрини билдирмас, ҳамиша хизматга тайёр, меҳнатсевар, ройиш ва тўпорй эди.

¹ Контокоррент — муассасаларнинг ўз мижозлари билан ҳисоб-китоб олиб бориш учун очган актив счёти.

— Жуда бўш-баёв,— дерди у тўғрисида молия ҳисобот бўлимининг бошлиғи,— қандайдир хоксор, ўта садоқатли. Заёмга ёзилишни эълон қилишлари биланоқ, ойлиги чўнтагнга сиғмаётгандек, дарров тўлашга ошиқади. Биринчи бўлиб ёзилади. Ойлиги эса бор-йўғи қирқ олти сўм. Тавба, бу пулга қандай тирикчилик ўтказаркин-а...

Александр Ивановичнинг ажойиб қобилияти бор эди. У уч хона ва тўрт хона рақамларни кўз очиб-юмгунча хаёлида кўпайтириб, бўла оларди. Бироқ бу ўткир зеҳни уни тўпори йигит деган номдан сақлаб қололмасди.

— Менга қаранг, Александр Иванович,— деб мурожаат қиларди унга қўшниси,— саккиз юз ўттиз олтини тўрт юз йигирма учга кўпайтирса қанча бўлади?

Корейко жиндак ўйга толарди-да:

— Уч юз эллик уч минг олти юз йигирма саккиз,— деб жавоб берарди.

Қўшниси буни текшириб ўтирмасди, чунки тўпори Корейконинг ҳеч қачон хато қилмаслигини биларди.

— Бунинг ўрнида бошқа одам бўлганда туппа-тузук иш топиб кетарди,— дейишарди бир оғиздан Сахарков, Дрейфус, Тезоименицкий, Музикачи, Чеважевская, Борисохлебский, кенжа Лapidус, қари аҳмоқ Кукушкинд ва ҳатто жиннихонадан паноҳ топган Берлага ҳам,— бу эса аммамнинг бузоғи! Бир умр шу қирқ олти сўми билан қолиб кетади.

Турган гапки, Александр Ивановичнинг ҳамкасблари, қолаверса, Молия-ҳисобот бўлимининг мудирини ўртоқ Арников, ҳатто бутун бошли «Геркулес»нинг бошлиғини ўртоқ Полихаевнинг шахсий секретарини Серна Михайловна, бориники, барча хизматчилар идора ходимлари орасида энг ювош, энг итоатли ҳисобланган Александр Иванович Корейконинг бундан атиги бир соат олдин нима учундир бир вокзалдан иккинчи вокзалга чамадонини олиб бориб топширганини, бу чамадонда «Одессанинг юз йиллик» шими, ранглар товуқ ёки қандайдир «Қишлоқ комсомолининг вазифалари» эмас, чет эл валютасида ва совет пулида ўн миллион пул ётганини билсалар ҳайратдан ёқаларини ушлаб қолган бўлардилар.

1915 йилда мешчан Саша Корейко йигирма уч ёшли бекорчи, ўринли таърифлашларича, истеъфодаги гимназистлар тоифасидан эди. Реал билим юртини тугатмаган, ҳеч қандай иш билан шуғулланмаган, бульварма-бульвар сандирақлаб, ота-онасига тириктовон эди.

Ҳарбий бошлиқнинг иш юритувчиси бўлиб хизмат қил-
диган амакиси уни ҳарбий хизматдан олиб қолган, шу
боис телбасифат газетачининг қичқиришига қўрқмасдан
қулоқ соларди:

— Охирги телеграммалар! Бизникилар ҳужум қил-
япти! Худога шукур! Улган ва яраланганлар кўп! Ху-
дога шукур!

Бу вақтларда Саша Корейко келажagini маъна бундай
тасаввур қиларди: кўчадан кетаётганида баногоҳ сариқ
хол-хол тарнов ёнидан — шундоққина девор тагидан
эгарга ўхшаб гижирлайдиган тўқ-қизил чарм ҳамён то-
пиб олади. Ҳамёнда анча пул бўлади, икки минг беш юз
сўм... Кейин бахтли кунлар келади, тараллабебод ҳаёт
кечиради.

У пулни қандай топишини бот-бот кўз олдига келтир-
ганидан, ҳатто бу воқеанинг қаерда содир бўлишини
ҳам аниқ биларди. Полтава Ғалабаси кўчасида, катта
уй кўчага туртиб чиққан ерда, асфальт бурчакда, хол-
хол тарнов ёнида, акациянинг қуруқшоқ гули сал-пал
яширган ардоқли чарм ҳамён эзгиланган папирос қолди-
ғи ёнида ётган бўлади. Саша азза-базза Полтава Ғала-
баси кўчасига ҳар кунни борар, бироқ ҳамёнини кўрмай,
жуда таажжубга тушар эди. У гимназистлар чивғи
билан хас-чўпни титар ва уйнинг пештоқида осиқлик
сирланган лавҳага ўшшайиб қарар эди: «Солиқ инспек-
тори Ю. М. Соловейский». Шундан сўнг Саша дилгир
бўлиб, шалвираб уйига қайтар, ўзини қизил духоба си-
рилган диванга ташлаб, юрак ва томир уришидан беҳуд
бўлиб, бойлик тўғрисида ўйлар эди.

Ун еттинчи йилдаги революция Корейкони духоба ди-
вандан қувди. Саша етти ёт бегона бой-бадавлат одам-
ларнинг бахтли вориси бўлиб қолиши мумкинлигини
фаҳмлади. Бутун мамлакатда ҳозир ҳад-ҳисобсиз эгасиз
тилла, дуру гавҳар, ажойиб жиҳозлар, суратлар, гилам-
лар, печапўстинлар ва чинни идишлар қаровсиз ётгани-
ни англади. Фурсатни қўлдан бой бермай, тезроқ мол-
лунёни қўлга киритиш даркор.

Аммо бу вақтда Корейко ғўр ва лақма эди. У данғил-
лама бир уйни эгаллади ва бу ерда дориламон яшай бош-
лади. Уй эгаси эси борида этагини ёпиб, французларнинг
кемасида Константинополга жўнаб кетган эди. Бир ҳафт-
та ичида у юлдуз кўрмай жон берган савдогарнинг бой-
ликларига эга чиқиб олди. Корейко буфетдан мускат

топиб, паёкка олинган селёдкини тамадди қилиб ичди, ҳар хил майда-чуйдаларни бозорга олиб чиқиб, сотди. Бироқ хурсандлиги узоқ чўзилмади. Уни ҳибсга олишди.

Қамоқдан беш ой деганда бўшаб келди. Бой бўлиш фикридан воз кечмади. Лекин бу ишни хуфия, яширин, секин-аста амалга ошириш кераклигини фаҳмлади. Бунинг учун ҳимоя ниқоби кийиш керак эди. Шу муддаода у тўқ-сарик узун этик, кўк бриджа ва этаги узун френч кийим олдию, кўринг-кўрманг, нақ озиқ-овқат билан таъминловчи хизматчининг ўзи бўлди-қўйди.

Уша нотинч кунларда инсон қўли билан яратилган ҳамма нарса илгариги вақтдагидан хосиятсиз бўлиб қолган эди: уйлар совуқдан сақлолмас, овқат қоринни тўйғазмас, электр лампочкалари эса қочоқлар ва бандитларни тутиш учун тинтув қилганларида ёнар, водопровод эса фақат биринчи қаватларга сув берар, трамвайлар бутунлай тўхтаб қолганди. Бинобарин табиат кучлари ёвуз ва хавфли бўлиб қолган эди: киш илгаригидан совуқроқ, шамол кучлироқ, авваллари одамларни ниҳояти уч кунгагина тўшакка ётқизиб қўядиган тумов энди шу уч кун ичида жонини олар эди. Қасби кори ноаниқ йигитлар тўда-тўда бўлиб кўчаларда юришар, қадрини йўқотган пул тўғрисида ҳавойи қўшиқ айтишарди:

Қирдим буфетга мисли ўқ,
Чўнтагимда чақа йўқ.
Ун миллионни майдаланг...

Александр Иванович минг хил найранг билан жамгарган пули пўчоқдек қадрини йўқотаётганини кўриб, юраги туздек ачишарди. Терлама минглаб одамларни қулатганди. Саша омбордан ўгирланган дори-дармон сотарди. Терлама орқасидан у беш юз миллион ишлаб олди. Бироқ пулнинг қадри тушиб кетди-ю, бир ой ичида буни беш миллионга келтирди. Қандан у миллиард ишлади. Пул қимматининг тушиши бу пулларни пўчоқдек қадрсизлантирди.

Бу даврда у амалга оширган энг муваффақиятли иш озиқ-овқат ортиб Волгага кетаётган поездни ўгирлаши бўлди. Корейко поезд коменданти эди. Поезд Полтавадан Самарага йўлга чиқди, бироқ у Самарага етиб бор-

мади, Пөлтавага эса қайтиб келмади. У йўлда ном-нишонсиз йўқолди. Поезд билан бирга Александр Иванович ҳам дараксиз кетганди.

V боб

ЕР ОСТИ САЛТАНАТИ

Тўқ-сариқ этик 1922 йилнинг охирларида Москвада кўриниб қолди. Этик эгасининг устида олтин ранг тақир ним яшил бурма бел пальто савлат тўкиб турарди. Кўтариб қўйилган, астари қавима кўрпага ўхшаш барра ёқа Севастопольча калта чакка соқолли навқирон рухсорни совуқдан асрарди. Александр Ивановичнинг бошида чиройли жингала папах кўринарди.

Бу кезларда Москвада чироқлари йилтироқ янги машиналар шамолдек елар, кўча-кўйда «Лири» гулдор мўйнаси сирилган телпак ва пўстин кийган чиллаки бойлар ўтар эди. Тумшуғи учли ботинка ва чамадонникидақа тасмали, тутқичли портфель расм бўлаётган эди. «Гражданин» иборасини «ўртоқ» деган оддий сўз сиқиб чиқармоқда, ҳаёт қувончи нимадалигини элбурутдан идрок этган қандайдир ёш-яланг эса рёсторанларда «Дикси» уанстеги ва ҳатто «Қуёш гули» фокстротига танца туша бошлаган эдилар. Шаҳар устида бевош йигитларнинг қийқириғи парвоз қилар, Ташқи ишлар халқ комиссарлигининг катта уйида тикувчи Журкевич кечаси-кундузи қўли қўлига тегмай чет элга кетаётган совет дипломатларига фрак тикар эди.

Александр Иванович таажжуб-ла шуни пайқадик, чекка жойда мардонаворлик ва бойлик белгиси бўлган кийим-боши бу ерда, Москвада обрўсига путур етказувчи эскилик сарқити экан.

Орадан икки ой ўтгач, Сретен бульваридида «Реваниш» химиявий маҳсулотлар ҳунармандчилик артели лавҳаси остида янги корхона очилди. Артелнинг иккита хонаси бор эди. Биринчисида социализм асосчиси Фридрих Энгельснинг портрети осиклик бўлиб, портрет тагида қизил шойи ипли кўк инглизлар костюми кийган Корейконинг ўзгинаси ўтирарди. Сариқ этигию бачки чакка соқоли ғойиб бўлган. Александр Иванович қиртишлаб соқолини олдирган эди. Орқа томондаги хонага ишхона жойлашганди. Бу ерда иккита дуб бочка бўлиб, биттаси

ерда, иккинчиси таглик устида турарди. Бочкаларга ма-
нометрлар ва сув ўлчагич шишалар ўрнатилган эди.
Бочкалар ингичка клизма найчаси билан туташтирилган
эди. Найчадан жадал шилдираб суюқлик оқарди. Юқо-
ри бочкадаги суюқлик батамом ердаги бочкага қуйилиб
бўлгач, ишхонага пийма кийган бола кирарди. Бола
ёшига ярашмайдиган бир хўрсиниш билан ердаги боч-
кадан суюқликни пақирлаб юқоридаги бочкага опчиқиб
қуярди. Бола бу мураккаб ишлаб чиқариш вазифасини
адо этгач, идорага бориб исинарди. Клизма найчасидан
эса яна қулқуллаган овоз эшитилар, суюқлик юқоридаги
бочкадан ердаги бочкага оқиб, одатдаги йўлини босиб
ўтар эди.

«Реванш» артели қандай химиявий маҳсулот ишлаб
чиқаришини Александр Ивановичнинг ўзи ҳам билмас
эди. Унинг иш куни шундоқ ҳам тигиз эди. У ишлаб чи-
қаришни кенгайтириш учун қарз сўраб банкама-банка
югуриб юрар эди. Трестларда у химиявий маҳсулотлар
етказиб беришга шартномалар тузар ва қатъий баҳода
хом ашё олар эди. Қарз ҳам ундирарди. Хом ашёни дав-
лат заводларига ўн баравар ортиқ пуллаши анча-мунча
вақтини олар, Плевна қаҳрамонларига ўрнатилган ҳай-
кал бўсағасидаги қора биржада эса валюта ишларига
озмунча куч-ғайрати сарф бўлмасди.

Иил тугагач, банкалар билан трестлар молиявий ва
хом ашёлар билан берган ёрдамлари «Реванш» саноати
артелининг равнақ топишига қанчалик самарали таъсир
этганини билишга, шунингдек, бақувват хусусий корхона
бошқа ёрдамга муҳтожми, муҳтож эмаслигига қизиқиб
қолди. Олимларга ўхшаб соқол қўйган комиссия аъзо-
лари «Реванш» артелига учта енгил аравада етиб ке-
лишди. Комиссия райси бўм-бўш хонада Энгельсининг
бепарво чеҳрасига узоқ тикилиб турди-да, сўнг ҳассаси
билан арча пештахтани тақиллатиб артель бошлиқлари-
ни ва аъзоларини чақирди. Ниҳоят, ишхонанинг эшиги
очилдию комиссия кўзи олдида челақ кўтарган, кўзла-
рида ёш филтиллаган бола пайдо бўлди. «Реванш»нинг
ёш вакили билан ўтказилган суҳбатдан шу нарса рав-
шан бўлдики, ишхона бетиним ишлаб турар, хўжайин
эса бир ҳафтадан бери қорасини кўрсатмас экан. Ишхо-
нада комиссия узоқ ивирсимади. Клизма ичакда қул-
қуллаётган суюқлик таъми, ранги ва химиявий таркиби
билан оддий сувни эслатарди. Ҳақиқатан ҳам бу суюқ-

лик сув эди. Ғалати ҳодисага қаноат ҳосил қилган комиссия раиси, «ҳм», деди ва аъзоларга қаради, улар ҳам, «ҳм», деј қўйишди. Кейин комиссия раиси болага совуқ тиржайиб қаради-да, сўради:

— Неччига кирдинг?

— Ун учга қадам қўйдим.

Бола шундай деб бирам чинқириб йиғладики, комиссия аъзолари бир-бирларини туртиб кўчага қочиб чиқишди ва енгил араваларга ўрнашиб олиб мулзам бўлганча жўнаб кетишди.

«Реванш» артелининг эса барча хатти-ҳаракати банка ва трестларнинг «Фойда ва зарар ҳисоботи» деб аталадиган дафтарига тиркаб қўйилди, лекин шуниси борки, кирим тўғрисида бир оғиз ҳам сўз йўқ, ҳамма гап бутунлай чиқим хусусида эди.

Комиссия «Реванш» корхонасида бола билан илмоқли суҳбат қурган куни Александр Иванович Корейко Москвадан уч минг километр масофада жойлашган узумзор республикага етиб келиб, бу ерда поезддан тушди.

У меҳмонхона деразасини очиб юборди ва воҳадаги шаҳарчани кўрди. Бамбук найдан-сув ўтадиган, вайронага ўхшаш тупроқ кўрғонли, қумдан тераклар билан иҳота қилинган сершовқин Осиё шаҳарчаси эди бу.

Эртаси кунинёқ у республика электр станцияси қуришга киришганини билиб олди. Яна у қурилишга мудом пул етмаётганини, республиканинг келажаги ана шу станцияга боғлиқ эканлигини, қурилиш эса тўхтаб қолишлиги мумкинлигини ҳам билди.

Билдию бели бақувват хусусий мулкчи республикага ёрдам беришга жазм қилди. У яна сариқ этигини оёғига илди, бошига дўппи кийди, қаппайма портфелини олдию қурилиш бошқармасига равона бўлди.

Уни қучоқ очиб кутиб олишмади; шундай бўлса ҳам у ўзини жуда яхши тутди, ўзи учун ҳеч нарса сўрамади, яққаш, қолоқ ўлкаларни электрлаш ғояси ниҳоятда қалбимга яқин, деб тўтиқушдек хўп сайради.

— Сизнинг қурилишингизга пул етишмайди. Мен топиб бераман,— деди у.

Кейин электростанция қурилиши қошида даромадли қўшимча корхона очишни таклиф қилди.

— Бундан жўн иш борми?! Биз қурилиш манзараси акс эттирилган откриткалар сотамиз, бу иш қурилиш

муҳтож бўлаётган маблағни келтиради. Ёдингизда бўлсин: сиз ҳеч нарса бермайсиз, фақат оласиз.

Александр Иванович кўлини девор қилиб шартта ҳавони кесди, унинг сўзлари ишонарли, режаси мақбул ва фойдали эди. Қорейко откритка корхонасидан тушадиган барча даромаднинг йигирма беш процентини ўзига олиши тўғрисида шартнома тузгач, ишни бошлаб юборди. Даставвал ишни юргизиб юбориш учун дастмоя керак эди. Бу дастмояни станция қурилишига ажратилган маблағдан олишга тўғри келди. Республикада бошқа маблағ йўқ эди.

— Ҳечқиси йўқ,— деб юпатди у қурувчиларни,— шу дақиқадан бошлаб сиз фақат оласиз.

Александр Иванович отда дарани кўздан кечириб чиқди. Бу ерда, станция қуриладиган жойда бетон параллелепипедлар қаққайиб турарди. Қорейко бир қарашдаёқ тўқ-қизил қояларнинг хушманзара эканлигини аниқлади. Унинг орқасидан узун аравада дарага фотографлар етиб келишди. Улар қурилишни бўғиндор, чиллак оёқ штативлар билан ўраб олишди, қора шол рўмолга бурканиб, затворларни узоқ шиқирлатишди, ҳамма ёқни расмга туширгач, фотографлардан бири бошидан шол рўмолни олиб ташлади-да, ўз фикрини баён қилди:

— Албатта, бу станцияни чапроқда, монастырь харобалари фонида қурганларида тузук бўларди, у ер анча хушманзара.

Откриткаларни босиш учун иложи борича тезроқ хусусий босмахона қуриш керак эди. Пул, илгаригидек, қурилиш маблағидан олинди. Шу боис электростанция қурилишида баъзи ишларни тўхтатиб туришга мажбур бўлишди. Бироқ ҳамма янги корхона келтирадиган даромад эвазига бунинг ҳиссасини чиқариб юборамиз, деб ўзларига тасалли беришди.

Босмахонани ўша дарада, станция қаршисида қуришди. Ҳадемай станциянинг бетон параллелепипедларидан сал нарида босмахонанинг бетон параллелепипедлари пайдо бўлди. Секин-аста цементли бочкалар, сим хивичлар гишт ва шағал даранинг бир томонидан иккинчи томонига кўча бошлади. Кейинчалик дарадан қурувчилар ҳам осонгина кўчиб кела бошладилар. Янги қурилишда кўп ҳақ тўлашарди.

Орадан ярим йил ўтгач, барча темир йўл бекатларида йўл-йўл шим кийган тарқатувчи-агентлар пайдо бў-

лишди. Улар узумзор республиканинг қоялари, қоялар орасида кетаётган улкан қурилиш ишлари тасвирланган откриткаларни сота бошладилар. Езги боғларда, театрларда, киноларда, кемаларда ва курортларда сулув ойимчалар ойнали барабанларда хайр-эхсон лотереяларини айлантирганлари айлантирганди. Лотерея беэиён эди, ҳар бир ютуққа электростанция қурилаётган дара сурати ишланган откритка бериларди. Корейконинг айтганлари тўғри чиқди, ҳар томондан даромад кела бошладди. Лекин Александр Иванович маблағни қўлидан чиқармасди. Чорак қисмини у шартнома бўйича оларди, яна шунчасини ҳали ҳамма агентлар ҳисоб-китоб қилгани йўқ, баҳонасида ўзлаштирар, қолганини комбинатни кенгайтиришга сарфлар эди.

— Хўжайин бўлганга яраша тадбирли бўлиш керак,— дерди у аста,— аввал ишни яхшилаб йўлга қўйиш даркор. Ҳақиқий даромад ўшанда келади.

Бу вақтда электростанциядан олинган «Марион» эскаватори янги босмаҳона корпуси учун чуқур котлован қазимоқда эди. Электростанцияда иш ётиб қолди. Бу ерда фақат фотографлар ивирсиб юришар, қора шол рўмоллар липиллаб кўзга ташланар эди.

Иш гуллаб кетди, башарасидан ҳалол совет кишисига хос табассум аримайдиган Александр Иванович киноартистларнинг портретлари туширилган откриткалар боса бошлади.

Ҳамма вақт бўлгани каби, кунлардан бир кун кечқурун шалоқ машинада мухтор комиссия келди. Александр Иванович имирсилаб ўтирмади, электростанциянинг тарс-тарс ёрилиб ётган пойдеворига, улкан қўшимча корхонанинг чароғон биносига кетар жафосига бир қур кўз югуртирдию жуфтакни ростлади.

— Ҳм!— деди раис ҳассасини пойдевор ковагига тикиб.— Электростанция қани?

У комиссия аъзоларига қаради, улар ҳам ўз навбатларида, «ҳм», дейишди. Электростанция йўқ эди.

Аммо комиссия босмаҳонада иш қизгин бораётганининг устидан чиқди. Гунафша ранг лампалар нур сочар, япасқи босма машиналари жонсарақ бўлиб, қанот қоқар эди. Улардан учтаси бир хил рангда дара расмини босиб чиқарарди. Тўртинчисидан эса қора, қалин, бадбашара ярим пиқобдаги Дуглас Фербенкснинг, латофатли Лиаде Путтининг ва кўзи чақчайган, Монти Бенкс номи би-

лан машхур дилкаш йигитнинг портретлари сояинган кўп рангли откриткалар худди қаллоб картавознинг енгидан отилиб чиқадиган карталардек отилиб чиқарди.

Унутилмас бу оқшомдан кейин дарадаги очиқ ҳавода бир неча кун намунали суд мажлиси бўлди. Александр Иванович эса ўз сармоясига ярим миллион пул қўшди.

Унинг ингичка, жонсарак томири ҳамон бетоқат урарди. Қорейко айнан ҳозир эски хўжалик тузуми чириб, янгиси энди қарор топаётган бир вақтда битмас-туганмас бойлик орттириш мумкинлигини тушунди. Шунингдек, у Совет мамлакатига бойлик орттириш учун уриниш ақлга тўғри келмаслигини ҳам яхши билар, «Б. А. Лейбедев тарама мовут трести моллари савдоси», «Черков ва клублар учун духоба ва асбоб-анжом» ёки «Х. Робинзон ва М. Пятница баққоллик дўкони» каби лавҳалар остида умрининг сўнгги кунларини кечираётган ёлғиз нэпманларга кибру ҳаво билан тиржайиб қарарди.

Лейбедев, Пятница ва «Чилдирма садоси» номли сохта артель эгаларининг молиявий базаси давлат сиқувига дош беролмай чок-чокидан сўкилиб кетди.

Қорейко ҳозир ими-жимиди пинҳона савдо қўл келишини фаҳмлади. Ёш хўжаликни алғов-далғов қилаётган барча инқирозлар унинг тегирмонига сув қуяр, давлатга зиён ҳамма нарсалар унга даромад келтирар эди. У мол ва озиқ-овқат маҳсулотлари сақланадиган ҳар бир омборга бош суқиб, у ердан юз минглаб сўмни ўмариб кетарди. У нон маҳсулотлари, мовутлар, қанд, газлама — борингки, бозори чаққон ҳар нарса сотди. У ўз миллионлари билан ёлғиз, яккамохов эди. Мамлакатнинг ҳар ерида катта-кичик қўли эгри муттаҳамлар унинг фойдасига ишлашар, бироқ улар кимга хизмат қилаётганларини билишмасди.

Тегирмон новидан келадигандек теварак-атрофдан ёғилаётган бу пулларнинг қандай олис йўлларни босиб ўтиши фақат унинг ўзига аён эди.

Роппа-роса соат ўн иккида Александр Иванович контокоррент дафтарини бир чеккага суриб қўйди-да, нонушта қилишга киришди. Ғаладондан арчиб тайёр қилиб қўйилган шолғом чиқарди-да, олдинга одоб сақлаб тикилганча уни еди. Кейин хом тухум ютди. Хом тухум бемаза бўлади, уни хушчақчақ, яхши одам оғзига ҳам олмайди. Александр Иванович эса қорнини тўйғазмас,

тўддирарди. У нонушта қилмас, организмга маълум миқдорда ёғ, углевод ва витаминларни тикиштириб, физиологик процессни бажарарди.

Барча геркулесчилар нонуштадан кейин чой ичишарди. Александр Иванович бир стакан доғ сувни қанд ташлаб ичиб қўя қоларди. Чой юракни меъеридан ортиқ урдиради, Корейко эса соғлиғини қадрларди.

Ун миллион эгаси ўз ғалабасига қунт билан тайёргарлик кўраётган боксчига ўхшарди. У махсус режимга риоя қилади, ичмайди, чекмайди, ҳаяжондан ўзини сақлайди, машқ қилади, эрта ётади. Буларни у белгиланган кун ичароғон рингга бахтиёр ғолиб сифатида отилиб чиқиш учун қилади. Александр Иванович эски тартиб қайта тикланганида навқирон ва тетик бўлишни орзу қилади. Ушанда у ер тагидан чиқади ва чамадончасини ҳадик-хавотирсиз бемалол очади. Эски тузум қайтишига Корейко заррача шубҳа қилмасди. У ўзини капитализм учун авайлаб-асрамоқда эди.

У иккинчи, асосий ҳаётини битта-яримта билиб қолишидан қўрқиб, ғарибона кун кечирар, маишатпараст аёллар, ўрмон маъбудаси ва сув париларининг сурати солинган нақшинкор молния бўлимидан арзимас ва диққинафас иши учун оладиган қирқ олти сўмга тирикчилик ўтказишга ҳаракат қилар эди.

VI боб

«АНТИЛОПА-ГНУ»

Ўз бағрига тўрт нафар товламачини олган яшил яшиқ силкина-силкина туманли йўлдан физиллаганча борарди.

Машина довул турганда чўмилаётган одамдек табиат кучларининг қисти-бастига дучор бўлган эди. У тўсатдан дўнгликка урилиб сапчиб тушар, дам чўнқирга тушиб кетар, ҳали у, ҳали бу томонга шох ташлар эди, баъзан ботаётган қуёш шафағидан қизил тусга кирган чанг-тўзонга қопланар эди.

— Менга қаранг, студент, — деди Остап янги йўловчига мурожаат қилиб. Энди у ҳалиги шўриш-ғавғони унутиб, командир ёнида хотиржам ўтирарди, — қандай қилиб Сухарев битимини, яъни миллатлар Лигаси

трибунали тасдиқлаган битимни бузишга журъат этдингиз?

Паниковский бу гапни эшитиб, ўзини эшитмаганга олди, ҳатто ён томонга бурилди.

— Умуман, қўлингиз эгри экан,— деди Остап.— Яқиндагина биз жирканч ҳодисанинг гувоҳи бўлдик. Ғозини ўмарганингиз учун сизни арбатовликлар қувлаб келишди.

— Нотавон, пасткаш одамлар!— деди зарда билан Паниковский.

— Шунақа денг!— деди Остап.— Чамаси, сиз ўзингизни жамоатчи врач ҳисобласангиз керак, шундайми? Эки жентльмен дебми? Унда яхшилаб қулогингизга қуйиб олинг... бордию сизнинг ҳақиқий жентльмен сифатида каллангизга манжетга ёзиш фикри келгудек бўлса, албатта бўр билан ёзинг.

— Нима учун?— деб сўради Паниковский тутақиб.

— Чунки манжетингиз қоп-қора. Лойдан қора эмасми ишқилиб?

— Сиз нотавон, пасткаш одамсиз!— деди Паниковский бидирлаб.

— Ҳали бу гапни сиз менга, ўз халоскорингизга айт-япсизми?— деб лўнда қилиб сўради Остап.— Адам Қазимирович, бир лаҳзага машинангизни тўхтатинг. Миннатдорман. Шура, азизим, марҳамат, орани очди қилиб олинг.

Балаганов «орани очди қилиш» нималигини тушунмади. Лекин бу гапнинг айтилиш оҳангидан аламини олиши мумкинлигига ишора борлигини уқди. У куйдирган калладек тиржайди-да, Паниковскийни қўлтигида қисиб, машинадан олиб тушди ва йўлга ўтқазиб қўйди.

— Студент, энди орқага, Арбатовга қайтинг,— деди Остап энсаси қотиб,— у ерда ғоз эгалари сизни илҳақ бўлиб кутишяпти. Бизга қўрс одамлар керак эмас. Ўзимиз қўрсмиз. Кетдик.

— Тавба қилдим, иккинчи қилмайман,— деб ёлворди Паниковский.— Мен асабийман.

— Тиз чўкинг,— деди Остап.

Паниковский гўё оёғига биров болта ургандек апилтапил тиз чўкди.

— Яхши!— деди Остап.— Сизнинг бу туришингиз мени қониқтирди. Сизни беминат дастёр сифатида яна бир марта интизомни бузгунингизгача қабул қиламиз.

«Антилопа-ГНУ» тавбасига таянган кўрсни ўз кучо-
ғига олди-ю, ўлик ташийдиган аравадай лопиллай-ло-
пиллай юриб кетди.

Ярим соатдан кейин машина Новозайцевский тракти-
га қайрилди ва тезлигини туширмай қишлоққа кириб
борди. Томнга сершоҳ қинғир-қийшиқ радиоантенна ўр-
натилган ғўла уй олдида одам тўпланиб турарди. Тўда
орасидан соқолсиз бир одам шашт билан чиқди. У бир
варақ қоғоз ушлаб олган эди.

— Ўртоқлар,— деб бақирди у жаҳл билан,— танта-
нали мажлисни очик деб эълон қиламан! Ўртоқ, ижоза-
тингиз билан бу қарсақларни...

Чамаси, у нутқ тайёрлаб келганди, энди қоғозга қара-
моқчи бўлган эди, машина тўхтамай ўтиб кетаётганини
кўриб қолдию гапини калта қилди-қўйди.

Енига келиб қолган Остапга тикилиб:

— Ҳамма Авто йўлга!— деди шоша-пиша.— Совет
автомашиналарини сериялаб чиқаришни йўлга қўямиз.
Дехқонлар йилқиси ўрнига пўлат отлар келяпти.

Тўданинг олқишлаши остида узоқлашаётган авто-
мобил орқасидан сўнгги шиорни ўртага ташлади:

— Автомобиль — бисот эмас, ҳаракат воситасидир.

Остапдан бўлак барча антилопачилар тантанали уч-
рашувдан ташвишга тушиб қолган эдилар. Улар ҳеч
нарсга тушунмай, индаги чумчуқдек нуқул машинада
ғивирлашарди. Сон-саноқсиз ҳалол одамларнинг бир
жойга тўпланишини умуман жини суймайдиган Пани-
ковский ҳадик-хавотир билан чўкка тушиб ўтириб олди.
Қишлоқ аҳолиси унинг похол шляпасининг кир тепаси-
нигина кўрарди холос. Бироқ Остап пинагини бузмади.
У тепаси оқ фуражкани бошидан олди-да, қутловлар-
га бошини гоҳ ўнг, гоҳ сўл томонга виқор билан эгиб
жавоб берди.

— Йўлларни яхшиланг!— деб қичқирди у хайрлаша-
ётиб.— Қабул учун мерси!

Машина яна далани кесиб ўтган оқ йўлга тушиб
олди.

— Улар қувншмайдими бизни?— деб сўради Пани-
ковский ташвиш чекиб.— Нега тўпланишибди одамлар?
Тинчликми ишқилиб?

— Автомобилни биринчи марта кўришлари,— деди
Балаганов.

— Таассуротларни ўртоқлашиш давом этади,— деди

Бендер.— Сўз машина ҳайдовчига. Сизнинг фикрингиз, Адам Қазимирович?

Шофёр ўйга чўнди, матчишни гатиллатиб овсарларча кўчага чолиб чиққан кучукни чўчитди ва ўз тахминини айтди, одамлар черков байрамини ўтказгани йиғилишган, деди.

— Бу тахлит байрамлар қишлоқда тез-тез бўлиб туради,— деб тушунтирди «Антилопа»нинг эгаси.

— Ёспирай,— деди Остап.— Маданият кўчасидан ўтмаган, яъни олий маълумотли ялангоёқлар тўдасига тушиб қолганимни очиқ-ойдин кўриб турибман. Эҳ, болакайлар, лейтенант Шмидтнинг суюкли дилбандлари, нега газета ўқимайсиз? Ўқиш керак. Газеталар кўпинча бамаъни, эзгу, боқий фикрларни баён қилади.

Остап чўнтагидан «Известия» газетасини олди-да, экипажга баланд овозда Москва—Харьков—Москва автомобиль пойгаси ҳақидаги хабарни ўқиб берди.

— Ҳозир,— деди у мамнуният билан,— биз етакчи машинадан тахминан юз эллик километр олдинда, автопойга йўлидамиз. Умид қиламанки, сиз нима ҳақда гапирганимга тушунгандирсиз?

«Антилопа»нинг иккинчи даражали аъзолари миқ этишмади. Паниковский пиджагининг тугмасини ечиб, кир шойи галстук тагидаги яланғоч кўксини қашиди.

— Бундан чиқди, тушунмабсиз-да? Кўриниб турибдики, баъзи ҳолларда ҳатто газета ўқиш ҳам ёрдам бермас экан. Хўп, яхши, гарчи бу иш табиатимга ўтиришмасам ҳам батафсилроқ тушунтиришга ҳаракат қиламан. Бирламчи: деҳқонлар «Антилопа»ни автопойганинг карвонбоши машинаси гумон қилдилар. Иккиламчи: биз бу номдан воз кечмаймиз, устига-устак, бизлар барча ташкилоту мутасаддиларга мурожаат қилиб, бизга тегишли ёрдам кўрсатишларини илтимос қиламиз. Бунда албатта автопойганинг карвонбоши машинасининг экипажи эканлигимизни пеш қиламиз. Учинчидан: дарвоқе, шу икки модданинг ўзи ҳам сизларга кифоя қилади. Ойнадек равшанки, хийла вақт автопойга олдида борамиз ва тайёр ошга баковул бўлиб, бу юксак маданий ташаббуснинг ҳузурини кўрамиз.

Буюк мударбирнинг гапи катта таассурот қолдирди. Қозлевич командирга садоқат-ла тикилди. Балаганов кафти билан сариқ жингала сочларини ишқаб, қотиб-қо-

тиб кулди. Паниковский ҳаётини хавф остига қўймай, ўлжа олишини кўнгли сезиб, «ура», деб қичқирди.

— Хўп, бас қилинг хурсандчиликни,— деди Остап.— Қоронғи тушиши муносабати билан кечани очиқ деб эълон қиламан. Тўхта!

Машина тўхтади, ҳориб-толган антилопачилар ерга тушишди. Пишиб етилаётган бугдойзорда чигирткалар масрур чириллаб, кичик бахтлари нашидасини сурмоқда эди. Йўловчилар йўл ёқасида давра қуриб ўтиришар, кўҳна «Антилопа» эса ҳамон буғ пуркар, баъзан ўз-ўзидан кузов қисирлар, баъзида мотор гижирлар эди.

Ношуд Паниковский шунақанги катта гулхан ёқдики, узоқдан кўрган одам, қишлоқ ёняпти, деб гумон қилар эди. Олов вишиллаб ҳар томонга силкинарди. Саёҳатчилар гуриллаб ёнаётган оловни ўчириш билан овора эканлар, Паниковский энгашиганча далага югуриб кетди-да, илиққина қийшиқ бодринг кўтариб келди. Остап:

— Овқат деса ўзингизни томдан ташламанг,— деди-да, бодрингни шартта Паниковскийнинг қўлидан юлқиб олди ва паққос ўзи туширди.

Улар тадбиркор Козлевич уйидан олиб келган колбасани еб, очиқ ҳавода, юлдузли осмон тағида ётишди.

— Хўп,— деди Остап тонг ёришгач Козлевичга,— йўлга пухта тайёрланинг. Бугун бизга насиб қиладиган кунни механик тоғорангиз умри бино бўлиб кўрмаган, бундан кейин ҳеч қачон кўрмайди ҳам.

Балаганов биқинига «Арбатов туғруқхонаси» деган сўзлар ёзилган челақни олди-да, сув келтиргани анҳорга югурди.

Адам Қазимирович машинанинг капотини очиб, ҳуштак чалганча қўлларини мотор ичига тикди ва мис ичакларни пайпаслаб кўра бошлади.

Паниковский орқаси билан автомобиль филдирагига суянди-да, уфқда пайдо бўлган заррин шафаққа кўз юммай, дилгир қараб турди. Паниковскийнинг юзига қарилик нуسخи урган эди: серажин, гўштлири халта-халта, томирлари лўқ-лўқ урар, бўриқиб турар эди. Бунақа юз одатда ҳалол яшаб, узоқ умр кўрган, катта-катта болалари бўлган, эрталаблари шифобахш «Желудин» кифеси ичадиган ва идоранинг деворий газетасига «Антихрист» тахаллуси билан мақола ёзадиган кишиларда бўлади.

— Паниковский, қандай ўлишингизни айтиб берайми?— деб сўради Остап томдан тараша тушгандек.

Чол чўчиб тушди ва ўгирилиб қаради.

— Сиз мана бундай ўласиз. Кунлардан бир кун «Марсель» меҳмонхонасига қайтиб келганингизда ма-вангиз қочади. Хувиллаб ётган совуқ бу меҳмонхона қа-ердадир уезд шахрида бўлади. Сиз бу ерга бебилиска пул ишлаш мақсадида келасиз. Хуллас, оёғингиз ишламай қолади. Оч, соқоли ўсган ҳолда ёғоч каравотда ётасиз, ҳеч ким ҳолингиздан хабар олмайди. Бир ҳафта қийна-либ ётасиз. Жонингизнинг чиқиши жуда даҳшатли бў-лади. Сиз батамом ўлмайсиз, меҳмонхонанинг бюрократ мудури текинга тобут бериш ҳақида коммунал хўжалик-ка хат ёзади... Исми шарифингиз қандай?

— Михаил Самуэлевич,— деди Паниковский эс-ху-шини йўқотиб.

— ...гражданин М. С. Паниковский учун текинга то-бут бериш ҳақида. Қўйинг, йиғламанг, яна икки йилга етасиз. Энди ишга кўчайлик. Сафаримизнинг маданий-агитация иши билан шуғулланишимиз керак.

Остап автомобилдан ўзининг акушерлар чамадонча-сини олди-да, уни ўт устига қўйди.

Буюк мудаббир юмшоқ чамадончанинг семиз қорни-га шап-шап уриб:

— Менинг ҳожатбарорим,— деди.— Мен тенги хуш-бичим ва кенг феъл одамга асқатадиган ҳамма нарса бор бунда.

Бендер чамадонча устига чўнқайди-да, худди дайди хитой найрангбози сеҳрли халтасидан олгандек, ундан бирин-кетин турли-туман лаш-лушларни чиқара бошла-ди. Даставвал у ҳал билан «Бошлиқ» сўзи ёзилган қизил боғич чиқарди. Кейин ўт устига Киев шахрининг герби солинган милиция фуражкиси орқа томонининг расми, бир хил тўрт даста карта ва гунафша ранг думалоқ пе-чатли бир даста ҳужжат қоғози қўйди.

«Антилопа-ГНУ»нинг бутун экипажи чамадончага маҳлиё бўлиб қаради. У ердан янгидан-янги нарсалар чиқмоқда эди.

— Сиз беозор мусичалар,— деди Остап,— турган гап-ки, менга ўхшаш ҳалол совет зиёратчиси докторлар ха-латисиз кун кўролмайди.

Чамадонда халатдан ташқари стетоскоп ҳам бор эди.

— Мен жарроҳ эмасман,— деб уқтирди Остап.— Мен невропатолог ва психиатрман. Мен ўз беморларимнинг

қалбини ўрганаман. Нимагадир нуқул менга лақма кишилар душ келишади.

Кейин экипаж кўзи ўнгида кар-соқовлар алифбоси, хайрия откреткалари, кўкракка тақиб юриладиган эмаль значоклар, Бендернинг ўзи, чолвор кийиб, салла ўраган расми туширилган афиша намоён бўлди. Афишага шундай сўзлар ёзилган эди:

КОҲИН ҚАДАМ РАНЖИДА ҚИЛДИ

(Машҳур Бомбай брамини — йоғ)

Бақувват кишининг ўғли
Рабиндранат Тагорнинг ўктами

ИОКАНААН МАРУСИДЗЕ

(Иттифоқчи республикаларнинг хизмат кўрсатган артисти)
Шерлок Холмс тажрибаси бўйича номерлар. Ҳинд найрангбози.

Кўзга кўринмас товуқча.

Атлантика шамлари. Дўзах чодир.

Пайғамбар Самуил томошабинларнинг саволларига
жавоб беради.

Руҳларни моддийлаштириш ва филларни тарқатиш.
Кириш ҳақи 50 т. дан 2 с. гача.

Афиша ортидан ушланавериб кир бўлиб кетган салла чиқди.

— Бу майнабозчилик билан аҳён-аҳёнда шуғулланаман,— деди Остап.— Биласизми, коҳинга айниқса илғор одамлар, темир йўл клубларининг мудирлари ихлосманд бўлишади. Рабиндранат Тагорнинг ўктами бўлиш ўзимга ҳам ёқмайди. Пайғамбар Самуилга эса доим бир хил савол беришади: «Нима учун сотувда мол ёғи йўқ?» Ёки: «Сиз жуҳудмисиз?»

Ниҳоят, Остап қидирган нарчасини топди: бу чинни тоғорачадаги мис ранг бўёқли тунука лак каробкаси ва бир жуфт мўйқалам эди.

— Пойга олдида кетаётган карвонбоши машинани лоақал битта шиор безатиб турсин,— деди Остап. Сўнг чамадончадан энсиз узун сарғиш бўз олди-да, босма ҳарфлар билан қўнғир ёзув битди:

**ЙЎЛСИЗЛИК ВА
ЛАҚМАЛИК УСТИГА МАШИНА СОЛАМИЗ!**

Плакатни автомобиль устига иккита новдага ўрна-тишди. Машина қўзғалиши биланоқ шамол зўридан пла-

кат қийшайиб кетди ва шундай таъсирчан тус олдики, йўлсизлик ва тартибсизлик, айни чоқда бюрократлик устига машина солиб бу иллатларни кунпаякун қилиш зарурлигига заррача шубҳа қолмади. «Антилопа» йўловчилари ўзларига оро беришди, Балаганов мудом чўнтагида олиб юрадиган кепкасини олиб, сариқ бошига қўндирди. Паниковский мажжетининг тескарисини ағдариб, енгидан икки сантиметр чиқариб қўйди. Козлевич ўзидан кўра кўпроқ машинасининг ғамини еди. Жўнашлари олдида уни сув билан ювди, шунда «Антилопа»нинг пачақ биқинларида қуёш шуъласи ўйнади. Командор эса кўзларини шўхчан сузиб, ҳамроҳларига тегажаклик қилди:

— Бортининг чап томонида қишлоқ!— деб қичқирди Балаганов кафтини соябон қилиб.— Тўхтаимизми?

— Орқамизда, — деди Остап, — бешта ажойиб машина келяпти. Улар билан учрашиш ниятимиз йўқ. Биз тезроқ ноз-несьматларни қўлга киритишимиз керак. Шу боисдан Удоев шаҳрида тўхташни буюраман. Дарвоқе, бизга бир бочка бензин ўша ерда мунтазир. Тезлатинг, Казимирович.

— Саломга алиқ олайлиқми?— деб сўради Балаганов ташвишланиб.

— Таъзим ва жилмайиш билан алиқ олинсин. Илтимос, чурқ этиб олганингни оча кўрманг. Худо билсин нималар деб валдираб юборасиз.

Қишлоқ карсонбоши машинани очиқ юз билан кутиб олди. Чамаси, қишлоқ жамоатчилигини кимнидир келиши тўғрисида огоҳлантиришган, лекин ким ва нима мақсадда келаётганини хабар қилишмаган эди. Шу боис ҳар эҳтимолга қарши кейинги бир неча йил ичида балогардон бўлган турли-туман ҳикматли гаплар ва шиорларни қидириб топишган эди. Кўча четларида катта-кичик эски плакатларни кўтарган мактаб ўқувчилари туришарди: «Вақт Лигаси ва унинг асосчиси қимматли ўртоқ Керженцевга салом», «Писанд эмас бизга ҳеч буржуанингни гийбати, жавобсиз қолмас Керзон ультиматуми гурбати», «Фарзандларимиз ўссин дурқун, ясли қуринг кун-бақун»...

Бундан ташқари жуда кўп плакатлар асосан черковславян ҳарфлари билан ёзилган, ҳаммасининг мазмуни бир хил эди: «Хуш келибсиз!» Буларнинг ҳаммаси саёҳатчилар йўлида яққол намоён бўлди. Бу сафар улар

ишонч билан шляпаларини силкитдилар. Паниковский ўзини тутолмади, чурқ этиб оғзингни оча кўрма, деб таъинлаганларига қарамай, ирғиб ўрнидан турди-да, мингирлаб саводсизларча сиёсий қутлов сўзлари айтиб қичқирди. Бироқ моторнинг гувуллаши ва оломоннинг ҳайқириғи остида ҳеч ким ҳеч нарса тушунмади.

— Гип, гип, ура!— деб қичқирди Остап.

Козлевич глушителни очган эди, машина кўк тутун буруқсатди, автомобиль орқасидан югуриб келаётган кучуклар аксириб, ўзи билан ўзи овора бўлиб қолди.

— Бензини важи қалай?— деб сўради Остап.— Удоевгача етадимиз? Ўттиз километр юрсак бас. У ерда қўни-қўнжимиз тўлади.

— Етиши керак,— деди Козлевич шубҳа билан.

— Қулоғингизда бўлсин,— деди Остап қўшинини жиддий кўздан кечириб.— Таловчиликка йўл қўймайман. Қонун бузилмасин. Парадга ўзим қўмондонлик қиламан.

Паниковский билан Балаганов хомуш бўлиб қолишди.

— Бизга зарур ҳамма нарсаларни удоевликларнинг ўзлари икки қўллаб келтиришади. Мана кўрасиз. Нознеъматга жой тайёрлайверинг.

«Антилопа» ўттиз километр масофани бир ярим соатда босиб ўтди. Сўнгги километрда Козлевич жуда безовталади, ҳа деса газни босиб, афсус-надомат билан бошини сарак-сарак қиларди у. Бироқ барча уриниши ва Балагановнинг ҳайт-ҳайти-ю, қичқириши фойда бермади. Адам Козлевич орзу қилган тантанали финиш бензин касрига барбод бўлди. Машина жасур автомобилчилар шарафига игна баргли дарахт гуллари билан безатилган қўлбола минбарга юз метрча қолганда шармандаларча кўча ўртасида тўхтади-қолди.

Тўпланганлар бақириб-чақириб ўтмиш қаъридан лоп этиб чиққан «лорен-дитрих» томон югуришди. Шухрат тоши шу ондаёқ манглайи ялтироқ сайёҳлар бошига кўнди. Уларни юлқиб одамлари қандай бўлсин, ҳаётга қайтаришлари ҳам қарз, ҳам фарздек, жон-жаҳдлари билан осмонга отиб, илиб ола бошладилар.

Козлевич машинасининг ёнида қолди, бошқаларни минбар томон олиб кетишди. Планга кўра бу ерда уч соатлик митинг бўлиши керак эди. Остапнинг ёнига

шофёрнамо бир йигит йўл очиб етиб келди-да, уни саволга тутди:

— Бошқа машиналар қалай?

— Қолиб кетди,— деди Остап бамайлихотир.— Баллон тешилиши, синиш-чиқиш, аҳолининг меҳмондўстлиги. Шулар сабаб ушланиб қолишди.

— Сиз командор машинасиданмисиз?— деб хиралик қилди ҳаваскор шофёр,— Клептунов сиз билан бир-гами?

— Клептуновни пойгадан четлатдим,— деди Остап энсаси қотиб.

— Хўш, профессор Песочников-чи? «Паккард»дами?

— Ҳа, «Паккард»да.

— Алиба Вера Круц-чи?— қизиқсинди чиллаки шофёр.— Эҳ, қани энди бир кўрсам! Уни ва ўртоқ Нежинскийни, уям сизлар биланми?

— Биласизми,— деди Остап,— пойга жуда чарчатган мени.

— Сиз «студебеккер»дамисиз?

— Истасангиз, машинамизни «студебеккер» деб аташингиз мумкин,— деди Остап зардаси қайнаб.— Бироқ шу пайтгача у «лорен-дитрих» аталиб келган. Кўнглингиз жойига тушдими?

Бироқ, ҳаваскор шофёрнинг кўнгли тўлгани йўқ.

— Шошманг-чи,— деб хитоб қилди у ёшларга хос хиралик билан,— ахир пойгада ҳеч қандай «лорен-дитрих» йўқ-ку! Газетада ўқигандим, иккита «паккард», иккита «фиат» ва битта «студебеккер» йўлга чиқди, деб ёзилган эди.

— Э, «студебеккер»ингиз билан қўшмозор бўлинг!— деб бақирди Остап.— Ким ўзи Студебеккер? Қариндошингизми ўша Студебеккер? Отангизми Студебеккер? Мунча чакамуқдек ёпишиб олдингиз одамга? Сўнгги дақиқаларда «студебеккер»ни «лорен-дитрих» билан алмаштиришди, деб минг марта тушунтирсанг ҳам мияни ачитади-я! «Студебеккер»!

Йигитни мутасаддилар чўқилаб четлатишди, Остап эса яна хийла вақт қўл силтаб пўнғиллади:

— Оббо билафонлар-э! Улдириш керак бунақа билафонларни! Кўнгиллари «студебеккер»ни тусабди! Нотавон кўнгилга қўтир жомашов!

Автопойгани кутиб олиш комиссиясининг раиси таб-

рик нутқини шу қадар аччиқ ичакдек чўздики, эргаш гап гирдобига тушиб қолиб, ярим соат деганда аранг ундан қутулиб чиқди. Бу вақт ичида командор худди игна устида ўтиргандек ич-этини еб ўтирди. Минбарда одамлар орасида жавлон уриб юрган Балаганов билан Паниковскийнинг шубҳали хатти-ҳаракатларини кузатиб турди. Бендер ўқрайиб қарар, буни улар пайқашмасди. Охири унинг кучли овозини эшитишдию турган жойларида қоққан қоziқдек қотиб қолишди.

— Уртоқлар,— деди Остап жавоб нутқида,— мен машина сиренаси билан Удоевдаги азалий сукунатни бузганимдан хурсандман. Автомобиль, ўртоқлар, бисот эмас, ҳаракат воситасидир. Деҳқон оти ўрнига пўлат тулпор келмоқда. Совет автомашиналарини серияли ишлаб чиқаришни йўлга қўямиз. Йўлсизлик ва тартибсизлик устига машина солиб, уларни бартараф қиламиз. Гапимни тугатаман, ўртоқлар. Жиндак тамадди қилиб олиб, олис йўлимизни давом эттирамиз.

Йиғилганлар минбар атрофида командорнинг гапларини жон қулоқлари билан тинглаб туришганда Қозлевич елиб-югуриб кунига ярайдиган нарсаларни йиғиб ола бошлади. У Остап айтгандек, энг тоза бензин билан бакни тўлдирди, сийловига беҳаёларча уч бидон ёқилғи олди, камераларни алмаштирди, тўрттала филдиракнинг протекторини ўзгартирди, насос ва ҳатто домкратгача қўймади. Хуллас, Удоев Авто йўли бўлими омборини шипшийдан қилди.

Черноморскка энди бемалол етиб олишлари мумкин эди. Аммо, пул масаласи хуржун эди. Лекин бу командорни безовта қилмасди, Удоевда саёҳатчилар тўйиб овқатланишганди.

— Пул тўғрисида бош қотирманг,— деди Остап,— йўлимизда пуллар хазондек сочиллиб ётибди, истаганимизча олаверамиз.

794 йили барпо қилинган кўҳна Удоев билан 1794 йилда қурилган Черноморск шаҳри оралиғида минг йилу минг километр тупроқ ва тош йўл ётарди.

Шу минг йил ичида Удоев—Қора денгиз йўлида турли-туман одамлар пайдо бўлган эди. Бу йўлдан Византия моллари билан савдо қилувчи сайёр сотувчилар ўтишган. Гувуллаган ўрмондан қоракўл телпакли бадбашара қароқчи Булбулигўё чиққан. Молларни тортиб олган, сотувчиларни ўлдирган. Бу йўлда тўдалари билан

фотихлар санқиб юришган, деҳқонлар ўтишган, дийдиёсини айтиб дарвишлар судралишган.

Мамлакат ҳаёти ҳар юз йилда ўзгариб турди. Кийим-бошлар ўзгарди, қуруллар такомиллашди, картошка исёнлари бостирилди. Одамлар соқол олишни ўрганишди. Биринчи ҳаво шари кўкка парвоз қилди. Темир эгизаклар — кема ва паровоз ихтиро этилди. Автомашиналар ғат-ғут қила бошлади.

Йўл эса қароқчи Булбулигўё замонидагича қолди.

Ватаннинг вулқон лаваси ёки бурга дори сингари порошоксимон чанг билан қопланган эгри-бугри йўллари қишлоқлар, шаҳарлар, фабрикалар ва колхозлар ёнидан ўтиб, ғарб томонга минглаб километр илон изи бўлиб чўзилиб кетган эди. Бу йўлнинг икки чеккасида сарғайиб, топталган ўт-ўлан устида шалоқ араваларнинг қовурғалари ва абжағи чиққан машиналар ётарди.

Балки Парижнинг асфальт далаларида газета сотишдан тинка-мадори қуриган муҳожир қадрдон манзараларни, Россиянинг фусункор дала йўлини эслар: халқобда ой кокилини тарайди, қора чигирткалар сархуш чириллайди, деҳқонлар аравасига осилган челақ даранглайди.

Бироқ ой ёғдуси бошқа вазифани адо этади. Ой гудрон тош йўлни кумуш рангда ёритади. Автомобиль сирегалари ва клаксонлар деҳқонлар челагининг ёқимли таранглаши ўрнини олган. Қора чигирткаларнинг чириллашини махсус заповедникларда эшитиш мумкин; у ерда трибуналар қуришади, шунда граждандар қандайдир соч-соқоли оқарган чигирткашуноснинг кириш сўзини эшитгач, хуморлари ёзилгунча нағмасоз ҳашаротларнинг қушигини тинглашлари мумкин.

VII боб

ШОН-ШУҲРАТНИНГ ҲУЗУРБАХШ ЮКИ

Пойга командори, машина ҳайдовчи, бортмеханик ва бсминнат дастёр шод-хуррам эди.

Салқин тонг. Марварид осмонда рангпар қуёш жингилдайди. Ўт-ўлан ичида жинқарча қушлар чийиллайди.

«Чўпон» аталмиш сўфитўрғай автомобилнинг нақ гилдиракларни олдидан эран-қаран йўлни кесиб ўтар эди. Даштда ўткир бўй шу қадар димоққа гупиллаб ураб

эдики, Остапнинг ўрнида «Пўлат елип» гуруҳидан бирон-бир гўр ёзувчи бўлганда жўшиб кетарди-ю, машинадан аниқ-тапиқ чиқиб ўт устнга чўкарди ва шу ернинг ўзида ён дафтар саҳифаларига: «Кузги экинлар ҳатто терга гарқ ботди. Қуёш юзини очди, ўзининг ёғдусини ёруғ олам устига сепла бошлади. Мўйсафид Ромуальдич пайтавасини ҳидладую афтани бужмайтирди...» деган сўзлар билан бошланадиган қиссасини ёзишга тушган бўларди.

Бироқ шоирона кайфият Остап билан ҳамроҳларидан йироқ эди. Мана, бир кеча-кундуздан бери улар автопойга олдида елдек учишарди. Уларни музика ва нутқлар билан қарши олишарди. Болалар уларга атаб барабан чалишарди. Катталар овқат беришар, тайёрлаб қўйган автоқисмлар билан таъминлашар эди. Бир шаҳарчада эса ўймакор дуб идишда ироқи сочиқ билан нон-туз келтиришди. Нон-туз машина ичида, Паниковскийнинг оёқлари орасида ётарди. У нондан чимдиб тишмай оғзига ташлайвериш, нонда сичқон ўйгандек ковак ҳосил қилди. Шундан сўнг хуштаб Остап нон-тузни кўчага улоқтирди. Тунни антилопачилар бир қишлоқда ўтказишди. Қишлоқнинг бообрў одамлари уларни сийлаб, атрофларида парвона бўлишди. Бу ердан улар катта кўзада қайнатилган сут ва ўзлари тунаб чиқишган пичанининг хушбўй иси тўғрисидаги ширин хотираларни олиб жўнаб кетдилар.

«Антилопа» тонготар чоғи қишлоқни тарк этганида Остап шундай деди:

— Сут билан пичандан ўтаверсин ҳаммаси! Ҳамияша ҳамрўз: «Бу ҳали насиб қилади менга. Ҳаётимизда сут билан пичани ҳали кўп кўраман», деб хаёл қиласан. Бироқ ҳеч қачон бунга мушарраф бўлолмайсан. Ёдингида бўлсин, фароғатли тун бўлди. Буни сизлар ҳатто сезмадинглар ҳам.

Бендернинг ҳамроҳлари унга меҳр-муҳаббат билан боқдилар. Улар беташвиш, тараллабедод ҳаёт насиб қилганидан масъуд эдилар.

Эҳ, яшаш қандай яхши!— деди Балаганов.— Мана, машинада маза қилиб юрибмиз, қорнимиз тўқ. Балки бахт қуши қўнар бошимизга...

Бунга имонингиз комилми?—деб сўради Остап.— У бизни йўлда кутиб турибдими? Балки ўша бахт қуши бестоқат бўлиб қанотларини силкитаётгандир? «Адмирал Балаганов қани? Нега у ҳаяллаб қолди?» деб сўраётган-

дир балки. Сиз жиннисиз, Балаганав! Бахт қуши ҳеч қачон сарғайиб кутиб турмайди. У узун оқ кийимларда мамлакат бўйлаб сандироқлаб юриди ва болалар қўшигини айтади: «Эҳ, Америка шундай диёрки, вақтичоғлик қилишади, газаксиз ичишади у ерда». Хуллас, у оҳанрабо қушчани тутиб кўнглини овлаши, унга хушомад қилиши керак. Лекин, Балаганов, сиз у қушчани ром этолмайсиз, гаҳ деб қўлингизга қўндиролмайсиз. Сиз жулдурвоқисиз. Ойнага бир қаранг, кимга ўхшайсиз?! Сиз устингизга илган қўсқи билан ҳеч ким бахтли бўлолмайди. Умуман, «Антилопа»нинг барча аъзолари рўдапо. Тавба, қандай қилиб бизларни автопойга қатнашчилари деб ўйлаб, иззат-ҳурмат билан кутиб оляптилар-а!

Остап ҳамроҳларини афсусланиб кўздан кечирди-да, давом этди:

— Паниковскийнинг шляпаси айниқса кўзимга балодек кўриняпти. Умуман, у ортиқ ҳашамга зеб берган. Тилла тиш, кальсон тасмалари, галстук остидаги сержун кўкрак... Одмироқ кийиниш керак, Паниковский! Сиз мўътабар мўйсафидсиз. Сизга қора сюртук билан қундуз шляпа керак. Балагановга катак-катак ковбойча кўйлак ва чарм қўлқоп узукка кўз қўйгандек ярашади. Физкультура билан шуғулладиган студентнинг нақ ўзи бўлади. Ҳозир эса савдо флотининг пиянисталиги учун ҳайдалган матросига ўхшайди. Ҳурматли ҳайдовчимиз тўғрисида мен ҳеч нарса демайман. Тақдир бошига солган ташвишу кулфатлар мартабасига яраша кийинишига монелик қилган. Наҳотки шавқли юзига 'сал-пал мой теккан бу одамга чарм комбинезон ва қора хром картуз жуда-жуда ярашишини кўрмаётган бўлсангиз? Ҳа, болакайлар, сиз кийим-бошларингизни ўзгартиришингиз керак.

— Пул йўқ,— деди Козлевич ўгирилиб қараб.

— Шофёр ҳақ гапни айтди,— деб жавоб берди Остап лутфан.— Чиндан ҳам пул йўқ. Мен жон-дилимдан сўядиган ўша думалоқ сўлкавойлар йўқ.

«Антилопа-ГНУ» тепаликдан сирпаниб тушди. Машинанинг икки томонида далалар ҳамон гир-гир айланарди. Шундоққина йўл бўйида бошини бир ёнга қийшайтириб, кўр кўзларини лўқ қилганча катта сариқ бойўғли ўтирарди. У «Антилопа»нинг тақир-туқуридан чўчиб қанотларини ёзди ва машина устида бир оз учиб,

Ўзининг зерикарли қандайдир ишини қилгани кетди. Йўлда бошқа эса қоладиган ҳеч нарса содир бўлмади.

— Ие, уни қаранг!— деб тўсатдан қичқирди Балаганов.— Автомобиль.

Остап ҳар эҳтимолга қарши гражданларни лақмаликка қарши даъват этувчи плакатни олиб қўйишни буюрди. Паниковский буйруқни адо этаётганида «Антилопа» нотаниш машинага яқинлашди.

Усти берк «кадилак» бир томонга жиндак ёнбошлаганча йўл четида турарди. Унинг қалин силлиқ ойнаклариди ўрта рус табиати аслидагидан тозароқ ва чиройлироқ кўринарди. Шофёр тиззалаб турганча, олдинги гилдиракнинг покришқасини олмоқда эди. Кул ранг, сафар пальтоси кийган уч киши унинг тепасида тоқатсизланиб турарди:

— Фалокатга йўлиқдингларми?— деб сўради Остап назокат билан шляпасини сал кўтариб.

Шофёр тажанг башарасини кўтарди-да, ҳеч нарса демай, ўз иши билан машғул бўлди.

Антилопачилар яшил араваларидан тушишди. Қозлевич шинамгина машина атрофида бир неча марта айланди, ҳасади келиб хўрсинди, шофёрнинг ёнига чўнқайди ва у билан ўз касби бўйича суҳбатлашди. Паниковский билан Балаганов йўловчиларни болалардек қизиқсиниб томоша қила бошлашди. Улардан иккитаси, айниқса ажнабийлар қиёфасидаги калондимоғ эди. Учинчиси уларнинг ватандоши бўлса керак. Устидаги резина плашидан гупиллаб димоққа ураётган кағиш ҳиди бошни айлантларди.

— Фалокатга йўлиқдингларми?— деб саволини такрорлади Остап одоб билан ажнабийнинг резина елкасини сийпаб, айни чоқда ажнабийларга ўйчан тикилиб.

Ажнабий зарда билан шина ёрилганини айтди, бироқ унинг гўлдираши Остапнинг қўлоғига кирмади. Энг яқиндаги округ марказидан юз ўттиз километр нарида, катта кўчада, Россиянинг Европа қисмида иккита хўпасемиз ажнабий ўз автомобили ёнида сайр қилиб юрарди. Буюк мударбирни ана шу нарса безовта қилаётган эди.

— Айтинг-чи,— деди у шартта,— анави иккитаси Рио-де-Жанейродан эмасми?

— Йўқ,— деди йўл бошловчи,— улар Чикагодан. Мен эсам «Интурист» таржимониман.

— Бу хилватгоҳда, кўҳна ёввойи далада Москвадан — «Лолақизгалдоқ» балетидан, ноёб нарсалар сотадиган магазинлардан, рассом Репиннинг машҳур сурати «Иван Грознийнинг ўғлини ўлдирishi»дан узоқда нима қилиб юришибди? Тавба! Нега бу ерга олиб келдингиз уларни?

— Э, жин урсин уларни!— деди таржимон алам билан.— Уч кундан бери оёғи куйган товукдек қишлоқма-қишлоқ зир югурамыз. Жуда қийнаб юборишди меини. Кўпгина ажнабийлар билан борди-келди қилганман, лекин бунақаларини биринчи кўришим.— Шундай деб у мош еган хўроздек қил-қизил ҳамроҳлари томонга қўл силтади.— Ҳамма туристлар ўзларини бинойидек тутишяпти, Москвада югуриб юришибди, ҳунармандлик дўконларида ёғоч чўмичлар харид қилишяпти. Бу иккиси эса кўпчиликдан ажралиб, қишлоқма-қишлоқ изғиб юрибди.

— Қайтага яхши-ку,— деди Остап.— Миллиардерларнинг кенг оммаси янги, совет қишлоғи ҳаёти билан танишяпти.

Чикаго шаҳри граждандари шофёр автомобилни қандай тузатишига керилиб қараб туришарди. Улар кумуш ранг шляпа, қотирма ёқали кўйлак ва қизил, жилосиз шиппак кийишган эди.

Таржимон Остапга ғижиниб қараб қўйди-да, хитоб қилди:

— Э, қаёқда, янги қишлоқни бошларига урадиларми? Уларга қишлоқ эмас, қишлоқ самоғони керак!

Таржимон самогон сўзини чертиб талаффуз этганини эшитиб, жентльменлар бетоқат ўғирилдилар ва суҳбатлашаётганларга яқинлашдилар.

— Ана кўрдингизми?— деди таржимон.— Бу сўзни хотиржам эшитолмайдилар.

— Ҳа. Буни қандайдир сири бор,— деди Остап,— ёки лидлари айниб кетган. Тавба, мамлакатимизда ҳар хил сара, ўткир ичкиликлар тикилиб ётган бир пайтда қандай қилиб булар самогонни яхши кўриб қолишибди-а?

— Сиз ўйлагандан анча жўн бу,— деди таржимон.— Улар самогон тайёрлашга яхши рецепт қидириб юришибди.

— Э, шунақа демайсизми?— деб қичқириб юборди Остап.— Ахир уларда ичиш қатағон қилинган-ку. Ҳаммаси тушунарли... Рецепт топдингларми?.. Э, тополмади.

ларингми? Қаранг-а. Азза-базза уч автомобилда кеп-сизлар-да! Аниқ, сизларни бошлиқлар, деб ўйлашган. Ишонтириб айтаманки, рецептни тополмайсизлар.

Таржимон ажнабийлардан нолиб кетди:

— Ишонасизми, безорижон қилишди, самогон тайёрлаш сирини айт-чи, айт, деб ҳеч ҳоли жонимга қўйишмайди. Мен самогончи эмасман. Мен маориф ходимлари союзи аъзосиман. Москвада қари онам бор.

— Москвага жуда-жуда қайтгингиз келяптими? Ойингиз ёнига?

Таржимон ўкинч билан хўрсинди.

— Ундай бўлса, мажлис давом этади,— деди Бендер.— Меҳмонларингиз рецепт учун қанча тўлашади? Юз эллик беришадими?

— Икки юз сўм беришади,— деб шипшиди таржимон.— Сизда чиндан ҳам рецепт борми?

— Ҳозироқ сизга самогонни қандай тайёрлаш кераклигини айтиб бераман, сиз ёзиб оласиз: э, йўғ-а, пул қўлимга тегиши билан. Мен умуман картошкадан, буғдойдан, ўрикдан, тутдан, қора буғдой бўтқасидан самогон тайёрлаш йўлларини биламан. Қайси бири маъқул бўлса, ўшани танлашсин. Ҳаттоки оддий табуреткдан ҳам самогон тайёрлаш мумкин. Баъзилар табуреткани хуш кўришади. Қишмиш ва олхўридан ҳам тайёрласа бўлади. Менга самогон тайёрлашнинг юз элликта усули маълум.

Остапни америкаликларга таништиришди. Осмонда назокат билан бошдан олинган шляпалар анча вақт қалқиб турди. Кейин ишга киришишди.

Америкаликлар тайёрлаш осонлигини назарда тутиб буғдой самогонини танлашди. Рецептни эричмай ён дафтарларига батафсил ёзиб олишди. Остап сийловига америкалик сайёҳларга хонаки самогон тайёрлайдиган энг янги аппаратнинг лойиҳасини айтиб берди. Уни бегона кўздан асраш осон, ёзув столининг тумбасига жойлаштириш мумкин эди. Сайёҳлар техника равнақ топган Америкадек мамлакатда бу тахлит аппаратни ясаш жуда ҳам осонлигига Остапни ишонтиришди. Остап ҳам ўз навбатида тақдим қилган лойиҳадаги аппарати кунига бир челак ажойиб хушбўй первач¹ беришини ваъда қилди.

— О!— деб қийқиришди америкаликлар.

¹ Первач — самогоннинг қаймоғи.

Улар бў сўзни Чикагода бообрў бир онлада эшитишган эди. У ерда «pervatsch'e» ҳақида мақтовли тавсиянома беришган эди. Бу онла бошлиғи бир вақтлар Америка оккупацион корпуси билан Архангельскда бўлган ва у ерда «pervatsch'e» ичган, ўша-ўша бу ҳузурбахш ичкиликнинг таъмини эсидаи чиқаролмас экан.

Ланж туристлар талаффузида дагал «первач» сўзи мулоим оҳанрабодек янградди.

Америкаликлар бажонидил икки юз сўм беришди ва Бендернинг қўлини узоқ силкишди. Паниковский билан Балаганов ҳам Атлантика ортидаги республикадан келган «ичкилик қатагон қилинган»дан азоб-уқубат чеккан гражданлар билан қўл бериб хайрлашиш бахтига мушарраф бўлишди. Таржимон азбаройи севиниб кетганидан Остапнинг тошдек юзидан чўлп этиб ўпди ва йўли тушса кириб ўтишини илтимос қилди. Ойим жуда хурсанд бўладилар, деб илова ҳам қилди. Бироқ негадир адрес қолдирмади.

Дўстлашиб кетган сайёҳлар машиналарига чиқиб жой-жойларига ўтиришди. Козлевич хайрлашаётиб матчишни чалди, бу шўх музика садолари остида автомобиллар қарама-қарши томонга йўл олди.

— Кўрдингизми,— деди Остап Америка машиналари чанг-тўзон орасида кўздан йўқолгач,— ҳаммаси ўзим айтгандек бўлди. Биз ўз йўлимизда кетаётган эдик. Йўлда пул ётибди. Уни мен бориб олдим. Қаранг, ҳатто чанг юқмабди ҳам.

Шундай деб у бир даста пулни қисирлатди.

— Очигини айтганда, мақтанишга арзимайдиган, шунчаки оддий геллаш бу. Бироқ ҳамма гап бу ишни ҳалол, пок бажаришда. Беш минутда икки юз сўм. Мен қонуни бузганим йўқ, қайтага ҳожат чиқардим. «Антилопа» экипажини пул билан таъминладим. Кекса онасининг ёнига таржимон ўгилни қайтардим. Ниҳоят, ҳар қалай савдо алоқаларимиз мавжуд бўлган мамлакат гражданларининг маънавий ташналигини қондирдим.

Тушлик вақти яқинлашиб қолди. Остап автомобиль журналичидан йиртиб олган автопойга харитаси устига мук тушиб, Лучанск шаҳри яқин қолганини хабар қилди.

— Шаҳар жуда кичкина,— деди Бендер,— буниси чатоқ. Шаҳар қанча кичик бўлса, қутлов нутқи шунча узун бўлади. Шу боис шаҳарнинг илтифотли мезбонларидан биринчисига тушлик овқат, иккинчисига нутқ сў-

раймиз. Тапаффус пайтида мен сизларни буюмлар билан таъминлайман. Паниковский, сиз ўз бурчингизни унутиб қўяяпсиз. Плакатни ўрнатинг ўз жойига.

Маррага етилгандаги тантаналарга кўникиб қолган Қозлевич машинани елдириб келиб нақ минбар олдида таққа тўхтади. Бу ерда Бендер қисқача нутқ билан чекланди. Митингни икки соат кейинга суришга шартлашди. Автомобилчилар, текин томоқ танни тоза қилади, деган нақлга амал қилиб, қоринларини қаппайтиришди, димоғлари чоқ бўлиб тайёр кийимлар магазинига йўл олишди. Уларни эрмакталаб одамлар ўраб олишди. Антилопачилар елкаларига ортилган шуҳратнинг ҳузурбахш юкини озот кўтариб, қўл ушлашганча, гўё чет эл портидаги матрослардек лапанглар, кўча ўртасидан ғурур-ифтихор билан боришарди. Малла Балаганов чиндан ҳам ёш боцманга ўхшарди. У матрослар қўшигини бошлаб юборди.

«Эркаклар, аёллар ва болалар кийимлари» магазининг улкан лавҳаси остидаги бутун бошли икки қаватли уйга жойлашган эди. Лавҳага ўнга яқин шакл наридан бери чизилган бўлиб, уларда сассиқ кўзан мўйнасидан тикилган, этаклари қайрилган почапўстиндаги сариқ башарали, хушмўйлов эркаклар, қўлларига муфта кийган аёллар, матросча костюмлардаги калтабақай болалар, қизил дуррали комсомол қизлар, беллари баравар кигиз этик кийган хомуш хўжалик ходимлари акс эттирилган эди.

Магазин эшигига ёпиштирилган бир парча қоғоздаги:

ИШТОН ЙЎҚ

деган ёзув бу оҳанжаманинг қадрини уч пул қилган эди. — Фу, мунчаям дағал?— деди Остап магазинга қаддам қўяркан,— қишлоқ жойлиги яққол кўрниниб турибди. Москвада ёзганларидек: «Шим йўқ», десалар-ку, олам гулистон. Гражданлар нолимай уй-уйларига тарқалишади.

Автомобилчилар магазинда узоқ айланишмади. Балагановга оч сариқ катак-катак ковбойлар кўйлаги ва тешик-тешик шляпа топилди. Қозлевич ваъда қилинган хром картуз ва прессланган икрадек йилтироқ хром

тужуркали бўлиб қолди. Паниковскийга кийим қидириб анча овора бўлишди.

Бендернинг фикрича, битпмбузарнинг чехрасига масъумлик тусини берувчи пасторларнинг этаги узун сюртуги ва юмшоқ шляпасидан биричи дақиқадаёқ воз келишига тўғри келди.

Магазин фақат ўт ўчирувчиларнинг кийимини: петлицаларига зарҳал билан насос сурати солинган куртка, сертук ярим шереть шим ва ҳаво ранг жиякли фуражка тавеня қйлиши мумкин эди. Паниковский жимжимадор ойна қаршида узоқ иргиншлади.

— Тавба, сизга ўт ўчирувчилар кийимининг нимаси ёқмайди?— деб сўради Остап.— Унинг сиз кийиб юрган қувриндаги қироллики сизгари энгил-бондан ўлса ўлиги ортиқ-ку. Қани, бир айлаворинг-чи, ўглингиз кўрсин! Жуда сози Юзингизга шартга айтаман. Бу сизга мўлжалланган сюртук ва шлянамдан кўпроқ ярашди.

Қўчага янги кийимларда чиқишди.

— Менга смокинг керак,— деди Остап,— бироқ бу ерда йўқ у. Яхши кунларни кутамиз.

Остап «Антилопа» экипажи устига қандай хавф бос-тириб келаётганидан беҳабар митингни шавку завқ билан очди. У аския қилди, қизиқ-қизиқ, кулгили йўл саргузаштларидан сўзлади, яҳудийлар ҳақидаги латифаларни айтиб тўнланганларини бутунлай ўзига ром қилди. Нутқининг охириги кўндан бери одамларнинг тили учиде турган автомобиль масалаларига багишлади.

-- Автомобиль, дея ҳайқирди у,— ҳашам эмас...

Шу пайт у кутиб олми комиссиясининг раиси ҳузурга югуриб келган бир боланинг қўлидан телеграмма олганини кўриб қолди.

Остап: «Ҳашам эмас, йўл босиш воситасидир»,— дедию чапга, раиснинг елкаси оша телеграф бланкасига кўз югуртирди. Уқидию ҳанг-манг бўлиб қолди. У, ҳали олдида бир кун бор, деб ўйлаган эди. Унинг хаёлидан лип этиб бир нечта қишлоқ ва шаҳар ўтди. «Антилопа» экипажи бу ерлардан етти ёт бегона кишиларга аталган ҳар хил буюм ва маблағларни ўмариб кетган эди.

Раис телеграмманинг магзини чақишга уришиб, мўйловини қамирлатаётганида Остап гапини калта қилдию минбардан сакраб тушди ва ўзини оломон орасига урди. Хайриятки экипаж жой-жойида эди. Остап шаҳар совга-саломини машинага ташинглар, деб буйруқ беришни

кутиб, зеркиб ўтирарди. Ҳар митингдан кейин одатда шундай бўларди.

Шихоят, раис телеграмманинг мағзини чақди. У боғини кўтариб, қочиб кетаётган командорни кўриб қолди.

— Булар товламачи!— деб қичқирди у аламзадалик билан.

— У тунни бўйи мижжа қоқмай табрикнома ёзган, энди шунча меҳнати бекор кетганига ачинаётган эди.

— Ушланглар уларни, йигитлар.

Раиснинг ҳайқириви антилопачиларнинг қулоғига ўқдек қадалди. Улар типирчилаб қолди. Қозлевич моторни ўт олдирдию бир сакраб ўз жойига ўтириб олди. Машина Остапни кутмай олдинга сапчиди. Ҳовлиқиб қолган антилопачилар ўз командорларини хавф-хатар гирдобига ташлаб кетаётганларини ўйлаб ўтиришмадиям.

— Тўхта!— деб қичқирди Остап кенгурудек сакраб.— Етиб олсам, ҳаммангни ишдан бўшатаман.

— Тўхта!— деб бақирарди раис.

— Тўхта, аҳмоқ!— қичқирди Балаганов Қозлевичга.— Кўрмаяпсанми, хўжайин қолиб кетди.

Адам Қазимирович педални босди, «Антилопа» гижирлаб тўхтади. Командор жон талвасасида: «Ўқдек учир!» деб қичқирганча машинага думалаб тушди. Табиатан фаросатли ва совуққон Остап калтаклашни жуда ҳам ёмон кўрарди. Жон-пони чиқиб кетган Қозлевич бирдан тезликни оширган эди, машина олдинга сапчидию очилиб кетган эшикдан Балаганов учиб тушди. Буларнинг ҳаммаси кўз очиб-юмгунча бўлиб ўтди. Қозлевич машинани яна тўхтатганида Балагановнинг устига қувиб келаётганлар ёпирилиб, унга забардаст қўлларини чўзишган эди. Шу пайт «Антилопа» шартта тисландию командор темирдек қўллари билан уни қовбойча кўйлағидан чангаллаб олди.

— Учир!— деб наъра тортди Остап.

Лучанск аҳолиси шундагина механик транспортнинг уловдан афзаллигини илк бор тушунди. Машина тақирлаб, қисирлаб елдек учдию тўрт нафар лўттибозчини қонуний жазодан халос қилди.

Дастлабки километрда товламачилар ҳаллослаб нафас олишди. Ўзига зеб бералиган Балаганов чўнтагидан кўзгу олиб, йиқилганида шилинган башарасини кўздан

кёчира бошлади. Паниковский ўт ўчирувчилар кийимида даг-даг қалтирарди. У командорнинг газабига дучор бўлишдан қўрқарди. Қўрққанияча бор экан, командор шу заҳоти уни қисти-бастига олди.

— Машинага чиқишимни кутмай ҳайдаб қолдингизми?— деб сўради командор қаҳру газаб билан.

— Худо ҳаққи...— деб гап бошлади Паниковский.

— Йўқ, йўқ, тонманг! Бу сизнинг найрангингиз. Емонни бир қилиғи ортиқ, дегандек, қўрқоқ ҳам экансиз. Ҳали мен ўғри ва қўрқоқ билан ош-қатиқ бўлиб юрибманми? Хўп, яхши! Сизни жазолайман. Шу асногача сиз кўз ўнгимда брандмейстер¹ эдингиз. Шу соатдан эътиборан оддий ўт ўчирувчисиз.

Остап шундай деб Паниковскийнинг қизил петлицаларидан зарҳал насосларни юлиб ташлади. Шу маросимдан кейин у ўз ҳамроҳларини телеграмма мазмуни билан таништирди.

— Иш чатоқ. Телеграммада автопойга олдида кетаётган яшил машинани ушлаш таклиф этилади. Ҳозироқ йўлни чап солиш даркор. Шунча шон-шавкат, пальма новдалари, ўсимлик ёғида тайёрланган текин овқатлар етар энди. Чек қўямиз бу машмага. Биз фақат Гряжский шоссесига бурилишимиз мумкин. Бироқ уч соатлик йўл бу. Ишончим комил, барча яқин аҳоли пунктларида танобимизни тортиб қўйиш учун бизларни кутиб олишга тайёргарлик кўрмоқдалар. Лаънати телеграф симёғочларининг симлари ҳамма ёқни босиб кетди.

Командор ҳақ эди.

Йўлларида бир шаҳарча бор эди. Антилопачилар унинг номини зинҳор-базинҳор билолмадилар, бироқ гап уриниб келганда сўкиб тилга олиш учун буни билиб олишни жуда-жуда истар эдилар. Шаҳарга кираверишда йўлни катта гўла тўсиб ётарди. «Антилопа» ёнига бурилди ва кўзи очилмаган кучук боладек ён томондан айланиб ўтиш учун йўл қидириб тумшуғи билан ҳар нарсага туртина бошлади.

— Орқага қайтдик!— деди Остап бирдан жиддий тортиб.

Шу пайт товламачилар олисда моторларнинг заиф гуриллашини эшитишди. Ҳақиқий автопойга машинала-

¹ Ўт ўчирувчилар командасининг бошлиғи.

ри келаётганди. Орқага қайтишнинг иложи йўқ эди. Антилопачилар яна олдинга отилишди.

Қозлевич қовоғидан қор ёғиб, шитоб билан машинани ғўла ёнига олиб келди. Теварак-атрофда турган одамлар ўтакалари ёрилиб ўзларини ҳар ёққа уришди. Улар, ҳозир фалокат содир бўлади, деб ўйлашган эди. Бироқ Қозлевич қўққисдан машинани секинлатди-да, ғўла устидан ошиб ўтди. «Антилопа» шаҳардан ўтаётганида ўткинчилар оғизларидан боди кириб, шоди чиқиб, сайёҳларни сўқдилар, аммо Остап уларга жавоб қайтармади.

«Антилопа» Гражский шоссесига тобора қудратлироқ гувуллаётган машиналар сурони остида етиб келди. Лаънати магистралдан четга бурилиб, қоронғида машинани тепалик ортига олиб ўтиб яширганларида моторларнинг пақиллаши, тақ-тақи ер-кўкни ларзага солди, узун ёғду-да карвонбоши машина кўринди. Товламачилар нақ йўл бўйидаги ўт орасига пусдилар ва тўсатдан одатдаги сурбетликларидан асар ҳам қолмай, жимгина машиналар сафига қараб турдилар.

Кўзни қамаштирар даражадаги нур йўлда соллана-соллана учарди. Машиналар маҳв бўлган антилопачилар кўзи олдида майин ғичирлаб ўтарди. Филдираклар остидан гард учарди. Клаксоилар давомли чиққирарди. Шамол ҳар томонга сарсари кезарди. Дам ўтмай ҳаммаси ғойиб бўлди, фақат орқадаги машинанинг ёқут фонарчаси қоронғиликда анча вақт силкиниб турди.

Ҳақиқий ҳаёт шодиёна бонг уриб, тўсдек қоп-қора қанотларини ялтиратиб четдан ўтди-кетди.

Саргузашт ишқибозларига фақат бензин ҳиди қолди. Улар аксириб, чангларини қоқиб, яна анча вақт кўкат устида ўтиришди.

— Ҳа,— деди Остап,— автомобиль бисот эмас, йўл босиш воситаси эканлигини ўзим ҳам кўриб турибман энди. Сизнинг ҳавасингиз келмаяптими, Балаганов? Менинг ҳавасим келяпти.

VIII боб

БОЗОР КАСОД

Соат тўртларда «Антилопа» пусиб келиб жар ёқасида тўхтади. Пастда нотаниш шаҳар кафтдагидек кўри-

ниб турарди. У худди торт каби лўнда-лўнда бўлакларга бўлинган эди. Субҳидамдаги ранго-ранг ҳовур шаҳар узра сузарди. Машинадан тушган антилопачилар қўлогига заифгина иҳриган ва хуриллаган товуш чалинди. Чамаси, граждилар хуррак отиб уйқуни уришарди. **Кунгурадор** ўрмон шаҳар ёқасига тақалган, йўл плон **дан бўлиб** пастга чўзилган эди.

— Жиннатдек водий, — деди Остап. — Бундай шаҳарда тонг-сиҳарда, қуёш чиқмасидан тунаш керак. Кўп чарчамайди одам.

— Ҳозир худди ана шунақа субҳидам, — деб луқма **Паниковский** командорнинг кўзига ялтоқланиб

Остап, **олтин рота!** — деб қичқирди Остап. — Оббо **қўлмас чол-э!** Ҳазилниям билмайди-я.

— **Антилопа**ни нима қиламиз? — деб сўради Коз-
лов.

— **Ҳа**, — деди Остап, — шаҳарга бу яшил аравада **энди** кириб бўлмайди. Ҳибсга олишади. Энг тараққий **этган** мамлакатлардагига ўхшаш тadbир қўллашга тўғри келади. Рио-де-Жанейрода, масалан, ўгирланган автомобилни бошқа рангга бўяшади. Буни улар камол одамийликдан қилишади. Ахир машинанинг собиқ эгаси машинасида бегона одам сайр қилиб юрганини кўриб, кўнгли бузилмасин, дейишади-да. «Антилопа» ёмонотлик бўлди, уни бошқа рангга бўяш керак.

Шаҳарга пиёда кириб бўёқ топиш, машинага эса шаҳар ташқарисидан ишончли пана жой излашга қарор қилинди.

Остап жар ёқасидаги йўлдан илдам юриб, орадан кўп ўтмай бир ёнга қийшайган ёғоч уй кўриб қолди. Уйнинг деразачалари мовий рангда товланарди. Уй ортида «Антилопа»ни яширишга боп бостирма кўзга ташланарди.

Буёқ мудаббир, бу уйга қандай баҳона кўрсатиб кириб, мезбонлар билан қандай танишсам қулай бўларкин, деб бош қотириб турганида эшик очилдию даҳлизга қора темир тугмали солдатча шим кийган муҳтарам бир жаноб чошиб чиқди. Унинг шағамдай рангпар юзларида бинойидек нуроний чакка соқоллари яққол кўзга ташланарди. Бундай қиёфа ўтган аср охирларида оддий ҳол ҳисобланарди. У вақтда аксари эркаклар хўжакўрсинга содиқ фуқаро эканликларини кўз-кўз қилиш учун чакка соқол қўярдилар. Бироқ ҳозир чакка соқол тагида

кўк вицмундир¹, гражданча муҳайяр орден лентачаси, тайний советникнинг заррин юлдузли петлицалари йўқлиги важдан бу юз сохта, нотабийга ўхшаб кўринарди.

— Е парвардигор,— деб ёғоч уй эгаси кўтарилаётган қуёшга қўлларини чўзиб илтижо қилди.— Э, худойим, худойим! Яна ўша туш-ку! Худди ўша тушнинг ўзи-я!

Чол шиква-шикоят қилиб бўлгач, йиғлаб юборди ва оёқларини шапиллатганча уй атрофидаги сўқмоқдан югура бошлади. Шу аснода учинчи марта қичқиришга шайланиб ҳовли ўртасига чиққан жайдари хўроз ура қочди, жонҳолатда бир нечта қадам ташлаб, ҳатто патини ҳам тўкди, аммо тезгина эсини йиғиб олдию қўндоққа чиқди ва шу бежавотир жойдан оламга тонг отганини хабар қилди. Лекин қичқиришида уй эгасининг ноҳўя хатти-ҳаракатидан безовталиги сезилиб турарди.

Чолнинг:

— Тушга киради, бадбахтлар,— деган овози Остапнинг қулоғига чалинди.

Бендер чакка соқол қўйган бу ғаройиб чолни ҳайратланиб кўздан кечирди. Бундай чакка соқолни ҳозир фақат консерватория дарбонининг мағрур юзидагина кўриш мумкин эди.

Шу орада ғаройиб жаноб чопишдан тўхтаб яна даҳлизда пайдо бўлди. Бу ерда у қадамини секинлатди-да: «Бориб яна бир уриниб кўрай»,— дедию эшик ортида ғойиб бўлди.

— Чолларни яхши кўраман,— деди пичирлаб Остап,— улар билан ҳеч зерикмайсан. Бу сирли уринишнинг оқибатини кутиш керак.

Остап узоқ кутмади. Орадан салгина ўтгач, уйдан колаю фиғон эшитилди ва даҳлизга худди Мусоргский операсининг сўнгги пардасидаги Борис Годуновга ўхшаб орқаси билан тисланганча чол чиқди.

— Шўрим қурсин, шўрим!— деб хитоб қилди у Шаланинга ўхшаш оҳангда.— Яна ўша туш! А-а-а!

Чол орқасига ўгирилди-да, оёғи чалишиб, тўғри Остап томон юрди. Буюк мудаббир ҳаракат қилиш мавриди келганини тушуниб, дарахт орқасидан чиқди-да, чакка соқолли жанобни забардаст қўллари билан суяб бағрига босди.

¹ Эски вақтда амалдорларнинг расмий кийими.

— Нима? Ким? Нима гап?— деб қичқирди чол ўта-кас ёрилиб.— Нима?

Остап оҳиста қўлларини бўшатди-да, чолнинг қўлини чангаллаб ушлаб, самимий силкитди.

— Аҳволингизни тушунашма!— деди у жўшиб.

— Ростдан-а?— деб сўради уй эгаси Бендернинг кифтига суяниб.

— Рост бўлганда қандоқ,— деди Остап.— Мен ҳам кўшинча туш кўраман.

— Нималарни кўрасиз тушингизда?

— Ҳар балоларни.

— Ҳар қалай нималарни?— деб тихирлик қилди чол.

— Ҳар балолар, дедим-ку. Аралаш-қуралаш нарса-лар. Ҳалиги, газетада «Ҳар соҳадан бир шингил» ёки «Жаҳон экрани» деб аташади-ку. Ўтган куни, масалан, Микадонинг дафи маросими, кеча Сушчев ўт ўчириш бўлимининг юбилейи тушимга кирди.

— Вой худойим-э!— деди чол.— Вой худойим-э! Сиз қандай бахтли одамсиз-а! Қандай бахтиёрсиз! Қани ай-тинг-чи, тушингизга ҳеч бирон-бир генерал-губернатор ёки... министр кирмаганми?

Бендер эътироз билдирмади.

— Қирган,— деди у хушчақчақ.— Рост. Генерал-губернатор. Ўтган жумада. Бутун тун бўйи тушимга кириб чиқди. Эсимда, унинг ёнида гулдор чолвор кийган полиц-мейстер турарди.

— Эҳ, қандай яхши!— деди чол.— Тушингизга дав-латпаноҳ—губернаторнинг Костромага келгани кирма-дими-а?

— Костромага? Шунақа туш кўргандим. Уэр, қачон эди-я? Э-ҳа, шу йил учинчи февралда. Давлатпаноҳ-гу-бернатор ёнида, эсимда, граф Фредерикс турган эди, биласизми, ҳалиги сарой министри.

— Епирим-э!— деб ҳаяжонланиб кетди чол.— Нега энди бу ерда турибмиз? Марҳамат, ичкари кириг. Ке-чирасиз, социалист эмасмисиз мабодо? Партиясизмисиз?

— Э, қаёқда!— деди Остап соддадиллик билан.— Қанақасига партияли бўлай? Мен партиясиз монархист-ман. Подшо хизматкори, солдатлар отасиман. Умуман, юксак парвоз этинг, шунқорлар, бургутлар, битсин ғам-андуҳлар...

— Чой, чойга нима дейсиз?— гудранди чол Бендерни эшик томон суриб.

Уй бир хонаю даҳлиздан иборат эди. Деворларда формали сюртук кийган казо-казоларнинг портретлари осиклик турарди. Петлицаларига қараганда бу жаноблар бир вақтлар халқ маорифи министрлигида хизмат қилган эдилар. Тўшак бетартиб эди, бу уй эгасининг ух-лолмай илондек тўлганиб чиққанидан дарак берарди.

— Сиз кўпдан бери шундай гўшанишин яшайсизми?— деб сўради Остап.

— Баҳордан бери,— деб жавоб берди чол.— Менинг фамилиям Хворобьев. Бу ерда янги ҳаёт бошланади, деб умид қилган эдим. Лекин чаппасига кетди. Сиз тушунинг...

Фёдор Никитич Хворобьев монархист эди ва Совет ҳокимиятини ёқтирмасди. Бу ҳокимият унинг кўзига балодек кўринарди. Бир вақтлар ўқув округи ноziри бўлган бу одамни маҳаллий Пролеткульта методологик-педагогик сектори мудирини бўлиб ишлашга мажбур қилишганди. Бу унда адоват ҳиссини уйғотган эди.

У хизматдан кетгунича «Пролеткульта» сўзининг маъносини тушунгани йўқ. Шу боис бу сўз унга яна ҳам ёмон кўринди. Местком аъзолари, ҳамкасблари ва методологик-педагогик секторига келувчиларни кўрди дегунча жинни кўзир, азбаройи жирканганидан қалтираб кетар эди. «Сектор» сўзи қулоғига бало-қазодек эшитиларди. О, бу сектор! Энг нафис нарсаларни, шунингдек, геометрияни севувчи Фёдор Никитич эгри чизиқли шакл майдончасининг бир қисмини билдирувчи бу ажойиб математик тушунчанинг бу қадар расво қилинишини зинҳор-базинҳор хаёлига келтирмаган эди.

Хизмат жойида Хворобьевни кўпгина нарсалар: мажлислар, деворий газеталар, заёмлар зардасини қайнатарди. Бироқ уйда ҳам унинг мағрур қалби таскин топмасди. Уйда ҳам деворий газеталар, заёмлар, мажлислар бор эди. Таниш-билишлар ҳам Хворобьевнинг фаҳмича нуқул маза-бемаза нарсалар: мояна, бунини улар иштаҳа дейишарди, болаларга ёрдам ойлиги, «Бронепоезд» пьесасининг ижтимоий аҳамияти тўғрисида гаплашишарди.

Совет тузумидан ҳеч ёққа қочиб қутулиб бўлмасди. Аламзада Хворобьев шаҳар кўчаларида ёлғиз сайр қилиб юрганида ҳам ўткинчиларнинг оғзидан жирканч сўзлар отилиб чиқарди:

— ...Шунда биз уни правление ҳайъатидан чиқаришга қарор қилдик...

— ...Мен унинг башарасига шартта: сизнинг РККингизда примкамера бор, примкамера, дедим!

Хворобьев беш йилликни тўрт йилда бажаришга даъват этувчи плакатларга энсаси қотиб тикиларкан, гижиниб такрорларди:

— Чиқариш! Ҳайъатдан! Примкамера! Тўрт йилда! Бемаъни ҳокимият!

Методологик-педагогик сектор узлуксиз ҳафтага кўчиб, яхлит дам олиш кунлари ўрнига қандайдир гунафша ранг бешинчи числолар келган, Хворобьев телба тўнини тескари кийиб олдию югуриб-елиб пенсия ундирди ва шаҳардан олсига кўчиб кетди. Бу ишни у бутун ҳаётини чулғаб олиб, оромидан маҳрум қилган янги Совет ҳокимиятидан нарироқ бўлиш учун қилди.

Ғариб монархист кун бўйи жар бўйида шаҳарга тикилиб ўтирар ва кўнгилли воқеаларни: бирон-бир зоти олийнинг шарафига ўтказиладиган дабдабали ибодатни, гимназиядаги имтиҳонларни ва халқ маорифи министрлигида хизмат қиладиган қариндош-уруғларини эслашга ҳаракат қилар эди. Лекин, таажжубки, фикрлари дарров ёқимсиз совет воқелигига кўчар эди.

«Нималар бўлаётганикин ҳозир ўша дардисар «пролеткульт»лари?» — деб ўйларди.

Пролеткультдан кейин тамомила бачкана воқеалар: Биринчи Май, октябрь намойишлари, клубда ўтадиган оилавий пиволи лекциялар, методологик секторнинг ярим йиллик сметаси унинг ёдига тушди.

«Совет ҳокимияти мени кафаиғадо қилди,— деб кўнглидан ўтказди собиқ ўқув округи нозир.— У мансабимни, нишонларимни, ҳурматим ва банкадаги пулимни тортиб олди. У ҳатто ўй-фикрларимни ҳам чалкаштириб юборди. Лекин шундай қалъа ҳам мавжудки, унга большевиклар киролмайди, бу — инсонга худо ато этадиган тушдир. Тун менга ором бағишлайди. Мен кўнгилли ва ардоқли тушлар кўраман».

Шундан кейинги тундаёқ худо Фёдор Никитичга ваҳимали тушлар ато этди. Тушида лампа мой чироқ шиваси ёритиб турган идора йўлагига ўтирган эмиш. Ҳозир правления ҳайъатидан чиқаришлари тайинлигини билармиш. Тўсатдан темир эшик очилибдию хизматчилар ичкаридан: «Хворобьевга вазифа юклаш керак!» — деб қичқаришибди. У қочмоқчи бўлармишу, лекин оёғи акашак бўлгандек жойидан жилелмасмиш.

Фёдор Никитич ярим тунда уйғониб кетди. У худога илтижо қилиб, мудҳиш хато рўй берди, биронта масъула, балки партияли кишига аталган туш адашиб менга на-сиб қилди, деб ёзғирди. Хворобьев аввалига подшо-нинг Успенский жомесидан чиқишини кўришни орзу қилган эди. У ўзига тасалли бериб яна ухлади, лекин шу заҳоти ардоқли подшонинг чеҳраси ўрнига мостком раи-си ўртоқ Суржиқовни кўрди.

Шу-шу ҳар куни кечаси Фёдор Никитичнинг тушига мунтазам равишда бир хил жиддий совет тушлари кира бошлади. Тушида аъзолик бадаллари, деворий газета-лар, «Гигант» совхози, биринчи фабрика-кухнянинг тан-танали очилиши, кремация жамияти дўстларининг раи-си, улкан совет парвозлари кўз ўнгиди намоён бўларди.

Монархист тушида ҳўнграб йиғлади. Унинг кремация дўстларини кўришга тоб-тоқати йўқ эди. У Давлат дума-сининг ашаддий ўнг депутати Пуришкевични, черков бошлиғини, Ялта шаҳар ҳокими Думбадзени ёки жуда бўлмаганда халқ билим юртининг бирон-бир хашаки инспекторини кўришга иштиёқманд эди. Бироқ, афсуски, булар думини тутқазмас, тушига кирмас эди. Совет ту-зуми ҳатто унинг тушига ҳам бостириб кирди.

— Яна ўша туш!— деб фиғон чекди Хворобьев.— Лаънати туш!

— Ишингиз чатоқ,— деди Остап ҳамдардлик би-лан,— айтадилар-ку, турмуш онгин белгилайди, деб. Ҳамон совет мамлакатада яшаганингиздан кейин туш-ларингиз ҳам советчасига бўлади-да.

— Бир дақиқа ҳам ором йўқ,— деб зорланди Хво-робьев.— Қани энди кўнгилни кўтарадиган бир нарса бўлса. Ҳаммасига розиман. Майли, Пуришкевич бўлма-син, Милюков бўла қолсин. Ҳар қалай, олий маълумотли одам, бутун қалби билан монархист. Лекин қаёқда! Ну-қул ўша совет дажжоллари кўрингани кўринган.

— Мен сизнинг дардингизни даволайман,— деди Остап.— Илгари дўстларимни ва танишларимни Фрейд усули билан даволаганман. Туш — бу анчайин арзимас бир нарса. Энг муҳими, тушга сабаб бўладиган нарсани бартараф қилиш керак. Асосий сабаб Совет ҳокимияти-нинг мавжудлиги. Бироқ ҳозирги пайтда уни бартараф қилолмайман. Вақтим йўқ бунга. Биласизми, мен турист-спортсменман, ҳозир автомобилимни у ер-бу ерини ту-затишим керак, рухсат этсангиз, уни бостирмангизга

олиб кириб қўйсам. Сабаб хусусига келсак, кўнглингиз тўқ бўлсин. Мен буни қайтишда бир ёқлик қиламан. Фақат пойгани тугатишга имконият берсангиз бўлгани.

Беҳаловат тушлардан гангиб қолган монархист дилкаш ва ҳамдард йигитчага бажонидил бостирмасини тақдим этди. У сорочкаси устидан пальтосини елвагай ташлади-да, калишини яланг оёғига илиб Бендернинг орқасидан ҳовлига чиқди.

У ўзининг саҳархез меҳмони кетидан пилдираб келаркан, сўради:

— Хўш, умид қилсам бўладими?

— Асло шубҳа қилманг,— деди командор бепарво,— Совет ҳокимияти йўқолган замоно қушдек енгил тортасиз. Мана мени айтди дейсиз!

Ярим соатдан кейин «Антилопа» кўздан пана жойга яшириб қўйилди ва Козлевич билан Паниковский назорати остида қолдирилди. Бендер Балаганов кузатувида шаҳарга бўёқ олиб келгани кетди.

Тутинган оғанини қуёш истиқболга, шаҳар марказига ўтиб боришарди. Уй бўғотларида кўк каптарлар гивирларди. Шакароб қилиб сув сепилган тахта йўлкалар тоза ва салқин эди.

Виждони пок, бўйнида иллоти йўқ одам учун бундай чоқда уйдан чиқиш, дарвоза тагида жиндак туриш, устига паррак ўрнига шимилдириқ сурати солинган самолёт тасвири туширилиб, «Керзонга жавоб» деган сўз ёзилган гугурт қутисини олиш, янги папирос пачкасига маҳлиё тикилиб чекиш, тутун буруқсатиб тилла ранг қоринли арини чўчитиш нақадар кўнгилли ва хузурбахш.

Бендер билан Балаганов тонг, озода кўчалар, беташвиш каптарларга мафтун бўлишди. Бир он ўзларини виждонлари пок, ёқимтой қаллиқлари билан учрашувга кетаётган куёвлар, деб фараз қилдилар.

Баногоҳ оғанининг йўлини йиғма мольбертли, силлиқ бўёқ қутисини кўтариб олган бир киши тўсди. У шу қадар ҳаяжонда эдики, уни кўрган одам, ҳозиргина ёнаётган уйдан, ўт ичидан мольберту қутини қутқариб чиқибди, деган хаёлга бориши аниқ эди.

— Маъзур тутинглар,— деди у кўнгироқдек овоз билан,— шу ердан ҳозир ўртоқ Плотский-Поцелуев ўтиши керак эди. Унга кўзингиз тушмадими? Шу ердан ўтмадими?

— Унақаларга кўзимиз учиб турмайди,— деди Балаганов қўполлик билан.

Рассом Бендерни кўкрагига туртиб, «пардон», дедида, шошганча жўнаб қолди.

— Плотский-Поцелуевмиш!— деб тўнғиллади ҳали нонушта қилмаган буюк мударбир.— Мени Медуза-Горгонер деган бир доя танишим бор эди. Лекин мен оламга жар солиб: «Яқин ўртада граждanka Медуза-Горгонерни кўрмадингизми? У шу атрофда сайр қилиб юрган эди», деб кўчама-кўча югуриб юрган эмасман. Қаранг, а! Плотский-Поцелуев.

Бендер жаврашдан тўхтаганича ҳам йўқ эди, рўпарасидан икки нафар одам отилиб чиқди. Улар қора мольберт ва силлиқ этюдниклар кўтариб олишганди. Бу одамлар тамомила бошқа-бошқа эдилар. Улардан бири, рассом албатта сержун бўлиши керак, деган фикрда бўлса керак, юзида ўсган толалар миқдори бўйича СССРдаги Генрих Наваррскийнинг айнан ўринбосари эди. Мўйлови, жингала сочи, соқоли япасқи юзига завқшавқ бағишларди. Бошқаси ғирт кўса, боши шиша абажур каби сирпанчиқ ва силлиқ эди.

— Ўртоқ Плотскийни...— деб гап бошлади Генрих Наваррскийнинг ўринбосари ҳаллослаб.

— Поцелуевни,— деб илова қилди абажур.

— Кўрмадингизми?— деб чинқирди Наваррский.

— У мана шу ерда сайр қилиб юриши керак эди,— деб изоҳ берди абажур.

Бендер сўкишга оғиз жуфтлаган Балагановни четлатиб, таҳқиромуз чучмаллик билан деди:

— Ўртоқ Плотскийни кўрмадик, аммо мазкур ўртоқ сизга чиндан ҳам совуқ сувдек зарур бўлса, отни қамчиланг. Уни бир заҳматкаш афти ангоридан учар рассом ахтариб юрибди.

Рассомлар бир-бирларини туртишди, мольбертлари уришиб кетди, кейин шаталоқ отиб югуриб қолишди. Шу пайт муюлишдан ғизиллаб извош чиқди. Извошда қат-қат кўк кўйлаги тагидан мешдек қорни дўппайиб турган бақалоқ бир одам ўтирарди. Унинг туриш-турмуши одамнинг эсига патент олган малҳамнинг «Жун босган яланғоч тана кўзга хунук кўринади», деган сўзлар билан бошланадиган қадимий рекламасини соларди. Бақалоқнинг касби корини аниқлаш қийин эмасди. У катта мольбертни ушлаб ўтирарди. Извош-

чининг оёғи тагида йилтироқ яшик ёғарди, унинг ичида бўёқ борлиги шак-шубҳасиз эди.

— Алло!— деб қичқирди Остап.— Сиз Поцелуевни қидириб юрибсизми?

— Худди шундай,— деди семиз бақалоқ Остапга мултираб қариб.

— Шошилини! Шошилини! Шошилини!— деб қичқирди Остап.— Учта рассом сиздан олдинроқ уни излаб кетишди. Нима гап ўзи? Нима бўлди?

Бироқ от нотекис тош кўчадан тақаларини тарақлатиб тасвирий санъатнинг тўртинчи вакилини олиб кетди.

— Қандай маданий шаҳар! — деди Остап. — Сиз, хойнаҳой, пайқагандирсиз, Балаганов, бизга дуч келган тўрт гражданнынг тўрталови рассом бўлиб чиқди. Ажаб!

Тутинган оғанин бўёқ дўкони олдида тўхташганда Балаганов Остапнинг қулоғига шивирлади:

— Уялмайсизми?

— Нима? — деб сўради Остап.

— Бўёққа нақд пул тўлагани-да?

— Э, буни айтяпсизми? Турган гап, бемаънилик. Лекин иложимиз қанча? Ахир ижрокомга югуриб, у ердан «Сўфитўрғай кунини»га бўёқ ундиролмаймиз-ку. Улар-ку, беришади-я, лекин бир кунимиз бекор ўтади-да.

Банкалар, шиша цилиндрлар, халталар, бочкачалар ва йиртиқ қоғоз пакетлардаги қуруқ бўёқлар ранго-ранг товланиб, бўёқ дўконини кўркем қилиб юборган эди.

— Қора ранг — мотам аломати,— деди Остап,— яшил ранг ҳам тўғри келмайди, пучга чиққан умид. Гунафша ранг бўлмайди. Пушти ранг — бачкана, ҳаво ранг — меъдага урган, қизил ранг — садоқат рамзи. «Антилопа»ни сариқ рангга бўяймиз. Ҳам ёрқин, ҳам чиройли.

— Сизлар кимсизлар? Рассомсизлар?— деб сўради нягига қизил ранг инган сотувчи.

— Ҳа, рассоммиз,— деб жавоб берди Остап,— баталистлар¹ ва маринистлар.²

¹ Б а т а л и с т — жанг манзараларини тасвирловчи рассом.

² Денгиз манзараларини чизувчи рассомлар.

— Унда бу ерга адашиб кирибсиз,— деди сотувчи стол устидан банка ва пакетларни олаётиб.

— Нега энди!— деб хитоб қилди Остап.— Бўлмаса, қаёққа борайлик?

— Нарийёққа.

Гумашта оға-инини эшик олдига бошлаб келди-да, кўчанинг нариги бетини кўрсатди. У ерда қўнғир бўёқда отнинг калласи ва ҳаво ранг фонга қора бўёқ билан «Сули ва пичан» деган лавҳа ёзилган эди.

— Ҳаммаси тўғри,— деди Остап,— қорамол учун ем-хашак. Лекин бунинг биз шўрлик рассомларга нима алоқаси бор? Ҳеч қандай боғланиш кўрмаяпман.

Ваҳолонки бунда аҳамиятга молик боғланиш бор эди. Буни Остап гумашта изоҳ бераётгандаёқ фаҳмлаганди.

Шаҳар ҳамма вақт живописни хуш кўрарди, шу боис тўрт рассом анчадан буён бу ерда яшаб, «Диалектик станковист» гуруҳини тузган эдилар. Улар масъул ходимларнинг портретларини чизишар ва маҳаллий живопись музейига пуллашар эди.

Вақт ўтиши билан сурати чизилмаган масъул ходимлардан бир неча кишигина қолди. Турган гапки, бу диалектик станковистларнинг даромадини камайтириб юборди. Бироқ бунга ҳали чидаса бўларди. Дард устига чипқон, дегандек, шаҳарга Феофан Мухин деган янги рассом кўчиб келдию уларнинг понини яримта қилди-қўйди.

Янги рассомнинг биринчи иши шаҳарда катта шов-шув кўтарди. У меҳмонхона трести бошлиғининг портретини ишлади. Феофан Мухин станковистларни бир чўқишда қочирди. Меҳмонхона трести бошлиғининг сурати мой бўёқ, акварель, кўмир, темпера, гуашь, қора ёки рангдор қаламлар билан чизилмади. Рассом уни сулидан ишлади. Шу боис рассом Мухин ўз асарларини извошда музейга олиб кетаётганида от орқасига безовта қарай-қарай кишнаб борди.

Вақт ўтиши билан Мухин бошқа дон-дундан ҳам фойдалана бошлади.

Тариқдан, буғдойдан ва кўкнор уруғидан ишланган портретлар, жўхори ва ёрмадан ишланган хомаки суратлар, гуручдан ясалган пейзажлар, арпадан қилинган натюрмортларнинг овозаси оламга кетди.

Ҳозир у бир тўда портретлар устида ишлаётган эди. Катта полотнида оқрилган мажлис тасвир этиларди. Бу суратни Феофан лония билан пўхатдан ишлаётган эди. Вироқ у ўзини обрў олиб берган, станковист-рассомнинг шўрини қуритган сулини жон-дилидан сўради.

— Сулини нима етсин!— деб хитоб қилди Остап.— Рубенс билан Рафаэл гирт аҳмоқ эканлар, мой бўёқ билан расм чизиб ўтиришибди. Биз ҳам Леонардо да Винчиги ўхшаб аҳмоқ эканмиз. Бизга сариқ сир бўёқ беринг.

Серган сотувчига бўёқ ҳақини тўлагач, Остап сўради:

— Ҳа-я, айтмоқчи, ким ўзи у Плотский-Поцелуев? Биз бу ерлик эмасмиз, танимай турибмиз.

— Ўртоқ Поцелуев — марказда таниқли ходим, ҳамшаҳаримиз. Москвадан отпускага келган.

— Ҳаммаси тушунарли,— деди Остап.— Ахборотингиз учун раҳмат. Хайр!

Кўчада оғани диалектик станковистларни кўриб қолишди. Тўрталови лўлилар каби кўзларини хумор, маъносиз сузганча чорраҳада туришарди. Ёнгиналарида мольбертлари милтиқлар пирамидаси янглиғ бир-бирига суяб қўйилган эди.

— Хўш, саллотлар, иш пачавами?— деб сўради Остап.— Плотский-Поцелуевни қўлдан чиқариб юбордингларми?

— Чиқариб юбордик,— дейишди рассомлар зорланиб.— Оғзимиздаги ошини олдирдик.

— Феофан олиб кетдимми?— деб сўради Остап, у билан яқиндан танишиб олишига имкон туғилганини сезиб.

— Аллақачон расмини ишлаяпти, муттаҳам,— деди Генрих Наваррскийнинг ўрибосарп.— Сулидан эски услубга кўчяман, дейди. Бозорим касод, деб ҳасрат қилади тагини каппончи.

— У олғирнинг ательеси қаерда?— деб сўради Остап қизиқсиниб.— Бир назар ташласам, девдим.

Бекорчи рассомлар Остап билан Балагановни бажонидил Феофан Мухишникига олиб кетдилар. Феофан очиқ ҳавода, боғчасида ижод қилаётган эди. Унинг рўпарасида табууреткада ўртоқ Плотский ўтирарди. Ҳаммаси у тортинчоқ одам эди. Худди ўттиз сўмлик пул-

даги уруғ сочувчига ўхшаб саватдан сулини қисимлаб олиб, мато устига сочаётгап рассомга нафас олмай қараб ўтирарди. Мухин қовогини уярди. Чумчуқлар ишининг белига тепмоқда эди. Улар ҳеч гап тортмай сурат устига учиб келарди-да, суратдаги алоҳида қисмларни чўқиб кетарди.

— Бу суратга неча пул оласиз?— деб сўради Плотский ийманибгина.

Феофан уруғ сочишдан тўхтаб, асарига танқидий кўз югуртирди ва ўйчан жавоб берди:

— Нима ҳам дердим! Музей бунга икки юз эллик сўм тўлайди.

— Қиммат экан.

— Сули-чи,— деди Мухин қироат билан,— ҳозир сули харид қилиш маҳол. Жуда нархи баланд сулининг!

— Баҳорги экиш-тикиш ишлари қалай?— деб сўради Остап богчанинг папжарасидан бошини суқиб.— Дон сочиш кампанияси, назаримда, яхши кетаётганга ўхшайди. Юз фоиз! Бироқ буларнинг ҳаммаси мен Москвада кўрганларим олдида бир пул. У ерда бир рассом сочлардан сурат ишлади. Бир нечта шакллари бўлган катта сурат, буни қараанги, гарчи рассом подонлик қилиб партиясизларнинг сочидан фойдаланса ҳамки, ғоявий пишиқ асар яратди. Сурат «Пахом бува ва тунги йилқи боқишда трактор» деб аталарди. Бу шундай асов сурат эдики, уни нима қилишни билишмасди. Баъзан ундаги сочлар тикка-тик бўлиб кетарди. Кунлардан бир кун эса сурат оппоқ оқариб кетдию, на Пахом бувадан, на унинг тракторидан ном-нишон қолди. Бироқ рассом бу топқирлиги учун бир ярим минг сўмни сув қилиб кетди. Сиз кўпам ҳовлиқманг, ўртоқ Мухин! Сули бирдан кўкариб чиқади-ю, суратингиз сулизорга айланиб, пишиб етилади. Лекин сиз икки дунёда ҳам ҳосил йиғиб ололмайсиз.

Диалектик станковистларга бу гап мойдек ёқиб, ха-холаб кулдилар. Лекин Феофан довдираб қолмади.

— Бемаъни гап,— деди у ва пинагини бузмай дон сочишда давом этди.

— Майли,— деди Остап хайрлашаётиб,— бемаънилик, яхшилик ва бақолик уруғини сочинг, у ёғини бош омон бўлса кўрамиз! Сизлар ҳам яхши қолинглар, саллотлар. Мой бўёқларни ташланглар! Гайкалардан, қо-

зиқ михлардан, винтлардан мозаика¹ ясашга ўтинлар. Қойилмақом гоя!

Антилопачилар кун бўйи машиналарини бўядилар. Кечга бориб у бутунлай ўзгариб кетди, тухумнинг сариғидек товлана бошлади.

Эртасига эрталаб тонготар чоғи рангини ўзгартирган «Антилопа» қучоқ очиб кутиб олган саройини тарк этиб, жануб томонга йўл олди.

Афсуски, мезбон билан хайрлаша олишмади. У шундай ширин уйқуда эдики, уйғотишга кўзлари қиймади. Балки, ниҳоят, ҳозир у зориқиб кутган тушини кўраётгандир: митрополит Двулогий Романовлар хонадонининг уч юз йиллиги муносабати билан халқ маорифи министрлиги амалдорларини дуо қилаётгандир.

Худди шу аснода ёғоч уйдан Остапга таниш нолау фиғон эшитилди.

— Яна ўша туш!— деб фарёд қиларди кекса Хворобьев.— Вой худойим-э, вой худойим!

— Мен адашибман,— деб қўйди Остап.— Унинг тушига, турган гапки, митрополит Двулогий эмас, «Темирчилик ва қўрғон» адабий гуруҳининг кенгайтирилган пленуми кирган. Э, баттар бўлмайдими!.. Бизни Черноморскдаги ишлар чорляпти.

IX боб

ЯНА БОЗОР КАСОД

Одамлар нималар билан шуғулланмайди дейсиз? Улуғ одамлар ва йирик нарсалар мавжуд бўлган улкан дунё билан ёнма-ён кичик одамлар ва майда-чуйда нарсалар умр кўради. Улкан оламда дизель-мотор ихтиро этилди, «Улик жонлар» ёзилди, Днепр гидро-станцияси қурилди ва ер курраси атрофидан учиб ўтилди. Кичик дунёда «жўна-жўна» деган шов-шувли пуфак ихтиро қилинди, «Ғиштчалар» қўшиғи ёзилди ва «полперд» бичимдаги шим яратилди. Улкан дунёда одамлар инсоният фазилатини баркамоллаштиришга интилади. Кичик дунё эса бундай юксак туйғулардан холи. Унда истиқомат қиладиганларнинг дарду фикри

¹ Ранг-баранг шйша, мәрмарташ, ёғоч ва металллардан ясалган сурат.

битта — очлик нималигини билмай, бир амаллаб кун ўриш.

Кичик одамлар улуғ одамлар кетидан шошилишадди. Зеро давр билан ҳамнафас бўлсаларгина муродлари ҳосил бўлишини тушунишади. Совет даврида улкан дунёда идеологик пойдеворлар қурилган бир пайтда кичик дунёда гивирлашлар сезилади. Митти дунёнинг барча майда-чуйда ихтироларидан «Коммунистик» идеологиянинг гранит қалъаси бунёд этилади. «Жўна-жўна» пуфагида Чемберленнинг «Известия»да чизилган расмига жуда ўхшаб кетадиган расми тасвирланади. Машҳур қўшиқда ақлли чилангар комсомол қизнинг муҳаббатини қозониш учун уч нақоратда саноат молия планини ошириб бажаради. Улкан дунёда янги турмушни безатиш хусусида кескин баҳс кетаётган бир вақтда кичик дунёда ҳамма нарса тахт қилиб қўйилган: «Зарбдорнинг орзуси» галстуги, кўкракбурма, белбоғли кўйлак, «Чўмилаётган колхозчи аёл» гипс ҳайкалчаси ва аёлларнинг «Заҳматкаш асаларилар севгиси» пўкак тиргаклари.

Ребуслар, шарадалар¹, шарадонидлар, логорифлар² ва сирли суратларда янги оқим пайдо бўлди. Газета ва журналларнинг «Бўш вақтларда» ва «Миянинг чигилини ёз» бўлимларидаги секретарлар мафкурасиз молларни ҳеч аёвсиз чиқитга чиқара бошладилар. Улуғ мамлакат сурон солаётган, трактор заводлари қурилаётган, улкан дон фабрикалари бунёд этилаётган бир вақтда ребусчиликни ҳунар қилиб олган кекса Синицкий ўз хонасида ўтириб олиб, шиша кўзларини шифтга тикканча кенг тарқалган «индустриализация» сўзига шарада тўқимоқда эди.

Синицкийнинг кўриниши гномни³ эслатарди. Бу тахлит гномларни рассомлар одатда соябон магазинларининг лавҳаларида тасвирлар эдилар. Лавҳалардаги гномлар қизил қалпоқ кийиб туришар ва ўткинчиларга дўстона кўз қисиб, тезроқ шоҳи соябон ёки итнинг калласига ўхшаш кумуш ранг тутқичли ҳасса сотиб

¹ Топишмоқнинг бир тури, бунда бир сўзни бир неча бўлакка ажратганда ҳар бир бўлак алоҳида маъно билдиради.

² Бунда бир сўзнинг ҳар бир ҳарфини олиб ташлаганда ёки ўрни алмашганда янги сўз келиб чиқади.

³ Ғарбий Европа афсоналарида ер тагидаги хазиналарни қўриқлайдиган бадбуруш митти одам.

олишга ундаётгандек бўлишар эди. Сиицкийнинг узун сарғиш соқоли ияқ стол тагидаги қогоз ташланадиган саватчага осилиб тулган эди.

— Индустриализация, деб шивирлади у ғамгин, **дом котлетги** ўхшаш бурушиқ лаблариши қимирлатиб. Сўнг одати бўйича бу сўзни шарада бўлакларига ажратди:

Индус. Трн. Али. За.

Ҳаммаси бинойидек. Сиицкий сермазмун, равон, топиш қийин ажойиб шарадани кўз олдига келтирди. Фақат сўнгги бўгин—«ция» уни ташвишга соларди.

— Бу «ция»си нима бало ўзи?— деб бош қотирарди чол.— «Акация» бўлганда-ку! Унда зўр парса чиқарди: индустриализакация.

Сиицкий бу ўжар бўғинни эпақага келтириш учун ярим соат овора бўлгач, охири, кейин бир гап бўлар, дедию ишга киришди. У ўз поэмасини устига «кирим» деб ёзиб қўйилган бухгалтерия дафтаридан йиртиб олинган қогозга ёза бошлади.

Балконнинг ойнабанд эшигидан чамандек гуллаган акация, уйларнинг ямоқ-ясқоқ томлари, уфққа туташган мовий денгизнинг аниқ чегараси кўриниб турарди. Қора денгизнинг найзага келган қуёши шаҳар устига ўт селини ёғдирарди.

Чол ўйга толиб, қогозга дастлабки сатрларни туширди:

Биринчи ҳижоим салламда,
У Шарқда бўлиши жонз.

— У Шарқда бўлиши жонз,— деб ўқиди чол мамнун бўлиб.

Тўқилган нарсаси унга манзур бўлди, бироқ «жонз» билан «салламда»га қофия топиш мушкул эди. Ребусчи хонада кезиб, соқолини силади. Миясига ярқ этиб қофиябоп сўзлар келди:

Иккинчи ҳижоим бўлса калламда,
Чамбарчас боғлиқдир улар шу боис.

«Али» билан «За»ниям бирпасда юмалоқ-ёстиқ қилиб ташлади.

Учинчи ҳижо ҳам салламда пайдо,
Унинг ҳам маскаши — макони Шарқда.

Тўртинчи ҳижога кўмак бер, худо,
Билиб ол, баҳона бу энди гўё.

Синицкий ҳолдан тойиб, ўзини стул суйанчигига ташлади-да, кўзларини юмди. У етмишдан ошган эди. Эллик йилдан ортиқ умрини ребус, шарада, топишмоқли суратлар ва шарадоидлар яратиш билан ўтказганди. Бироқ ҳурматли ребусчига ишлаш ҳеч қачон ҳозиргичалик қийин бўлмаганди. У ҳаётдан орқада қолган, сиёсий саводсиз эди, шунинг учун ёш касбдошлари уни осонликча ора йўлда қолдириб кетгандилар. Улар редакцияларга шу қадар ажойиб ғоявий пишиқ масалалар келтиришардики, чол уларни ўқиб, ҳасаддан ҳўнг-ҳўнг йиғларди. Мисол учун мана бундай масалани ижод қилиш унга йўл бўлсин:

Масала — арифмомоид

Уч станцияда: Воробьевода, Грачевода ва Дроздовода хизматчилар сопи бир хил эди. Дроздово станциясида комсомоллар, қолган иккинсини қўшиб олганда, олти марта кам эди, Воробьево станциясида эса, Грачево станциясига қараганда партиялилар 12 киши зиёд эди. Бироқ кейингисидан партиясизлар олдинги иккитасига қараганда 6 киши кўп эди. Ҳар бир станцияда хизматчилар қанча эди ва у ерда партия ва комсомол табақаси қандай эди?

Чол гуссали фикрларини хаёлидан қувиб, устига «кирим» деган сўз ёзилган қоғоз узра мук тушганида хошага елкасига қора чўмилиш кийими ташлаган, калта қилиб қирқилган сочлари ҳўл бир қиз кирди.

У чурқ этмай балконга ўтди, олачалпоқ панжарага ҳўл кийимини илиб ерга қаради.

Қизнинг кўзи ташландиқ ҳовлига тушди. У пачақ яшиқлар сочилиб ётадиган, кўмирдан қорайиб кетган иркит мушуклар изғийдиган, тунукасоз тарақ-туруқ қилиб челақ тузатадиган бу ғариб ҳовлини неча бор кўрган эди. Пастки қаватда уй бекалари тирикчиликнинг оғирлигидан ҳасрат қилишарди.

Қиз бу ҳасратларни кўп эшитган, мушукларни номма-ном билар, назарида, тунукасоз бир неча йилдан бери шу челақни тузатаётгандек бўлар эди. Зоя Синецкая хонага кирди.

— Мафкурага ёпишиб олишди,— қиз бобосининг «ўлдирашини эшитди,— ребусчилик ишида гоё нима қилади? Ребусчилик иши...

Зося чолнинг ижи бузи ёзувига кўз югуртирди-ю, қичқирди:

— Нимлар ёдинг бу ерга? Нима деган гап бу ~~бу~~? «Туртинчи ҳижога кўмак бер, худо; билиб қўй, ~~бақона~~ бу энди тўё». Нега худо? Ахир редакцияда чер-ков сўзлари ишлатилган шарадаларни энди олишмай-ди, деб эдинг-ку.

Синицкий оқ чекди. «Қани худо, қаерда? У ерда худо йўқ»,— деб қичқирди-да, титроқ қўллари билан бурнига оқ гардишли кўзойнак кўндириб қоғозга ёпишди.

— Худо бор экан,— деди у ғам-ҳасрат билан.— Бор бўлиб чиқди... Яна гафлатда қолдим. Эҳ, аттанг! Яхшигини қофия увол кетди.

— «Худо» ўрнига «фано» деб қўя қол-да,— деди Зося.

Бироқ ўтакаси ёрилган Синицкий «фано» сўзидан бош тортди.

— Буям илоҳий сўз. Тушунаман. Эҳ, гафлатда қолдим! Энди бу ёғи нима бўлади, Зосенька?

Зося бувасига парвойи фалак разм солди-да, янги-сини тўқниг, деб маслаҳат берди.

— Барибир,— деб илова қилди у,— сўз охиридаги «ция»ни эллоймайсан. Эсингдами, «теплофикация»да роса қийналган эдинг?

— Эсимда бўлганда қандоқ,— деди чол завқланиб.— «Қац»ни учинчи ҳижо қилиб қўйиб, бундай ёзган эдим. «Учинчи ҳижони кимки ўйласа, узоқ яҳудий фамилиясини тонади ҳар чоқ». Бу шарадани олишмаган... «Бўш, бўлмайди», дейишган. Гафлатда қолган-дим!

Шундан кейин чол столи ёнига ўтирди-да, мафкуравий бақувват ребус тузинига киришди. Биринчи галда у қалам билан тумшугида дорга ўхшаш катта, оғир «Г» ҳарфини тишлаб турган гознинг расмини чизди. Иш жўнашиб кетди.

Зося тушликка дастурхон тузай бошлади. У ялт-юлт кўзгули буфетдан идиш-оёқ олиб, стол устига те-риб ташлади. Шўрва ичишга мўлжалланган, қулоғи учган чинни чашка, гулли, гулсиз тарелкалар, сарға-

йиб кетган вилкалар ва гарчи тушликке компот тортиламаса-да, компот идиш муҳайё қилинди.

Умуман, Синицкийларнинг аҳволи ночор эди. Ребуслару шарадалар уйга пулдан кўра кўпроқ ташвиш келтирарди. Кекса ребусчи таниш-билишлари учун тайёрлайдиган хонаки овқатига келадиганлар ҳам гариб-мискин одамлар эди, улардан келадиган даромаднинг мазаси бўлмасди. Подвисоцкий билан Бомзе отпускага кетишди. Стульян грек аёлига уйланди, энди уйда овқатланади, Побирухинни эса иккинчи категория бўйича муассасадан тозалашди. У азбаройи ташвишланганидан иштаҳасини йўқотди ва овқатдан юз ўгирди. Энди у шаҳар кезиб, танишларини тўхтатар ва дардини айтиб нуқул ҳасрат қиларди. «Янгиликни эшитдингларми? Мени иккинчи категория бўйича тозалашди». Баъзи танишлар ачиниб ҳамдардлик қилишарди: «Нималар қилишмади асти бу Маркс билан Энгельс!» Бошқалари лом-мим демай, Побирухинга ўқрайиб қарашарди-да, портфелларини силкитиб, шоша-пиша жўнаб қолишарди. Ниҳоят, хўрандалардан биттаси қолди. Уям ойликин беришмаяпти, деган баҳона билан бир ҳафтадан бери овқатга пул тўламасди.

Зося кифтларини норози учириб, кухняга кетди, қайтиб келганида стол ёнида сўнгги хўранда — Александр Иванович Корейко ўтирарди.

Ишдан ташқари вақтларда Александр Иванович тортинчоқ ва хокисор кўринмасди. Бироқ эҳтиёткорлик ифодаси бир зум бўлсин чеҳрасидан аримасди. Ҳозир у Синицкийнинг янги ребусини диққат билан кўздан кечирмоқда эди. Ребусда бошқа топилмоқли суратлар билан бирга оғзидан «Г» ҳарфи тўкилаётган қоғоз қоп, орқасидан қўёш бош кўтараётган арча ва нота мисрасида қўшиб турган булбул расми чизилган эди. Ребус тўитарилган вергул билан тугарди.

Синицкий хўранда атрофида айланиб:

— Бу ребусни ечиш осон бўлмайди. Бош қотиришингизга тўғри келади!— деди.

— Тўғри келади, тўғри келади,— деди Корейко пичинг қилиб.— Мени ғоз чалғитяпти. Ғоз нима қилиб юрибди? Ҳа! Бўлди! Топдим! «Ўз ҳуқуқингни курашда қўлга киритасан!» Шундайми?

— Ҳа,— деди чол ҳафсаласи пир бўлиб,— қандай қилиб бунчалик тез топдингиз? Зеҳнингиз ўткир

экан. Биринчи разрядли ҳисобчи эканингиз бежиз эмас-да.

— Иккинчи разрядли,— деб тузатиш киритди Корейко.— Қай мақсадда бу ребусни тайёрладингиз? Матбуот учунми?

— Ҳа, матбуот учун.

— Бекор қиласиз,— деди Корейко тарелкадаги карам шўрвада эътиборни тортадиган унтер-офицерча бир нарсани бор эди.— «Ўз ҳуқуқингни курашда қўлга киритасан!» Эсерлар шиори. Матбуотга тўғри келмайди.

— Вой худойим-э! — деб нола қилди чол. — Ё Биби Марям! Яна гафлатда қолдим. Эшитяпсанми, Зосенька? Гафлатда қолдим. Энди нима қиламан?

Чолни юпаттиди. У наридан-бери овқатлангач, дарҳол ўрнидан турди ва бир ҳафта ичида тузгад топишмоқларини олиб, похол шляпасини кийди-да:

— Хўш, Зосенька, «Ёшлар ведомостлари»га бориб келай. Алгеброиддан кўнглим тўлмайроқ турибди, лекин барибир у ердан пул топиб келаман,— деди.

Комсомолларнинг «Ёшлар ведомостлари» журналида чол олиб келган материалларни кўпинча чиқитга чиқаришар, ҳаётдан орқада қолгансиз, деб танбасх беришар, бироқ барибир хафа қилишмасди. Мана шу журнал чолнинг кунга ярар, уни оз-моз пул билан таъминлаб турар эди. Сеницкий ўзи билан «Биринчи ҳижоим денгиз тубида» деб бошланадиган шарадасини, бир жуфт колхоз ҳаётига бағишлаган логогрифни ва битта алгеброидни олиб кетди. Бу алгеброидда ўта мураккаб кўпайтирув ва бўлувлар йўли билан Совет ҳокимиятининг бошқа барча ҳокимиятлардан афзаллиги исбот қилинарди.

Ребусчи кетгач, Александр Иванович мунғайиб Зосяни кўздан кечириб бошлади. У Сеницкийларникида аввалига бу ерда овқат арзон ва мазали бўлгани учун овқатланиб юрди. Қолаверса, Александр Иванович ўзининг майда хизматчи экаплигини зинҳор-базинҳор унутмаслигини кўнглига қаттиқ тугиб қўйган эди. У катта шаҳарда арзимаган ойлик билан тирикчилк ўтказиш оғирлигидан нолишни яхши кўрарди. Бироқ яқиндан бери овқатнинг баҳоси ва таъми унинг учун аввалига оромбахшлигини йўқотган эди. Бунга у қан-

чалар аҳамият берарди-я. Башарти ундан талаб қилсалару у алойна-ошкор бу ишни қила олса, овқатга ҳазир тўлаётганидек эллик тийин эмас, уч, ҳатто беш минг тўлашга ҳам рози эди.

Атайи оёқ-қўлига сармоя кишанини солиб риёзат чекаётган, эллик тийиндан қиммат жамики нарсадан ўзини тиядиган, миллионларни йўқотишдан қўрқиб очиқ-ёруғ юз сўм ҳам сарф қилолмаслигидан фиғони фалакка чиққан Александр Иванович бедаво севги дардига мубтало бўлди. Узлуксиз интизорликдан аламзада бўлиб қолган кучли, шафқатсиз одамгина бундай севгига қодир.

Ниҳоят, шу бугун у Зосяга дилрозини изҳор этиб, сассиқ кўзандек ёвуз қизга томири жонсарак урувчи қўлини ва афсонавий ҳалқалар билан жингиртоб қилиб ўралган қалбини таклиф қилмоқчи бўлди.

— Ҳа, шунақа гаплар, Зося Викторовна,— деди у.

Гражданин Корейко шу гапни айтиб, стол устидан кулдонни олди-да, унга ёзилган революциядан илгариги «Эр, хотинининг жаҳлини чиқарма» деган шиорга диққат билан тикилди.

Шуни уқтириш керакки, биров дилрозини айтишга шайланаётганини бир ҳафта олдин билмайдиган қиз дунёда йўқ. Шу боис Зося Викторовна ташвишли оқ тортиб, кўзгу қаршисида тўхтади. У сўнгги йилларда барча кўҳлик қизлар қатори хипча тортиб, спортсменкалардек қаддини расо қилиб олган эди. Буни амалда текшириб кўргач, Александр Ивановичнинг рўпарасига ўтирди ва унинг гап очишини кутди. Бироқ Александр Иванович ҳеч нарса демади. У фақат иккита ролни: хизматчию кўмма миллионерликни биларди холос. Учинчи ролни билмасди.

— Янгиликни эшитдингизми? — деб сўради Зося.—
Побирухинни тозалашибди.

— Бизда ҳам тозалаш бошланди,— деди Корейко.—
Кўплар пўрт учади. Мисол учун кичик Лapidус.
Дарвоқе, катта Лapidусда ҳам бир қамчи бор...

Шунда Корейко камбағал хизматчи ролини ўйнаётганини фаҳмлаб қолиб яна ҳорғин ўйга толди.

— Ҳа, ҳа,— деди у ниҳоят,— роҳат нималигини билмай ташҳо яшайсан.

— Нима, нима билмай? — қувноқлик билан сўради
Зося.

— Аёл меҳр-муҳаббатни билмай,— деди Корейко зўриқиб.

Зося гапига парво қилмаганини кўриб, у дилидагини тилига чиқарди.

У қариб қолибди. Йўқ, қаригани йўқмиш, лекин ёш ҳам эмасмиш. Сирасини айтса, навқирон эмасмиш, шунчаки, умри ўтиб кетаётганмиш. Йиллар оқар сувдек ўтаётганмиш. Мана шу йиллар ўтиши уни ҳар хил хаёлларга берилишига мажбур қилаётганмиш. Мисол учун у никоҳ тўғрисида ўйлармиш. Уни ғалати деганлар янглишармиш. Ў умуман яхши одаммиш. Уни аяш керакмиш. Ўзига қолса, ҳатто уни севиш ҳам мумкинмиш. У бошқаларга ўхшаб олифта, қуруқ, бебурд эмасмиш. Бирор қиз унга турмушга чиқса, пушаймон бўлмасмиш.

Александр Иванович ўз ҳис-туйғусини шундай алмойи-алжойи тарзда баён қилиб, Зосяга ўшшайиб қаради.

— Кичик Лapidусни чиндан ҳам тозалашлари мумкинми? — деб сўради ребусчининг набираси. Лекин жабоб кутмай, асил муддаога кўчди.

Зося ҳаммасини жуда яхши тушунармиш. Вақт ҳаддан ташқари тез ўтаётганмиш. Яқингинада ўн тўққизда экан, мана, ҳаш-паш дегунча йигирмани уриб кўйди. У ҳеч қачон Александр Ивановични ғалати деб ўйламаган экан. Аксинча, унинг яхшилигига ҳамма вақт амин экан. Кўплардан яхши, деб ўйларкан. Албатта ҳурматга лойиқ эмиш. Бироқ айни шу кезларда у нималарнидир орзу қилармиш, лекин нималигини ўзи ҳам билмасмиш. Умуман ҳозир у турмушга чиқолмасмиш. Бу аҳволда ҳаётлари ширин ўтиши даргумонмиш. Ахир у орзу қанотида кўкларда парвоз этаётганмиш. Қолаверса, очигини айтганда, у ойнага атиги қирқ олти сўм олармиш. Хулласи калом, энг муҳими, уни ҳали севиб қолганича йўқмиш.

— Қанақа қирқ олти сўм! — деб бўқирди Александр Иванович даст ўрнидан туриб.— Мендан... Менга...

У ўтакаси ёрилиб тилини тишлаб қолди. У оз бўлмаса миллионер ролини ўйнаб юборай деди. Хайриятки вақтида эс-ҳушини йиғиб олди. Йўқса абгор бўлиши тайин эди. У азбаройи қўрқиб кетганидан, бахт пулда эмас, деб гўлдиреди. Бироқ шу пайт эшик ортида аллакимнинг пишиллагани эшитилди. Зося чолганича коридорга чиқди.

Коридорда буваси турар, бошидаги катта похол шляпа зардек йилтиллаар эди. У киришга юраги бетламай

турарди. Ташвишдан соқоли супургидек иккига ажралган эди.

— Нега бунча тез қайтдинг? — деб қичқирди Зося.— Нима бўлди?

Чол кўзларида ёш филтиллаб, унга тикилди.

Зося жон-пони чиқиб, чолни қилтириқ елкасидан чангаллади-да, шоша-пиша хонага олиб кирди. Синицкий диванда ярим соат дағ-дағ қалтираб ётди.

Узоқ ялиниб-ёлворишдан сўнг чол нима бўлганини гапириб берди.

Ҳамма иш кўнгилдагидек экан. «Ёшлар ведомостлари» редакциясигача етгунича ҳеч қандай ишқал бўлмабди. «Ақлий машқлар» бўлими мудир ребусчини хушмуомалалик билан кутиб олибди.

— Қўл бериб кўришди, Зосенька,— деди уҳ тортиб чол.— Утиринг, ўртоқ Синицкий, деди. Сўнг шу заҳоти дилими сиёҳ қилди. Бўлимимизни ёпишмоқчи, деса бўладими? Янги редактор келиб, ўқувчиларимиз ақлий машқларга муҳтож эмас, дебди, Зосенька, уларга махсус шашка бўлими очиш керакмиш. Энди нима бўлади, деб сўрадим. Ҳеч нарса, деди мудир, сизнинг материалингиз босилмайди. Шарадамни эса, мақтади. Нақ Пушкиннинг мисралари, айниқса манави ери: «Биринчи қижоим денгиз тубида, денгиз тубидадир иккинчиси ҳам».

Кекса ребусчи яна узоқ вақт диванда қалтираб ўтирди ва совет мафқурасининг зўравонлигидан нолиди.

— Яна фожа! — деб хитоб қилди Зося. У бошига шляпасини қўндирди-да, эшик томон юрди.

Александр Иванович унга эргашиш ноўрин эканлигини билса ҳам орқасидан юрди.

Кўчага чиқишганда Зося Корейконинг қўлтигидан олди:

— Биз барибир дўстлигимизча қоламиз. Тўғрими?

— Қайтанга менга турмушга чиқсангиз дуруст бўларди, — деди Корейко томдан тараша тушгандай.

Сунъий минерал сувлар сотадиган буфетларда енглари тирсакларидан юқорироққача шимарилган бош яланг янгитлар гулгон ўйнарди. Металл жўмракли кўк сифонлар жавонларда турарди. Шарбатли узун шиша цилиндрлар талликда бир текис айланарди, ялт-юлт қиларди. Матюк бронликлар қўраларда ёнғоқ қовурар, дуд иси сайр қилиб юрганларни ўзига оҳанрабодек тортар эди.

— Кинога тушгим келяпти,— деди Зося ўжарлик би-

лан.— Кўнглим қовурилган ёнғоқ билан шарбатли сув тусаяпти.

Зося учун Корейко ҳар нарсага тайёр эди. У ҳатто машинага беш сўм сарфлаб, юзидан ниқобини сал кўтаришга ҳам рози эди. Ҳозир ҳам унинг ёнида «Кавказ» папиросининг темир қутисиди ҳар бири йигирма бешталик ўн минг сўм бор эди. Бордию у лақмалик қилиб битта қоғоз пулни кўзини чирт юмиб чиқарганда ҳам, барибир уни ҳеч ерда майдалолмаган бўларди.

— Ойликни беришмаяпти,— деди у бутунлай умидсизликка тушиб,— ҳеч вақтида беришмайди.

Шу пайт сайр қилиб юрганлар орасидан яланг оёғига чиройли шиппак кийган бир йигит чиқди-да, қўлини кўтариб Зосяга салют берди:

— Салом, салом,— деди у,— менда кинога иккита контрамарка бор. Хоҳлайсизми? Фақат ҳозироқ.— Шундан сўнг чиройли шиппакдаги йигит Зосяни ғира-шира лавҳа тагидаги «Камо грядеши», собиқ «Кво-Вадис» киносига бошлаб кетди.

Шу куни кечаси хизматчи-миллионер уйида ётмади. Оппоқ тонг отгунча шаҳарда тентираб юрди, фотографларнинг ойнабанд витриналаридаги қип-яланғоч гўдакларнинг расмларини томоша қилди, оёғининг учи билан бульварлардаги шағалларни кўчирди, ютаман, деб турган қоронғи портга тикилди. Бу ерда кўзга кўринмас кемалар гўё шивирлашар, милиционерларнинг чуриллатиб чалган ҳуштак товуши эшитилар, маякнинг қизил шуъласи айланиб турар эди.

— Лаънати мамлакат,— деб гўлдиради Корейко.— Қанақа мамлакат бу ўзи, миллионер ўз қаллиғини кинога олиб тушолмаса-я.

Ҳозир кўзига Зося қаллиғи бўлиб кўринди.

Саҳармардонда Александр Иванович уйқусизликдан ранги ўчиб шаҳар чеккасига келиб қолди. Бессарабская кўчасидан ўтаётганида қулоғига матчиш куйи чалинди. Ҳанг-манг бўлиб тўхтади.

Тепаликдан у томон сариқ автомобиль тушиб келарди. Рулда хром тужуркали ҳориб-чарчаган шофёр букчайиб ўтирарди. Унинг ёнида бошини елкасига осилтирганча, тешик-тешик шляпа кийган яғриндор азамат йигит мудраб келарди. Орқа ўриндиқда бекаму кўст ўт ўчирувчилар формаси кийган киши билан тепаси оқ денгизчилар фуражкасидаги миқти бир одам ястаниб ўтирар эди.

— Салом биринчи қораденгизликка! — деб қичқирди Остап машина тракторга ўхшаб тарақлаб Қорейко ёнидан ўтаётганида, — илиққина денгиз ванналари ишлаб турибдими? Шаҳар театри ишляптими? Черноморскни дориламон шаҳар, деб эълон қилишдими?

Бироқ Остап мурожаат қилган одам лом-мим демади. Қозлевич глушителни очиб юборган эди, «Антилопа» қораденгизликни кўк чанг-тўзонга буркаб, физиллаганча ўтиб кетди.

— Хўш, — деди Остап уйқудан уйғонган Балагановга. — мажлис давом этади. Қани, олиб келинг кўмма Рокфеллерингизни. Кўз очиб-юмгунча шилиб оламан. Жонга тегиб кетди-да бу шаҳзода ва гадолар!

Иккинчи қисм

ИККИ ҚИРРИҚ

Х боб

АҚА-УКА КАРАМАЗОВЛАРДАН ТЕЛЕГРАММА

Сўнги кунларда кўмма миллионер уни мудом биров узлуксиз таъқиб қилаётганини сезиб юрди. Аввалига айтарлик ҳеч нарса бўлмади. Фақат одатдаги ёлғизлик ҳаловати йўқолди. Кейин юрагига ваҳима солувчи баъзи ҳодисалар рўй бера бошлади.

Кунлардан бир кун Корейко ҳар вақтдагидек бамай-лихотир хизматга кетаётганида нақ «Геркулес» олдида уни тилла тишли, сурбет гадой тўхтатди. У орқасида судралиб келаётган кальсонининг тасмасини босганча Александр Ивановичнинг қўлидан чангаллаб ушлади-да, лабн лабига теғмай бидирлади:

— Миллион бер, миллион бер, миллион бер!

Шундан кейин гадой қорамтир лаққа тилини чиқарди-да, маза-бемаза гапларни қалаштириб ташлади. Бу жанубдаги шаҳарларда тез-тез учрайдиган телбанамо гадой эди. Шунга қарамай Корейко ишхонасига, молия-ҳисоб залига юраги пўкиллаб кирди.

Шу учрашувдан сўнг шўриши ғавғо бошланиб кетди.

Кечаси соат учда Александр Ивановични уйғотишди. Телеграмма кепти. Миллионер эрталабки совуқдан тишлари тақирлаб, телеграммани очиб ўқиди:

«Графиня авзойи бузилиб ҳовузга югурди».

— Қанақа графиня? — деб шивирлади Корейко гангиб коридорда яланг оёқ турганича.

Бироқ ҳеч ким унга жавоб бермади. Почтальон кетиб қолган эди. Ҳовлидаги боғчада каптарлар эҳтиросли ғувғулар эди. Одамлар ухлаб ётишарди. Александр Иванович қўлидаги сур ранг бланкани айлантирди. Адрес тўғри кўрсатилган, фамилияси ҳам.

«Кичик Қасательная 16 Александр Корейкоға графиня мизойи бузилиб ҳовузга югурди».

Александр Иванович ҳеч нарсага тушунмади, лекин шуичалик ташвишландики, телеграммани дарҳол шамга тутиб ёндириб юборди.

Худди шу кун соат ўн еттию ўттиз беш минутда иккинчи телеграмма келди.

«Мажлис давом этмоқда врач миллион ўпичлар».

Александр Иванович азбаройи аччиқланганидан докадек оқариб кетди ва телеграммани бурда-бурда қилиб ташлади. Бироқ шу кечаси яна иккита шошилинич телеграмма олиб келишди.

Биринчиси:

«Апельсинларни бочкаларда юкланг ака-ука Қарамазовлар».

Иккинчиси:

«Ғишт қолипдан кўчди нутқ, парадга мен қўмондонлик қиламан».

Дард устига чипқон, дегандек, хизмат вақтида Александр Иванович бошқа яна бир зарбага учради. Чеважевскаянинг илтимосига кўра тўққиз юз саксон бешни дилида ўттизга кўпайтираётиб адашиб кетди ва нотўғри натижа чиқарди. Умри бино бўлиб бу унинг биринчи марта янглишиши эди. Нафсиламр, ҳозир арифметика машқлари унинг кўнглига сиғмасди.

— Бочкаларда,— деб шивирлади у кўзларини чол Кукушкиндга тикиб.— Ака-ука Қарамазовлар. Чўчқаликдан бошқа нарса эмас.

У, битта-яримта дўстимнинг беғараз ҳазили бўлса керак бу, деб ўзини юпатмоқчи бўлди. Бироқ бу фикрдан дарров воз кечди. Дўстлари йўқ эди унинг. Ҳамкасблари эса сипо одамлар эди, йилига атиги бир марта — биринчи апрелда ҳазиллашардилар. Қизиқчилик, ҳазил-мазах қилинадиган бу қувноқ кунда улар яккаш дилни оғритадиган бир хил ўйин ўйнашарди, машинкада Кукушкиндни ишдан бўшатиш тўғрисида қалбаки буйруқ босиб, унинг столи устига ташлаб қўярдилар. Етти йилдирки, чол ҳар сәфар юрагини чангаллаб, беҳуд бўлганда, улар жуда қувонардилар. Қолаверса, бундай телеграммага пул сарф қиладиган даражада бой ҳам эмас эдилар. Парадга бегона бирон кимса эмас, нотаниш гражданиннинг шахсан ўзи қўмондонлик қилажаги ҳақидаги хабарни телеграммада ўқиб Александр Иванович хотиржам бўлди. Уни уч

кун тинч қўйишди. Юз берган воқеаларнинг менга алоқаси йўқ, деб ўзини энди ишонтирай деганда, буюртмали бандероль келиб қолди. Унда «Капиталистик акулалар» номли китоб бўлиб, муқова тагида... «Америкалик миллионерларнинг таржимаи ҳоли» деган кичкина сарлавҳаси ҳам бор эди.

Бошқа вақтда бундай қизиқарли китобни Корейкониинг ўзи сотиб оларди, бироқ ҳозир азбаройи даҳшатга тушганидан афти бужмайиб кетди. Биринчи жумла кўк қалам билан ўраб қўйилган эди. Мана ўша жумла: «Ҳозирги барча беҳисоб мол-дунё ҳаром-хариш йўл билан орттирилган».

Александр Иванович ҳар эҳтимолга қарши ҳозирча вокзалга, жонидан азиз чамадони ёнига бормасликка жазм қилди. Унинг кўнгли хира, чироқ ёқса ёримас эди.

Остап «Карлсбад» меҳмонхонасининг кенг-мўл хонасида кезар экан:

— Энг муҳими, душман қароргоҳини саросимага солиш,— дерди.— Душман васвасага тушиб қолмоғи даркор. Бунга эришиш унча қийин эмас. Пўскалласини айтганда, одамлар ҳар нарсадан кўпроқ мавҳумотдан қўрқадилар. Узим ҳам бир вақтлар якка гушна эдим, охири шу аҳволга тушдимки, мени оддий фин пичоғи билан қўрқитиш мумкин бўлиб қолди. Ҳа, ҳа, кўпроқ мавҳумот бўлсин! Аминманки, менинг сўнгги телеграммамдаги «фикран биргаман» деган сўз бизнинг контрагентимизга қаттиқ таъсир қилган. Буларнинг ҳаммаси суперфосфат, ўғит, қўяверинг, бир типирчиласин. Ҳарифни, пул бериш керак, деган фикрга кўниктириш лозим. Уни маънавий қуролсизлантириб, ундаги реакция хусусий мулкчилик ҳис-туйғуларини маҳв этиш лозим.

Бендер шу сўзларни айтгач, итоатдаги одамларга жиддий разм солди. Балаганов, Паниковский ва Козлевич қизил духоба сирилган попук жиякли курсиларда талтайиб ўтиришарди. Улар хижолат чекишарди. Командорнинг шоҳона ҳаёт кечирishi, заррин дарпардалар, гиламлар, ёрқин зангори ранглар, «Исонинг халқ орасида пайдо бўлиши» гравюраси уларни ҳанг-манг қилиб қўйган эди. Уларнинг ўзлари «Антилопа» билан

мусофирхонага жойлашишган, меҳмонхонага фақат йўл-йўриқ олгани келишар эди.

— Паниковский,— деди Остап.— Сизга бугун ҳимоянгиздаги одам билан учрашиб иккинчи марта ундан миллион сўраш ва телбаларча кулиш топширилган эди. Хўш, бу иш нима бўлди?

— У мени кўриши билан кўчанинг нариги бетига ўтиб кетди,— деди Паниковский мамнуният билан.

— Яхши. Ҳамма иш кўнгилдагидек кетяпти. Ҳариф асабийлашмоқда. Энди у ноаниқ мавҳумотдан қутулиб бесабаб васвасага учрайди. Имоним комилки, кечалари ўрнидан сапчиб туриб кетади ва: «Ойи, ойи», деб зорланиб ҳиқиллайди. Бу ёғига оз қолди. Бир силтов кифоя, шилқ этиб тушади-қўяди. Обидийда қилиб, буфетга чопадию у ердан ҳаво ранг ҳошияли тарелкани олади.

Остап Балагановга имо қилди. У Паниковскийга имлади. Паниковский Қозлевичга бош ирғади. Гарчи ҳалол Қозлевич ҳеч балога тушунмаса ҳам зўр бериб иккала кўзини қисиб имлай бошлади.

«Карлсбад» меҳмонхонасининг номерида дўстона кўз қисишлар, ҳиринг-ҳиринг кулги, томоқ тақиллатишу қизил духоба курсилардан сапчиб туриб кетишлар анча вақт давом этди.

— Кўнгил ёзишни бас қилинг,— деди Остап.— Умуман, ўша сирли тарелка ҳақиқатан ҳам бор бўлса, ҳозирча пулли тарелка Қорейконинг қўлида.

Шундан сўнг Бендер Паниковский билан Қозлевичга «Антилопа» шай туришлигини тайинлаб, уларни мусофирхонага жўнатди.

Балаганов билан холи қолгач, шундай деди:

— Гап бундоқ, Шура. Ортиқ телеграммага ҳожат йўқ. Тайёрлов ишлари ниҳоясига етди, десак бўлади. Энди фаол ишга ўтиш керак. Ҳозир биз қимматбаҳо бузоқни хизмат бурчини адо этаётган вақтида бориб кўрамыз.

Тутинган ака-ука акация дарахтларининг олачалпоқ кўланкасидан юриб, шаҳар боғига ўтишди, бу ерда фаввора тиккага сув отар эди. Улар бир нечта ойнабанд пиво барлари ёнидан ўтиб, Меринг кўчаси бурчагида тўхташди. Матрослардек қизил юз гул сотувчи аёллар сирланган идишлардаги ранг-баранг гуллари устидан сув қуйиб туришарди. Қуёш тафтидан

қизиб кетган асфальт оёқ тағида вишиллерди. Зангори кошипли сут-қатиқ дўконидан чиқаётган граждандар йўл-йўлакай кефир юқи лабларини артардилар.

Макаронга ўхшаш, олтин суви юритилган ёғочлардан битилган «Геркулес» сўзи жозибали ялтиллерди. Айланма эшикнинг бўйрадек ойналарида қуёш нури жилва қиларди. Остап билан Балаганов вестибюлга кирдилару жонсарак одамлар тўпига қўшилиб кетдилар.

XI боб

ГЕРКУЛЕСЧИЛАР

Бот-бот алмашиниб турадиган «Геркулес» бошлиқлари меҳмонхона белгиларини йўқотишга ҳарчанд уринишмасин, барча ҳаракатлари зое кетарди. Завхозлар эски ёзувлар устига қанча бўёқ чаплашмасин, улар барибир ҳар ердан манаман деб чиқиб тураверарди. Гоҳ савдо бўлимидан «Кабинетлар» деган сўзлар лоп этиб чиқар, гоҳ тўсатдан машина бюросининг жилосиз эшигида «Навбатчи оқсоч» номли ёзув кўринар, гоҳ деворларда зарҳал бармоқ билан кўрсатилган французча лавҳа — «Хонимлар гўшаси» намоён бўлар эди. Хуллас, меҳмонхона ўзлигини кўз-кўз қилгани қилган эди. Майда хизматчилар тўртинчи қаватдаги бир сўмлик номерларда яшашарди. Бир вақтлар бу ерда епархия съездларига келувчи қишлоқ тақсирлари ёки Варшавача мўйлов қўйган хашаки коммивояжерлар тўхташарди. Бу ердан ҳали-ҳали одам баданининг ҳиди димоққа гуп этиб урар, ҳаво ранг темир умивальниклар турар эди. Бильярд пирлари ва вилоят драматик артистлари қўнадиган озода номерларда секция мудирлари, уларнинг ёрдамчилари ва хўжалик мудирлари жойлашганди. Бу ер анча дуруст эди: ойнабанд кийим жавонлари турар, пол сариқ липолеум билан қопланган эди. Оқ вапшали ва тахмонли башанг номерларга бошлиқлар ўришиб олишган эди. Оппоқ ванналарда делолар қалашиб ётар, нимқоронғи тахмонларда эса «Геркулес»нинг структураси аниқ чизилган диаграммалар, схемалар, шунингдек, унинг чекка жойлар билан алоқаси кўрсатилган эди. Бу ерда тилла суви югуртирилган мўъжаз шумшук диванлар, гиламлар ва мрамор

тахтали тунги столчалар сақланиб қолган эди. Баъзи тахмонларда ҳатто зўлдирли рухланган каравотлар турарди. Буларнинг устида ҳам делолар ва ҳар турли керакли ёзишмалар ётарди. Бу жуда қулай эди, зеро қоғозлар қўл узатса етадиган жойда эди.

Шундай номердан бирида, бешинчисда, 1911 йили машҳур ёзувчи Леонид Андреев тўхтаган эди. Барча геркулесчилар буни билишарди, лекин бешинчи номер идорада негадир хосиятсиз деб ном чиқарган эди.

Бу ерни ўзига кабинет қилган барча масъул бошлиқларнинг бошига албатта биронта фалокат тушган. Бешинчи номерга ҳали кўникиб улгурмасданоқ уни ишдан бўшатиб, бошқа ишга қўйишарди. Ҳайфсан беришмаса-ку тузук-а, кўпинча ҳайфсан беришарди, матбуотда пўстагини қоқиб думини тугишарди. Баъзан эса, эслашнинг ўзиёқ ёқимсиз, гум қилишарди-қўйишарди.

Жабрдийдалар бир оғиздан:

— Худо қарғаган жой. Панд едик, ким ўйлабди буни? — дейишарди.

Шу боис даҳшатли «Осиб ўлдирилган етти киши ҳақида ҳикоя»нинг муаллифи бошига маломат тоши ёғилгани ёғилган эди. Ўр. Лапшин ишга сўлоқмондай-сўлоқмондай олтита оға-ини қариндошини ишга олганига, ўр. Справченко дарахт пўстлоғи тайёрлашда одамларни пароканда қилиб юбориб, ишни пачава қилганига, Индокитайский карта ўйнаб 7384 сўм 03 тийин давлат пулини бой берганига гўё ёзувчи айбдордек, калтак унинг бошида синарди. Индокитайский ҳар қанча жилпангласин, тегишли идораларда 03 тийинни давлат фойдасига сарф қилганман, буни тасдиқлайдиган ҳужжатлар кўрсатишим мумкин, деб ҳар қанча исбот қилмасин, ҳеч нарса унинг жонига оро киролмади. Марҳум ёзувчининг кўланкаси азму қарориди мустаҳкам турди, охир уни авахтага олиб кетишди. Дарҳақиқат, бешинчи номер хосиятсиз эди.

Бутун «Геркулес»нинг бошлиғи ўр. Полихаев собиқ қишки боққа жойлашган, унинг секретари Серна Михайловна омон қолган пальмалар ва сикоморлар орасида лепиллаб кўзга ташланиб қолади. Бу ерга устига қизил мовут ёпилган узун, катта стол қўйилган, стол атрофида идоранинг тез-тез, узоқ давом этадиган мажлиси бўлиб турар эди. Қачонлардир мўъжаз буфет

жойлашган 262 номерли хонада эса яқиндан бери кўришилларидан оддий одамдан фарқ қилмайдиган, кул ранг кўзли саккиз кишидан пборат комиссия тозалаш бўйича иш олиб борарди. Улар ҳар куни муттасил келишар ва нуқул хизматга оид қандайдир қоғозларни ўқинар эди.

Остан билан Балаганов зинадан кўтарилишаётганда ташвишли қўнғироқ овози янградию барча эшиклардан хизматчилар отилиб чиқишди. Уларнинг шиддат билан югуриб-елиши кемадаги аврални эслатарди. Бироқ бу аврал эмас, нонушта танаффуси эди. Баъзи хизматчилар қизил икрали бутербродга илиниш мақсадида буфетга ошиқишди. Бошқалар йўл-йўлакай насибасини тишлаб, дикирлаб боришарди.

План бўлимидан кўркем бир хизматчи чиқди. Унинг мулойим, ранглар юзида қулф ураётган думалоқ соқол бор эди. Хизматчи қўлига ушлаб олган совуқ котлетини дам-бадам оғзига олиб бора туриб уни диққат билан кўздан кечирарди.

Шундай юмуш билан банд одамни оз бўлмаса Балаганов ишдан қолдирай деди. У молия-ҳисобот бўлими нечанчи қаватда эканлигини билмоқчи бўлди.

Хизматчи жаҳл билан Балагановдан юз ўгириб захрини сочди:

— Нима, тамадди қилаётганимни кўрмаяпсизми, ўртоқ?

Шундан сўнг у тутинган ака-укага парво қилмай, бир тишлам котлетини кўздан кечиришда давом этди. Хизматчи котлетининг ҳар томонини шоён диққат билан кўздан кечириб чиқди-да, кетар жафосига уни ҳидлаб оғзига тикқач, кўкрагини керди, пиджагидан увоқларини қоқди, кейин аста-секин юриб, ўз бўлимининг эшиги олдида турган бошқа хизматчи ёнига кетди.

— Хўш, кайфиятлар қалай? — деб сўради у атрофига аланглаб қараб олгач.

— Асти сўраманг, ўртоқ Бомзе, — деди хизматчи ҳам ён-верига аланглаб. Сўнг илова қилди: — Шуям ҳаёт бўптими? Шахс учун ҳеч қандай кенглик йўқ. Қаёққа қарама, нуқул беш йилликни тўрт йилда, беш йилликни уч йилда, дейишгани дейишган.

— Ҳа, рост, — деди Бомзе шивирлаб, — даҳшат мен сизга айтсам! Гапингизга бутунлай қўшиламан. Шахс учун ҳеч қандай кенглик, ҳеч қандай манфаатдорлик,

ҳеч қандай истиқбол йўқ. Узингиз биласиз, хотиним уй бекаси. У ҳам манфаатдорлик ва хусусий истиқбол йўқ, дейди.

Бомзе уф тортиб, бошқа хизматчининг истиқболига юрди.

— Хўш, кайфиятлар қалай? — деди у элбурутдан полон жилмайиб.

— Мана бугун командировкадан келдим, — деди ҳамсуҳбати. — Совхозни бориб кўрдим. Ажойиб! Дон фабрикаси! Сиз беш йиллик нималигини, коллективнинг азму қарори қандайлигини хаёлингизгаям келтиролмайсиз, қўзичоғим!

— Қаранг-а, ҳозир шуни айтиб турувдим-а! — хитоб қилди Бомзе шавқ билан. — Айнан коллектив азми қарори! Беш йилликни тўрт йилда, ҳатто уч йилда бажариш — мана манфаатдорлик, қайсики... Жиллақурса, менинг хотинимни олинг. Уй бекаси — ўша ҳам индустриализациянинг бинойидек қадрига етади. Қойилман, кўз олдинда янги ҳаёт барпо бўляпти-я!

Сал нарига бориб, шодон бош чайқади. Орадан бир дақиқа ўтар-ўтмас у бўш-баёв Борисохлебскийни енгидан ушлаб, унга гап уқтира бошлади:

— Сиз ҳақсиз, мен ҳам шундай деб ўйлайман. Магнитогорскийни, совхозлар, ҳар хил комбайнларни қуришининг нима кераги бор? Ахир бу ёқда шахсий ҳаёт бўлмаса, шахсни исканжага олишса?

Бир оздан кейин унинг бўғиқ овози зинапоя майдончасидан ёлдираб эшитилди:

— Ана холос, шу гапни ҳозиргина ўртоқ Борисохлебскийга гапирган эдим-а. Кўз ўнгимизда дон фабрикалари, магнитогорскийлар, турли-туман комбайнлар, бетономешалкалар яратилиб, коллектив зўр кучга айланган бир вақтда шахсий ҳаётни, ўз ҳаловатини ўйлаб, кўз ёши тўкиш ва ҳожат...

Танаффус вақтида дилкашликка ишқибоз Бомзе ўнлаб хизматчи билан шакаргуфторлик қилди. Ҳар бир суҳбат мазмунини унинг юзидан уқиб олиш мумкин эди: мабодо гап шахс эркинлиги бўғилгани хусусида борса, юзи афсус-надоматдан тундлашар, суҳбат мавзуи долзарб масалаларга қўчса, дарров ёришиб кетар эди. Аммо Бомзени қандай фикр безовта қилмасин, барибир унинг чеҳрасидан туғма олижаноблик ифодаси аримасди. Шу боис месткомдаги чиниққан ўртоқлардан

тортиб, сийсний гур Кукушкиндгача — ҳамма Бомзени самимий, энг муҳими, бир сўзли одам, деб ўйлашарди. Дарвоқе, унинг ўзи ҳам ўзи тўғрисида шундай фикрда эди.

Апрел тугагачидан хабар бериб қўнғироқ жарангладно хизматчилар ўзларини ўз номерларига уришди. Иш келган жойидан бошланди.

Очигини айтганда, «иш келган жойидан бошланди», деган гап «Геркулес»нинг бевосита фаолиятига дохил эмас. «Геркулес»нинг асосий иш фаолияти, уставда кўрсатилишича, турли ёғоч ва тахта материалларининг савдо операциялари билан шуғулланишдан иборат эди. Охирги йили геркулесчилар зерикарли гўлалар, тахталар, кедрларни экспорт қилишлар ва бошқа жўн ишларни бир чеккага йиғиштириб қўйиб, қизиқарли ишга муккаларидан кетишди, улар эгаллаб турган бинолари, севимли меҳмонхоналари учун кураш бошлашди.

Ҳаммаси хат тарқатадиган брезент папкада коммуналделдаги ишёқмас чопар бир парча қоғоз олиб келишидан бошлади:

«Ушбуни олишингиз билан,— дейилганди қоғозда,— сизга бир ҳафта ичида собиқ меҳмонхона «Қоҳира» биносини бўшатишингиз ва барча ашёларини меҳмонхона трести ихтиёрига ўтказишингиз тақлиф этилади. Сизга собиқ акционерлар жамияти «Тунука ва бекон»нинг биноси берилади. Асос: Шаҳар советининг 12/1929 й. қарори».

Кечқурун бу қоғозни пальма ва сикоморнинг чароғон панасида ўтирган Полихаевнинг столи устига қўйишди.

— Қанақаси бу? — деб зарда билан қичқирди «Геркулес» бошлиғи.— Бунга қаранг-а, менга, «тақлиф қилинади», деб ёзишибди! Бевосита марказга бўйсунадиган мендек одамга-я! Нима бало, ақлдан озишганми улар?

— Улар яна «буюрилади», деб ёзишса ҳам бўларди,— дея ўт ёқди Сериа Михайловна.— Галварслар!

— Ғирт майнабозчилик бу! — деди Полихаев маъюс жилмайиб.

Дарҳол кескин жавоб юборилди. «Геркулес» бошлиғи бинони бўшатиб қўйишдан узил-кесил бош тортди.

— Мен тунги қоровул эмаслигимни, менга «тақлиф қилинади» деган гап кетмаслигини билиб қўйишини!

Уртоқ Полихаев шундай деб тўнғиллади-да, чўнтагидан резина муҳр олди ва азбаройи тутақиб кетганидан жавоб хатига оёғини осмондан қилиб муҳр босди.

Бу сафар «Геркулес»нинг танбал чопари қуёш нури чароғон этган кўчалардан имирсилаб юриб ҳар бир квас будкаси олдида тўхтаркан, кўчадаги барча жанжалларга тумшугини тиқиб, хат тарқатадиган папкани жонҳолатда силкитганча шошилмай бораверди.

Шундан кейин геркулесчилар юз берган аҳволни бир ҳафта муҳокама қилишди. Хизматчилар охири, Полихаев обрўси тўкилишига йўл қўймайди, деган фикрга келишди.

— Ҳали Полихаевимизни билмас экансиз,— дейишарди молия-ҳисобот бўлимидаги шоввозлар.— У тегирмонга тушса бутун чиқади. Қуруқ қарор билан уни йўлга солиб бўлмайди.

Шу воқеадан сал ўтгач, бошлиқнинг кабинетидан сара ходимларнинг рўйхатини ушлаганча Бомзе чиқиб келди. У бўлинма-бўлим юриб, рўйхатда номи зикр этилган одамга сирли қилиб шивирлади:

— Кичкина зиёфат. Ҳар бир кишидан уч сўмдан. Полихаевни кузатиш муносабати билан.

— Ие, нима? — деб сўрашарди ходимлар ўтакалари ёрилиб.— Полихаев кетяптими? Ишдан олишдими?

— Э, йўқ. Бир ҳафтага бино масаласида марказга бориб келмоқчи. Кечикиб қолманг тагин. Соат роупароса саккизда менинг хонамда.

Кузатув жуда хушчақчақ ўтди. Ходимлар Полихаевга садоқат изҳор этиб қарашди, бир оҳангда қарсак чалиб, қўшиқ айтишди.

— Бир томчи ҳам қолмасин, бир томчи ҳам қолмасин, бир томчи ҳам қолмасин.

Севибли бошлиқлари анча-мунча юз граммлик қадаҳларни бўшатмагунча ашулани тўхтатмай айтаверишди. Кейин бошлиқнинг ўзи гўлдираб: «Эски Калуга йўлида, қирқ тўққизинчи чақиримда» деган ашулани бошлади. Бироқ ўша чақиримда қандай воқеа содир бўлганини ҳеч ким билмади. Чунки Полихаев ҳамма кутмаганда бешқа ашулага ўтиб кетди:

*Тўққизинчи грамвай ўтди,
Манденчада биров ўлди.*

Хўп судрашди, жим марҳум,
Лай-лум, лай-лум, лай-лум-лум.

Полихаев жўнаб кетгач, «Геркулес»да ишлаб чиқариш маҳсулдорлигини бирмунча камайди. Бу бинода қолганини ёхуд барча лаш-луш, қақир-қуқурларни кўтариб «Тулука ва бекон»га қараб йўл оласанми, билмай туриб астойдил берилиб ишлаш кулгили-ку, ахир. Полихаев қайтиб келгандан кейин берилиб ишлаш бундан ҳам кулгилироқ эди. Бомзе таъбири билан айтганда, у ишни қойиллатиб, голиб қайтди, бино «Геркулес»да қолди. Энди ходимлар коммунотделдан кўлиб, уни масхаралаб кунни кеч қилишарди.

Мағлубиятга учраган идора жиллақурса умивальникларни ва рухланган каравотларни беришларини сўради, бироқ ютуқдан ҳаяжонга тушган Полихаев уларнинг илтимосномаларига жавоб ҳам бермади. Шунда талашиш янгидан бошланди. Марказга шикоятлар турнақатор учди. Буларни чиппакка чиқариш учун Полихаев шахсан марказга бориб келди. Бомзенинг квартирасида бот-бот зафарли: «Ичиб юбор, қолмасин бир томчи ҳам» деган нидолар эшитиладиган бўлиб қолди. Кундан-кунга бино учун курашишга бел боғлаган ходимлар сафи кенгая борди. Бора-бора ёғоч ва тахта материаллари унутилди. Башарти Полихаев кабинетидagi стол устида экспорт қилинадиган кедрлар ва тахталарга оид бирон қоғозни кўриб қолса, тааж-жубга тушар, ундан нима талаб қилаётганларини аввалга ҳатто тушунмас ҳам эди. Ҳозир ниҳоятда муҳим масалани ҳал қилиш билан банд эди, у катта ойлик тайинлаб, коммунал бўлимидан энг хавфли икки ходимни ўзига оғдириб олиш пайига тушганди.

— Омадингиз бор экан,— деди Остап ҳамроҳига.— Сиз кулгили воқеанинг шоҳиди бўласиз — Остап Бендер янги издан боради. Урганинг! Паниковскийга ўхшаш майда жиноятчи Корейкога хат ёзган бўларди: «Ҳовлидаги ахлат яшиги тагига олти юз сўм қўйиб қўйинг, акс ҳолда ёмон бўлади». Хатнинг тагига хоч, бош чаноғи ва шамнинг расмини чизарди. Соня Олтин Қўл эса, унинг фазилатларини камситиш кўнглимда йўқ, оддий хипесга мурожаат қилиб, бир ярим минг ундирган бўларди. Бу аёл иши. Ниҳоят, корнет Савинни олайлик. Уткир товламачи. Юлдузни бенарвон уради. Хўш, у нима қиларди?

Корейконинг квартирасига болгар шоҳи қиёфасида келиб, уй бошқармасида жанжал кўтарарди ва ишни пачава қиларди. Мен эсам, кўриб турибсиз, шошаётганим йўқ. Биз Черноморскда бир ҳафтадан бери сабр қилиб ўтириб, мана бугун биринчи марта учрашувга келяман... Аҳ-а, мана молия-ҳисобот зали! Хўш, бортмеханик, менга беморни кўрсатинг. Корейконинг ҳаёти сизнинг қўлингизда-ку!

Улар одамлар хахолаб кулаётган гавжум залга киришди. Балаганов Бендерни Чеважевская, Корейко, Кукушкинд ва Дрейфуслар ўтирган сариқ тўсиқ ортидаги бурчакка бошлаб келди. Балаганов миллионерни кўрсатмоқчи бўлиб қўлини бигиз қилган эди, Остап шивирлаб ўшқирди:

— «Ана, бойвачча! Ушланг уни!» деб бўкирарсиз балки? Тинчланинг. Ўзим топанан. Тўртовидан қайси бирийкин?

Остап деразанинг муздек мармар рафига ўтирди-да, болалардай оёқларини ликиллашиб, мулоҳаза юрита бошлади:

— Қиз ҳисобга кирмайди. Учаси қолади: кўзлари оқ, мош еган хўроздек қип-қизил лаганбардор, сим кўзойнакли бақалоқ чол ва кўриниши жиддий семиз барбос. Бақалоқ чолни ижирғаниб чиқитга чиқараман, сертук қулоғига тиқиб олган пахтасидан бўлак ҳеч қандай бойлиги йўқ. Иккитаси қолди: барбосу кўзи оқ лаганбардор. Улардан қайсиниси Корейко? Уйлаш керак.

Остап бўйнини чўзиб, икковини солиштира бошлади. У бошини шунақанги тез сарак-сарак қилардики, кўрган одам, нима бало, теннис коптогини кузатяптими, деб ўйлаши муқаррар эди.

— Биласизми, бортмеханик,— деди у ниҳоят тилга кириб,— семиз барбос кўзи оқ лаганбардордан кўра кўпроқ кўмма миллионерга ўхшаб кетади. Сиз барбоснинг кўзлари бежо йилтиллашига бир назар ташланг-а. У худди игна устида ўтиргандек, иложи бўлсаю ҳозироқ уйига ўқдек учиб бориб, червонлар солинган пакетларга дастпанжасини тиқса. Барбос карату долларларни тўпловчи албатта. Кепчикдек бу таъвия Шейлок, Зиқна рицар ва Гарпагонлар бирикмаси эканлигини наҳотки кўрмаётган бўлсангиз? Анави кўзи оқ эса, хашаки одам, совет сичқони. Албатта унинг бойлиги — омонат кассада ўн икки сўм пули бор. Тунлардаги эзгу орзуси бузоқ тери

ёқали жун пальто сотиб олиш. У Корейко эмас, сичқон, қайсики...

Бироқ шу пайт буюк мудаббирнинг тумтароқ нутқини аллакимнинг қудратли ҳайқирғи бўлди. Молия-ҳисобот ээлининг ичкарисидан эшитилган бу ҳайқириқ, турган гапки, қичқиришга ҳақи бор ходимнинг бўғзидан отилиб чиққан эди.

— Уртоқ Корейко! Коммуналь бўлимнинг биздан қарздорлиги тўғрисидаги муайян маълумотлар қаерда? У! тоқ Полихаев шошилинич талаб қиляпти.

Остап Балагановни оёғи билан туртди. Бироқ, барбос пивағини бузмай, перосини қитирлатиб ўтирарди. Ўзида Шейлок, Гарпагон ва Зиқна рицарларнинг турқи тароватини мужассамлаштирган унинг чеҳраси заррача ўзгармади. Лекин сочи малла, кўзи оқ, юзи мош еган ҳўроздек қип-қизил, бузоқ тери ёқали пальтони орзу қилувчи ағави пасткаш совет сичқони типирчилаб, пайтавасига қурт тушиб қолди. У шоша-пиша стол тортмаларини тарақлатиб очиб-ёпди, аллақандай қоғозни чангалладию югурганча чиқиб кетди.

Буюк мудаббир томоқ қирди-да, Балагановга синчков назар ташлади. Шура ҳиринглаб кулди.

— Ҳа,— деди Остап бир оз сукут сақлаб туриб.— У пулни тарелкада ўз қўли билан олиб келмайди. Утиниб сўрасам, йўқ, деёлмас балки. Ҳариф ҳурмат қилишга лойиқ. Энди тезроқ очиқ ҳавога чиқайлик. Миямда ажойиб комбинация пишиб етилди. Бугун кечқурун худонинг марҳамати билан илк бор жағоб Корейконинг елинига қўл теккизамиз. Бу ишни сиз қиласиз, Шура.

XII боб

ГОМЕР, МИЛЬТОН ВА ПАНИКОВСКИЙ

Йўл-йўриқ жуда ҳам жўн эди:

1. Гражданин Корейко билан кўчада тасодифан учрашиб қолиш.

2. Уни урмаслик, зинҳор-базинҳор жисмоний куч ишлатмаслик.

3. Номи эикр этилган гражданиннинг киссаларида нимаки бўлса, ҳаммасини тортиб олиш.

4. Топшириқ адо этилганини хабар қилиш.

Буюк мудаббир ишлаб чиққан йўл-йўриқнинг ниҳо-

ятда жўн ва аниқлигига қарамай, Балаганов билан Паниковский қирпичоқ бўлди. Лейтенант Шмидтнинг ўғиллари «Геркулес»нинг эшигига тоқатсизлик билан қараб-қараб, шаҳар боғидаги яшил скамейкада ўтиришарди. Улар ёғиллашиб ўтиришгани учун шамол фавворадан тизиллаб отилаётган сувни қайриб, устларига сув заррачалари ёғдиришини ҳам сезишмасди. Улар ҳадеса бош силкитиб, тиниқ осмонга маъносиз тикилиб, гап талашишарди.

Кун иссиқлиги учун ўт ўчирувчиларнинг қалин курт-касани ечиб ташлаб, қайтарма ёқали чит кўйлак кийиб олган Паниковский ўзини мағрур тутарди. У ўзига топширилган ишдан жуда фахрланарди.

— Ўғирликка нима етсин,— деди у.

— Босқинчиликдан ўтаверсин ҳаммаси,— деб эътироз билдирди Балаганов. Командорнинг ишониб шундай ишни топширганидан у ҳам фахрланарди.

— Сиз пастарин, аянчли одамсиз,— деди Паниковский шеригига жирканиб қараб.

— Сиз мажруҳсиз,— деб камситди Балаганов.— Ҳозир бошлиқ менман!

— Қим бошлиқ?

— Мен бошлиқ. Менга муҳим иш топширилган.

— Сизга-я?

— Ҳа, менга.

— Сенга?

— Хўш, кимга бўлмаса? Мабодо сенга эмасми?

Шу билан йўл-йўриққа тамомила дахли йўқ даҳанаки жанг қизиб кетди. Фирибгарлар жаҳллари чиқиб, бир-бирларини кафтлари билан туртиб: «Сен кимсан ўзи?»— деб пайдар-пай қичқира бошлашди. Одатда бундай дўқ-пўписалар ва туртишлардан кейин муштлашиш бошланади. Тарафлар шапкаларини ерга уришади. Уткинчиларни гувоҳликка чақиришади ва кўз ёши тўкиб, ўсиқ соқол-мўйловларини кўз ёшидан ҳўл қилишади.

Бироқ жанжал муштлашга бориб етмади. Шапалоқ тортиб юборишнинг айна вақти келган чоқда Паниковский бирдан қўлини тортди ва Балагановни ўзининг бевосита бошлиғи деб тан олди.

Чамаси, у якка одамлар ва оломондан тез-тез калтак еб тургани, шунда аъзойи бадани қаттиқ оғриганини эслаб қолганди. Балаганов ҳокимликни қўлига олгач, ҳовуридан тушди-қўйди.

— Хўш, нега босқинчилик қилмаймиз?— деди у бўшашиб.— Нимаси қийин бунинг? Қорейко кечқурун кўчадан ўтади. Ҳамма ёқ қоронғи. Мен чап томонидан келаман. Сиз ўнг томонидан келасиз. Мен чап биқинига туртаман, сиз ўнг биқинига туртасиз. Бу галварс тўхтади-да, «Безори!» дейди. Мен: «Қим безори?» деб сўрайман. Сиз ҳам, ким безори, деб, ўнг томондан сиқиб келасиз. Шу пайт мен тумшугига тушираман... Йўқ, уриш мумкин эмас.

— Шуниси чатоқ-да, уриш мумкин эмас,— деб ялтоқланди Паниковский уҳ тортиб.— Бендер рухсат этмайди.

— Ўзим ҳам биламан буни... Хуллас, мен унинг қўлларини маҳкам ушлаб оламан, сиз чўнтақларини қаранг, мабодо ортиқча нарса йўқмикин? Турган гапки, бундай вақтларда бўладигани каби: «Милиция», деб қичқиради, мен бўлсам шу заҳоти уни... Эҳ, лаънати, уриш мумкин эмас. Хуллас, уйга қайтамиз. Хўш, мўлжалдаги иш нима бўлади?

Бироқ Паниковский тўғри жавоб беришдан бош тортди. У Балагановнинг қўлидан ўймакор бежирим таёқчани олди. Таёқчанинг думалоқ тутқаси йўқ, унинг ўрнига айри қилинган эди. Паниковский ана шу таёқча билан қум устига тўғри чизиқ чизди-да, деди:

— Қаранг. Биринчидан, кечга довор кутиш керак. Иккинчидан...

Паниковский тўғри чизиқнинг ўнг томонидан юқорига жимжимадор перпендикуляр чизиқ тортди.

— Иккинчидан, бугун кечқурун у умуман кўчага чиқмаслиги мумкин. Ҳатто чиққан тақдирда ҳам...

Энди Паниковский яна бир чизиқ тортиб икки чизиқни бирлаштирди. Натижада қум устида уч бурчакка ўхшаш шакл пайдо бўлди. Шундан кейин у гапига хулоса ясади:

— Тагин ким билсин? Балки у бир тўда улфатлари билан сайр қилар. Хўш, сиз бунга нима дейсиз?

Балаганов мароқ билан уч бурчакка тикилди. Паниковскийнинг далил-исботлари унга унчалик асосли кўринмади, лекин уч бурчакда нажотсизлик шундай очиқ-ойдин кўриниб турардики, Балаганов иккиланиб қолди. Буни пайқаган Паниковский ҳамлага ўтди.

—Киевга боринг!— деди у баногоҳ.— Ушанда биласиз менинг ҳақлигимни. Албатта Киевга боринг!

— Э, Киевда пишириб қўйибдимиз?— деб пўнғиллади Шура.— Киевда нима қиламан?

— Сиз Киевга боринг-да, у ердагилардан, Паниковский революциядан олдин нима иш қиларди, деб сўранг. Албатта сўранг!

— Намунча хиралик қиласиз?— деди Балаганов қовғидан қор ёғиб.

— Йўқ, сиз сўранг!— деб тиқилинч қилди Паниковский.— Боринг-да, сўранг! Сизга, Паниковский революциядан олдин кўр эди, дейишади. Агар революция бўлма-са мен ҳеч замонда, лейтенант Шмидтнинг ўғлиман, деб даъво қилармидим! Хўш, сиз нима дейсиз бунга? Ахир мен бадавлат одам эдим. Менинг оилам бор эди, стол устида никелланган самовар шақирлаб қайнаб турарди. Мени нима боқарди? Кўк кўзойнагу ҳасса. Мана шу кўзойнак,— деди у хўрсиниб,— мени бир неча йил боққан. Мен кўзойнак тақиб, ҳассамни дўқиллатиб Крещатикка чиқардим-да, бирон-бир жанобдан бечора кўрни кўчанинг нариги томонига ўтказиб қўйишини илтимос қилардим. Жаноб қўлтиғимдан ушлаб, йўл бошларди. Нариги томондаги тротуарга ўтганимизда, мабодо соати бўлса, соатидан ёки ҳамёнидан жудо бўларди. Баъзилар ёнларида ҳамён олиб юрарди.

— Нега бу ҳунарингизни ташладингиз?— сўради Балаганов завқланиб.

— Революция,— деб жавоб берди собиқ кўр.— Илгари мен Крещатик ва Прорезная кўчалари муқолишидаги миршабга ойига беш сўмдан берардим, шу боис у менга тегмасди. Миршаб, тагин битта-яримта буни хафа қилмасин, деб кўз-қулоқ бўлиб турарди. Баҳоси йўқ одам эди! Исми шарифи Семён Васильевич Небаба эди. Яқинда уни кўриб қолдим. Энди у музика танқидчиси экан. Хўш, ҳозир-чи? Милиция билан чиқишиб бўладими? Улар қандайдир ғоявий, маданиятпарвармией, алланимабало бўлиб қолишган. Мана, Балаганов, қариган чоғимда муттаҳам бўлиш пешонамда бор экан. Лекин бундай фавқулодда ишда кўзойнагимни ишга солсам айб бўлмас. Босқинчиликдан дурустроқ ҳар ҳолда бу.

Орадан беш минут ўтгач, атрофига тамаки ва ялпиз экилган умумий ҳожатхонадан кўк кўзойнак таққан кўр чиқди. Иягини баланд кўтариб, қўлидаги бежирим таёқчани пайдар-пай тақиллатганча боғдан чиқаверишга юрди. Балаганов билан изма-из кетди. Паниковскийни

таниб бўлмасди. У кифтларини орқага чиқариб, оёғини тротуарга авайлаб босаркан, уйларга ёндашар, таёқчасини витриналарнинг тутқичларига тиқиллатиб ура-ура, ўткинчиларга туртишиб, улар орасидан тиқилганча илгарилаб борарди. У шу қадар ўхшатиб ишлардики, боши «Автобус бекати» деган лавҳа қоқилган устунга довор бориб тақалган, навбат кутиб турган одамларни тўс-тўс қилиб юборди. Балаганов чаққон кўрга қараб туриб таажжубга тушарди.

Паниковский то «Геркулес» эшигидан Корейко чиққунича жиннилик қилди. Балаганов типирчилаб қолди. Аввалига кўр найрангбозлик қилаётган жойга жуда яқин келиб қолди, кейин анча узоққа қочиб борди. Шундан кейингина мева дўкони ёнидан кузатишга қулай жой топди. Гўё ярим соат эшикнинг мис дастасини сўргандек, оғзи бемаза бўлиб кетди. Бироқ Паниковскийнинг одамбашара бўлганини кўриб кўнгли жойига тушди.

Балаганов кўрнинг миллионерга юзма-юз келганини, таёқчасини унга нуқиб, елкаси билан туртганини кузатиб турди. Шундан кейин, чамаси, улар уч-тўрт оғиз ширин суҳбат қуришди. Ниҳоят, Корейко жилмайди-да, кўрни қўлтигидан ушлаб унинг тош йўлга тушишига ёрдамлашди. Паниковский, ишонарли бўлсин, деб жон-жаҳди билан тошларни савалади ва бошини шу қадар баланд кўтардики, кўрган киши, нима бало, тизгинланганми, деб ўйлаб қоларди. Кейин кўр ўз ишини шундай усталик ва аниқлик билан дўпдирдики, Балагановнинг ҳатто унга ҳасади келди. Унинг қўли Корейконинг чал биқинида сирпандию бир сония кўмма миллионернинг брезент чўнтаги устида тўхтади.

— Қандинги ур, чол, қани, қани, бўла қол,— деб шивирлади Балаганов.

Бироқ худди шу аснода ойналар йилтиллади, груша ташвишли ғатиллади, ер ларзага келдию катта автобус ғилдиракларида аранг ўзини ушлаб, тош йўл ўртасида таққа тўхтади.

— Аҳмоқ! Автобусни кўрмайди!— деб чинқирди Паниковский ғилдирак тагидан дик этиб чиқиб. Унинг кўзойнаги учиб кетган, йўл бошловчисига дўқ урарди.

— У кўр эмас!— деб қичқирди Корейко ҳанг-манг бўлиб.— Уғри!

Ҳамма ёқни кўк тутун босди, автобус жўнаб кетди. Бензин пардаси кўтарилгач, Балаганов Паниковскийни

бир нечта одам ўраб турганини кўрди. Сохта курнинг ён-верида одамлар гимирлаб, бир бало қилиш пайнга тушиб қолишган эди. Балаганов чопгапча яқин келди. Паниковский куйдирган калладек тиржайиб турарди. Шуниси ажабки, у бир қулоғи кўм-кўк кўкариб кетган бўлса-да, атрофида бўлаётган ишларга тамомила бепарво эди.

Балаганов ҳар томондан югуриб-елиб келаётган граждандларни нари-бери суриб, «Карлсбад» меҳмонхонасига югурди.

Буюк мудаббир бамбук столчаси ёнида алланарса ёзиб ўтирарди.

Балаганов эшикда шипдек пайдо бўлиб:

— Паниковскийни дўппослашяпти!— деди.

— Ҳалитдан-а?— сўради Бендер қизқиб.— Жуда тез-ку.

— Паниковскийни дўппослашяпти!— деб такрорлади сариқ Шура шалвираб.— «Геркулес»нинг ёнида.

— Нега оқ айиқ кун қизигида бўкирадигандек бўкирасиз?— деб чўрт кесди Остап.— Анчадан бери уришяптими?

— Беш минутча бўлди.

— Гапни чўзмай, шундоқ деб қўя қолмайсизми? Ипириски чол! Қани, юринг, томоша қиламиз. Йўлда гапириб берасиз.

Буюк мудаббир можаро бўлаётган жойга етиб келганида Корейко қуён бўлиб қолган, Паниковскийнинг атрофида тўда-тўда одам қалқиб турар, кўчани тўсиб қўйган эди. Автомобиллар тумшуқларини тирбанд одамларга тираб бетоқат ғат-ғут қиларди. Амбулаториянинг деразаларидан оқ халатли ҳамширалар қараб туришарди. Шаҳар боғидаги фаввора сув отишдан тўхтаган эди. Бендер қаттиқ томоқ қириб тўда орасига суқилиб кира бошлади.

— Пардон,— деди у,— яна пардон! Кечирасиз, хоним, муюлишда повидло талонини сиз йўқотмаганмисиз? Югуринг тезроқ, ҳалиям ўша ерда ётибди. Ҳей эркаклар, экспертларга йўл беринг! Йўл бер, деяпман сенга, унсур!

Остап шу тахлит гоҳ ширин, гоҳ аччиқ гапириб, тўданинг ўртасига, Паниковский азоб чекаётган жойга етиб олди. Бу вақтга келиб қонунбузарнинг иккинчи қулоғи ҳам моматалоқ бўлиб кетган эди. Командорни кўриб Паниковский аянчли аҳволда қўнишди.

— Шуми?— деб сўради Остап зарда билан Паниковскийнинг елкасиган туртиб.

— Худди шу,— деб шодон тасдиқлашди бир талай ҳақиқатчилар.— Ўз кўзимиз билан кўрдик.

Остап одамларни тинчланишга чақирди-да, чўнтагидан ёни дафтаришни олди ва Паниковскийга бир қур қараб, амирона деди:

— Гувоҳлардан илтимос қиламан, марҳамат қилиб фамилиялари ва адресларини айтишсин. Гувоҳлар, қани ёзилинг!

Паниковскийни тутишда жонбозлик кўрсатган граждандан пайтдан фойдаланиб ўз гувоҳликлари билан жиноятчининг сирини фош қилишлари керак эди. Йўқ, аслида бундай бўлмади. Ҳақиқатпарвар гувоҳлар анқовсираб қолишди, овсарларча тайсалланиб, чекина бошлашди. Қалин девордек турган одамлар қатори сийраклашиб, охири пароканда бўлиб кетди.

— Гувоҳлар қани?— деб саволни такрорлади Остап.

Одамлар саросимага тушиб қолди. Гувоҳлар тирсақларини ишга солиб, ўртадан чиқиб олишдию ура қочишди. Бир зумда кўча одатдаги изига тушди-қўйди. Автомобиллар силтаниб ўрнидан жилди, амбулатория эшиклари тақа-тақ бекилди, итлар кўчадаги тумбаларнинг тагини диққат билан кўздан кечира бошлади, шаҳар боғидаги фаввора нарзан вижиллашига ўхшатиб яна сув отишга киришди.

Буюк мудаббир кўча тозаланиб, Паниковскийга энди хавф таҳдид қилмаслигига амин бўлгач, дағдага қилди:

— Қаллаварам, овсар чол! Ношуд-нотавон телба! Яна битта буюк кўр топилди — Паниковский! Гомер, Милтон ва Паниковский! Антиқа жамоат! Хўш, Балагановчи! Абжағи чиққан кеманинг бунақа матросидан ўргилдим. Топган гапини-чи, Паниковскийни дўппослашяпти, Паниковскийни дўппослашяпти! Ўзи бўлса... Қани, юринглар шаҳар боғига. Фаввора ёнида бир танобларингни тортиб кўяй.

Фаввора ёнида Балаганов дарров ҳамма айбни Паниковскийга тўнкади. Шармандаси чиққан кўр узоқ йиллар давомида боши ғам-ташвишдан чиқмай, беҳаловат яшагани боис асаблари қақшаб қолганидан нолиди ва бутун айб манави жирканч, пасткаш Балагановда, деб таъкидлади. Оғани шу топдаёқ бир-бирларини кафтлари би-

лан туртишга тушишди. Бир хил хитоблар янгради: «Сен кимсан ўзи?» Паниковскийнинг кўзидан мунчоқдек ёш думалади. Буюк мударбир қараса, иш чатоқ, уриш чиқадиган, шунда у худди рингдаги судьядек, «брек», деб рақибларни ажратди.

— Дам олиш кунлари уришасизлар,— деди у.— Ажойиб жуфт. Балаганов хўроз вазнида, Паниковский товуқ вазнида! Лекин, жаноб чемпионлар, итнинг думидан элак ясаб бўлмаганидек, сизлардан ҳам хизматчи чиқмас экан. Бу ишнинг охири бахайр бўлмайди. Мен сизларни ишдан бўшатаман, бинобарин, сизлар ҳеч қанча ижтимоий қимматга молик эмассиз.

Паниковский билан Балаганов ўрталаридаги жанжални унутиб, қандай бўлмасин, бугун кечқурун Корейкони тинтиймиз, худо урсин, рост, деб ишонтира бошлашди. Бендер фақат илжайиб қўя қолди.

— Мана кўрасиз,— деди Балаганов чираниб.— Кўчада тунаймиз. Тўғрими, Михаил Самуэлович?

— Чин зодагон сўзи,— деб тасдиқлади Паниковский.— Шура икковимиз... кўнглингиз тўқ бўлсин! Паниковскийга ишонаверинг, дард қолмайсиз...

— Шуниси ташвишга соляпти-да, мени,— деди Бендер.— Ҳа, майли, начора... Нима дедингиз? Қоронғи тун пардаси остида? Парда тагига жойлашиб оласизми? Албатта бу фикр саёз. Буни амалга ошириш ҳам, чамаси, қийин бўлади.

Кўчада бир неча соат тоқат қилиб туришгач, ниҳоят, ҳамма ўйлаганлари амалга ошди: қоронғи тун пардаси тушди, ҳариф ҳам кекса ребусчи яшайдиган уйдан чиқди. Лекин чатоқ томони — унинг ёнида қиз бор эди. Қиз уларнинг режасида кўзда тutilмаганди. Чор-ночор сайрчилар изидан денгиз соҳилига кетишди.

Ерқин бир парча ой совий бошлаган соҳил устида осилиб турарди. Қояларда бир-бирини абадулабад қучган қора базальт ошиқ-маъшуқлар ўтирарди. Денгиз мангу муҳаббат, ҳамиша барқарор бахт-саодат, қалб жароҳати ва шунга ўхшаш икир-чикир нарсалар ҳақида шивирларди. Юлдуз билан юлдуз Морзе алифбосида гаплашар, гоҳ ёниб, гоҳ сўнарди. Прожекторнинг узун нурли йўли кўрфаз соҳилларини бирлаштирарди. У сўнгач, ўрнида узоқ вақт қора устун узала тушиб ётарди. Паниковский Александр Иванович ва унинг ойимчаси ортидан жарлик ёқасида судралиб борар экан:

— Чарчаб кетдим. Ахир мен кекса одамман. Пул юриш оғир менга,— деб зорланди.

У суғурларнинг инига қоқилиб, қуруқ буталарни чангаллаганча йиқилар эди. Унинг мусофирхонага, меҳрибон Козлевич ёнига қайтгиси келарди. У билан чой ичиб, эзмалик қилиб ўтириш жоннинг роҳати эди-да.

Айни шу чоқ Паниковский уйга қайтишга қатъий жазм қилиб, ишни ниҳоясига етказишни Балагановнинг зиммасига юкламоқчи бўлиб турганди, олдинда қизнинг:

— Кун бунчаям иссиқ! Сиз кечаси чўмилмайсизми, Александр Иванович? Унда мени шу ерда кутиб туринг. Бир шўнғиб чиқай,— деган овози эшитилиб қолди.

Нишабликдан шағалларнинг шувиллаб тўкилгани эшитилди, оқ кўйлак ғойиб бўлди, Корейко ёлғиз қолди.

— Тез бўлинг!— деди Балаганов Паниковскийнинг қўлидан тортиб.— Демак, мен чап томонидан, сиз ўнг томонидан ёндашасиз. Чаққон қимирланг!

— Мен чап томонидан,— деди битимбузар юраги пўкиллаб.

— Яхши, бўпти, сиз чап томонидан. Мен уни чап биқинига, йўғ-э, ўнг биқинига туртаман. Сиз чап томондан сурасиз.

— Нима учун чап томондан?

— Э, эсим қурсин! Хўп, ўнг томондан. У: «Безори», дейди, сиз: «Ким безори?» дейсиз.

— Йўқ, сиз айтасиз.

— Яхши. Ҳаммасини Бендерга айтаман. Қани, кетдик. Демак, сиз чап томондан.

Лейтенантнинг жасур ўғиллари қўрқа-писа Александр Ивановичга яқинлашишди.

Режалар бошданоқ барбод бўлди. Келишиб олгунларича Балаганов ўнг томондан ёндашиб, миллионерни ўнг биқинига туртиш ўрнига, тайсаллаб қолдию кутилмаганда:

— Ижозат этинг, папиросимни тутатиб олай,— деди.

— Мен чекмайман,— тўрсиллади Корейко.

— Хўш,— деди Шура аҳмоқларча Паниковскийга жавдираб.— Соат неча бўлдийкин, билмайсизми?

— Ун иккилар бордир-ов.

— Ун икки,— деди Паниковский ялтоқланиб.

Орага сукут чўкди, чигирткаларнинг баралла чириллаши эшитилди. Ой бўзарди, унинг ёғдусида Александр Ивановичнинг яғриндор елкаси кўзга чалинди. Паниковс-

кий юракни эзувчи бу сукутга чидаб туролмади, Корей-
конинг орқасига ўтди-да, чийиллаб қичқирди:

— Қўлингни кўтар!

— Нима?— деб сўради Корейко ҳайрон бўлиб.

— Қўлингни кўтар,— буйруғини такрорлади Пани-
ковский шпкаста овозда. Шу заҳоти у елкасига тушган
қисқа, кучли зарбадан ерпарчин бўлди. Уридан турган-
ида Корейко Балаганов билан олишмоқда эди. Улар
иккови гўё рояль ташигандек ҳарсиллаб нафас оларди-
лар. Пастдан сув парисининг кулгиси ва сувнинг шалоп-
лаши эшитилди.

— Нега урасиз мени?— дея бўғилди Балаганов.—
Мен атиги соат неча бўлганини сўрадим холос-ку!..

— Соат печалигини кўрсатиб қўяман сенга!— деб
вишиллади Корейко ҳар бир зарбасига бойнинг босқин-
чига бўлган асрий нафратини қўшиб.

Паниковский эмаклаб олишув бўлаётган жойга кел-
ди-да, орқа томондан иккала қўлини геркулесчининг кис-
саларига суқди. Корейко уни тепди, бироқ фурсат бой
берилганди. «Кавказ» папиросининг сариқ қутиси унинг
киссасидан Паниковскийнинг қўлига ўтган эди. Миллио-
нернинг бошқа киссасидан қоғозлар ва аъзолик дафтар-
чалари тушди.

— Қочдик!— деб қичқирди Паниковский қасрдандир
қоронғиликдан. Сўнгги зарба Балагановнинг елкасига
тушди.

Хийла вақт ўтгач, кийимлари ёнжим, ҳаяжонга туш-
ган Александр Иванович кўр ойдинда тепасидаги баланд-
ликда ҳаво ранг бир жуфт шарпани кўрди. Улар дўнг-
нинг белидан шаҳар томонга чопиб кетишарди.

Баданидан йод ҳиди анқиб турган тетик Зося Алек-
сандр Ивановичнинг галати иш билан бандлиги устидан
чиқиб қолди. У чўккалаб турганча гугурт чўпини ёнди-
риб қалтироқ бармоқлари билан ўт устида сочилиб ётган
қоғозларни йиғмоқда эди. Зося, нима қиляпсиз, деб сў-
рашга улгурмасидан, енгил юк сақланадиган камерада
гилос солинган қамиш сават билан пахмоқ гилоф ораси-
да ётган чамадончасининг квитанциясини топди.

— Тасодифан қўлимдан тушиб кетди,— деди у зўрма-
зўраки кулиб, квитанцияни авайлаб яшираркан. Чама-
донга солиб қўйишга улгурмай, ёнида олиб юрган
«Кавказ» папироси қутисидаги ўн минг сўмни, шаҳарга
кираверишда эслади.

Денгиз соҳилида ур-йиқит бўлаётган пайтда Остап Бендер меҳмонхонада туриши шаҳар аҳолисининг кўзига эриш туюлиши, ортиқча гап-сўз бўлиши ва бу ишнинг белига тепиши мумкинлигини ўйлаётганди: Қора денгиз оқшоми газетасида босилган: «Бар. қул. бор ва денг. манз. кўр. тур. бир хон... аж. уй ёл. зиё. бўй. кишига иж. қўй» деган эълонни кўриб қолдию бир зумда эълоннинг мағзини чақди. «Барча қулайликлари бор ва денгиз манзараси кўриниб турадиган бир хонали ажойиб уй ёлғиз зиёли бўйдоқ кишига ижарага қўйилади». Остапнинг кўнглидан: «Мен ҳозир бўйдоқман шекилли, яқингинада эски шаҳар ЗАГСи менга менинг граждanka Грицацуева билан бўлган никоҳим хотиним берган аризага биноан бекор қилингани ва никоҳдан олдинги фамилиям О. Бендер қайтариб берилгани ҳақида хабарнома юборган эди», деган фикр кечди. Начора, никоҳдан олдинги ҳаётимни қайтадан бошлайман энди. Мен бўйдоқман, ёлғизман ва зиёлиман. Уй шак-шубҳасиз менга тегади.

Шундан сўнг буюк мудаббир муздек оқ шимини кийди-да, эълонда кўрсатилган адресни қидириб кетди.

XIII боб

ВАСИСУАЛИЯ ЛОХАНКИН ВА УНИНГ РУС РЕВОЛЮЦИЯСИДАГИ РОЛИ

Васисуалий Лоханкин роппа-роса соат ўн олтию қирқ уч минутда очлик эълон қилди.

У клеёнка қопланган диванда бутун дунёдан юз ўғириб, диваннинг қабариқ суянчигига қараб ётарди. У ҳатто подтяжкаси ва Черноморскда карпетка деб аташадиган яшил пайпоғини ҳам ечмаган эди.

Шу алфозда йигирма минутча оч ётгач, Лоханкин инқиллади-да, бошқа ёнбошига ағдарилди ва хотинига қаради. Шунда яшил карпеткалар ҳавода чоғроқ ёйсимон ҳаракат қилди. Хотини бўялган сафар қопчигига ўзининг буюмларию бисотини: жимжимадор шишачаларини, массаж қилиш учун ишлатиладиган резина болишни, орқа этаги узун иккита, қисқа этак битта эски кўйлагини, шиша ярим ой тақилган наMAT кивер, мис патронлар, лаб бўёғини ва трикотаж рейтузларини ташламоқда эди.

— Варвар! — деди Лоханкин маъқаланиб.

Хотини пишиллаб нафас олди-ю, чурқ этмади.

— Варвара!— деб яна чақирди у.— Наҳотки чиндан ҳам мени ташлаб, Птибурдуковнинг ёнига кетётган бўлсанг?

— Ҳа,— деб жавоб берди хотини.— Кетяпман. Шундай қилиш керак.

— Хўш, нега энди, нима учун?— деди Лоханкин молдек ваҳимага тушиб.

Унинг шундоғам кенг бурун катаклари аламдан баттар кенгайди. Фиръавнларникидақа соқоли тигради.

— Чунки уни севаман.

— Хўш, мен-чи, менинг ҳолим нима кечади?

— Васисуалий. Кеча айтувдим сенга. Энди сени ортиқ севмайман.

— Лекин мен, мен сени севаман-ку, Варвара!

— Бу сенинг шахсий ишинг, Васисуалий. Мен Птибурдуковникига кетаман. Шундай бўлиши керак.

— Йўқ!— деб хитоб қилди Лоханкин.— Бундай бўлиши керакмас! Бир одамни иккинчи одам севса, уни ташлаб кетиб бўлмайди!

— Бўлади,— деди Варвара аччиғи чиқиб кичкина кўзгуга қарар экан.— Умуман, жинниликни қўй, Васисуалий.

— Ундай бўлса, мен очликни давом эттираман!— деб қичқирди бахтсиз эр.— Сен қайтмагунингча бир кун, бир ҳафта, бир йил бўлса ҳам оч ётавераман!

Лоханкин яна орқасини ўгирдию ялпоқ бурнини муздек, сирғанчиқ клеёнкага тираганча ётиб олди.

— Мана шундай, подтяжкаларда ётганим-ётган,— деган овоз келди дивандан,— то ўлгунигча. Ҳаммасига сен билан инженер Птибурдуков айбдор бўласизлар.

Хотини бир оз ўйланиб турди-да, сирғалиб тушган елка боғичини оппоқ момиқдек хомсемиз елкасига тортиди ва бирдан бобиллаб берди:

— Птибурдуков ҳақида бундай дейишга ҳаққинг йўқ! Унинг сендан ўлса ўлиги ортиқ.

Бу гап Лоханкиннинг у ёқ-бу ёғидан ўтиб кетди. У гўё сочининг учидан товонигача электр токи ургандек сапчиб тушди.

— Сен макиёнсан, Варвара,— деди минғирлаб.— Бузқсан!

— Васисуалий, сен аҳмоқсан!— деди хотини бамайлихотир.

— Сен урғочи бұрисан,— деб давом этди Лоханкин яна ҳалигидек мингирлаб.— Сени кўргани кўзим йўқ. Мени ташлаб, ўйнашининг ёнига кетяпсан. Сен макко-ра ярамас, ўша жирканч Птибурдуковни паноҳ торғиб кетяпсанми мени ташлаб? Топган одамингни қара-ку! У билан айш-ишратга берилмоқчимисан? Қари урғочи бўри, боз устига ифлос!

Ўз гами билан андармон бўлиб, умрида шеър битмаган, шеър ўқишни ҳам ёмон кўрадиган Лоханкин сўз маржонларини назмда тераётганини сезмади ҳам.

— Васисуалий, майнабозчиликни йиғиштир!— деди урғочи бўри қопчигининг тугмаларини қадай туриб.— Ўзингга бир қара, кимга ўхшаб қолибсан? Жиллақурса ювинсанг-чи. Мен кетдим. Хайр, Васисуалий! Нон карточкангни столда қолдирдим.

Шундан сўнг Варвара қопчигини кўтарди-да, эшик томон юрди. Лоханкин дийдиёси кор қилмаганини кўргач, дивандан иргиб турди-да, стол ёнига югуриб борди ва: «Қутқаринглар», деб додлаб, карточкани йиртиб ташлади. Варваранинг жон-пони чиқиб кетди. Кўз олди-га эрининг очликдан чўп-устухон бўлиб кетгани, томир уриши тўхтагани ва оёқ-қўли музлаб қолгани келди.

— Нима қип қўйдинг?— деди Варвара.— Очликдан ўлишни ўйлама ҳам. Қўй, бундай қилма.

— Йўқ, қиламан!

— Тентаклик-ку бу, Васисуалий. Бу ёлғиз шахснинг исёни.

— Мен фахрланаман бу билан,— деб шоирона изҳор қилди у ўз фикрини.— Сен ёлғиз шахснинг, қолаверса, зиёлиларнинг унчалик қадрига етмаяпсан.

— Лекин сени жамоат қоралайди-ку.

— Қораласа қоралайверсин,— деди Васисуалий чўрт кесиби ва яна диванга думалади.

Варвара лом-мим демай, қопчигини полга улоқтирди, бошидан шоша-пиша поҳоя капорини олди-да: «даканг хўроз», «золим», «хусусий мулкчи», деб жавраганча апил-тапил бақлажон икрасидан бутерброд тайёрлай бошлади.

У бутербродни эрининг қирмизи лабига олиб бориб:— Е,— деди,— эшитяпсанми, Лоханкин? Ҳозироқ е. Қани, бўла қол!

— Тинч қўй мени,— деди у хотинининг қўлини четлатиб.

Очлик эълон қилган Лоханкиннинг оғзи бир зумга очилган эди, Варвара фурсатни бой бермай, бутербродни чаққонлик билан унинг фиръавнларникидек соқоли ва қирилган москвача мўйлови орасидаги тешикка тиқиб юборди. Бироқ ўзини очликка ҳукм қилган ўжар Лоханкин тили билан бир туртиб бутербродни оғзидан чиқариб ташлади.

— Е, ярамас!— деб қичқирди Варвара ҳафсаласи пир бўлиб, бутербродни унинг башарасига нуқар экан.— Садқан зиёли кет!

Бироқ, Лоханкин юзини олиб қочиб, йўқ, деб мингирлади. Орадан хийла вақт ўтгач, тутаққан, юзларига яшил икра чапланган Варвара таслим бўлди. У қопчиги устига ўтириб, юм-юм йиғлай бошлади.

Лоханкин соқолига илашган увоқларни олиб ташлаб, хотинига зимдан кўз қирини ташлади ва диванда ётган жойида тош қотди. Унинг Варварадан сира ажралгиси келмасди. Бир нечта камчиликлари билан бирга Варваранинг иккита фазилати: дуркун оппоқ сийнасию хизмати бор эди. Васисуалийнинг ўзи ҳеч қачон ҳеч қаерда хизмат қилмаган. Хизмат унинг рус зиёлиларининг аҳамияти ҳақида ўйлашига халал берарди. Дарвоқе, Лоханкин ўзини шу ижтимоий табақага қўшиб қўйган эди.

Шу алфозда Лоханкиннинг узоқ муддатли ўй-мулоҳазалари ёқимли ва кўнглига яқин мавзуга кўчган эди: «Васисуалий Лоханкин ва унинг аҳамияти», «Лоханкин ва рус либерализмининг фожиаси», «Лоханкин ва унинг рус революциясидаги роли». Варваранинг пулига харид қилинган наमत этикда хона кезиб, ичида Брокгаузнинг энциклопедик луғатининг зарҳал корешоги йилтиллаб турадиган жавонга қараб-қараб қўйиб, бу ҳақда ўйлаш бағоят осон ва ҳаловатли эди. Васисуалий жавон олдида узоқ тўхтаб, нигоҳини китоб корешокларига тикарди. Бўйсира қилиб терилган ажойиб муқовали китоблар кўзини оларди. Катта тиббий қомус, «Ҳайвонлар ҳаёти», нақ бир пуд келадиган «Эркак ва аёл» томи, шунингдек, Элизе Реклюнинг «Ер ва одамлар»и.

«Бу фикр хазинаси ёнида,— деб ўйларди Лоханкин бамайлихотир,— покланасан, маънавий ўсасан».

У шундай хулосага келиб, шодон хўрсинди. Жавон тагидан муқовасига кўпириб турган денгиз тўлқини ва сув заррачаларининг расми чизилган 1899 йилги «Ватан»ни олди-да, инглиз-бур уруши тасвирланган сурат-

ларни, номаълум хонимнинг «Мен ўз бюстимни мана қандай қилиб олти дюймга катталаштирдим» деган хабарини ва бошқа қизиқ-қизиқ нарсаларни кўздан кечира бошлади.

Варвара кетгудек бўлса, фикрловчи башариятнинг етук вакилининг фароғатда ўтаётган кунлари ҳам барҳам толарди.

Кечқурун Птибурдуков келди. У Лоханкинларнинг квартирасига киришга журъат этмай кўхняда кучли ёнувчи примуслар ва бир-бирига кўндаланг тортилган чилвирда осиклик, синькадан кўкарган тахтакачдек ички кўйлак-иштонлар орасида ич-этини еб узоқ тараддудланиб турди. Қвартира жонланиб қолди. Эшиклар тарақлаб очилиб-ёпилди, шарпалар лип-лип ўта бошлади. Шу ерда турувчи одамларнинг кўзи порлади, қаердадир:

— Эркак келди,— деб эҳтиросли хўрсинишди.

Птибурдуков фуражкани ечиб, инженерона мўйловини силади ва ниҳоят киришга жазм қилди.

— Варя,— деди у хонага қадам қўяркан, ёлвориб,— ахир, келишган эдик-ку...

— Манавинга бир қара, Сашук!— деб чинқирди Варвара, уни қўлидан чангаллаб, диван томон итарар экан.— Мана у! Даканг хўроз! Ярамас хусусий мулкчи! Биласизми, бу крепостник уни ташлаб кетаётганим учун очлик эълон қилди.

Очлик азобига ўзини мубтало қилган Лоханкин Птибурдуковни кўрдию ранжу аламини назм ёрдамида тўкиб солди:

— Птибурдуков, сендан нафратланаман,— деб шиква-шиқоят қилди у.— Хотинимга тегма, уни тинч қўй. Сен безбетсан, Птибурдуков, манфурсан. Хотинимни мендан айнитиб, қаёққа олиб кетмоқликка жазм қилдинг?

— Уртоқ Лоханкин,— дея олди Птибурдуков лол қолиб мўйловини тортқилар экан.

— Йўқол, кўзимга кўринма, нафратланаман сендан,— деб гапида давом этди Васисуалий худди жаноза пайтидаги кекса яҳудий каби чайқалиб.— Сен аянчли, боз устига, исқирт сиркасан. Сен инженер эмас, безбет, мараз, аблаҳ, судралувчи илонсан, боз устига, фосиқсан.

— Уялмайсизми, Васисуалий Андреич,— деди Птибурдуков юраги сиқилиб,— бемаънилик-ку бу. Танангиз-

га ўйлаб кўринг-а, нима қиялпсиз асти ўзи? Беш йилликнинг иккинчи йилида...

— Бемаънилик бу, деди-я ботиниб менга! У, у хотинимни ўғирламоқчи бўлган ғаламис! Кет, Птибурдуков, йўқса, бетингга, э-э, кетингга тепиб, ҳайдаб чиқараман.

— Қасал одам,— деди Птибурдуков одоб доирасидан чиқмасликка тиришиб.

Бироқ Варварага бу доира торлик қиларди. У столдан қуриб қолган яшил бутербродни шартта олди-да, оч ётган Лоханкиннинг ёнига борди. Лоханкин гўё уни ахта қилмоқчи бўлишаётгандек, жон-жаҳди билан қаршилиқ кўрсатди. Птибурдуков орқасини ўғирди-да, деразадан ошпоқ чамандек гуллаган каштанга қараб турди.

Орқа томонида Лоханкиннинг жирканч минғирлашини ва Варваранинг «Е, бадбахт! Е, золим!» деб қичқирганини эшитарди.

Кутилмаганда оёғи остидан чиққан тўсиқдан кўнгли бузилган Варвара эртасига ишга бормадди. Очнинг аҳволи оғирлашди.

— Мана, ошқозон ҳам санчиб оғрияпти,— деди у мамнуният билан.— Кейин тўйиб овқат емаслик оқибатида цинга бошланади, ишайкейин сочу тишлар тўкилади-кетади.

Птибурдуков ҳарбий врач укасини олиб келди. Иккинчи Птибурдуков Лоханкиннинг танасига қулоғини анча овора бўлиб жойлаштириб қўйди-да, қанддонга чиққан сичқоннинг ҳар бир ҳаракатини диққат билан кузатган мушукдек, унинг органларига синчиклаб қулоқ сола бошлади. Текширув пайтида Васисуалий ўзининг мавсумбоп пальтога ўхшаш сержун кўкрагига кўзи жиққа ёшга тўлиб қараб ётди. Ўзига ўзининг жуда раҳми келди. Ини Птибурдуков оға Птибурдуковга қараб, беморнинг парҳез тутиши шарт эмас, истаган нарсасини: шўрва, котлет, компот, шунингдек, нон, сабзавот, мева, ҳатто балиқ истеъмол қилиши, меъёрида чекиши мумкин, деди. Ичишни маслаҳат бермасмиш, лекин иштаҳани очиш учун бир рюмка яхши портвейн ичса зарар қилмасмиш. Хуллас, доктор Лоханкиннинг қалб жароҳатини пайқамади. У кетиши олдидан бемор чўмилса ва велосипед минса, зарар қилмайди, деди-да, гўё улуғ маънаб эгасидек, этигини тақиллатганча жўнаб қолди. Бироқ бемор компот, балиқ, котлет ва бошқа цоз-неъматларни истеъмол қилишни хаёлига ҳам келтирмади. У денгизга

чўмилгани бормади, теварак-атрофидагиларнинг гўрига
ғишт қалаб диванда ётаверди. Варвара унга ачинди. «Мен
туфайли оч ётибди,— деб ўйлади у гурур-ифтихор би-
лан.— Эҳтирос зўр нарса-да. Бундай юксак туйғу Сашук-
ка ошномикин? Мени деб шундай азоб чекишга қодир-
микин?» Сўнгра олазарак бўлиб, ҳирсдек тўқ Сашукка
қаради. Унинг туриш-турмуши севги изтироблари, тушки
ва кечки овқатларни канда қилмай пок-покиза тушири-
шига халақит қилмаслигини кўрсатиб турарди. Птибур-
дуков бир марта эшикка чиққанида Варвара Васисуа-
лийни, «шўрликкинам», деб атади. Шундан кейин очнинг
оғзи ёнида яна бутерброд пайдо бўлди, оч емишдан яна
бош тортди. «Яна жиндак тишимни тишимга босиб бар-
дош берсам,— деб ўйлади Лоханкин.— Птибурдуков хо-
тинимни икки дунёдаям қайта кўрмайди».

У кўнгли жойига тушиб қўшни хонадаги суҳбатга
қулоқ солди:

— Менсиз у ўлиб қолади,— дерди Варвара,— кутиб
туришимизга тўғри келади. Ахир, кўриб турибсан-ку,
ҳозир кетолмайман.

Кечаси Варвара қўрқинчли туш кўрди. Ишқ дарди-
дан куйиб кул бўлган, эти бориб устухонига ёпишган
Васисуалий ҳарбий врачнинг этигидаги оқ шпорларни
гажиётган эмиш. Бу даҳшат эди. Врачнинг башараси
қишлоқ ўғриси сутини соғиб олаётган сигирникидек ито-
аткор эди. Шпорлар жаранглар, тишлар ғижирлар эди.
Варвара ўтакаси ёрилиб уйғониб кетди.

Мис баркашдек ой кучи борича арзимас нарса —
«Турандот» атири шишачасининг қиррадор тиқинини
тиккасига ёритиб турарди. Клеёнка қопланган диван
бўм-бўш, ҳувиллаб ётарди. Варвара ён-верига аланглаб,
Васисуалийни кўриб қолди. У эшиги очик буфет олдида
каравотга орқасини ўгириб турар ва қаттиқ чапиллатиб
бир нима ерди. Қаноатсизлик ва ютоққанидан энгашиб
олган, яшил пайпоқли оёғини тапиллатганча пишқирар,
бурни ҳўштак чалар эди. Узун консерва банканин бўша-
тиб, эҳтиёткорлик билан кастрюль қопқоғини кўтарди ва
қўлини совуқ карам шўрвага тиқиб, ундан бир бўлак
гўшт олди. Бордию Варвара зрини шундай иш устида,
ҳатто бир жон-бир тан бўлиб, иноқ яшашган пайтларида
кўриб қолганида ҳам Васисуалийнинг ҳолига маймунлар
йиғларди. Ҳозир эса унинг фотиҳаси ўқилди.

— Лоханкин!— деб ўшқирди Варвара.

Оч азбаройи қўрқиб кетганидан гўштни қўлидан тушириб юборди. Гўшт шалон этиб кастрюлькага тушиди, карам шўрванинг суви ҳамма ёққа сачради. Васисуалий нола қилиб диванга отилди. Варвара индамай, апил-тапил кийинди.

— Варвара!— деди Лоханкин манқаланиб.— Наҳотки, чиндан ҳам мени ташлаб Птибурдуковникига кетсанг?

Жавоб бўлмади.

— Урғочи бўрисан!— деди шалвираб Лоханкин,— сендан нафратланаман, мени ташлаб Птибурдуковнинг ёнига кетяпсан-а?

Бироқ гишт қолипдан кўчган эди. Васисуалийнинг севги, очликдан ўлиш тўғрисидаги оху нолалари фойда бермади. Варвара ичига рангдор иштонлар, наMAT шляпа, жимжимадор шишалар ва аёлларнинг буюмлари солинган қопчиғини судраб, бир умрга бош олиб чиқиб кетди.

Шу билан Васисуалий Андреевичнинг ҳаётида шундай мудҳиш давр бошланиб, у ташвишли ўйлар гирдобида руҳий азоб чека бошлади. Азоб чекишга нолайиқ одамлар ҳам бор. Шунчаки қўлларидан келмайди бу. Бордию азоб чекишларига тўғри келса, бунга тезроқ барҳам беришга, атрофларидаги одамлардан пинҳон тутишга ҳаракат қилишади. Лоханкин алайна-ошкор, намоёншкорона азоб чекар, аламини чойдан оларди. Стаканлаб чой ичарди. Беадад қайғу-алам унга рус зиёлилари, шунингдек, либерализмнинг фожиаси тўғрисида яна бир марта бош қотиришга монелик қилмасди.

«Балки шундай бўлиши шартдир,— деб ўйларди у.— Шу тахлит айбимни юварман ва барча гуноҳлардан фориғ бўларман. Оддий одамлар тўдасидан юксак турган барча позиктаъб одамларнинг қисмати шундай эмасми ахир! Галлей, Милюков, А. Ф. Кони. Ҳа, ҳа, Варвара ҳақ, шундай бўлиши керак!»

Руҳий тушкунлик унинг газетага иккинчи хонани ижарага қўйиш ҳақида эълон беришга халақит қилгани йўқ.

«Ҳар қалай, бу дастлабки кунларда менга моддий мадад бўлади»,— деб ўйлади Васисуалий. Сўнг яна вужуд изтироблари ва қалбнинг нафосат манбаи сифатидаги аҳамияти тўғрисидаги ноаниқ фикрларга берилди.

Бу машғулотдан уни ҳатто қўшиларнинг, ҳожатхонадан чиқаётганингизда чироқни ўчиришни унутманг, деб тайинлашлари ҳам чалғита олмасди. Хаёли паришон Лоханкин муттасил буни унутар ва тежамкор қўшинларини дарғазаб қилар эди.

Аксига олиб Лоханкин истиқомат қиладиган катта, учинчи коммуналъ квартирада турувчилар бутун уйда худбин, жанжалкаш ва ғийбатчи сифатида отнинг қашқасидек таниқли эдилар. Учинчи сон квартирани ҳатто «Қузғунлар уяси» деб аташарди. Узоқ йиллар давомида бирга яшашлари уларни чиқиқтирган, қўрқув деган нарсани билишмас эди. Квартирадаги осойишталик алоҳида оилалар орасидаги иттифоққа асосланган эди. Баъзан «Қузғунлар уяси»нинг йиртқиқчлари бирон-бир ёлғиз квартирантга қарши галалашар, шунда улар кўз тиккан «ўлжа»нинг шўри қурир эди. Аризабозликнинг марказга итилувчи кучи бу жабрдийдани юлқиб кўтарар, юрис-консультларнинг идораларига судрар, тамаки тутунига тўлган суд залларининг йўлакларидан қуюндек учириб ўтар, ўртоқлик ва халқ судлари камераларига итариб киритар эди. Бўйин эгмаган бу квартирант ҳақиқат излаб узоқ вақт сарсон-саргардон бўлар, ҳатто бутуниттифоқ оқсоқоли ўртоқ Калининнинг ҳузуригача борар эди. Шу-шу у боши гўрга киргунча турли-туман идораларда эшитавериб қулоғи пишиб кетган юридик сўзларни тарикдек сочгани сочган: у «жазоланади» эмас... «жазога сазовор», «қилмиш» эмас, «кирдикор», дейди. Узини эса тугилганидан бери аталиб келганидек, «ўртоқ Жуков» эмас, «жабрдийда», деб атайди. Лекин айниқса «даъво қилмоқ» иборасини кўпинча лаззатланиб тилга олади. Шундан сўнг илгари ҳам фароғатда ва ҳузур-ҳаловатда ўтмаган ҳаёти баттар заҳар-заққумга айланади.

Лоханкиннинг оилавий можаросидан анча олдин пешанаси шўрлиги боисидан учинчи сон квартирада яшовчи Севрюгов Осоавнахим командировкаси билан ошиғич Қутб доирасига учиб кетган эди. Бутун дунё Севрюговнинг парвозини ташвиш билан кузатарди. Қутбга кетаётган чет эл экспедицияси тўсатдан дом-дараксиз йўқолди, энди Севрюгов уни қидириб топиши керак эди. Дунё жасур учувчининг бу машаққатли ишни дўндириб бажаришига умид боғларди. Барча қитъа радиостанциялари тиймай гапирар, метеорологлар дозюрак учувчини маг-

нит бўронларидан огоҳ этар, қисқа тўлқинчилар эфирни чийиллаган овозларга тўлдириб юборган эди. Польша-нинг ташқи ишлар министрлигига яқин «Поранча курьер» газетаси эса Польша чегарасини 1772 йилгача бўлган даврдагига мос кенгайтиришни талаб қилди. Севрюгов бутун бир ой давомида муз саҳроси устида парвоз қилди, моторларининг гулдуриси бутун дунёда баралла эшитилиб турди.

Алоҳа Севрюгов шундай бир иш қилдики, Польша ташқи ишлар министрлигига яқин газетани бутунлай гангитиб қўйди. У муз уюмлари орасида қисилиб ётган экспедицияни топди, унинг ўрнини аниқ хабар қилди, бироқ шундан сўнг ғойиб бўлди. Бу хабарни эшитиб ер юзи фарёд қилди. Севрюговнинг номи қора танли ҳиндуларнинг тилини ҳам қўшганда уч юз йигирма тил ва шевада зикр этилди, ҳайвон терисидан тикилган кийим-бошдаги Севрюговнинг портрети босилмаган газета-журнал қолмади. Матбуот вакиллари билан суҳбатда Габриэль д'Аннунцио куни кечагина янги роман ёзиб тугатганини, ҳозироқ жасур русни қидириб, учиб кетажagini маълум қилди. «Дилбарим билан менга қутб ҳам иссиқ» деган чарльстон пайдо бўлди. Кўпдан бери пулига қайишмай, молини бозор кўтарганча, арзон-гаровга пуллаб юрувчи москвалик учта қари туллак — Ушлишкин-Вертер, Леонид Трепетовский ва Борис Аммиаковлар элбуртдан «Сизга совуқ эмасми?» деган ном остида шарҳ ёзишди. Хулласи калом, сайёрамиз улкан шов-шувни бошидан кечирмоқда эди.

Бироқ бу хабар Лимонний тор кўчасига жойлашган саккизинчи сон уйнинг «Қузғунлар уяси» номи билан машҳур учинчи сон квартирасида ундан ҳам катта шов-шувга сабаб бўлди.

Кигиз этигини примус ўтига тутиб қуритаётган истеъфодаги дарбон Никита Пряхин шод-хуррам эди:

— Квартирантимиз ғойиб бўлди. Қўзичоғимиз бедарак йўқолибди. Учма, учма! Одам юриши керак, учишни ким қўйибди унга?! Юриши керак, ҳа, юриши.

Шуни деб у жизиллаётган ўт устида кигиз этигини айлантирди.

— Учиш бошига етди шўрликкинанинг,— деб ғўлдиради исму шарифини ҳеч ким билмайдиган кампир. У кухня тепасидаги чоққина хонада яшар, гарчи бутун квартира электр билан ёритилса-да, кампир тепадаги

җўйчасида рефлекторли чирёқ ёқарди. Электрга у ишонмасди.— Мана, хона бўшади, жой!

Кампир анчадан буён «Қузғунлар уяси» истиқоматчиларининг оромини бузиб келган сўзни илк дафъа тилига чиқарди. Ғойиб бўлган учувчининг хонаси тўғрисида ҳамма гапирди: собиқ тоғлик князь, ҳозирги пайтда Шарқ меҳнаткаши гражданин Гигиенишвили, Паша холаникида ижара турадиган Дуня, олибсотар ва учига чиққан пияниста Паша хола, илгари император ҳазрати олийларининг саройида камергер бўлган, квартирада ҳамма оддийгина Митрич деб атайдиган Александр Дмитриевич Суховейко, масъул ижарахўр Люция Францевна Пфёрд бошлиқ ҳар хил қаланғи-қасанғилар бири олиб, бири қўйиб хўп ваъзхонлик қилишди.

— Начора,— деди Митрич кухня учинчи сон квартирада турувчиларга тўлгач, олтин суви юритилган кўзойнагини тузатиб,— ҳамонки, ўртоқ ғойиб бўлган экан, хонасини эгаллаш керак. Мен, масалан, анча вақтдан бери қўшимча жой олишга ҳақлиман.

— Эркак кишига жойнинг нима кераги бор?— деб эътироз билдирди ижарагир Дуня.— Жой хотин кишига керак. Менинг ҳаётимда балки эркак киши тўсатдан домдараксиз йўқоладиган бошқа ҳодиса бўлмас.

Шундан сўнг у бўш жойга даъвоси ўринли эканлигини исботлаш учун ҳар хил далилу исботлар келтириб, «эркак» сўзини қайта-қайта тилга олиб йиғилганлар билан хўп талашиб-тортишди.

Хуллас, «Қузғунлар уяси»нинг истиқоматчилари ховани илиқ-иссиғида дарҳол тортиб олишга қарор қилишди.

Худди шу кун дунё янги хабардан ларзага келди. Севрюговнинг дарағи чиқди, Нижний-Новгород, Квабек ва Реккиявик Севрюговнинг шартли сигналинини эшитишибди. У шассиси букилиб, саксон тўртинчи параллелда ўтирган экан. Эфир хабарлардан энтикиб тўлғанарди: «Довюрак рус ўзини жуда яхши ҳис қилмоқда», «Севрюгов Осоавиахим президнумига рапорт йўллайди!», «Чарльз Линдберг Севрюговни, дунёнинг энг моҳир учувчиси, деб ҳисоблайди», «Севрюговга ва у қидириб топган экспедицияга етита музёра кема ёрдамга чиқди». Бу хабарлар орасида газеталар фақат қандайдир музликларнинг қирралари ва қирғоқларининг расминини босарди: «Севрюгов, Нордкап, параллель, Севрюгов».

Франц-Иосиф Ери, Шпицберген, Кингсбей, пима¹, ёқил-
ғи, Севрюнов» деган сўзлар узлуксиз эшитилади.

Бу хабардан ғам-ғуссага ботган «Қузғунлар уяси»
ҳадемай ўзини босиб олди. Музёрап кемалар муз тўсиқ-
ларни минг машаққат билан ёриб, имиллай-имиллай ол-
динга суриларди.

— Хонани тортиб олиш керак, вассалом,— деди Ни-
кита Пряхин.— Унга маза у ерда музда ўтириш, бу ерда
ёса, масалан, Дунянинг ҳақи бор. Боз устига, квартирант
квартирасини икки ойдан ортиқ ташлаб кетишга ҳақи
йўқ.

— Уялсангиз бўлмайми, гражданин Пряхин,— деб
ўтироз билдирди Варвара (бу вақтда у ҳали Лоханки-
на) «Известия» газетасини силкитиб.— Ахир бу қаҳра-
мон-ку. Ҳозир саксон тўртинчи параллелда!

— Тағин қанақа параллель у?— деди палағда товуш-
да Митрич.— Балки бунақа параллель ўрни-тагида йўқ-
дир. Бу бизга қоронғи. Гимназияда ўқимаганмиз.

Митрич ҳақ гапни айтганди. Гимназияда у ўқимаган,
Пажлар корпусини² тугатган эди.

— Тушунсангиз-чи ахир,— деб жиғибийрон бўларди
Варвара камергернинг тумшуғига газетани нуқиб.—
Мана мақола. Кўряписизми? «Муз уюмлари ва айсберг-
лар қуршовида».

— Айсберглар,— деди Митрич мазах қилиб.— Буня
биз тушунамиз. Ун йилдирки кун йўқ. Ҳаммаси Айсберг-
лар, Вайсберглар, Айзенберглар, яна ҳар хил Рабино-
вичлар. Пряхин ҳақ гапни айтяпти. Тортиб олиш керак,
вассалом. Бу ёқда, мана, Люция Францевна ҳам қонун
томонидан қўллаб-қувватляпти.

— Лаш-лушларини, қақир-қуқурларини зинага улоқ-
тириш керак, падарига қусур!— деб ўдағайлади собиқ
князь, ҳозирги вақтда Шарқ меҳнаткаши, гражданин
Гигиенишвили.

Варварани ит олган тулкидек талаб беришдию у ши-
коят қилгани эрининг ёнига югурди.

— Балки, шундай қилиш керакдир,— деди эри фиръ-
авнларникидақа соқолини кўтариб,— балки оддий му-

¹ Буғу терисидан жули томонини ташқарига қилиб тикилган
қўнжи узун этик.

² Чор Россиясида дворянларнинг ўғиллари ўқийдиган имтиёзли
ўрта ҳарбий ўқув юрти.

жик Митрич дагал ҳақиқатни айтгандир. Рус зиёлилари ва унинг тутган ўрни ҳақида чуқур мутоҳаза қил.

Музёрап кемалар ниҳоят Севрюгов палаткасига етиб борган улуг айёмда гражданин Гигиенишвили Севрюгов эшигининг қулфини бузиб, қаҳрамоннинг барча буюмларини, шунингдек, деворда осиб турган қизил парракини йўлакка чиқариб ташлади. Хонага Дуня кўчиб кирди ва дарҳол бир йўла олти кишини ижара қўйди. Тортиб олинган хонада тонготар базм бўлди. Никита Пряхин гармонь чалди, камергер Митрич маст-аласт Паша хола билан «рус» рақсига тушди.

Хайриятки Севрюгов ўзининг Арктика устидаги ажойиб парвози билан бутун оламга доврўқ солган эди. Уртамиёна бир одам бўлганидами, ўз хонасини икки дунёдаям кўрмасди, аризабозлик тинка-мадорини қуритарди, то боши гўрга киргунча у ўзини «жасур Севрюгов», «муз қаҳрамони» деб эмас, «жабрдийда», деб атаган бўларди. Йўқ, бу сафар «Қузгунлар уяси»даги босқинчиларнинг яхшигина танобини тортиб қўйишди. Хонани қаҳрамонга қайтариб беришди, бироқ Севрюгов орадан кўп ўтмай янги уйга кўчиб кетди. Зўравон Гигиенишвили эса ўзбошимчалик қилгани учун тўрт ой қамоқда ётди. Қамоқдан у телба тўнини тескари кийиб, аламзада бўлиб чиқди.

Ҳожатхонадан чиққанингда чироқни ўчириб юр, деб илк дафъа Лоханкиннинг қулоғига қуйган киши худди шу собиқ князь бўлди. Бу гапни айтаётганда унинг кўзлари қаҳру газаб билан чақнаб турди. Паришонхотир Лоханкин гражданин Гигиенишвилининг пўписасини қулоғига олмади, шу тахлит пишиб етилаётган можарони сезмай гафлатда қолди. Ниҳоят, тез кун ичида ҳатто тураржойларда ҳам ҳеч қачон бўлмаган мудҳиш ҳодиса юз берди.

Бу шўриши гафго шундай бошланди. Васисуалий Андреевич ҳар вақтдагидек ҳожатхонанинги чироғини ўчиришни унутди. Хотини ташлаб кетиб, бир тийинсиз қолган, бу ёқда тагин рус зиёлиларининг салмоқли роли узил-кесил аниқланмаган бир пайтда турмуш икир-чикирлари қандай қилиб ҳам унинг ёдида турсин? Саккиз шамли чироқнинг заиф сарғиш нури қўни-қўшнилари-нинг бунчалик дарғазаб қилишини у қаердан ҳам билсин? Аввалига уни кунига бир неча бор огоҳлантиришди. Кейин Митрич ёзган ва барча ижарагирлар имзо чеккан

хат юборишди. Охири, огоҳлантиришга чек қўйишди, хат ҳам юбормай қўйишди. Лоханкин юз бераётган ишларнинг моҳиятига тушуниб етгани йўқ, лекин қандайдир халқнинг томоғидан гиппа олишга тахт турганини ғира-шира кўнгли сезди.

Сешанба куни Паша холанинг қизчаси югуриб келди ва бидирлаб маълум қилди:

— Улар чироқни ўчириб юрсин, деб охирги марта тайинлашди.

Бироқ фалокат босиб Васисуалий Андреевич яна чироқни ўчиришни унутди; лампочка балонинг ўқидек ўргимчак инлари ва чанг орасидан милтиллаб кўзга ташланди. «Кўзғунлар уяси» ҳурпайди. Кўз очиб-юмгунча Лоханкиннинг хонаси бўсағасида гражданин Гигиенишвили кўринди. У ҳаво ранг полотно этик, жигар ранг баррадан тикилган япасқи шапка кийган эди.

— Юр,— деди у Васисуалийни бармоғи билан имлаб чақираркан.

Кейин уни қўлидан чапгаллаб ушлади-да, қоронги йўлакдан диконглатиб судраб кетди. Нима учундир Васисуалий йўлакда диққати ошиб, тихирлик қилди, лекин собиқ князь елкасига бир тушириб кухнянинг ўртасига силтаб юборди. Лоханкин кир осадиган чилвирларни ушлаб, йиқилмай, оёқда туриб қолди ва юраги пўкиллаб атрофига олазарақ бўлиб қаради. Бу ерга квартирада турадиган ҳамма тўпланган эди. Люция Францевна Пферд чурқ этмай, қоққан қозикдек қаққайиб турарди.

Масъул ижарахўрнинг амирона юзида сиёҳ қаламдан қолган гунафша ранг ажинлар кўзга ташланарди. Унинг ёнида, плитада маст Паша хола мунғайиб ўтирарди. Шалвираб турган Лоханкинга ялапгоёқ Никита Пряхин тиржайиб қарарди. Дуня Митричга имо-ишора қиларди. Собиқ сарой камергери орқасида алланарсани яширганча налжаярди.

— Нима гап? Умумий мажлис бўладими?— деб сўради Васисуалий Андреевич чийнллаб.

— Бўлади, бўлади,— деди Никита Пряхин Лоханкинга йиқинлашар экан,— сен учун ҳамма нарса бўлади. Сенга кофе бўлади, какао! Ёт!— деб қичқирди у ногаҳон Васисуалийнинг башарасига ароқми, скипидарми алла-нима балони гуркиратиб.

— Қайси маънода ёт деяпсиз?— деб сўради Васисуалий Андреевич дағ-дағ қалтираб.

— Пачакилашиб ўтирағизми ёмон одам билан?— деди гражданин Гигиенишвили ва чўккалаб ўтирди-да, Лоханкиннинг белини тимирскилаб подтяжкиларининг тугмаларини ечди.

— Ердам беринглар!— деб шивирлади Васисуалий Люция Францевнага телбанамо нигоҳини тикиб.

— Чироқни ўчириб юриш керак эди!— деди зарда билан гражданка Пферд.

Камергер Митрич бир балони челақдаги сувга боти-
раркан:

— Биз электр энергиясини бекордан-бекорга исроф қиладиган буржуйлар эмасмиз,— деб илова қилди.

— Мен айбдор эмасман!— деб чийиллади Лоханкин собиқ князь, ҳозирги пайтда Шарқ меҳнаткашининг қўлидан чиқишга уришиб.

— Ҳаммаям айбдор эмас!— деб ғудранди Никита Пряхин типирчилаётган ижарагирни ушлаб.

— Мен ҳеч нарса қилганим йўқ.

— Ҳаммаям ҳеч нарса қилгани йўқ.

— Менинг кўнглим вайрон.

— Ҳамманинг ҳам кўнгли вайрон.

— Менга қўл теккизишга ҳаққингиз йўқ. Мен кам-қонлиман.

— Ҳаммамиз ҳам камқонлимиз.

— Мени хотиним ташлаб кетган!— деб бўғилди Васисуалий.

— Ҳамманям хотини ташлаб кетган,— деб жавоб берди Никита Пряхин.

— Қани, бўла қол, Никитушко!— деб шоширди камергер Митрич йилтиллаб турган ҳўл хивични ёруғга солиб.— Гап сотган билан иш битмайди.

Васисуалий Андреевични муккасидан полга ётқизишди. Оёғи оқариб кўринди. Гигиенишвили кучи борича хивични силқитди. Хивич ҳавода визиллади.

— Ойижон!— деб чиқирди Васисуалий.

— Ҳамманям ойижони бор!— деди насихатомуз Никита Лоханкинни тиззаси билан босиб.

Шунда бирданига Васисуалий жим бўлди-қолди.

«Балки шундай бўлиши керакдир,— деб ўйлади у ҳар зарба тушганда титраб-қақшаб, Никитининг оёғидаги қошиқ бўлиб кетган қора тирноқларини кўздан кечирар экан.— Балки гуноҳлардан фориғ бўлиш, покланиш, буюк фидойилик айнан шундадир...»

Уни савалашаётганда, Дуня парижон жилмаяётганда, тенадаги хонадан камшир: «Ажаб қилас, хўп қилас, саваланг шўртумшуқни!»— деб жавраётганида Васисуалий зўр бериб рус зиёлиларининг роли ҳамда ҳақиқат учун Галилейнинг ҳам жабр кўрганини ўйлар эди.

Охири хивични Митрич олди.

— Қани, менга бер-чи, менам қуруқ қолмай,— деди у қўлини узатиб.— Қаеринг қичийди, деб бир савалай.

Бироқ Лоханкинга камергернинг аччиқ луқмасини татиб кўриш nasib қилмади. Орқа эшикни тақиллатиб қолишди. Дуня эшикни очгани югуриб кетди. «Қузғунлар уяси»нинг расмана эшиги зинани ювиш сансалар бўлгани учун тахта билан қоқиб ташланган эди. Шу бонс ваннахонанинг эшиги ҳам тақа-тақ берк эди.

Дуня қайтиб келди-да, гўё ҳеч нарса бўлмагандек:

— Васисуалий Андреевич, сизни нотаниш бир киши сўраяпти,— деди.

Ҳақиқатан ҳам йиғилганлар бўсағада турган жентльменлардек оқ шим кийган нотаниш кишини кўришди. Васисуалий Андреевич дик этиб ўрнидан турди, у ёқ-бу ёғини тартибга келтирди-да, ичкари кирган Бендерга ўлганининг кунидан тиржайиб қаради.

Буюк мудаббир кўзини қисиб, назокат билан сўради:

— Сизга халал бермадимми?

— Ҳа, ҳа,— деб гўлдиради Лоханкин оёғини тапиллатиб,— биласизми, мен бу ерда, ҳалиги, нима десам экан, пича банд эдим... Лекин... чамаси қутулгандайман.

Шундан сўнг у теварак-атрофга кўз югуртирди. Бироқ кухняда жазолаш пайтида плита устида ухлаб қолган Паша холадан бошқа ҳеч ким йўқ эди. Полда хивичлар ва бир жуфт тешиги бор оқ полотно тугмача ётарди.

— Меникига марҳамат қилинг,— деди Лоханкин.

Остап олдинги хонага киргач, Лоханкиндан сўради:

— Мен сизни ишдан қолдиргандирман! Ундай эмасми! Жуда саз. Ҳалиги «Бар. қул. бор ва денг, манз. кўр. тур. бир. хон. уй». Сиздами? Чиндан ҳам у «аж. ва бар. қул. бор»ми?

— Чиппа-чин,— деди завқ билан Васисуалий,— ажойиб хона, барча қулайликлар бор. Қиммат олмайман. Ойига эллик сўм.

— Савдолашиб ўтирмайман,— деди Остап хушмуомалалик билан,— лекин қўшнилари масаласи... Қанақа одамлар улар?

— Баҳоси йўқ одамлар,— деди Васисуалий,— умуман, барча қулайликлар. Нархиям арзон.

— Лекин улар, назаримда, бу ерда бировнинг жонини оғритаётган эдилар.

— Э-э,— деди Лоханкин сидқидилдан,— тагин ким билади дейсиз? Балки шундай қилиш керакдир? Ким билсин, эҳтимол, жафокор ҳақиқатнинг буюклиги шундадир.

— Жафокор ҳақиқатними?— деб такрорлади Бендер ўйга чўмиб.— Ахир бу нобоп, машъум ҳақиқат-ку. Хўп, майли. Қани, айтинг-чи, пўстаклигингиз учун сизни гимназиянинг нечанчи синфидан думингизни тугишган? Олтинчиданми?

— Бешинчи синфдан,— деди Лоханкин.

— Антиқа синф! Бундан чиқди, Краевичнинг физикасига етмагансиз? Шундан бери фақат интеллектуаль тарзда ҳаёт кечирдингизми? Дарвоқе, мен учун барибир. Истаганингизча яшанг. Эртага сизникига кўчиб келаман.

— Закалат-чи?— деб сўради собиқ гимназиячи.

— Сиз черковда эмассиз, ҳеч ким сизни алдамайди,— деди буюк мудаббир комил ишонч билан,— закалат ҳам бўлади. Мавриди билан.

XIV боб

БИРИНЧИ УЧРАШУВ

Бендер барча меҳмонхоналар сингари сон-саноқсиз ойналар билан безатилган «Карлсбад» меҳмонхонасига келиб, вестибюлдаги, зина майдончаларидаги ва коридорлардаги ойналарда кетма-кет тасвири акс этиб, ўз номерига кирдию бу ердаги тартибсизликни, ҳамма нарса ағдар-тўнтар бўлиб ётганини кўриб ҳанг-манг бўлиб қолди. Қизил духоба сирилган курси чўлтоқ оёқлари осмондан келиб, хунукдан-хунук, астар-авраси ағдарилиб, тўнтарилганча ётарди. Зар уқали духоба стол устидан бир томонга сурилиб кетган эди. Ҳатто «Исонинг одамлар орасида пайдо бўлиши» сурати ҳам бир ёнга қийшайиб қолган, бу туришида рассом зўр маҳорат билан тасвирлаган, ибрат бўладиган кўпгина фазилатларини йўқотган эди. Балкондан эсаётган сарин шабада каравотда сочилиб ётган пулларни учирарди. Пуллар ўртасида «Кавказ» папиросининг қутиси ётарди. Гилам-

да эса Паниковский билан Балаганов ёқа бўғйшиб, оёқларини силтаб, миқ этмай думалашарди.

Буюк мудаббир ижирғаниб, уришаётганлар устидан ҳатлаб ўтди-да, балконга чиқди. Пастда, хиёбонда сайрчилар чуғурлашар, оёқлари тагида шағал гижирлар, қора заранг дарахтлари узра симфоник оркестрнинг куйи қанот қоқар эди. Портнинг қоп-қоронғи тўрида қурилаётган холодильник шамалоқдек чироқларини кўз кўз қилар, темирларини жаранглатар эди. Брекватернинг парёғида кўзга кўринмас пароход ўкириб алланарса талаб қилар, чамаси, гаванга киришга рухсат сўрар эди.

Остап номерга қайтиб кирганида тутинган ака-ука юзма-юз ўтириб олиб, кафтлари билан ҳорғингина бир-бирларини туртиб: «Хўш, ўзинг кимсан?» деб гўлдирашаётган эди.

—Бўлишолмадингларми?— деб сўради Бендер дарпардани тортқилаб.

Паниковский билан Балаганов ирғиб ўрниларидан туришди-да, ҳикоя қила кетишди. Уларнинг ҳар иккови, ишни мен дўндирдим, деб бир-бировларининг кирдикорларини қоралашга тушишди. Шаъниларига доғ туширадиган баъзи ҳолатларни аввалдан келишиб олмаёқ ташлаб ўтдилар. Бунинг ўрнига ўзларининг азаматликлари ва удабуронликларини кўрсатувчи сон-саноқсиз тафсилотларни бўрттириб тасвирладилар.

— Етар, бас!— деди Остап.— Бошингизни паркет полга дўқиллатиб урманг. Уруш манзараси менга равшан. Хўш, сиз, унинг ёнида қиз бор эди, дедингизми? Бу яхши. Демак, майда хизматчи ўйинчоққа чўнтагида шунча пулни олиб юради... Чамаси, санагандирсиз? Қанча экан? У-ҳў! Ун минг! Жаноб Корейконинг йигирма йиллик бепуқсон хизматига тўланган ҳақ. Ута ақлли илгорлар ёзганидек, худолар кўрса арзийдиган томоша. Лекин сизга халақит бердим шекилли? Сизлар полда алланарса қилаётган эдингларми? Пулни бўлаётганмидиларинг? Давом этинглар, давом этинглар, мен қараб тураман.

Балаганов каравотдан пулни йиғиб олар экан:

— Мен ҳалол, адолатли бўлишни хоҳлагандим. Ҳамамага баб-баравар — икки ярим минг сўмдан, — деди ва пулларни тўрт уюм қилди-да, камтарона четга чиқди:

— Сизга, менга, унга ва Қозлевичга.

— Жуда яхши, — деб таъкидлади Остап. — Энди Па-

Паниковский бўлсин, кўриниб турибдики, унинг ўз фикр-мулоҳазаси бор.

Ўз фикрида қолган Паниковский жон-жаҳди билан, берилиб ишга киришди. Каравот устига энгашиб, дўрдоқ лабини қимирлатди, туфлаб бармоғини ҳўллади, худди картада фол очаётгандек қоғоз пулларнинг ўрнини қайта-қайта ўзгартирди. Анча оврагарчиликдан кейин ўрин устида уч тўп ҳосил бўлди, биттаси яп-янги пуллардап иборат катта тўп, иккинчиси уринган пуллардан иборат худди шундай тўп, учинчиси бутунлай кир-чир, доғ-дуг пуллардан иборат кичкина тўп.

— Сиз билан менга тўрт мингдан,— деди у Бендерга,— Балагановга икки минг сўм. У икки мингга арзий-диганам иш қилгани йўқ.

— Қозлевичга-чи?— деди Балаганов азбаройи ғазаби кўзиганидан кўзларини юмиб.

— Қозлевичга нега берар эканмиз?— деб чинқирди Паниковский.— Ўғирлик пул бу! Қозлевич ким бўптики, унга улуш ажратсак? Мен ҳеч қанақа Қозлевич-позлевич деганни танайман!

— Бўлдими?— деб сўради буюк мудаббир.

— Бўлди,— деди Паниковский тоза қоғоз пуллардан кўзини узмай,— Қозлевичга пишириб қўйибдими бу ерда?

— Энди мен бўламан,— деди Остап омилкор хўжайин каби.

— У бамайлихотир тўп-тўп пулни жамлади-да, уни темир қутига жойлаб, оқ шимининг чўнтагига солди.

— Бу пуллар,— деди у чўрт кесиб,— ҳозироқ эгаси — гражданин Корейкога қайтариб берилади. Бу гап сизга ёқадими?

— Йўқ, ёқмайди,— деди гижиниб Паниковский.

— Ҳазиллашманг, Бендер,— деди Балаганов ранжиб.— Адолат билан бўлиш керак.

— Асло бундай бўлмайди,— деди Остап совуққина.— Умуман, ярим кечаси сизлар билан ҳазиллашишга тобоқатим йўқ.

Паниковский бурушиқ кўкиш кафтларини бир-бирига урди. У буюк мудаббирга даҳшат билан қаради-да, бурчакка чекилиб, тош қотди. Аҳён-аҳёнда битимбузарнинг тилла тиши чўғдек ялтираб кетарди.

Балаганов худди офтоб тигида тургандек юзи терга, пишди.

— Нега овора бўлиб бу ишни қилдик?— деди у ўш-шайиб.— Бундай қилиш ярамайдн. Тушунтиринг... бундай.

— Сизга,— деди Остап хушмуомалалик билан,— лейтенантнинг суюкли ўғлига мен фақат Арбатовда айтган гапларини такрорлашим мумкин. Мен Жишоят кодексини ҳурмат қиламан. Мен босқинчи эмасман, пул учун жонбоз курашчман. Менинг пулни хамирдан қил сугургандек осонгина ундиришга оид тўрт юзта она сутидан ҳалол усулимга ўғирлик кирмайди, негадир унга мос келмайди. Қолаверса, биз бу ерга ўн минг сўм деб келмаганмиз. Бундай мингдан шахсан менга кам деганда беш юзтаси керак.

— Унда нега бизни бу ишга юбордингиз?— деди Балаганов ҳовуридан тушиб.— Жон куйдириб ишлагандик.

— Бошқача қилиб айтганда, сиз сўнгги операцияни қандай мақсадда ўтказилганини муҳтарам командорнинг ўзи билладими, деб сўрамоқчисиз, шундайми? Бунга жавоб шуки, ҳа, биллади. Гап шундаки...

Шу пайт бурчакда чўғдек йилтиллаб турган тилла тиш сўнди. Паниковский бошини эгаркап, «Сен ўзи ким бўпсан?»— деб қичқирганича эс-ҳушини йўқотиб Остапнинг устига бостириб кела бошлади. Буюк мудаббир ҳолатини ўзгартиргани ҳам йўқ, калласини ҳам бурмади, ўша турганича забардаст мушти билан бир туртиб жаҳлдан қутуриб кетган битимбузарни илгариги жойига қайтарди ва гапини давом эттирди:

— Гап шундаки, Шура, бу бир текширув эди. Қирқ сўм маош оладиган оддий хизматчининг ҳамёнида ўн минг сўм пулнинг бўлиши ғалати ва бизга катта имкон беради. Хуллас, юлдузни бенарвон урадиган олғирлару патак ўғрилари айтгандек, катта ўлжани қўлга туширишга умид боғласа бўлади. Беш юз минг шак-шубҳасиз катта ўлжа. Уни бундай қўлга киритамиз. Мен Корейкога ўн мингни қайтараман, бунн у олади. Дунёда ўз пулини қайтариб олмайдиган одам бўлмаса керак. Ана шунда унинг куни битади. Уни очкўзлик бошига етади. Пулдор эканлигига иқдор бўлса, бас, уни осонгина қўлга тушираман. Ақлли одам сифатида бутун давлатидан маҳрум бўлишдан қўрқиб, озининг баҳридан ўтишни у маъқул кўради ва шу озини икки қўллаб менга топширади. Ана шунда, Шура, ҳаво ранг ҳошияли тарелья юзага чиқади...

— Тўғри!— деди Балаганов шодланиб.

Бурчакда пиқиллаб Паниковский йиғларди.

— Менинг пулларимни беринг,— дерди у шикаста овозда,— мен жуда ҳам камбағалман! Бир йилдан бери ҳаммомга тушганим йўқ. Шартим кетиб, партим қолди. Мени қизлар севмайди.

— Бутун дунё жинсий ислоҳот уюшмасига мурожаат қилинг,— деди Бендер.— Балки ўша ерда ҳожатингизни чиқаришар.

— Мени ҳеч ким севмайди,— дерди Паниковский қалтираб.

— Нимангизни ҳам севсин? Сиздақаларни қизлар севмайди. Улар навқирон, оёқлари узун, сиёсий саводхонларни севишади. Сиз тез кунда ўласиз. Сиз тўғрингизда ҳеч ким: «Яна бир киши ишда жонбозлик кўрсатиб, жойи растонига кетди», деб газетада ёзмайди. Гўрингиз тепасида ҳам оҳу кўз, соҳибжамол бева ўтирмайди. Болалар ҳам: «Дада, дадажон, охи фарёдимизни эшитясанми?» дер зор-зор йиғлашмайди.

— Оғзингизга қараб гапиринг!— деб қичқирди Паниковский капалаги учиб.— Мен ҳаммангиздан узоқ яшайман. Сиз Паниковскийни билмайсиз. Паниковский ҳали ҳаммангизни бурнингиздан иш ўтказиб ўйнатади. Пулимни беринг.

— Сиз, яхшиси, шунни айтинг, хизмат қиласизми, йўқми? Охирги марта сўраяпман.

— Хизмат қиламан,— деди Паниковский эран-қаран кўз ёшларини артиб.

Тун, тун, бутун мамлакат тун оғушида.

Қора денгиз портида кранлар енгил айланади, пўлат арқонларини чет эл пароходларининг чуқур трюмларига туширади ва яна айланиб тракторсозлик заводи учун асбоб-ускуналар солинган қарағай яшиқларни мушукдек авайлаб пристанга қўяди. Силикат заводларининг баланд трубаларидан пушти ранг думли олов кўкка отилади. Днепрострой, Магнитогорск ва Сталинграднинг шода-шода юлдузлари чарақлайди. Шимолда Краснопутилов юлдузи, ундан кейин эса беҳисоб ёрқин юлдузлар ял-ял ёнади. Бу ерда фабрикалар, комбинатлар, электростанциялар, янги қурилишлар бор. Беш йиллик юлдузлари порлаб, ўткир зиёси билан ҳанузгача Миср

осмонида милтиллаб турадиган кўҳна юлдузларни киралаштирган.

Маҳбубаси билан ишчилар клубида қолиб кетган йигит беш йилликнинг электрлашган харитасини шошапиша ёқди-да, шивирлади:

— Анави қизил чўғга қара. Уша ерда Сибкомбайн бўлади. Уша ёққа жўнаймиз. Борасанми?

Қиз қўлларини бўшатиб олар экан, ҳиринглаб кулди. Тун, тун, аввал айтганимизча, бутун мамлакат тун оғушида. Тушида касаба союзининг катта дафтарини кўрган Хворобьев уйқусида инграрди.

Поезднинг юқори полкасида Харьковдан Ростовга кетаётган инженер Талмудовский хуррак отиб ётарди. Уни у ерга катта маош оҳанрабодек ўзига тортаётган эди. Кенг Атлантика тўлқинларида ўз ватанларига ажойиб бугдой самогонининг рецентини олиб кетаётган америкалик жентльменлар чайқаларди. Васисуалий Лоханкин эса лат еган жойини силаганча диванда тўлганиб ётарди. Кекса ребусчи Синицкий бекорга электр ёқиб «Водопроводное дело» журнаliga: «Насос станцияси маҳаллий комитетига сайловга тўпланган ишчи ва хизматчиларнинг мазкур умумий мажлисининг раиси қаерда?» деган топишмоқли расм тузмоқда эди. Бу ишни у Зосяни уйғотиб юбормаслик учун шарпа чиқармай қиларди. Полихаев тўшакда Серна Михайловна билан бирга ётарди. Бошқа геркулесчилар шаҳарнинг турли чеккасида босинқираб нотинч ухларди. Александр Иванович бойлигининг гамини еб ухлолмасди. Шу бойлиги бўлмаганда тинчгина ухларди. Бендер, Балаганов ва Паниковскийларнинг нима билан банд бўлгани маълум. Гарчи бошига фавқуллодда сиёсий жиҳатдан фалокат келган эса-да, «Антилопа-Гну»нинг эгаси, хусусий мулкчи, шофёр Козлевич ҳақида ҳозир ҳеч нарса дейилмайди.

Эрталаб азонда Бендер саквожини очди-да, ундан Киев шаҳар герби ишланган милиция фуражкасини олди ва уни чўнтагига тиқиб Александр Иванович Қорейконинг ҳузурига кетди. Йўл-йўлакай у сутчи хотинларга тегажаклик қилиб борди. Бу аснода ҳали хизматчиларнинг соати бошланмаган, айни шу оёқ-қўли чаққон аёлларнинг бозори қизиган пайт эди. Остап минғирлаб бир романсни хиргойи қиларди: «Илк висолнинг қувончи қаяжонга солмас ҳеч», очиги, буюк мудаббир сиртига

сув юқтирмаётган эди. Аслида миллионер хизматчи билан бўладиган биринчи учрашув уни ҳаяжонлантираётганди. У Малая Касательная кўчасидаги 16-уйга киргач, расмий фуражкасини пешонаси устига бостириб кийдида, қошини чимириб, эшикни тақиллатди.

Хона ўртасида Александр Иванович турарди. У енгисиз тўр кўйлак, кичик хизматчилар киядиган шим кийиб олганди, хона революциядан олдинги етимхона ва императрица Мария Фёдоровна ҳимояси остидаги шу хил жойлардаги каби гарибона жиҳозланган эди. Бу ерда уч нарса бор эди: лазаретларга қўйиладиган кичикроқ темир каравот, эшикчаларига одатда чорбоғлардаги сортирларни бекитишадиган ёғоч лўкидон ўрнатилган, емакхона столи, эски Вена стули. Бурчакда гантеллар ётарди, уларнинг орасида оғир атлетчиларнинг эрмаги — иккита катта тош кўринарди.

Александр Иванович милиционерни кўрди-да, оғир қадам ташлаб у томон юрди.

— Гражданин Корейко?— деб сўради Остап баҳридли очилиб.

— Мен,— деб жавоб берди Александр Иванович маъмурият вакили билан учрашганидан бағоят хурсандлигини изҳор қилиб.

— Александр Иванович!— деб суриштирди Остап яна ҳам юз-кўзлари порлаб.

— Худди шундай,— деб тасдиқлади Корейко шодлигини иложи борича кўз-кўз қилишга тиришиб.

Шундан кейин буюк мударбирнинг Вена стулига ўтириб, беўхшов илжайишдан ўзга чора қолмади. Урнашиб олиб у Александр Ивановичга разм солди. Бироқ хизматчи-миллионер зўриқди, башарасида меҳрми, ҳайратми, завқ-шавқми, унсиз мафтункорликми, ажратиб бўлмайдиган алланибало ифодалар зоҳир бўлди. Бу турланиш маъмурият вакили билан бахтли учрашув туфайли эди.

Жилмайишу ҳиссиётларнинг дам сайин ўсиб бораётган шиддатли суръати композитор Франц Листнинг қўлёзмасини эслатарди. Мазкур қўлёзманинг биринчи саҳифасида «тез», иккинчи саҳифасида «жуда тез», учинчи саҳифасида «ҳаддан зиёд тез», тўртинчи саҳифасида «иложи борича тез, бешинчи саҳифасида эса «яна-да тезроқ» чалиш уқтирилган эди. Остап Корейко бешинчи

саҳифага келганини, бундан кейин кимўзар ўйнашнинг иложи йўқлигини кўриб, ишга ўтди.

— Мен ҳузурингизга топшириқ билан келдим,— деди у юзига жиддий тус бериб.

— Бемалол, бемалол,— деди Александр Иванович хўмрайиб.

— Сизни хурсанд қилмоқчимиз.

— Ажаб. Қани, эшитайлик.

Бендер қаттиқ қайғуриб, чўнтагига қўл суқди. Корейко мурдадек оқариб, унинг ҳаракатларини кузатиб турди. Остап чўнтагидан «Кавказ» папирос қутисини чиқарди. Бироқ Остап кутганча, ҳайрат нидоси эшитилмади. Кўмма миллионер қутига пинагини бузмай, лоқайд қараб турарди. Остап қутидан пулни олиб, ҳафсала билан санади ва пул уюмини Александр Иванович томон суриб деди:

— Роппа-роса ўн минг. Малол келмаса, тилхат ёзиб берсангиз.

— Сиз янглишдингиз, ўртоқ,— деди Корейко пичирлагудек бўлиб.— Қанақа ўн минг сўм? Қанақа тилхат?

— Қанақа пул деганингиз нимаси? Кеча сизни тунашдими ахир?

— Мени ҳеч ким тунагани йўқ.

— Ие, нега тунашмади дейсиз?— деб безовталанди Остап.— Денгиз соҳилида. Ўн мингни шилиб кетишди. Босқинчилар қўлга олинди. Тилхат ёзинг.

— Худо ҳаққи, мени ҳеч ким тунагани йўқ,— деди Корейко, шунда чеҳрасида билинар-билнимас истехзолип этиб кўриндишю ғойиб бўлди.— Хато юз берган. Аниқ бу.

Мағлубиятини ҳали узил-кесил идрок этмаган буюк мудаббир бачкана қилиқ қилди. Бунини у кейин эслаганда ҳамма вақт хижолат чекиб юрди. У тихирлик қилди, аччиқланди, пулни Александр Ивановичнинг қўлига тутқизди, умуман, бетайинлик қилди. Корейко елка қисар, бекорга тиришяпсан, дегандек илжаяр, пулдан бош тортар эди.

— Демак, сизни тунашмадимми?

— Ҳеч ким мени тунагани йўқ.

— Ўн минг сўм пулингизниям ҳеч ким тортиб олгани йўқми?

— Албатта. Хўш, ўзингиз айтинг-чи, менда ўн минг сўм қаердан ҳам бўлсин?

— Тўғри, тўғри,— деди Остап шаштидан тушиб.— Майда хизматчида шунча пул нима қилсин? Демак, тинч-хотиржамсиз, нолийдиган жойингиз йўқ?

— Ҳа, тинч-хотиржамман!— деди миллионер жозиба-лаи табассум билан.

— Ошқозонингиз ҳам жойидами?— деб сўради Остап яна мафтункор жилмайиб.

— Э, жойида бўлганда қандоқ. Биласизми, соппа-соғман.

— Ваҳимали тушлар безовта қилмайдими?

— Йўқ, безовта қилмайди.

Сўнг жилмайиб худди Лист қўлёмасидаги каби, тез, жуда тез, ҳаддан ташқари тез, иложи борича тез, ҳатто ундан ҳам тез давом этди. Янги танишлар худди бир-бирларидан жонларини аямайдиган қадрдонлардек хайрлашдилар.

— Милиция фуражкасини унутманг,— деди Александр Иванович.— У стол устида қолди.

— Кечаси, ётиш олдидан хом помидор еманг,— деб насиҳат қилди Остап.— Қорнингиз оғриб қолмасин та-ғин.

— Яхши боринг,— деди Корейко шодон таъзим бажо айлаб, оёғини тапиллатар экан.

— Хайр, яхши қолинг,— деди Остап,— одамшаванда экансиз. Ҳамма ишингиз жойида, бадастир. Тавба, шундоқ бахтиёр одам озодликда бўлса-я.

Буюк мудаббир ўша-ўша илжайган кўйи кўчага шошилиб чиқди. У бошида Киев шаҳрининг герби туширилган, Черноморск шаҳрида бутунлай номаълум бўлган фуражка қўнқайиб турганини унутиб, бир неча кварталдан илдам юриб ўтди. Фақат аҳоли овқатланувчи 68-ошхонанинг усти берк пешайвони қаршисида вағир-вуғур қилаётган муҳтарам кексалар даврасига кириб қолгандагина эс-ҳушини йиғиб олди ва имкопиятини хотиржам чамалай бошлади.

Бу одамлар ўша вақтда галати ва кулгили эдилар. Деярли ҳаммалари оқ пикей жилет ва похол шляпа кийган эдилар. Баъзилар ҳатто унинг кетган похол панамашляпаси кийишган эди. Турган гап, барчаси сарғайиб кетган қотирма ёқада, ёқа устидан товукнинг бўйнига ўхшаш тук босган бўйишларни кўриниб турар эди. Бу срданилгари маълум ва машҳур «Флорида» кафесининг ўрнида, аҳоли овқатланувчи муассасага қарашли 69-ошхона-

нинг усти берк пешайвони олдида инқилобдан аввалги тижорат шахри — Черноморскнинг иши шикастга кетган молимардумхўрлари: комиссияларининг ёпилиши муносабати билан бекор қолган коммиссионерлар¹, контораларидан² маҳрум бўлган даллоллар, галла агентлари, телбасифат бухгалтерлар ва бошқа ҳар хил қаланғи-қасанғилар тўпланарди. Илгари улар бу ерда олди-сотди ишлари юзасидан битишиш учун йиғилишарди. Эндиликда эса уларни офтобрўя бу гўшага кўп йиллик одатлари ва қуруқшоқ тилларининг чигилини ёзиш истаги чорларди. Улар ҳар куни Москванинг «Правда»сини ўқишар, маҳаллий матбуотни назар-писанд қилишмасди, дунёда қандай воқеа рўй бермасин, чоллар бунда Черноморскни озод шахар деб эълон қилинишининг муқаддимасини кўришарди. Қачонлардир, юз йил олдин Черноморск ҳақиқатан ҳам озод шахар бўлган. Ушанда шахар шунчалик кувноқ ва сердаромад бўлганки, «кўркем порт» тўғрисидаги афсона ҳали-ҳали кафенинг олдидаги нурафшон гўшага олтиндек йилт этиб шуъла сочиб қолади.

— Қуролсизланиш тўғрисидаги конференция ҳақида ўқидингизми?— деб сўради пикей нимчали киши пикей нимчали бошқасидан.— Граф Бернсторфнинг нутқини?

— Бернсторф — бу даҳо!— деди ўша иккинчи нимчали киши гўё граф билан бир неча йилдан бери ош-қатиқдек комил ишонч билан.— Сиз ўзингиз Сноуденнинг Бирмингамда, консерваторлар даргоҳидаги сайловчилар йиғилишида сўзлаган нутқини ўқидингизми?

— Гап бўлиши мумкин эмас... Сноуден — даҳо! Менга қаранг, Валиадис,— деб мурожаат қилди у панама кийган учинчи чолга.— Сноуден ҳақида сиз нима дейсиз?

— Гапнинг пўскалласини айтсам сизга,— деди панама кийган чол.— Сноуденнинг оғзига бармоғингни тикма. Шахсан мен бундай қилмаган бўлардим.

Сноуден икки дунёда ҳам Валиадис бармоғини оғзига тикишига йўл қўймаслигидан зигирча ҳам хижолат чекмай чол гапида давом этди:

— Лекин нима десангиз денгу, гапнинг пўскалласини айтсам сизга— Чемберлен ҳам даҳо.

¹ Комиссионер — буржуа жамиятида савдо-сотик воситачиси.

² Контора — буржуа жамиятида тижорат ва молия ишлари билан шуғулланадиган идора.

Пикей нимчадагилар қоматларини ростлашди. Чемберлен ҳам даҳо эканини улар инкор этишмади. Бироқ, айниқса, уларга Бриан хуш ёқарди.

— Бриан!— дейишди улар меҳр билан.— Мана бу даҳо! У ўз лойиҳаси билан бутун Европага...

— Мен сизга гапнинг пўскалласини айтсам, Фунт,— деб шивирлади Валиадис.— Ошиғимиз олчи. Бенеш бутун Европага рози бўпти, лекин биласизми, қандай шарт билан?

Пикей нимчадагилар гуж бўлишиб, товуқникига ўхшаш бўйниларини чўздилар.

— Шу шарт биланки, Черноморск озод шаҳар, деб эълон қилинсагина у рози. Бенеш — бу даҳо. Ахир улар қишлоқ хўжалик асбобларини кимгадир пуллашлари керак-ку. Биз-да сотиб оладиган.

Бу хабарни эшитган чолларнинг кўзлари чарви еган мушукнинг кўзларидек йилтиллади. Улар бир неча йилдан бери олиб-сотишни орзу қилишарди.

— Бриан — бу даҳо!— дейишди улар хўрсиниб.— Бенеш ҳам даҳо.

Остап ўз ўй-хаёлларидан фориг бўлиб, бундоқ қаради-да, яғири чиққан қора лентали рижимланган похол шляпа кийган нотаниш бир чол пиджагининг этагидан ушлаб турганини кўрди. Қадама галстуги бир томонга сурилиб кетган Остапга мис запонка ўқдек қадалиб турарди.

— Мен сизга айтяпманки,— деб қичқирди чол буюк мудаббирнинг қулоғига.— Макдональд бу тузоққа илинмайди! Ҳа, бу тузоққа илинмайди! Эшитдингизми?

Остап бўғилаётган чолни четлатди-да, тўдадан чиқди.

— Гувер — даҳо! —деб қичқирди биров унинг орқасидан.— Гинденбург ҳам даҳо.

Бу вақтда Остап қарор қабул қилиб улгурди. У пулни хамирдан қил суғургандек силлиққина қўлга туширишнинг тўрт юз усулини бирма-бир хаёлидан ўтказди. Лекин булар орасида Қрим урушида фарқ бўлган олтин юклоқли кемани кўтариш бўйича акционерлар жамияти тузиш ёки капитал тутқунлари фойдасига дабдабали масленица¹ сайиллари уюштириш, ёхуд магазин лавҳаларига ижозат берадиган идора очиш сингари усуллар-

¹ М а с л е н и ц а — славянларда ва бошқа христиан халқларда қишини кузатиш ва деҳқончиликни бошлаб юбориш байрами.

дан биронтаси ҳозирги пайтда қўл келмасди. Шундан сўнг Остап тўрт юз биринчи усулни ўйлаб топди.

«Қалъани ногаҳоний ҳамла билан олишнинг иложи бўлмади,— деб ўйлади у.— Энди уни пухта қуршовга олишга киришиш керак. Энг муҳим маълумот аниқланди. Ҳимоядаги одамда пул бор. Пинагини бузмай ўн минг сўмдан тонганига қараганда, пули ҳаддан ташқари кўп. Хўш, тарафлар муросага келолмагани важдан мажлис давом этади».

У йўлда ботинканинг ипига ўхшаш боғичли қаттиқ сариқ папка харид қилди-да, уйига келди.

— Хўш?— деб барабар сўрашди интизорлик билан кутиб ўтиришган Балаганов билан Паниковский.

Остап лом-мим демай, бамбук стол ёнига борди-да, олдига папкани қўйиб, йирик ҳарфлар билан ёзди:

«Александр Иванович Корейконинг иши. Бошланди 25 июнь 1930 йилда. Тамом бўлди ...нчи куни 193... й.»

Бендернинг елкаси оша тутинган оғанини папкага қараб туришарди.

— Ичида нима бор бунинг?— деб сўради ҳар нарсага қизиқувчи Паниковский.

— О!— деди Остап.— Бунинг ичида ҳамма нарса, пальмалар, қизлар, зангори экспресслар, мовий денгиз, атиги бир-икки марта кийилган смокинг, япон малай, хусусий бильярд, платина тишлар, бутун пайпоқлар, соф ҳайвон ёғида пишган овқатлар, энг муҳими, менинг жажжи дўстларим, пул эвазига эришиладиган шон-шуҳрат ва ҳокимлик бор.

Шундай деб у ҳанг-манг бўлиб қолган антилопачилар олдида қуп-қуруқ папкани очди.

XV боб

ШОХЛАР ВА ТУЁҚЛАР

Дунёда бечораҳол бир баққол яшарди. Аслида у «Капиталий» киносининг биқинига жойлашган галантерия магазинининг эгаси, анча бадавлат одам эди. У беташвиш ички кийимлар, тўр прошвалар, галстуклар, тугмалар ва майда-чуйда даромадли буюмлар сотарди. Бир куни у уйига тиришиб кириб келди. Миқ этмай буфетга

Ўтиб, бус-бутун, яхна товуқ олди ва хонада айланиб юриб уни пок-покиза туширди. Кейин яна буфетни очиб, нақ ярим кило келадиган бир ўрам Краков колбасаси олди ва стулга чўкди-да, шишадек кўзларини бир нуқтага тикиб, кавшай-кавшай еб битирди. У стол устидаги қайнатилган тухумга қўл чўзганида хотини капалаги учиб сўради:

— Боря, тинчликми ўзи?

— Фалокат!— деди у оғзига резинкадек қаттиқ тухумни тиқар экан.— Кўз кўриб, қулоқ эшитмаган солиқ солишди менга. Сен ҳатто буни кўз олдингга ҳам келтиролмайсан.

— Нега бунча кўп овқат еяпсан?

— Мен кўнглимни хушлашим керак,— деб жавоб берди дўкондор.— Ваҳим босяпти мени.

Шу кўйи дўкондор фақат шифоньернинг ўзидан саккизта бўлган хоналарида тун бўйи кезиб, овқат еб чиқди. Уйда нимаики бор — ҳаммасини еб битирди. Уни ваҳим босарди.

Эртаси кунни магазиннинг ярмини ёзув буюмлари билан савдо қилувчиларга бўшатиб берди. Энди бир витринада галстуклар ва подтяжкилар кўзга ташланар, бошқасида эса иккита чилвирга осилган баҳайбат сариқ қалам осилиб турар эди.

Кейин бундан баттар кунлар келди. Магазинга учинчи киши суқилди. Соатсоз бу киши витринадаги қаламни бир чеккага суриб қўйди ва Психеянинг ҳайкалчаси қўшиб ишланган, мили тушиб кетган бронза соатини қўйиб, деразанинг ярмини эгаллади. Шу билан тинмай истехзоли кулиб турувчи дўкондорнинг рўпарасида шумшук қаламфурушдан ташқари кўзига қора лупа таққан соатсоз ўрин олди.

Яна икки марта дўкондорнинг шўрига шўрва тўкилди. Магазинга, тор жойда томоша, дегандек водопровод устаси келиб жойлашди.

У шу заҳоти қалайлаш лампасини ёқди. Бу ҳам етмагандек, Исо тугилган кундан то 1930 йилгача гўё Черноморск аҳолиси унинг молига кўз тутиб, талаб кетадигандек қотирма ёқа сотадиган ғалати савдогар ҳам магазиннинг бир чеккасини хира қилди.

Бир вақтлар атторлик магазинининг ялт этиб кўзга ташланадиган чиройли лавҳаси ола-була, ажи-бужи бўлиб кетди.

Атторлик моллари
савдоси
Галантпром
Б. Культур-
тригер

Ҳар хил
Б. Павел Буре
соатларини тузатиш
Глазиус-
Шенкер

Канцбум
ҳаммаси рассом
ва хизматчи учун
Лев
Соколовский

Трубалар, чиганоқ-
лар ва унглазлар
ремонт
М. Н. Фанатюк

Ленинградлик
қотирма ёқа
мутахассислиги
Карл
Павиайнен

Харидорлар ва буюртмачилар эндиликда илгариги шинам, муаттар ҳидли магазинга ҳадик-хавотир билан киришарди. Филдиракчалар, пенсне ва пружиналар орасида қолган соатсоз Глазиус-Шенкер нуқул кичкина минораларга ўрнатилган соатлар тагида ўтирарди. Магазинда будильниклар бот-бот қаттиқ жаранглаб қоларди. Магазин тўрида ўқувчилар камёб дафтар сўраб, гужғон ўйнашарди. Карл Павиайнен ёқаларини қайчилаганча буюртмачи келишини кутиб вақт ўтказарди. Хушмуомала Б. Культуртригер харидор аёлдан: «Нима истайдилар?»— деб сўрашга вақт тополмасди. Водопроводчи Фанатюк эса гумбурлатиб занглаган трубаши болга билан урар, қалайлаш лампасидан буруқсаб чиқаётган дуд нафис атторлик буюмларига қўнар эди.

Ниҳоят, чакана ҳунармандларнинг бу ажойиб-ғаройиб комбинати барбод бўлди. Карл Павиайнен даврга номуносиб молларини извошга ортиб жўнаб қолди. Унинг кетидан Галантпром билан Канцбум ҳам ғойиб бўлди. Уларни отлиқ молия инспекторлари қувлаб кетди. Фанатюк ичкиликка берилди. Глазиус-Шенкер «Янги вақт» соатсозлик коллективига ишга ўтди. Жимжимадор темир дарпардалар тарақлаб қулади. Ажабтовур лавҳа ҳам йўқолди.

Орадан кўп вақт ўтмай дарпардалар яна кўтарилдию хусусий ҳунармандларга торлик қилган магазин тепасида ўртамиёна кўркем лавҳа пайдо бўлди:

Шохлар ва туёқлар
тайёрлаш
Ўрбатов идорасининг
Черноморск бўлими

Эрмакталаб черноморсклик магазинга киргудек бўлса, турган гапки, пештахталар ва жавонлар олиб ташлангани, пол топ-тоза ювилгани, сутдек оқ идора столлари тургани, деворларда эса одатда муассасаларда бўладиган қабул соатлари кўрсатилган ва қўл бериб кўришишнинг зарари баён этилган плакатлар осиклик эканини пайқамай иложи йўқ эди. Гарчи ҳозирча бу ерга биронта одам қадам босмаган бўлса-да, чиллаки идорани тўсиқ билан тўсишди. Чоққина стол ёнида тилла тишли курьер ўтирар, стол устида эса буғ пуркаб, гўё ўз қисматидан нолигандек самовар ғингширди. Курьер кружкаларни артар экан, хуноби ошиб хиргойи қиларди:

Э воҳ, қандай кунларга қолдик,

Э воҳ, қандай кунларга қолдик.—

Худого ишончлари йўқолди,

Худого ишончлари йўқолди.

Тўсиқ ортида азамат бир сариқ йигит гивирлаб юрарди. У ўқтин-ўқтин ёзув машинкаси олдига келарди-да, йўгон, букилмас бармоғи билан клавишни ураб ва қотиб-қотиб куларди. Идоранинг тўридаги «бўлим бошлиғи» деган табличка тагида электр лампанинг ёғдусига чўмиб буюк мудаббир ўтирарди.

«Карлсбад» меҳмонхонасини аллақачон тарк этишган эди. Козлевичдан бошқа барча антилопачилар «Қузғунлар уяси»га, шармандайи-шармисор бўлган Васисуалий Лоханкининг уйига кўчиб ўтишди. У, мен хонамни уч кишига эмас, зиёли ёлғиз бўйдоққа ижарага қўйганман, деб қаршилиқ қилди. «Э-э, Васисуалий Андреевич,— деди Остап хотиржам,— ўзингизни қийнаманг. Ахир уч кишидан бири — зиёлиси ўзимман, демак, шарт бузилгани йўқ». Ижарахўрнинг кейинги таъналарига жавобан Бендер тагдор қилиб луқма ташлади: «Майн готт, азизим Васисуалий! Балки буюк жафокор ҳақиқат шундадир». Шу заҳоти Лоханкининг дами ичига тушиб кетди ва Остапдан йигирма сўм сўраб олди. Паниковский билан Балаганов «Қузғунлар уяси»ни тез кунда ўзлариники қилиб олдилар, квартира фуқаролари билан ош-қатиқ бўлиб кетдилар. Кечаси бошқаларнинг примусидан керосин қуйиб олади, деб ҳатто Паниковскийни айблашга ҳам улгурдилар. Митрич фурсат келганидан фойдаланиб, Остапга аччиқ танбеҳ берган эди, буюк мудаббир чурқ этмай унинг кўкрагидан итарди.

Шохлар ва туёқлар тайёрлаш муассасаси кўпгина сабабларга кўра очилди.

— Корейконинг тергов иши талай вақтни олиши мумкин, — деди Остап. — Бу қанча давом этишини ёлғиз худо билади. Лекин худо йўқ, шунинг учун буни ҳеч ким билмайди. Балки бир йил давом этар, балки бир ой, Ҳар ҳолда, биз одамларнинг кўзи ўнгида бўлишимиз, тетик хизматчиларнинг тўдасига араллашиб кетишимиз керак. Бу ишда муассаса бизларга қўл келади. Мени кўпдан бери раҳбарлик иши қизиқтириб келади. Лекин аслида мен бюрократ ва лоқайд одамман. Биз антиқа бир нарса тайёрлашимиз керак, масалан, чой қошиқлар, итларнинг номерлари ёки ҳар хил бало-баттарлар. Ёхуд шохлар ва туёқлар. Жуда соз! Тароқ ва мундштук саноати учун шохлар ва туёқлар тайёрлаймиз. Нима, муассаса эмасми бу? Боз устига, чамадончамда ҳар қандай вазиятда жонга ора кирадиган қулинг ўргилсин печать бланкалари бор.

Корейко воз кечган пулни чўрткесар Остап фойда келтиради деган ўйда банкка қўйиб, уни янги муассасанинг жорий ҳисобига ўтказди. Паниковский яна ғавғо кўтарди ва пулни бўлишни талаб қилди. Натижада жазо тариқасида у кам ойлик тўланадиган курьерлик вазифасига тайинланди. Эркинликни жон-дилидан яхши кўрадиган Паниковскийдек одам учун бу қаттиқ ҳақорат эди. Балагановга катта амал тегди, у тўқсон икки сўм ойлик билан туёқлар вакили этиб тайинланди. Бозордан «Адлер» маркали эски ёзув машинаси сотиб олинди. Унда «и» ҳарфи йўқ эди, уни «э» ҳарфи билан алмаштиришга тўғри келди. Шу боис Остапнинг канцелярия асбоблари магазинига юборган биринчи расмий хати мана бундай чиқди:

Ушбунэ берувчэ курьер ўр. Панэковскэйга Черноморск булэма учун 150 сўмлэк (юз эллэк) канцелярэя асбобларэ ва Арбатов шахрэдагэ Правленэе ҳисобэга кредэт берэлсэн
ЭЛОВА. ЭЛОВА ЙЎҚ

— Худоям ғирт аҳмоқ туёқлар вакилини етказди-да! — деб хуноб бўлди Остап. — Ҳеч нарсани ишониб топшириб бўлмайди. Туркча алифбедаги машинка сотиб олибди-я. Бундан чиқди, мен бўлэм бошлэге эканман-да! Чўққа экансиз, Шура, ростимни айтсам!

Ҳатто шунақа ғалати нуқсонли машинка ҳам буюк мудаббирнинг шод-хандонлигига раҳна сололмади. Янги кизмат жойи унга жуда ёқиб қолди. У соат сайин идорага бир нарса харид қилиб келарди. У шу қадар мураккаб канцелярия машиналари ва асбоблар олиб келдики, буларни кўриб курьер билан вакилнинг оғзи ланг очилиб қолди. Қоғоз тешадиган асбоблар, нусха кўчирувчи аппаратлар, айланма курси, ҳар хил рангдаги сиёҳга мўлжалланган бир неча катакли қимматбаҳо бронза сиёҳдон. «Қишлоқ қиёфаси деб аталадиган бу матоҳ юз эллик сўм турарди. Ҳаммасидан зўри Остап йўловчилар станциясидан сўраб олган темир йўл компостери эди. Охири Бендер сертармоқ буғу шохини олиб келди. Паниковский инқиллаб-синқиллаб маош камлигидан нолий-нолий уни бошлиқнинг столи тепасига қоқиб қўйди. Ҳамма иш кўнгилдагидек, ҳатто жуда ҳам яхши борарди. Режали ишларида фақат қандайдир номаълум сабабга кўра автомобиль ва унинг одамохун эгасининг йўқлиги сезилиб турарди.

Муассаса иш бошлаганининг учинчи куни биринчи ҳожатталаб келди. Бу почтальон эканлигини кўриб, ҳамма таажжубланди. У саккизта пакет олиб келди ва курьер Паниковский билан валақлашиб ўтирди-ўтирди-да, жўнаб кетди. Пакетларда учта чақирув қоғози бўлиб, уларда муассаса бошлиғи ошғич кенгаш ва мажлисларга чақирилган, учаловида ҳам келиш мажбурийлиги таъкидланган эди. Бошқаларида эса номаълум, лекин талабчан муассасаларнинг ҳар хил маълумотлар, бир неча нусхада смета ва ведомостлар тақдим этиш ҳақидаги талаби баён қилинган, буларни ҳам тез ва мажбурий равишда бажо келтириш уқтирилган эди.

— Бу қанақа гап ўзи?— деб қичқирди Остап.— Бундан уч кун олдин эркин тоғ бургути эдим, хоҳлаган жойимда қанот қоқардим, бугун бўлса тушовлашмоқчи мени, келиш мажбурий. Буни қаранг-а! Бу шаҳарда менга кўзи учиб турганлар анчагина экан. Хўш, бу дўстлар билан хат орқали ким муомала қилади: чор-ночор, чиқимдор бўлсак ҳам штатни кўриб чиқишга тўғри келади. Ишбилармон хизматчи аёл керак. Ёзишмаларни батартиб олиб борсин.

Орадан икки соат ўтгач, янги дилсиёҳлик чиқди. Оғир қоп орқалаб бир мужик келди. У юкни ерга тўкиб сўради:

— Шохларни ким қабул қилади?

Буюк мудаббир кўз қири билан мужикка ва унинг молига қаради. Шохлар калта-култа, эгри-бугри, ифлос эди. Остап уларга жирканиб қарарди.

— Молингиз яхшими?— деб сўради бўлим бошлиғи эҳтиёткорона.

— Бундоқ бир қарасанг-чи, қапақа шохлар!— деди мужик тутақиб, сариқ шохни буюк мудаббирнинг-тумшуги тагига келтириб.— Бунақа шохлар кам топилади. Худди рисоладагидек!

Рисоладагидек молни чор-ночор сотиб олишди.

Мужик кейин эзмалик қилиб Паниковский билан чоғ ичди, қишлоқ ҳаётидан сўзлади. Остап ўн беш сўмга чув тушгани алам қилиб, ғижиниб турарди.

У жиғибийрон бўлиб, мужикнинг кетишини базўр кутиб турди-да, захрини курьерга сочди.

— Агар Паниковский яна битта шохлик одамни ичкарига киритса, хизматдан озод. Уни ҳеч қандай ёрдам пули бермай ишдан бўшатаман. Умуман, давлат хизмати билан шунча шуғулланганимиз етар. Энди асосий ишни бошлайлик.

Бўлим бошлиғи ойнабанд эшикка «Тушликка танаффус» деган табличка осди-да, шкафдан гўё ичида мовий денгиз ва оқ кема бўлган папкани олди ва кафти билан тап этиб уриб деди:

— Бизнинг муассасамиз мана бунинг устида иш олиб боради. Ҳозирча бу «иш»да биронта қоғоз йўқ, лекин бўлади, калаванинг учини топиш учун, керак бўлса, Паниковский билан Балагановни Қорақумга ёки Кременчугга тергов материаллари топиб келишга командировка қилинади.

Шу пайт идора эшигининг дастаси лиқиллади. Ойнабанд эшик орқасида оқ ип билан чатилган, тагидан пикей нимчаси кўриниб турган кенг жужунча пиджакли қақдайдир чол гивирларди. Мана, товуқ бўйнига ўхшаш бўйниши чўзиб, супрадек қулоғини ойнага босди.

— Берк! Берк!— деди бақириб Остап шоша-пиша.— Туёқ тайёрлаш вақтинча тўхтатилади.

Бироқ чол қўллари билан имо-ишора қилаверди.

Бордю Остап оқ нимчали чолни ичкарига қўймаганда, романнинг бош линияси бошқа йўналишдан кетар, унга буюк мудаббирнинг ўзи, унинг тажанг курьери, туёқ тайёрлаш бўйича беғам вакили ва яна кўпгина

одамлар — жумладан, қандайдир Шарқ донишманди, кекса ребусчининг қиз набираси, машҳур жамоатчи, «Геркулес»нинг бошлиғи, шунингдек, бир талай совет ва чет эл гражданилари иштирок этиши шарт бўлган ажойиб-ғаройиб воқеалар рўй бермасди.

Хуллас, Остап эшикни очди. Чол маъюс жилмайиб, тўсиқ ичкарасига ўтди-да, стулга чўкди. У чурқ этмай, кўзларини юмганча стулда беш минут ўтирди. Уқтин-ўқтин рангпар бурни қисқа-қисқа ҳуштак чаларди холос. Муассаса ходимлари, чол икки дунёдаям гапирмайди, деб ўйлаб, уни қандай қилиб, ими-жимидида кўчага чиқариб ташлаш тўғрисида шивирлаб маслаҳатлашаётганларида чол жигар ранг қовоқларини кўтарди-ю, мингирлаб деди:

— Менинг фамилиям — Фунт. Фунт.

— Тушликка беркитилган идорага бостириб кириш учун шунинг ўзи кифоя деб ўйлайсизми?— деди Бендер хушчақчақлик билан.

— Мана, сиз майна қиялсиз,— деди чол.— Менинг фамилиям — Фунт. Ёшим тўқсонда.

— Хўш, муддаонгиз нима?— деди Остап тоқатсизланиб. Бироқ гражданин Фунт бу вақтда яна мум тишлагандек анча вақт индамай ўтирди.— Сизларда бу муассасами?

— Ҳа, ҳа, муассаса,— деди Остап маъқуллаб.— Хўш, ҳўш, давом этинг.

Бироқ чол қўли билан тиззасини силаб ўтирди-ўтирди-да, охири:

— Эгнимдаги манави шимни кўряпсизми?— деди.— Бу пасха байрамида кийиладиган шим. Илгари бунни фақат пасха байрамидагина кияр эдим, энди эса эгнимдан тушмайди.

Сўз унинг ичидан равон чиқсин, деб Паниковскийнинг елкасига қарсиллатиб ургани ҳам фойда бермади. Фунт яна мум тишлаганча қолди. У гапларни тез талаффуз қилар, бироқ жумлалар орасида уч минутдан сукут сақлар эди. Фунтнинг гапириш усулидан беҳабар одам бунга чидолмасди. Остап тоқати тоқ бўлиб, Фунтни қотирма бўйинбоғидан шартта чангаллаб ташқарига улоқтиришга жазм қилганида чол яна оғзини очди. Кейин суҳбат шунақанги қизиқ тус олдики, Остап ноилож Фунтнинг суҳбатлашиш усулига кўнишга мажбур бўлди.

— Сизга раис керак эмасми?— деб сўради Фунт.

— Қанақа раис?— деди Остап ҳайрон бўлиб.

— Расмий. Хулласи калом, муассаса бошлиғи.

— Ҳзим бошлиқман.

— Бундан чиқди, қамоқда ўзингиз ётмоқчи экансиз-да? Дарров шуни айта қолмайсизми? Икки соатдан бери нима қилиб миямни ачитиб ўтирибсиз?

Пасха байрамида кийиладиган шимли чол аччиқланди, лекин гаплари орасида сукут камаймади.

— Мен Фунтман,— деб такрорлади у ўкинч билан.— Ёшим тўқсонда. Мен умрим бўйи бошқаларнинг ўрнига қамоқда ётдим. Қасбим шунақа — бошқалар учун азоб чекиш.

— Э-э, сиз сохта одам экансиз-да?

— Ҳа,— деди чол ғурур билан бош силкиб.— Мен сохта раис Фунтман. Менинг умрим қамоқда ўтди. «Халоскор» Александр Иккинчи замонида, «Сулҳпарвар» Александр Учинчи даврида, «Қонхўр» Николай Иккинчи подшолик қилганида қамоқда ётдим.

Чол бармоқларини секин-аста букиб, подшоларни санади.

— Керенский даврида ҳам ётганман. Ҳарбий коммунизм вақтида, тўғриси, деярли ётмаганман, олди-сотди барҳам топиб, иш бўлмаган. Лекин НЭП пайтида хўш беармон ётганман-да! Бунақаси кам бўлади! Ҳаётимдаги энг яхши кунлар эди бу. Тўрт йил ичида озодликда уч ойдан ортиқ бўлганим йўқ. Набирам Голконда Евсеевични узатдим ва унга концерт фортепьяноси, кумуш қушча ва тилла ўнталикда саксон сўм пул бердим. Ҳозир эса шаҳарда юраману ўзимизнинг Черноморсини таппмайман. Қани уларнинг ҳаммаси? Қани хусусий маблағ? Қани биринчи ўзаро қарз жамияти? Қани, менга ётнинг-чи, иккинчи ўзаро қарз жамияти қаёққа гумдон бўлди? Имон-ишонч ширкати қани? Қўшма маблағ акционерлари компанияси қани? Қани буларнинг ҳаммаси? Э воҳ, разолат!

Бу қисқа нутқ нақ ярим соат давом этди. Фунтнинг гапларини эшитиб, Паниковский ийиб кетди. Балагановни четга олиб чиқиб, эҳтиром билан деди:

— Қадимги замон одами эканлиги бир қарашдаёқ кўриниб турибди. Бунақалар энди йўқ, ҳали-вери бўлмайди ҳам.

Шуни деб у чолга илтифот юзасидан бир кружка ширин чой узатди.

Остап сохта раисни қўлтиқлаб уни ўзи ўтирадиган стол ёнига судраб келди-да, муассасани беркитишни буюрди ва «дўст-ёрлари»га жонини фидо қилган доимий тутқундан сабр-тоқат билан гап суриштира бошлади. Сохта раис бажонидил гапирарди. Мабодо у ҳар жумла срасида узоқ вақт нафасини ростламаганда, уни чакаги тинмай бидирляпти, деб ўйлаш мумкин эди.

— Сиз Александр Иванович Корейко деган одамни танимайсизми?— деб сўради Остап ботинка ипи ўтказилган папкага ялт этиб қараб.

— Танимайман,— деди чол.— Бунақа одамни танимайман.

— «Геркулес» билан борди-келдингиз бормиди?

«Геркулес» сўзини эшитганда сохта раис билинар-сизинмас қимирлаб қўйди. Бу оний ҳаракатни Остап пайқамасди, лекин унинг ўрнида Фунтни биладиган «Флорида» кафесидаги биронта пикей нимчали одам, масалан, Валладис бўлганда: «Фунт қаттиқ аччиқланди. Газаби кайнаб-тошмоқда», деган хаёлга борарди.

Фунт «Геркулес»ни билмай ўлибдими, ахир, унинг охириги тўрт марта қамоқда ётиши бевосита шу идора билан боғлиқ-ку! «Геркулес» атрофида бир печа хусусий акционерлар жамияти тирикчилик қиларди. Масалан, «Самарадор» деган жамият бўларди. Раисликка Фунтни таклиф этишди, «Самарадор» «Геркулес»дан қандайдир ёғоч тайёрлаш учун катта аванс олади, қандайдир ёғочлигини сохта директорнинг билиши шарт эмас. Бироқ иш барбод бўлди. Кимдир пулни ўмариб кетди, Фунт бир ярим йил ётиб чиқди. «Самарадор»дан кейин басавлат Фунт раислигида имон-ишонч ширкати «Меҳнаткаш кедр» ташкил бўлди, турган гапки, пишиқ кедр учун «Геркулес»дан аванс олинди. Албатта бу иш ҳам кутилмаганда расво бўлди, кимдир бойиб кетди, Фунт эса директорлик маошини қамоқда ётиб ола бошлади. Кейин «Арракаш» Геркулесдан аванс, муваффақиятсизлик, кимдир бойиди, у қамоққа тушди, яна янги ташкилот «Жанубий ёғоч кесар» «Геркулес»дан аванс кимгадир даромад, Фунтга қамоқ.

— Ким олган ўша мўмай пулларни?— деб суриштирарди Остап чол атрофида айланиб.— Аслида ким раҳбарлик қиларди?

Чол индамай кружкадан чой симирар ва зилдай қо-воқларини араңг кўтарарди.

— Қим билади?— деди у аччиқ алам билан.— Фунтдан ҳамма нарсани яширишарди. Мен фақат қамоқда ётишим керак эди, касбим шу. Мен Александр Романов, Александр Фёдорович Керенский вақтларида ётганман. НЭП давридаям, шарорагача ҳам, шарора вақтидаям, шарорадан кейин ҳам ётганман. Ҳозир эса бекорчиман, пасха байрамида киядиган шимда юришга мажбурман.

Остап яна анча вақт овора бўлиб чолдан гап ўғирламоқчи бўлди. У бир-иккита олтин зарраси топиш учун тонна-тонна лой ва қумни ювган тилла қидирувчига ўхшарди. Остап Фунтни елкаси билан туртар, пинакка кетса уйғотар, ҳатто қўлтигини қитиқлар эди. Шунча оворагарчиликлардан кейин, Фунтнинг фикрича, барбод бўлган бу жамият ва ширкатларни қандайдир одам бошқарганини билиб олди, «Геркулес»га келганда эса, уни юз минглаб пулга тушириб кетдилар.

— Ҳар ҳолда,— деди шрти кетиб, парти қолган чол,— ҳар қалай, бу номаълум одам — даҳо. Валиадисни тапширсизми? Валиадис у одамнинг оғзига бармоғини тикмаган бўларди.

— Брианнинг оғзига-чи?— деди Остап жилмайиб, собиқ «Флорида» кафеси олдидаги никей нимчадагиларнинг мажлисини эслаб.— Валиадис Брианнинг оғзига бармоғини тикардими, йўқми? Сиз нима деб ўйлайсиз?

— Ҳеч қачон!— деди Фунт.— Бриан — даҳо.

У уч минут унсиз ямланиб ўтирди, кейин илова қилди:

— Гувер ҳам даҳо. Гинденбург ҳам даҳо. Гувер билан Гинденбург — бир жуфт даҳо.

Останинг эсхонаси чиқиб кетди. Пикей нимчадагиларнинг энг кекса отахони нозик сиёсат ботқоғига бота бошлади. Хиёл ўтмай у Келлог битими ёки испан диктатори Примо-де-Ривер ҳақида баҳс очиши мумкин эди, унда бу свимли машғулотдан уни чалгитиш ўлимдан қийин бўларди. Унинг кўзлари телбанамо чақнаб, саргиш қотирма ёқаси устидаги кекирдаги янги жумла пайдо бўлаётганидан дарак бериб ўйноқлаган бир пайтда Бендер электр лампочкани бураб чиқарди-да, уни полга ташлади. Лампочка милтиқ ўқидек пақ этиб ёрилди. Фақат шу ҳолиса сохта директорни халқаро ишлардан чалгитди.

— Лекин сиз «Геркулес»дагилардан биронтаси билан учрашгандирсиз?— деб сўради Остап.— Аванс ишлари бўйича.

— Мен билан фақат «Геркулес»нинг бухгалтери Берлага иш олиб борарди. У улардан маош оларди. Мен эса ҳеч нарсани билмайман. Мендан ҳамма нарсани яширишарди. Мен одамларга қамоқда ётиш учун керакман. Мен хоризм пайтида, социализм даврида, Герман ва Франция оккупацияси вақтида ётганман. Бриан — бу даҳо.

Чолдан бошқа бирон нарса билиб олишнинг иложи бўлмади. Бироқ у айтган шу гаплар ҳам қидирув ишларини бошлаб юборишга имкон берарди.

«Бу ишда Корейконинг қўли бор кўринади»,— деб ўйлади Остап.

Шохлар ва туёқлар тайёрлаш бўйича Арбатов идораси Черноморск бўлимининг бошлиғи стол ёнига ўтирдида, сохта директор Фунтнинг оғзидан чиққан сўзларни қоғозга туширди. Валнадис билан Бриан орасидаги ўзаро муносабат ҳақидаги мулоҳазани ташлаб ўтди.

Кўмма миллионер ҳақидаги хуфия терговнинг дастлабки қоғозига номер қўйилди, керакли жойи тешилди ва папкага қадаб қўйилди.

Чол панамасини кияётиб сўради:

— Хўш, раисликка оласизми? Кўриб турибман, муассасангизга раис керак. Мен кўп ҳақ олмайман: ойига қирқ сўм берсангиз бас. Қамоқда ётишнинг соғлиққа зарари учун юз процент қўшимча ҳақ тўлайсиз.

— Начора, оламиз,— деди Остап,— туёқлар бўйича вакилга ариза беринг.

XVI боб

ЯРБУХ ФЮР ПСИХОАНАЛИТИК

«Геркулес»нинг молиявий-ҳисобот бўлимида иш куни одатдагидек ролла-роса тўққизда бошланди.

Кукушкиндан Ҳазойнаги шишасини артмоқчи бўлиб пиджагининг этагини кўтарган, айна пайт «Сикоморский ва Цесаревич»нинг банки идорасида ишлаш «Геркулес»даги сершовқин жойда ишлашдан минг марта хотиржамроқ деб ҳамкасабаларига хабар қилишга оғиз жуфтлаган, Тезоименицкий тагидаги айланма курсида деворга ўғиррилиб календар варағини йиртмоқчи бўлиб қўл узатган, кичик Лapidус селёдка қиймасига картошка аралаштириб нон устига сурилган бир бутербродни оғзига тиқ-

моққа чоғланган бир маҳалда эшик очилдию бўсағада бухгалтер Берлаганинг ўзгинаси пайдо бўлди.

Кутилмаган бу ҳолдан молиявий-ҳисобот бўлимидагилар саросимага тушиб қолишди. Тезоименицкий айланма курсисидан қулаб тушай деди, календарь варағи чамаси уч йил ичида йиртилмай қолди. Лapidус бутербродни оғзига тиқишни унутиб, қуруқ жағларини қимирлатганча кавшана бошлади. Дрейфус, Чеважевская ва Сухарков анқайиб қолишди. Корейко бошини бир кўтардию яна туширди. Чол Кукушкинд эса кўзойнагини артишни ҳам унутиб, уни чаққон бурнига илди. Ўттиз йиллик хизмат фаолиятида ҳеч қачон бундай ҳол рўй бермаганди. Берлага ҳеч нарса бўлмагандай ўз столига бориб ўтирди, кейин Лapidуснинг ҳиринглашига парво қилмай, дафтарларини очди.

— Соғлиқлар қалай?— деб сўради барибир Лapidус хиралик қилиб.— Товон нервими?

— Ҳаммаси ўтиб кетди,— деди Берлага бошини кўтармай.— Одамда бунақа нерв борлигига ҳатто ишонмайман ҳам.

Молиявий-ҳисобот бўлимидагилар тушликкача зўр қизиқиши истагида ёниб, курсиларида ва ёстиқ тўшалган стулларида игна устида ўтиргандек безовта ўтирдилар. Танаффусга қўнғироқ чалинганча, ҳисобот оламининг энг саралари Берлагани ўраб олишди. Бироқ қочоқ саволларга жавоб бермади. У энг содиқ одамларидан тўрттасини четга олиб чиқди-да, яқин ўртада бегона одам йўқлигига ишонч ҳосил қилганча, жиннихонадаги фаройиб саргузаштини ҳикоя қилиб берди. Қочоқ бухгалтер ўз ҳикоясини оғзига бодди кириб, шодди чиқиб, шундай баён қилдики, булар қиссанинг равон кетиши учун тушириб қолдирилди.

Бухгалтер Берлаганинг жиннихонада бошига қандай кунлар тушганини қаттиқ сир сақлаш шарти билан Борисохлебский, Дрейфус, Сахарков ва кичик Лapidусга сўзлаб берган ҳикояси.

Илгари хабар қилинганидек, бухгалтер Берлага тозалашга тушиб қолишдан қўрқиб жиннихонага қочган эди. У яна шу шифохонада таҳликали кунлар ўтиб кетгунча ётиб, ҳамма ишлар босди-босди бўлиб, кўзлари кул ранг саккиз ўртоғи қўшини ташкилотга кўчиб ўтганча, «Геркулес»га қайтишни мўлжаллаган эди.

Ҳамма ишни қайниси расво қилди. У руҳий хасталарнинг феъл-атвори ва одатлари ёзилган китоб топиб келдию узоқ тортишувлардан кейин улуғлик даъвоси танланди.

— Сен ҳеч нима қилмайсан,— деб қулоғига қуйди қайниси,— дуч келган одамнинг қулоғига: «Мен Наполеонман!» ёки «Эмиль Золяман!», ёхуд, истасанг, «Муҳаммадман!» дейсан холос.

Ҳиндистоннинг вице-қироли бўлиш мумкинми?— деб сўради Берлага соддалик билан.

— Бўлади, бўлаверади. Жиннига ҳамма нарса мумкин. Демак, Ҳиндистоннинг вице-қироли.

Қайниси гўё руҳий хасталар касалхонасининг камидан кичик ординаторидек комил ишонч билан гапирарди. Аслида у Давлат нашриётининг обуначилар учун чиқарадиган ҳашаматли китобларини тарқатиш бўйича оддий агенти бўлиб ишларди.

Сандиқда ётган оқ шоҳи астарли Вена шляпаси бир вақтлар тижорат оламида дурустгина мавқе эгаллаганидан далолат бериб турарди.

Қайниси тез ёрдам машинаси чақиргани телефонга югуриб кетди, Ҳиндистоннинг янги вице-қироли эса белбоғли узун кўйлагини ечди, оқ сурп ички кўйлагини тортқилаб йиртди ва ҳар эҳтимолга қарши бошига бир шиша олий нав сиёҳ қуйди. Кейин ерга мук тушиб ётди-да, санитарлар келгач, қичқира бошлади:

— Мен Ҳиндистоннинг вице-қиролиман! Қани менинг содиқ нойибларим, магаражларим, абрекларим¹, қўноқларим², филларим?

Улуғлик даъвосини қилаётган поччасининг бу алмойи алжойи гапларини эшитиб қайниси шубҳа билан бош чайқарди. Унинг назарида абреклар билан қўноқлар ҳинд қиролининг измида эмасди. Бироқ санитарлар ҳўл рўмолча билан бухгалтернинг олий нав сиёҳга бўялган юзини артишди-да, баҳамжиҳатлик билан уни кўтариб тез ёрдам машинасига ўтқазиди.

Лакланган эшиклар қарсиллаб ёпилди, ваҳимали медицина гудоги янгради, сўнг автомобиль ғизиллаганча вице-қирол Берлагани унинг янги қароргоҳига олиб кетди.

¹ Кавказда йўлтўсар.

² Кавказ халқи.

Бемор йўлда ҳақиқий жиннилар билан дастлабки учрашувини тинмай қўрқув билан ўйлаб, қўлларини тўлғай-тўлғай алланарсалар деб валдираб борди. Жиннилар мени хафа қилишади, ҳатто ўлдиришлари ҳам мумкин, деб жуда қўрқарди у.

Касалхона Берлага тасаввур қилганидан тамомила бошқача экан. Узун, ёп-ёруғ оромгоҳда одамлар диванларда ўтиришар, каравотларда ётишар, кўжиш халатларда сайр қилиб юришар эди. Бухгалтер жиннилар бир-бирлари билан қарийб гаплашмасликларини пайқади. Гаплашишга уларнинг вақтлари йўқ. Улар ўйлашади. Ҳамма вақт ўйлашади. Мияларида фикрлар ачиб ётибди, ниманидир, энг муҳимини эслашлари керак, уларнинг бахти шунга боғлиқ. Фикрлари тариқдек сочилиб кетади, энг муҳими, милт этадию дарров сўнади. Яна қайтадан ҳаммасини ўйлаш керак, ахир нима юз берганини, нега энди ишлари бунчалик шикастга қараб кетганини, илгари эса туппа-тузук бўлганини тушуниш даркор.

Берлаганинг ёнидан бир неча бор соч-соқоли патак, бахтсиз телба ўтди. У нягини бармоқлари билан тутамлаганча бир чизикдан — дераза олдида эшиккача, эшикдан дераза ёнигача, яна эшик олдига, кейин яна дераза олдига муттасил бориб келарди. Унинг шўрлик бошида фикрлар шунчалик гужғон ўйнардик, иккинчи қўлини пешанасига босиб, тезроқ юра бошлади.

Берлага санитарга ўгирилиб қараб қичқирди:

— Мен Ҳиндистоннинг вице-қиролиман!

Телба бухгалтерга ҳатто қиё боқмади ҳам. Дардчил пешонасини тириштириб Берлаганинг қаттиқ қичқирганидан тўзғоқдек тўзиб кетган фикрларини яна бир жойга йиғмоққа киришди. Аммо вице-қирол олдига пакана бир тентак келди ва ишонч билан уни белидан қучиб, қуш тилида бир неча оғиз сўз айтди.

— Нима?— деб ялтоқланиб сўради Берлага ўтакаси ёрилиб.

Янги таниши бурро сўзлади:

— Эне, бэнэ, раба, квинтер, финтер, жаба.

Берлага, «вой», деб телбадай узоқлашди. Сўнг тақир боши лимон рангли одамга яқинлашди. У шартта девор томонга ўгирилди-да, бухгалтерга ҳадик-хавотир билан тикилди.

— Қани менинг магаражларим?— деб сўради Берлага жиннилик номини оқлаш учун.

Бироқ шу пайт оромгоҳнинг тўридаги каравотда ўтирган сап-сарик чиллакдек оёқ бемор ўрнидан турдида, аламли қичқирди:

— Эркинликка! Эркинликка! Даштларга!

Берлага даштларга интилаётган чолнинг география ўқитувчиси эканлигини кейин билди, бир вақтлар ёш Берлага вулқонлар, бурун ва бўйинларни мана шу ўқитувчининг дарслиги орқали билиб олган эди. Географ ҳеч кутилмаганда жинни бўлиб қолади: бир куни у харитадан иккала ярим шарга нигоҳини ташлаб, унда Беринг бўғозини кўрмади. Кекса ўқитувчи кун бўйи харитани пайпаслади. Ҳаммаси: Нью-Фаундленд, Суэцк канали, Мадагаскар, Сандвичев ороллари, унинг бош шаҳари Гонолулу, ҳатто Попокатепетль вулқонигача жойида эди, фақат Беринг бўғози кўринмасди, чол шундоққина хаританинг олдида ақлдан озди¹. У хушфеъл жинни эди. Ҳеч кимга озор бермасди, бироқ Берлага қаттиқ кўрқди.

Географнинг қичқириғи қалбини пора-пора қилди.

— Эркинликка! Даштларга!

Эркинлик нималигини у дунёда ҳаммадан кўра яхши биларди. У географ эди, шу боис шунақанги беҳад кенгликларни билардики, диққинафас иш билан банд сдамлар буни ҳатто хаёлларига ҳам келтиролмасдилар. У эркинликка интилар, қаро терга тушган мустангга чангалзорларда жавлон ургиси келар эди.

Палатага мовий кўзлари маъюс боқадиган доктор жувон кирди ва тўғри Берлага томон юрди.

— Хўш, ўзингизни қандай сезяпсиз, азизим?— деди аёл илиқ кўлини бухгалтернинг томирига теккизиб.— Аҳволингиз яхши, а, шундайми?

— Мен Ҳиндистоннинг вице-қиролиман!— деб қичқирди у қизишиб.— Суюкли филимни беринг менга!

— Алаҳсираш бу,— деди мулойимгина доктор жувон,— сиз шифохонадасиз, биз сизни даволаймиз.

¹ Авторлар қўлидаги маълумотларга қараганда, шўрлик кекса географни ақлдан оздирган харитада чиндан ҳам Беринг бўғози йўқ. Бўғоз «Китоб ва кутб» нашриётининг овсарлиги туфайли тушириб қолдирилган эди. Айбдорлар қонуний равишда жазоланди. Нашриёт бошлиғи вазифасидан бўшатилди ва пост ишга ўтказилди, қолганлар хайфсан, огоҳлантиришлар билан қутулиб қолди.

— О-о-о! Филгинам!— деб чинқирди Берлага сурбетлик билан.

— Сиз ахир тушунинг,— деди доктор жувон яна ҳам мулойимлик билан,— сиз вице-қирол эмассиз, алаҳсираш бу, тушунапсизми, алаҳсираш!

— Йўқ, алаҳсираш эмас,— деб эътироз билдирди Берлага, аввало ўжарлик қилиши кераклигини эслаб.

— Йўқ, алаҳсираш!

— Йўқ, алаҳсираш эмас!

— Алаҳсираш!

— Алаҳсирашмас!

Бухгалтер, темирни иссиғида бос, деган нақла амал қилиб, меҳрибон доктор жувонни итариб юборди ва чўзиб фарёд чеқди. Бу кирдикори билан у барча беморларни, айниқса, пакана тентакни безовта қилди. У ерга ўтириб олди-да, сўлакайини оқизиб, ирғишлади:

— Эн, ден, труакатр, мадмазель Журоватр.

Берлага орқасидаги доктор жувон санитарга:

— Зарурат туғилса, уни анави уч беморнинг ёнига қўйинг, йўқса, бутун палатанинг юрагини ёради,— деганини эшитиб кўнгли жойига тушди.

Сабр-тоқатли икки нафар санитар миждов вице-қиролни бадахлоқ касаллар палатасига олиб боришди. Бу ерда уч киши жимгина ётарди.

Бухгалтер мана шу ердагина ҳақиқий жиннилар қанақа бўлишини кўрди. Одамлар келганини кўриб улар жонсарак бўлиб қолишди. Семиз эркак каравотдан сирганиб тушди, апил-тапил тўрт оёқлаб турди ва дўнг кетини баланд кўтариб, касалхона туфлисидаги орқа оёқлари билан паркетни титганча, пайдар-пай акиллади. Бошқаси эса адёлга ўралиб олди-да, қичқирди: «Сен ҳам, Брут, большевикларга сотилдинг!» Бу одам турган гапки, ўзининг Кай Юлий Цезарь деб фараз қиларди. Баъзан унинг айниган миясида қандайдир рахна пайдо бўларди-ю, у адашиб кетарди ва: «Мен Генрих Юлий Цеммерман бўламан!»— деб қичқирарди.

— Қочинглар! Мен яланғочман!— деб қичқирарди учинчиси.— Қарамаңглар менга! Уяламан! Мен яланғоч хотинман!

Бироқ у кийимда, ўзи мўйловли эркак эди.

Санитарлар кетишди. Ҳиндистоннинг вице-қиролли

азбаройи қўрқиб кетганидан суюкли филини, магаражларини, собиқ нойибларини, шунингдек, сирли абрекларию қўпоқларини қайтаришларини талаб қилишни хаёлидан чиқариб ташлади.

«Булар кўз очиб-юмгунча бўғиб ўлдиришади»,— деб ўйлади у аъзойи бадани музлаб.

Тинчгина палатада гавго кўтарганига қаттиқ пушаймон бўлди. Хушфеъл география ўқитувчисининг оёқларида ўтириб, пакана тентакнинг беозор: «Эне, бэнэ, раба, квинтер, финтер, жаба», деб чугуллашини тинглаб ўтириш қандай яхши эди. Бироқ ҳеч қандай даҳшатли ҳодиса юз бермади. Ит-одам яна бир неча марта акиллади-да, фингшиганча каравотига чиқиб ётди. Юлий устидан адёлни олиб ташлади-да, тиришиб ҳомуза тортди ва керишди. Мўйловли хотин эса трубка чекди, шунда «Наш кепстен» тамакисининг хушбўй ҳиди Берлаганинг алғов-далғов қалбига ором бағишлади.

У дадиллашиб:

— Мен Ҳиндистоннинг вице-қиролиман!— деди.

— Учир овозингни, олчоқ!— ўшқирди бунга жавобан Кай Юлий ғаши келиб. Сўнг римликларга хос тўғрисўзлик билан илова қилди:— Ўлдираман! Жонингни суғуриб оламан.

Императорлар ва жангчилар орасида энг жасур деб танилган бу зотнинг танбеҳи қочоқ бухгалтерни ҳушёр қилди. У адёл тагига кириб яширинди-да, хавфхатарга тўла ҳаёти ҳақида ғуссали ўй суриб мудрай бошлади.

Эрталаб уйқу аралаш Берлага ғалати сўзларни эшитди:

— Бошимизга бало қилиб жиннини опкелиб қўйишди. Учаламиз маза қилиб тургандик, тўсатдан бу дардисарни... кўз-қулоқ бўлиб туриш керак энди! Худо кўрсатмасин, бу лаънати вице-қирол ҳаммамизни гажиб ташламаса гўрга эди.

Берлага бу гапларни овозидан Кай Юлий Цезарь айтганини аниқлади. Хийла вақтдан кейин у кўзини очиб, ит-одамнинг зўр қизиқиш билан тикилиб турганини кўрди.

«Тамом,— деб ўйлади вице-қирол,— ҳозир тишлайди!»

Бироқ ит-одам баногоҳ чапак чалиб юбордию одам овози билан сўради:

— Қани айтинг-чи, сиз Фома Берлаганинг ўгли эмасмиёсиз?

— Уғлиман,— деди бухгалтер, бироқ хатога йўл қўйганини тушуниб қолдию бўқирди:— Бахтсиз вице-қиролга унинг содиқ филини қайтаринг!

— Менга тузуқроқ қаранг,— деди ит-одам.— Наҳотки мени танимаётган бўлсангиз?

— Михаил Александрович!— деб бақирди бухгалтер кўзи мошдек очилиб.— Учрашувни қаранг-а!

Шундан сўнг вице-қирол ит-одам билан сидқидилдан ўпишди. Улар шашт билан пешоналарини бильярд соққасидек қарсиллатиб уриштиришди. Михаил Александровичнинг кўзида ёш гилтилларди.

— Демак, сиз жинни эмас экансиз-да?— деб сўради Берлага.— Нега жиннилик қиляпсиз?

— Ўзингиз-чи, ўзингиз нега жиннилик қилдингиз? Қаранг-а! Кўнгиллари филларни истабди! Мен сизга айтсам, дўстим Берлага, вице-қирол яхши жинни учуа арзимас жўн нарса, ҳа, жўн, жўн, жўн.

— Қайним менга, бўлади, деган эди,— деди Берлага маъюс тортиб.

— Мана, масалан, мени олайлик,— гапга аралашди Михаил Александрович,— позик иш бу. Ит-одам, савдойилик, руҳий тушкунлик, дилхиралик асорати оқибатида васвасага тушиш, шуни алоҳида ёдингизда тутингки, Берлага, эсипастлик дардидир бу. Сизнингча, мен буларга осонликча эришдимми? Мен махсус китобларни ўқидим. Сиз профессор Блейлернинг «Аутистик тафаккур» китобини ўқиганмисиз?

— Йў-ўқ,— деди Берлага худди кўкрагидаги ординни юлиб олиб, деншикликка туширилган вице-қиролнинг овозидек шикаста овозда.

— Ё тавба!— деб қичқирди Михаил Александрович.— У Блейлернинг китобини ўқимабди-я! Қўрқманг, бу ёққа келинг. Сиз қандай вице-қирол бўлсангиз, у ҳам шундай—Цезарь.

Бадахлоқ касалларнинг чоққина палатасида истиқомат қилувчи қолган икки киши ҳам яқин келишди.

— Сиз Блейлерни ўқимадингизми?— деб сўради Кай Юлий ажабланиб.— Унда, қайси материалларни ўқиб тайёрландингиз?

— Балки у немис журнали «Ярбух фюр психоана-

литик унд психопатологик»ни олар,— деб гумон қилди мўйловли заифа.

Берлага шумшайиб, мулзам бўлиб турарди. Билимдонлар эса психоанализ назарияси ва тажрибаси бобидан пурмаъно ифодаларни қалаштирмоқда эди. Улар, Берлаганинг иши пачава, бугун-эрта командировкадан қайтадиган бош врач Титанушкин уни бир зумда хашагини очиб ташлайди, деган қарорга келишди. Титанушкиннинг келиши уларнинг ўзларини ҳам ваҳимага солаётгани боисидан гапни кўпайтириб ўтирмадилар.

— Балки даъвойимни ўзгартирсам бўлар?— деб сўради Берлага чўчиб.— Хўш, Эмиль Золя ёки Муҳаммад бўлсам-чи?

— Кеч,— деди Қай Юлий.— Қасаллик тарихига сизни вице-қирол деб ёзиб қўйишган, жиннилар касаллигини пайпоқ алмаштиргандек алмаштиравермайдилар, энди сиз бир умр аҳмоқ қирол қиёфасида қолаверасиз. Биз бу ерда бир ҳафтадан бери ётибмиз, тартиб-қондаларни биламиз.

Орадан бир соат ўтгач, Берлага ҳамхона шерикларининг ҳақиқий касаллик тарихини батафсил билиб олди.

Михаил Александрович жиннихонага анчайин тирикчилик гами юзасидан тушган экан. У йирик нэпман бўлиб, тасодифан қирқ уч минг сўм даромад солигини тўламаган экан. Бу қилмиши учун у мажбурий равишда шимолга жўнатилар экан, бироқ ишлар Михаил Александровичнинг Черноморскда бўлишини қаттиқ тақозо қилар экан. Узини хотинга чиқариб қўйган Дуванов майда зараркунанда экан. У қамоқдан қўрқиб бу ерга келгану жон сақлаб турган экан. Аммо Қай Юлий Цезарь бутунлай бошқача одам эди, паспортида собиқ адвокат И. Н. Старохамский эканлиги ёзилган эди.

Қай Юлий Старохамский жиннихонага юксак ғоявий мулоҳазаларга кўра келган эди.

— Совет Россиясида,— деди у адёлга ўралиб,— ақли ҳуши жойида бўлган киши учун ягона жой — бу жиннихонадир. Қолган ҳаммаси дўзахдек гап. Большевиклар билан яшай олмайман. Яخشиси, шу ерда, оддий жиннилар билан ёнма-ён яшайман. Ҳар ҳолда булар социализм қурншмайди. Қолаверса, бу ерда боқишади.

Анави тўс-тўполон жойларда эса ишлаш керак. Лекин мен уларнинг социализми учун ишламайман. Бу ерда ниҳоят шахс эркинлиги бор...

Кай Юлий Старохамский ўтиб кетаётган санитарни кўриб, чинқирди:

— Яшасин Таъсис мажлиси! Ҳамма анжуманга! Сен ҳам, Брут, масъул ходимларга сотилдинг! — Кейин Берлагага юзланиб, илова қилди: — Кўрдингизми? Оғзимга келганини қайтармай қичқиравераман. Қани, кўчада қичқириб кўринг-чи!

Тўртта бадахлоқ касал бутун тун бўйи ва кечаси алламаҳалгача йигирмата ва қирқтакам «олтмиш олти» ўйини ўйнарди. Бу карта ўйини одамдан босиқлик, фаҳм-фаросат, руҳий поклик ва фикрий тиниқликни талаб қиларди.

Эрталаб профессор Титанушкин командировкадан қайтиб келди. У тўртта касални дарров кўрдию уларни касалхонадан чиқариб юборишга буйруқ берди. На Блейлер, на савдойилик-руҳий тушқунлик, дилхиралик оғир асорат қолдирган эсипастлик, на «Ярбух фюр психоаналитик унд патологик» уларнинг жопига ора кирди. Профессор Титанушкин мугамбирларни ёмон кўрарди.

Шундан сўнг улар ўткинчиларни тирсаклари билан турта-турта кўчадан югуриб кетишди. Олдинда Кай Юлий борарди. Унинг орқасидан эркак-хотин билан ит-одам эргашиб келарди. Энг кейинда қайнисини сўка-сўка, энди нима бўлишини даҳшат ичида ўйлаганча, обрўси кетган вице-қирол судралиб келарди.

Бухгалтер бу ибратли ҳикоясини тугатгач, аввал Борисохлебскийга, кейин кичик Лapidусга маънос қаради, назарида кичик Лapidус нимқоронғи коридорда ҳамдардлик билан бош чайқаётгандек бўлди.

— Ўз фантазиянгиз билан, кўрдингизми, қандай кунга қолдингиз! — деди кичик Лapidус тошбағирлик билан. — Сиз бир тозалашдан қутулиб қолмоқчи бўлдингиз, лекин бошқасига дуч келдингиз. Ҳамонки сизни жиннихонадан қувиб чиқаришган экан, ҳойнаҳой «Геркулес»дан ҳам қувишади.

Борисохлебский, Дрейфус, Сахарковлар индашмади. Чурқ этмай, аста-секин қоронғилик қўйнига сингиб кета бошлашди.

— Дўстлар! — деб аста қичқирди бухгалтер. — Қаёққа кетяпсизлар?

Бироқ дўстлар тирақайлаб қочиб қолишди, уларнинг нимдош шимлари зинапояда липиллаб бир кўриндю ғойиб бўлди.

— Яхшимас Берлага, — деди кичик Лapidус, — советларга қарши ифлос найрангларингизга бекор меши аралаштиряпсиз. Яхши қолинг!

Шу билан Ҳиндистоннинг вице-қироли шўппайиб ёлғиз қолди.

Эҳ, нималар қилиб қўйдинг, бухгалтер Берлага? Кўзинг қаерда эди, бухгалтер Берлага? Кексайган чоғида ўғли вице-қироллик даъвосини қилганини эшитса, отанг Фома нима деган бўларди? Мана, кўпгина қўшма ва ҳаром маблағли акционерлар жамиятларининг раиси жаноб Фунт билан ғалати алоқанг сени қаерга олиб борди. Арзанда ўғлининг кирдикорлари учун кекса Фома нималар дейиши мумкичилигини ўйлашнинг ўзиёқ даҳшат. Лекин Фома аллақачон дунёдан ўтган, иккинчи христианлар қабристониди тош бутда олтига қанотини кериб турган фаришта тагидаги гўрда ётибди. Фақат бу ерга сирень ўғирлагани келган болаларгина баъзан қабр тошидаги мана бу сўзларга лоқайд назар ташлайди: «Ҳаёт йўлинг тугади. Ухла, ҳамма севган шўрлик Ф. Берлага». Балки чол ҳеч нарса демасди. Албатта таъна қилмасди, чунки ўзи ҳам жуда ҳалол умр кечирмаган. Фақат эҳтиёт бўлишни, қалтис ишларда қайнисига ишонмасликни маслаҳат берган бўларди. Ҳа, ким билсин, нима балолар қилиб қўйдинг, бухгалтер Берлага?!

Ҳиндистондаги Георг Бешинчининг собиқ қойилмақомини зинадан эшитилган қичқирдиқ оғир ўйлардан халос қилди.

— Берлага! Қани у? Уни бир одам сўраяпти. Мана ўзи! Утинг, гражданин!

Коридорда туёқлар бўйича вакил кўринди. Балаганов қўлларини гвардиячасига силтаб, Берлаганинг олдига келди ва унга повестка топширди: «Ур. Берлагага. Ушбунэ олэшэ бэланоқ баъзэ нарсаларнэ анэқлаб олэш учун дарҳол етэб келэшэ таклэф қэлэнадэ».

Қоғозга шохлар ва туёқлар тайёрлаш Арбатов идорасининг Черноморск бўлимининг штампн босилиб, думалоқ печати билан муҳрланган эди. Бордию Берла-

ганинг хаёлига ўқиш фикри келган тақдирда ҳам печатдан сўзларни илғаш маҳол эди. Бироқ бошига устма-уст тушаётган фалокатдан шу қадар эсанкираб қолган эдики, тили зўрға калимага келди:

— Уйга телефон қилсам майлими?

— Нима кераги бор телефон қилишни? — деди қошқовоғини уйиб туёқлар мудир.

Орадан икки соат ўтгач, «Капиталий» киноси олдида биринчи сеансни кутиб бекорчиликдан нима қилишини билмай у ёқ-бу ёққа аланглаб турган одамлар шохлар тайёрловчи идора эшигидан бир одам чиққанини, юрагини чангаллаб аста-секин узоқлашганини кўрди. Бу бухгалтер Берлага эди. Аввалига у оёғини судраб босди, кейин қадамини тезлатди, муюлишга бурилгач эса, билинтирмай чўқинди-да, орқа-ўнгига қарамай чопиб кетди. Салдан кейин у молиявий-ҳисобот залидаги ўз столи ортида «асосий дафтар»га жавдираганча тикилиб ўтирар, рақамлар кўз ўнгиде иргишлаб, умбалоқ ошарди.

Буюк мударбир «Корейко иши» деган сўз ёзилган папкани тап этиб ёпди-да, «Правление раиси» деган янги лавҳа тагида ўтирган Фунтга мурожаат қилди:

— Ёшлигимда бир тийинга зор бўлиб Херсон ярмаркасида — табиатнинг изоҳлаб бўлмас мўъжизаси — семиз, кўкракдорроқ рақибни соқолли хотин қиёфасида кўрсатиб тирикчилик ўтказиб юрган пайтимда ҳам менави нокас Берлагадек пасткашлик қилган эмасман.

— Аянчли, пасткаш одам, — деб тасдиқлади Паниковский столларга чой ташир экан. У дунёда ўзидан ҳам пастарин, майдакаш одам борлигидан хурсанд эди.

— Берлага — даҳо эмас, — деб маълум қилди сохта раис одатича салмоқлашиб. — Макдональд — даҳо. Унинг санаотда синфий тинчлик тўғрисидаги фикри...

— Бас, етар, — деди Бендер. — Сизнинг Макдональд ва бошқа буржуазия арбоблари тўғрисидаги мулоҳазаларингизни аниқлаш учун биз махсус мажлис чақиримиз. Берлага ҳақиқатан ҳам даҳо эмас, бироқ у ўз-ўзидан емирилган акционерлар жамиятларининг ҳаёти ва фаолияти ҳақида баъзи нарсаларни хабар қилди.

Бирдан буюк мударбир хурсанд бўлиб кетди. Ҳамма иш кўнгилдагидек кетяпти. Қўланса шохларни энди ҳеч ким олиб келмасди. Гарчи навбатдаги почта идора-

га бир даста расмий хатлар, кўрсатмалар ва талабно-малар олиб келишига, идорада ишлайдиган аёл учун Паниковский икки марта меҳнат биржасига югуриб борганига қарамай, Черноморск бўлимининг ишини қониқарли деса бўларди.

— Айтмоқчи! — деб қичқирди Остап тўсатдан. — Козлевич қани? «Антилопа» қаерда? Автомобилсиз ташкилот ҳам ташкилот бўлганими? Мен мажлисга боришим керак. Ҳамма мени таклиф қилади, менсиз кун кўришолмайди. Қани Козлевич?

Паниковский нигоҳини олиб қочиб, хўрсиниб деди:

— Козлевичнинг аҳволи чатоқ.

— Нима учун чатоқ? Мастми нима бало?

— Ундан ҳам баттар, — деди Паниковский, — сизга айтгани юрагимиз дов бермовди. Уни ксендзлар сеҳр-лаб домларига илтиришди.

Шундан сўнг курьер туёқлар бўйича вакилга қаради, икковлари ғамгин бош чайқашди.

XVII боб

АДАШГАН УҒИЛ УИГА ҚАЙТАДИ

Буюк мударбир ксендзларни ёмон кўрарди. Шунингдек, раввинлар, далай-ламалар¹, поплар, муаззинлар, шаманларни ва бошқаларни ҳам кўргани кўзи, отгани ўқи йўқ эди.

— Ўзим ҳам алдоқчи ва товламачиман, — дерди у, — масалан, мен ҳозир бир қайсар гражданиндан анча-мунча пул ундириш пайдаман. Лекин қалтис бу ишимни қўшиқ айтиб, орган садолари остида, бемаъни лотин ёки черков-славян тилида сеҳру жоду қилиш билан амалга оширмайман. Умуман, мен бухўр тутатмай, диний қўнғироқчаларни жиринглатмай ишлашни маъқул кўраман.

Балаганов билан Паниковский бир-бирига гап бермай «Антилопа» эгасининг бошига тушган аччиқ қисматни ҳикоя қилганларида Остапнинг мардонавор қалби ғазаб ва аламга тўлди.

Ксендзлар Адам Козлевични карвонсаройда, қўш отли немис фургонлари ва молдаван мевалари қўйилган

¹ Будда динида ламанизм мазҳабининг бош руҳонийси.

супачалар орасида, «Антилопа» турган шилта гўнг устида тумшуғидан илинтиришди. Католик қўноқлар билан одоб-ахлоқ юзасидан суҳбат ўтказмоқчи бўлиб карвонсаройга қадамранжида қилган ксендз Кушаковский «Антилопа»ни кўриб қолди. Руҳоний машина атрофини айланиб томоша қилди, бармогини гилдирагига теккизди. Козлевичнинг рим-католик черковига мансуб эканлигини, лекин йигирма йилдан бери ибодат қилмаслигини билиб олди. «Бу ишингиз чакки, пан Козлевич», дедию иккала қўли билан қора юбкасини кўтарганча, кўпириб ётган пиво ҳалқоблари устидан сакрай-сакрай ўтиб даф бўлди.

Эртаси кун каллайи саҳарлаб фургончилар жонсарақ майда олибсотарларини ҳар фуртонга ўн бештадан ўтқазиб, уларни Кошара маҳалласидаги бозорга олиб кетишаётганда ксендз Кушаковский яна қадамранжида қилди. Бу сафар уни яна битта ксендз — Алоизий Морошек кузатиб келди. Кушаковский Адам Казимирович билан саломлашиб, ҳол-аҳвол сўраётганида ксендз Морошек диққат билан автомобилни кўздан кечирди ва гилдирагини ушлабгина қолмай, грушани эзиб матчиш куйини чалди ҳам. Шундан кейин ксендзлар кўз уриштириб олишди-да, Козлевичга икки томондан яқинлашиб уни сеҳрлай бошлашди. Кун бўйи сеҳрлашди. Кушаковский овозини ўчириши билан Морошек бошларди. У терга пишган башарасини артиш учун чакагини ўчиришга улгурмасидан Кушаковский аврашга тушарди. Баъзан Кушаковский сариқ шаҳодат бармогини самога кўтарар, Морошек эса бу вақтда тасбеҳ ўгириб турар эди. Кейин тасбеҳни Кушаковский ўгирар, Морошек эса самони кўрсатар эди. Ксендзлар ўқтин-ўқтин лотинча хиргойи қилишарди, биринчи кун кечга бориб Адам Казимирович уларга жўр бўла бошладди. Руҳонийлар сеҳрлаш давомида машинага илҳақ назар ташлаб қўярдилар.

Орадан бир неча кун ўтгач, Паниковский «Антилопа» эгасининг феъли ўзгарганини сезди. Адам Казимирович арши аъло ҳақида қандайдир илоҳий сўзларни тилга оларди. Бун и Балаганов ҳам тасдиқлади. Кейин Козлевич узоқ вақт гойиб бўладиган одат чиқарди, охири машинасини олиб карвонсаройдан жўнаб кетди.

— Нега менга айтмадинглар бун и?— деб хуноб бўлди буюк мудаббир.

Улар айтмоқчи бўлишган, ammo командорнинг газабига йўлиқишдан қўрқишган эди. Улар, Козлевич ақлушини бошига йиғиб оладую қайтиб келади, деб ўйлашганди. Энди қайтишига ишонч қолмади. Ксендз уни узил-кесил ром этиб олди. Купи кеча Козлевични курьер билан туёқлар бўйича вакил тасодифан кўриб қолишди. У ибодатхонанинг дарвозаси олдида машинада ўтирарди. Улар унинг олдига етиб боришга улгуришолмади. Дарвозадан ксендз Алоизий Морошек каштали кийимдаги бола билан чиқиб қолди.

— Биласизми, Бендер,— деди Шура,— бу маразлар бизнинг «Антилопа»мизга чиқиб ўтиришди. Шўрлик Козлевич шляпасини олди, бола кўнғироқчани чалди, шу билан жўнаб кетишди. Узимизнинг Козлевичга қараб туриб юрак-бағрим эзилиб кетди. «Антилопа»дан бутунлай айрилиб қолдик.

Буюк мударбир лом-мим демай козиреги лакланган капитанлик фуражкасини кийди.

— Фунт,— деди у,— сиз идорада қоласиз! Зинҳор-базинҳор шохлару туёқлар қабул қилинамасин. Почта келса саватга ағдаринг. Кейин хизматчи аёл тартибга солади. Тушунарлими?

Орадан роппа-роса беш минут ўтиб, сохта ранс жавоб учун огиз жуфтлаганда машиналаридан ажралиб қолган антилопачилар анча узоқлашиб кетган эдилар. Энг олдинда қадамини катта-катта ташлаганча шитоб билан командор борарди. У ора-сира бошини буриб, орқасида келаётганларга ўшқирарди: «Беозоргина Козлевични қўлдан чиқариб ўтирибсанлар-а, мижғовлар! Ҳаммангни думингни тугаман! Хўп дардисар оққора руҳонийларга учраганман-да!» Бортмеханик бу таъналарнинг унга дахли йўқдек, парво қилмай индамасдан борарди. Гарчи юраги пўкиллаб турса ҳам Паниковский Козлевични йўлдан урганларга ўзини қайраб, ўч олишга ўзини шайлаб, маймундек сакраб олға интиларди. У қора ксендзлардан ҳайнқар, уларни, анча-мунча сирли қудратга эга, деб билар эди.

Шохлар ва туёқлар тайёрловчи бўлим худди шу тартибда ибодатхона бўсағасига етиб келди. Спираль ва крестлардан тўқилган темир панжара олдида бўмбўш «Антилопа» турарди. Ибодатхона жуда баҳайбат, худди қилтаноқдек осмон бағрига санчилиб тургандай эди. Унга қараган одамни ваҳм босарди. Силлиқ қизил

ғишт, тунука байроқлар, сұлақмондай ғишт тирговичлар, ёмғирдан тахмонларда яширингандек туюлган чиройли тош санамлар. Готик солдатлардек ғоз қотган барча бу ажойботлар антилопачиларнинг устига ёпирилаётгандек бўлди. Улар ўзларини митти одамлардек сезишди. Остап машинага чиқди-да, бурни билан ҳавони искаб кўриб, жирканганча деди:

— Уффо! Қўланса! «Антилопа»мизга шамлар, ибодатхона ионаси йиғиладиган қутича, ксендз этикларининг ҳиди ўтириб қолибди. Албатта маросимларга извошда боргандан кўра автомобилда бориш кўнгилли. Боз устига, текин! Йўқ, йўқ, мўътабар ҳазратлар, бизнинг маросим муҳимроқ.

Шундан сўнг Бендер черков ҳовлисига кирди ва бўр билан асфальтга чизиб, хона-хона ўйнаётган болалар орасидан ўтди-да, гранит зинапоядан ибодатхона дарвозаси томон кўтарилди. Темир қоқилган зилдек эшиклардаги катакларда ўтирган азиз-авлиёларнинг барельефлари бир-бирларига ҳавойи бўсалар йўллашар, ёки қўллари билан ҳар томонни кўрсатишар, ёинки қалин китобларни ўқиб кўнгил очишар эди. Инсофли ўймакор уста бу китобларда ҳатто майда лотин ҳарфларини ҳам тасвир этган эди. Буюк мудаббир эшикни тортганди, бироқ эшик очилмади. Ичкаридан фисгармониянинг майин оҳанги эшитиларди.

— Жоду қилишяпти!— деб қичқирди Остап зинапоядан тушиб.— Нақ жоду қилишнинг ўзгинаси бўляпти! Мандолинанинг ёқимли куйи жўрлигида.

— Балки қайтиб кетармиз?— деди Паниковский қўлида шляпасини айлантириб.— Ҳар қалай ибодатхона. Ноқулай.

Бироқ Остап унинг гапига эътибор бермай «Антилопа»нинг олдига борди-да, бетоқатлик билан грушани ғижимлай бошлади. У то қалин эшик орқасида калитларнинг шиқирлаши эшитилмагунча матчишни чалаверди. Эшикнинг икки тавақаси очилдию хушнуд азиз-авлиёлар тасвирланган дуб катаклар секин-аста ичкарига сурилди. Баланд чароғон эшик олдига қоронғилик қаъридан Адам Қазимирович чиқиб келди. Унинг ранги бўздек, шоп мўйловлари шалвираб, бурун катаклари тагидан полон осилиб турарди. Қўлида оятлар рисоласи. Уни икки томондан ксендзлар суяб туришарди. Чап биқинида ксендз Кушаковский, ўнг биқинида ксендз Алоп-

зий Морошек. Ксендэларнинг кўзларига мой суртилган эди.

— Алло, Козлевич!— деб қичқирди пастдан Остап.— Ҳали безор бўлганингизча йўқми?

— Омонмилар, Адам Казимирович,— деди чапаниларча Паниковский командорнинг орқасига яширишиб.

Балаганов саломлашиб қўлини кўтарди-да, гўё: «Қўйинг бу майнабозчиликни!» дегандай афтини буриштирди.

«Антилопа»нинг эгаси олдинга бир қадам ташлади, бироқ унинг қалби икки томондан сиқувга олган Кушаковский билан Морошекнинг ўқрайиб тикилишидан орқага талпинди. Козлевич дўстларига илтижоли боқди-да, ерга қаради.

Шундан сўнг шофёрнинг азиз жони учун улкан олишув бошланди.

— Ҳей, херувиму серафимлар!— деди Остап гапимларини мубоҳасага даъват этиб.— Худо йўқ!

Алонзий Морошек гавдаси билан Козлевични тўсиб эътироз билдирди:

— Бор.

— Безорилик бу,— деб гўлдиради Кушаковский.

— Йўқ, худо йўқ,— деб такрорлади буюк мудаббир.— Ҳеч қачон бўлмаган. Медицина аниқлаган буни.

— Бу суҳбатни ножоиз ҳисоблайман,— деди зардаси қайнаб Кушаковский.

— Машинани тортиб олиш жонзми бўлмаса?— деб қичқирди жиззакни Балаганов.— Адам! Улар «Антилопа»ни тортиб олишмоқчи.

Бу гапни эшитиб шофёр бошини кўтарди-да, ксендэларга савол назари билан қаради. Ксендэлар типирчилаб қолишди, узун шоҳи кўйлаklarини шитирлатиб Козлевични ичкари судрадилар. Бироқ у тихирлик қилди.

— Хўш, худо масаласи нима бўлди?— деди буюк мудаббир хиралик қилиб. Ксендэлар чор-ночор баҳслашишга мажбур булишди. Болалар бир оёқда ҳақкалашни бас қилиб, яқин келишди.

— Худо йўқлигини қандай исботлайсиз?— деб гап бошлади Алонзий Морошек самимий оҳангда.— Ахир барча тирик жонни худо яратган-ку!..

— Биладан, биладан,— деди Остап.— Мени ўзим ҳам эски католикман, лотиндан хабардорман. Пуэр, сопер, веспер, генер, либер, мизер, аспер, тенер.

Остап Илиаданинг хусусий гимназиясининг учинчи синфида ёдлаб олган ва шу асногача калласида бекор ётган лотинчага алоқаси йўқ бу пойинтар-сойинтар сўзлар Қозлевичга сирли таъсир қилди. Унинг жони танига қўшилдию бу бирикиш оқибатида шофёр қўрқа-писа олдинга юрди.

— Бўтам,— деди Кушаковский Остапга нафрат билан қараб,— сиз адасиянсиз, бўтам. Худонинг мўъжизаси шундан шаҳодат берадики...

— Ксендз! Вайсақиликни бас қилинг!— деди буюк мудаббир гапни чўрт кесиб.— Ўзим ҳам мўъжизалар яратганман. Бундан тўрт йил олдин бир шаҳарчада бир неча кун Исо алайҳиссалом қиёфасида яшаганман. Ишим ёмон кетмаган. Мен ҳатто художўйларни нон билан боққанман. Боқишга-ку боққанман-а, лекин шундай ур-йиқит бўлардики!

Баҳс ана шундай ғалати тарзда давом этди. Остапнинг саёз, аммо шўх далиллари Қозлевичга ҳаётбахш таъсир қилди. Шофёрнинг юзига қон югурди, мўйлови ҳам секин-аста диккая бошлади.

— Бопла азамат, бопла!— деган рағбатлантирувчи хитоблар эшитилди спираль ва крестлардан тўқилган панжара ортида тўпланган эрмакталаб кишилар орасидан.— Сен уларга Рим папаси, салиб юриши ҳақида гапир.

Остап папа ҳақида ҳам гапирди. У ёмон хулқи учун Александр Борджиани лаънатлади, ҳеч қандай ҳожати бўлмаса-да, Серафим Саровскийни эслади ва айниқса Галилейни таъқиб этган инквизицияга ёпишди. У шундай илҳомланиб кетдики, буюк олимнинг кўргилиги учун бевосита Кушаковский билан Морошекни айблади. Бу сўнгги туртки бўлди. Адам Қазимирович Галилейнинг даҳшатли қисматини эшитиб оятлар рисоласини пилла-пояга қўйди-да, ўзини Балагановнинг кенг қучоғига отди. Паниковский шу ерда ивирсиб, адашган ўғилнинг ғадир-будир юзини силай бошлади. Шўх-шодон ўпишиб кетишларига оз қолди.

— Пан Қозлевич!— деб инграшди ксендзлар.— Доконд пан иде? Исенгиззи егин, пан!

Бироқ автопойга қаҳрамонлари бу пайт машинага чиқиб ўрнашиб ўтираётгандилар.

Остап командорлик ўрнини эгаллар экан, ўксиб қолган ксендзларга қичқирди:

— Ана кўрдингизми, худо йўқ, деб айтувдим-ку сизларга. Илмий исботланган бу. Яхши қолинглар, тақсирлар! Учрашгунча!

Эрмакталаб одамларнинг маъқулловчи қийқириқлари остида «Антилопа» жўнаб кетди, ҳадемай ибодатхонанинг тунука байроқлари ва гиштин ёндори кўзга кўринмай қолди. Антилопачилар азбаройи хурсанд бўлганларидан пиво дўкони олдида тўхтадилар.

Козлевич қўлида оғир кружкани ушлаб туриб миннатдорчилик билдирди:

— Раҳмат сизларга, дўстлар. Оз бўлмаса хароб бўлаёзгандим? Ксендзлар мени сеҳрлашди. Айниқса Кушаковский жонбозлик кўрсатди. Илоннинг ёғини ялаган айёр экан, иблис! Ишонасизми, рўза тутишга мажбур қилди. Бўлмаса, арши аълодан бенасиб бўласан, деди.

— Арши аъло!— деди Остап.— Арши аъло ҳозир ҳувиллаб ётибди. Давр бошқа. Замон ўзгарган. Ҳозир фаришталар ерга тушишни орзу қилади. Ер яхши-да, коммунал хизматлар, планетарий бор бу ерда. Динга қарши лекция тинглаб юлдузларни томоша қилиш мумкин.

Саккиз кружкадан кейин Козлевич тўққизинчиси талаб қилди ва уни боши узра баланд кўтариб, шоп мўйловини ямлаганча шавқ-завқ билан сўради:

— Худо йўқми?

— Йўқ,— деди Остап.

— Демак, йўқ экан-да? Хўп, омон бўлайлик.

Шундан сўнг яна ичди, ҳар ичаётганда бир гапни такрорларди:

— Худо борми? Йўқми? Хўп, омон бўлайлик.

Паниковский ҳамма қатори ичар, лекин худо тўғрисида чурқ этиб оғиз очмасди. Бу баҳсли суҳбатга аралашини истамасди.

Адашган ўгил билан «Антилопа» қайтиб келгач, шохлар ва туёқлар тайёрловчи Арбатов идорасининг Черноморск бўлими тўқис, бўлиммисан бўлим бўлиб қолди. Беш нафар собиқ хусусий мулкчи комбинатининг эшиги олдида доимо машина шай турарди. Албатта у ҳаво ранг «бьюик»ларга ва узун танали «линкольн»ларга, ҳатто Форднинг машиналарига тенг келолмасди, лекин ҳар қалай бу машина, автомобиль, Остап таъбири билан айтганда, барча камчиликларига қарамай, отлар ёрдасисиз кўчаларда ҳаракат қилишга қодир экипаж эди.

Остап бутун вужуди билан берилиб ишларди. Агар у бутун куч-гайратини чиндан ҳам шохлар ёки туёқлар тайёрлаш ишига сарф қилганда, мундштук ва тароқ са-ноатини камида юз йиллик хом ашё билан таъминлаш мумкин эди.

Фунт билан Берлагадан узилиб қолган хабарлар риштаси ҳар қанча қизиқ бўлмасин, бевосита Корейкога боғланмасди. Остап иш манфаати йўлида Зося Синицкая билан танишмоқчи, кечаси акация тагида ширингина бўса олиб, Александр Ивановични, унинг ўзини эмас, пулларини суриштириш мақсадида қўйнига қўл солиб кўрмоқчи бўлди. Бироқ узоқ кузатишлар туёқлар мудирининг ҳафсаласини пир қилди. Буюк мудаббир Зося билан Корейко ўртасида муҳаббат йўқлигига, Шуранинг таъбирича, кўмма миллионер Зося атрофида беҳуда ўралашиб юрганига иқрор бўлди.

— Муҳаббат йўқ жойда,— деб изоҳ берди Остап хўрсиниб,— пул тўғрисида гап очиш жоиз эмас. Қизни бир чеккага қўйиб турамиз.

Корейко ўзинча кулиб, милиция фуражкеси кийган тов-ламачи унинг пихини ёрган туллакни чув туширмоқчи бўлиб аҳмоқона қилиқ қилганини эслаб юрганида бўлим бошлиғи сариқ машинада шаҳар кезиб, хизматчи миллионер аллақачон унутиб юборган, лекин уни яхши танийдиган қаланғи-қасанғиларни топмоқда эди. Остап бир телефонга отнинг қашқасидек таниқли олди-сотди сирларидан воқиф хусусий мулкчини чақириб, бир неча бор Москва билан гаплашди. Эндиликда идорага хат-хабарлар ва телеграммалар кўплаб келар, Остап чаққонлик билан умумий почтадан уларни ажратиб оларди. Қолганларида эса ҳамон чақирув қоғозлари, шохларга талаблар ва туёқлар тайёрлашда сусткашлик қилингани учун ҳайфсанлар берилгани ҳақидаги хабарлар бўлар эди. Хат ва телеграммалар боғичи ботинка ипидан қилинган папкадан ўрин оларди.

Июлнинг охирида Остап Кавказга командировкага кетадиган бўлиб қолди. Иш буюк мудаббирни чоғроқ узумзор республикада шахсан иштирок этишини тақозо қиларди.

Бошлиқ жўнаб кетадиган куни бўлимда жанжалли можаро бўлди. Утгиз сўм олиб пристанга, билетга кетган Паниковский ярим соатдан кейин билетсиз ва пулсиз, фирт маст бўлиб қайтди. У ўзини оқлаш учун ҳеч нарса

деёлмади, фақат худди бильярд лузасидек осилиб ётган чўнтакларини ағдарди-да, тинмай хахолаб кула бошлади. Ҳамма нарса: командорнинг ғазаби ҳам, Балагановнинг таънали боқиши ҳам, ўз ихтиёрига берилган самовар ҳам, панамасини бурни устига қўндирганча столи ортида мудраб ўтирган Фунт ҳам унинг кулгисини қистатарди. Паниковский идоранинг гурур ва безаги — буғу шохига кўзи тушгач, ичаги узилар даражада шунақанги қотиб-қотиб кулдики, охири ерга қулаб тушди ва бинафша ранг лабларида шодиёна табассум балқиганча бирпасда ухлаб қолди.

— Энди бизнинг идорамиз расмана ташкилот бўлди,— деди Остап.— Ўз растратчимиз бор, у яна тагин пияниста-дарвозабондир. Хуллас, бу икки нусханинг бўлиши чиндан ҳам идорамизнинг мавжудлигини исботлайди.

Остап йўқлигида идора деразаси тагида бир неча бор Алоизий Морошек билан Кушаковский пайдо бўлишди. Қозлевич ксендзларга кўзи тушиши биланоқ идоранинг пана-пасқам бурчагига беркинарди. Ксендзлар эшикни очиб, ичкарига мўралашарди-да, аста чақирарди:

— Пан Қозлевич! Пан Қозлевич! Сез ғоебдан келивоткан тоушди иштиётсиз. Исингизди егин, пан!

Шуни деб ксендз Кушаковский бармоғини самога кўтарар, ксендз Алоизий Морошек эса тасбеҳ ўғирар эди. Мана шундай вақтларда руҳонийлар қаршисига Балаганов чиқарди ва индамай Азроилнинг гурзисидай муштини кўрсатарди. Шундан сўнг ксендзлар «Антилопа»га ачиниб қарай-қарай жўнаб қолардилар.

Остап икки ҳафтадан кейин қайтиб келди. Уни бутун идора аҳли қарши олди. Буюк мудаббир причалга боғлашаётган кеманинг баланд қора деворидан итоатидаги одамларга меҳр билан дўстона боқди. Ундан кўзи гўшти ва грузин виносининг ҳиди анқирди.

Черноморск бўлимида Остап борлигидаёқ ёлланган ходимадан ташқари этикли икки нафар йигит ҳам ўтирарди. Буларни чорвадорлик техникумидан практикага юборишган эди.

— Жуда соз!— деди Остап энсаси қотиб.— Уринбосарлар етишиб чиқмоқда. Лекин, қадрли ўртоқлар, бу ерда қаттиқ ишлашингизга тўғри келади. Ўзингиздан қолар гап йўқ, шохлар, яъни тук ёки қаттиқ шох қатлами билан

қопланган бутоқлар бош миядан ўсиб чиқади ва асосан сутэмарларда учрайди.

— Буни биламиз,— дейишди студентлар қатъий равишда,— биз практика ўтсак бас.

Студентлардан қутулиш осон бўлмади, қимматга тушди. Буюк мудаббир уларни қалмоқ даштларига тайёрлов пунктлари ташкил қилиш учун командировкага юборди. Идорага бу олти юз эллик сўмга тушди, лекин бошқа илож йўқ эди: студентлар муваффақиятли кетаётган ишнинг белига тегишлари мумкин эди.

Паниковский студентлар неча пулнинг бошига етганларини билгач, Балагановни бир чеккага олиб чиқди-да, жаҳл билан вишиллади:

— Мени командировкага юбормайди. Отпуск ҳам бермайди. Мен даволангани Есинтукига боришим керак. Менда дам олиш кунлариям йўқ, жомакор ҳам бермайди. Хулласи калом, мен «Геркулес»да ойлик катталигини билдим. Курьер бўлиб ўтаман ўша ёққа. Чин асилзода сўзим, кетаман!

Кечқурун Остап яна ҳузурига Берлагани чақирди.

Остап бухгалтерни кўриши биланоқ:

— Тиз чўкилсин!— деб қичқирди овозини Николай Биринчининг овозига ўхшатиб.

Шунга қарамай суҳбатлари дўстона вазиятда ўтди ва икки соат давом этди. Шундан сўнг Остап эртаси кун «Антилопа» «Геркулес» дарвозаси олдида шай туришини буюрди.

XVIII боб

ҚУРУҚЛИҚДА ВА ДЕНГИЗДА

Уртоқ Скумбриевич пляжга исми ёзилган портфель кўтариб келди. Портфелга узун курсивли бир бурчи қайилган кумуш ташриф қоғози ёпиштирилган бўлиб, унда Егор Скумбриевич «Геркулес»да хизмат қилаётганига беш йил тўлиши муносабати билан юбилей байрами ўтказгани маълум қилинган эди.

Унинг юзи тиниқ, бежирим, реклама плакатида соқол олаётган инглизники каби мардонавор эди. Скумбриевич бўр билан сувнинг ҳарорати ёзилган тахта ёнида бирпас турди-да, оёғини қайноқ қумдан аранг суғуриб олиб, қулайроқ жой қидириб кетди.

Чўмилувчилар лагери гавжум эди. Ундаги снгил иморатлар эрталаб тикланар, кун ботиши билан эса қум устида шаҳардан келтирилган нарсаларнинг чиқиндиларини: сўлғин қовун пўчоқлари, тухум пўстлари ва газета парчаларини қолдириб ғойиб бўларди. Газета парчалари кейин туни бўйи кимсасиз соҳилда шитирлаб, қоялар тагида учиб юрарди.

Скумбриевич ёғочларга юмшоқ сочиқ, соябон ва чойшаблар тортиб ясалган иккита чайла орасидан ўтди. Чайлада чўмилиш юбкачалари кийган қизлар ётишарди. Эркаклар ҳам чўмилиш кийимида эдилар, лекин шуни таъкидлаш керакки, уларнинг ҳаммаси ҳам кийим кийган эди, деб бўлмасди. Баъзилари фақат анжир барглари билан чекланган эдилар, улар ҳам уятли жойларини эмас, черноморсклик жентльменларнинг бурниларинигина яширган эди. Бурнилари пўст ташламаслиги учун шундай қилишганди. Эркаклар шу тахлит ўрнашиб олиб, ҳар хил ҳолатда ётишарди. Аҳёи-аҳёнда уятли жойларини қўллари билан яшириб сувга тушишарди-да, бир-икки шўнгигач, шифобахш қуёш нуридан ҳарна фойдаланиб қолиш учун топталган жойларига югуришарди.

Чала-чулпа кийинган бу одамлардан тамомила фарқ қиладиган бир жентльмен билъакс тўкис кийимда эди. У оёғига тугмали хром ботинка, кишилик шим, тугмалари тугал қадалган пиджак, намат шляпа кийган, ёқа ва галстук таққан эди, соат занжири кўкрагидан осилиб турарди. Булар етмагандек, йўғон мўйловли бу одам тагин қулоғига пахта ҳам тиқиб олган эди. Унинг ёнидаги шиша тутқичли ҳасса қумга найзадек санчиб қўйилган эди.

Жазирама иссиқ уни лоҳас қиларди. Ёқаси тердан кўпчиб кетганди. Жентльменнинг қўлтиқлари шу қадар қизиб кетгандики, бемалол тухум пиширса бўларди. Бироқ у қимири этмай ётарди.

Дунёнинг ҳар бир пляжида битта шунақа одамни учратиш мумкин. Ўзи ким, бу ерга нимага келган, нима учун тўкис кийиниб олгани номаълум. Лекин ҳар бир пляжда шунақа одам бор.

Булар қандайдир яширин аҳмоқлар лигасининг аъзолари ёки бир вақтлар қудратли бўлган розенкрейцерлар жамиятининг тирик қолган баъзи вакиллари, ё бўлмаса, меров бўйдоқлар бўлиши ҳам мумкин...

Егор Скумбриевич аҳмоқлар лигаси аъзоси ёнига

жойлашди. У чаққон ечинди. Яланғоч Скумбриевич кийимдаги Скумбриевичнинг айнан ўзгинаси эди. Инглизининг қоқбош калласи елкалари нишаб, қуймучи тоғорадек аёлнинг оппоқ танасига қўйилган эди. Егор сув бўйига келди, оёғини тиқиб кўрдию чинқириб юборди. Кейин олдинга бир неча қадам босди, бошмалдоқлари билан қулоқларини, кўрсаткич бармоқлари билан кўзларини, ўрта бармоқлари билан бурун катаklarини беркитди-да, юракни титратар даражада чинқириб сувга кетма-кет тўрт марта шўнғиди. Шундан кейингина у олдинга қараб қулоч отиб сузиб кетди, ҳар қулоч отганида у бошини орқасига ўгирарди. Шу тариқа аста мавжланаётган тўлқин ибрат бўларли геркулесчи, беназир жамоат ходимини ўз оғушига олди. Орадан беш минут вақт ўтиб, чарчаган жамоатчи чалқанча ётиб, глобусдек дум-думалоқ қорни сув юзида чайқалаётган бир пайт пляж тепасидаги жарлик ёқасидан «Антилопа»нинг матчиши эшитилди.

Машинадан Остап Бендер, Балаганов ва бухгалтер Берлага тушишди. Тақдирга тан берганлиги Берлаганинг башарасидан яққол кўриниб турарди. Улар учовлон пастга тушдилар-да, чўмилаётганларнинг гавдаларини такаллуфсизлик билан кўздан кечириб, аллакимни қидира бошладилар.

— Унинг шими бу, — деди ниҳоят Берлага ҳеч нарсадан хабари йўқ Скумбриевичнинг кийим-боши тепасида тўхтаб. — Чамаси, у узоққа сузиб кетган.

— Бас, етар! — деб хитоб қилди буюк мудаббир. — Ортиқ кутишга тоб-тоқатим йўқ! Қуруқликдагина эмас, сувда ҳам ҳаракат қилишга тўғри келади.

У костюми билан кўйлагини ечиб ташлади, чўмилиш трусиги қолғач, қўлларини силтаб, сувга тушди. Буюк мудаббирнинг кўкрагида учбурчакли шляпа кийиб калтабақай қўлида пиво кружкаси ушлаб турган Наполеон акс эттирилган кўк татуировка бор эди.

— Балаганов! — деб қичқирди Остап сув ичидан. — Берлагани ечинтиринг-да, шай қилиб туринг. Балки у керак бўлиб қолар.

Шундан сўнг буюк мудаббир мисдек елкаси билан сувни икки томонга суриб, ёнбошлаганча Скумбриевичнинг оппоқ қорни кўзга чалинаётган шимоли-жануб томонга сузиб кетди.

Денгиз бағрига тушишдан олдин Остап ер юзида анча ишлаган эди. Кўмма миллионернинг изи буюк му»

даббирни зарҳал ҳарфлар тагидаги «Геркулес»га олиб келдию аксари вақтини у мазкур ташкилотда ўтказа бошлади. Уни энди тахмонли ва умивальникли хоналар, ҳайкалчалар ва зарҳали қинғир-қийшиқ ҳошияли фуражка кийган, ўликни куйдириш ҳақида суҳбатлашишни яхши кўрадиган швейцар таажжубга солмасди.

Жонсарак Берлаганинг мужмал гапларидан ўртоқ Скумбриевичнинг ярим масъул қиёфаси намоён бўлди. У кенг-мўл қўш деразали номерни эгаллаган эди. Илгарилари бу ерда ажнабий капитанлар, шер ўргатувчилар ёки киевлик бойвачча талабалар тўхташарди.

Хонада телефонлар гоҳ биттаси, гоҳ иккови бир йўла бот-бот зарда билан жирингларди. Ундан ҳам кўра кўпроқ эшик очилар, сочини тақир олдирган хизматчи хонага мўралаб, олазарак аланглар, кейин ўрнини сочлари тикандек ҳурпайган бошқа хизматчига ёки боши яп-яланг, оч бинафша ранг пиёзга ўхшаш бошқа хизматчига бўшатиб, ўзи гойиб бўлар эди. Бироқ пиёз бош ҳам эшик туйиғида узоқ турмасди. Хона ҳамиша ҳувиллаб ётарди.

Шу куни эшик тахминан ўн бешинчи марта очилганида хонага Бендер кўз ташлади. У ҳам барча келиб хабар олиб кетганлар каби бошини чапдан ўнгга, ўнгдан чапга чайқади ва ўртоқ Скумбриевичнинг хонада йўқлигига ҳамма каби иқрор бўлди. Буюк мудаббир ўз норозилигини алайна-ошкор изҳор этиб, бўлимларга, секцияларга, секторларга ва кабинетларга кириб, ўртоқ Скумбриевични кўрмадингизми, деб суриштирарди. Бу жойларнинг ҳаммасида у: «Скумбриевич ҳозиргина шу ерда эди» ёки «Скумбриевич ҳозиргина чиқиб кетди» каби бир хил жавоб эшитарди.

Ярим масъул Егор «ҳозиргина шу ерда бўлишган» ёки «ҳозиргина чиқиб кетишган» кўп сонли хизматчилар тоифасига мансуб эди. Улардан баъзилари бутун хизмат куни давомида ҳатто кабинетларига етиб боришолмасди. Бундай одам ропла-роса соат тўққизда идора вестибюлига киради ва фойдали ишлар қилиш иштиёқида зинанинг биринчи пиллапоясига қадам қўяди. Уни улкан ишлар кутмоқда. У кабинетда саккизта муҳим учрашув, иккита кенг кўламда ва битта тор доирада мажлис ўтказишни тайинлаган. Стол устида зудлик билан жавоб кутаётган хатлар уюлиб ётибди. Хуллас, иш кўп, бошдан ошиб ётибди, уни бажариш учун бир неча кундуз ҳам етмайди. Шундай қилиб ярим масъул ёки масъул граж-

дашн мармар пиллапояга дадил қадам қўйиш учун оёғни кўтарди. Лекин уни тушириш унчалик осон эмас. «Уртоқ Парусинов, бир минутга,— деган шикаста овоз эшитилади. — Сиз билан бир масалани ойдинлаштирмақчи бўлиб турувдим-а». Парусиновни авайлабгина қўлтиғидан олишадияу вестибюлнинг бурчагига етаклашади. Шу дақиқадан эътиборан масъул ходим мамлакат учун ўлди деган гап, у қўлдан қўлга ўтади. У масалани ойдинлаштиришга ва уч пиллапоядан югуриб чиқишга улгурмайди. Уни яна тутиб олиб дераза ёнига ёки нимқоронғи коридорга, ёхуд ношуд завхоз бўш яшиқларни йиғиб қўйган бирор овлоқ жойга бошлаб келишади ва алланарсаларни тушунтиришади, бир нималарни ундиришади. Ниманидир шошилишч равишда ҳал қилишни сўрашади. Соат учларда у ҳар қалай зинанинг биринчи майдончасига чиқиб олади. Соат бешда иккинчи майдончага чиқишга муваффақ бўлади. Бироқ кабинети учинчи қаватда бўлгани, бу ёқда эса иш тугагани важдан шошилиб пастга тушади ва ошғич идоралар аро кенгашга етиб бориш учун муассасани тарк этади. Бу вақтда кабинетда зўр бериб телефонлар жиринглайди, тайинланган учрашув барбод бўлади, хатлар жавобсиз қолади, катта кўламдаги ва ёр доирадаги мажлис аъзолари пинақларини бузмай трамвайдаги нуқсонлардан валдираб чой ичиб ўтиришади.

Егор Скумбриевичда бу хислатлар жамоат ишлари билан ниҳоятда кучайган эди. У жамоат ишларига боши билан шўнғиб кетганди. Егор «Геркулес»га ими-жимида кириб келиб, бу ерда қўним топган ва нима учундир ижтимоий вазифа деб аталган алдамчиликдан ўзаро ва ҳар ёқлама унумли фойдаланарди.

Геркулесчилар мажлисларда Скумбриевичнинг мазабемаза вайсашига қулоқ солиб муттасил уч соатлаб ўтиришарди.

Бундай вақтларда Скумбриевични семиз болдиридан ушлаб анчагина баланд деразадан итқитиб юборгилари келарди. Баъзан уларга ҳеч қандай жамоат иши йўқдек, ҳеч қачон бўлмагандек туюлар, «Геркулес»дан ташқарида қандайдир бошқа ҳаққоний ижтимоий ҳаёт борлигини билишар эди. «Оббо ҳайвон-э,— деб ўйлашарди улар қўлларидоғи қалам ва чой қошиқларини ўйнашар экан юраклари сиқилиб,— аблаҳ, муғамбир!» Бироқ Скумбриевичга дашном беришга, уни фош этишга юрак-

лари бетламасди. Егор совет жамоатчилиги, маданий иш, ҳунар ўрганиш ва ҳаваскорлик тўғараклари ҳақида тўғри гапирарди. Бироқ бу дабдабали гапларнинг тагида ҳеч бало йўқ эди. Ун бешта тўғарак бўлса, шулардан сиёсий ва мусиқий-драматик тўғараги икки йилдан бери перспектив планини ишлаб чиқмоқда эди; авиация, кимёвий билимлар, автомобилизм, от спорти, йўл ишларини ривожлантиришни, шунингдек, буюк давлат шовинизминини йўқотишни тезлаштириш мақсадида тузилган кўнгилли ячейкалар фақат местком аъзоларининг қовоқ каллаларидагина эди холос. Мен ташкил қилганман, деб Скумбриевич кўкрагига уриб мақтанадиган ҳунар ўрганиш мактаби ишламас, узлуксиз қайта тузилар эди. Башарти Скумбриевич ҳалол одам бўлганида, бу ишларнинг ҳаммаси «сароб тарзида» олиб борилаётир, деб дангал айта оларди. Бироқ месткомда бу нарса сароб ҳисоботларга тиркалар, касаба союзларининг навбатдаги босқичида эса сиёсий-мусиқий тўғаракларнинг мавжудлигига шубҳа туғдирмас эди. Ҳунар ўрганиш мактаби у ердагиларнинг кўзи ўнгида парталар қўйилган катта гиштин бино шаклида намоён бўларди. Бу ерда бийрон ўқитувчи доскага бўр билан қинғир чизиқлар чизиб Қўшма Штатларда ишсизликнинг ўсишини кўрсатади, мўйловдор ўқувчилар эса шундоққина одамнинг кўзи ўнгида сиёсий жиҳатдан юксалади, деб фараз қилишарди.

Ҳўл ўтиндек тутаб ётган ва «Геркулес»да ҳаммасини Скумбриевич эгаллаб олган барча жамоат ишларидан фақатгина иккитаси милтиллаб турарди. Булардан бири ҳар ойда чиқадиغان ва иш маҳали Скумбриевичнинг ўзи билан Бомзе тайёрлайдиган «Раис овози» номли деворий газетаю «Ичкиликни ташлаганлар ва бошқаларни шундай қилишга чақирувчилар» сўзлари ёзилган, аммо биронта фамилия зикр этилмаган фанер тахта эди холос.

Скумбриевични «Геркулес»да қаватма-қават қувлаб юриш Бендернинг жонига тегди. Буюк мудаббир номдор жамоатчини ҳеч тутолмасди. У шилт этиб қўлидан чиқиб кетарди. У ҳозиргина мана бу ерда, месткомда телефонда гаплашган, мембрана ҳали совиб улгурмаган, телефон трубкасидан нафасининг ҳовури тарқамаган. Мана шу ерда—дераза рафида ўтирган одам билан ҳозиргина суҳбатлашган.

Бир марта Остап ҳатто Скумбриевичнинг аксини зина ойнасида кўриб қолди. У олдинга отилди, бироқ ойна шу

заҳоти равшанлашди, унда фақат олисдаги булут кўри-
либ турган дераза акс этарди холос.

— Э, онажоним, халоскорим, милиция-нажоткорим!—
деб юборди Остап нафасини ростлаб.— Бу қанақа даққи,
ҳамманинг жонига теккан тўралик-ку! Бизнинг Черно-
морск бўлимимизда ҳам камчиликлар бор, лекин бунақа
«Геркулес»дагидек эмас. Тўғрими, Шура?

Туёқлар мудури насосдек пишиллаб нафас чиқарди.
Улар шу куни ўн тўрт марта бўлишган иккинчи қават-
нинг салқин коридорига чиқишди... Бу сафар Полихаев-
нинг кабинети олдида турган диван ёнидан ўн бешинчи
марта ўтишди.

Диванда Германиядан хат орқали чақиртирилган
немис мутахассиси, инженер Генрих Мария Заузе эрта-
лабдан бери ўтирарди. У европача костюм кийганди.
Лекин запорожьеча каштали украинча кўйлак инженер-
нинг Россияга келганига камида уч ҳафта бўлганини, у
хонаки маҳсулот дўконига киришга улгурганини кўрса-
тиб турарди. У гўё сартарош курсисидан ўтиргандек ди-
ваннинг ёғоч белига бошини қўйганча, кўзларини сал
юмиб ўтирарди. Инженерни кўрган одам мудраятти, деб
ўйлаши мумкин эди. Бироқ Скумбревични қидириб,
унинг ёнидан бир печа марта ўтган эмикдошлар ажнабий
меҳмоннинг сокин чеҳрасидаги ранг бетиним ўзгариб
турганини пайқашди. Инженер иш куни бошланиши
олдидан Полихаев эшиги ёнидаги диванни эгаллаганида
чеҳраси меъёрида қизил эди. Соат сайин бўриқиб, но-
нуштага яқин юзи охири қирмизи тусга кирди. Бу вақтда
чамаси Полихаев атиги зинапоянинг биринчи майдонча-
сига кўтарилган эди. Нонуштадан сўнг унинг қизарган
башараси аксинча тус ола бошлади. Пешинга бориб эса,
«Геркулес» бошлиғи афтидан иккинчи майдончага чи-
қишга муваффақ бўлганида, ажнабий мутахассиснинг
юзи бўздек оқариб кетганди.

— Анави одамнинг аҳволига бир қаранг!— деб ши-
вирлади Остап Балагановга.— Кечинмалари башараси-
дан худди кўзгудагидек акс этипти-я!

Остап шу гапни айтиб бўлар-бўлмас, Генрих Мария
Заузе дивандан сапчиб турдию ичида телефонлар пайдар-
пай жирилглаётган Полихаев кабинети эшигига ғазаб
билан кўз ташлади ва «Yolokita», деб чийиллади-да,
буюк мудаббирнинг олдида ўқдек келиб, кучи борича уни
силкисдан силкита бошлади.

— Геноссе Полихаев!— деб чинқирарди у Остап олди-да ирғишлаб.— Геноссе Полихаев!

У соатини чўнтагидан олиб, Балагановнинг тумшуғига ниқтади, кейин елкасини кўтарди-да, яна Бендерга ёпишди.

— Вас махен зи?¹— деб сўради Остап саросимага тушиб, немисчадан бир оз хабари борлигини билдириб.— Вас воллен зи боёқиш ҳожатманддан?²

Бироқ Генрих Мария Заузе хиралик қилишини қўймасди. У чап қўлини Бендернинг елкасига қўйганча, ўнг қўли билан Балагановни яқинига тортди-да, унинг олдида узоқ эҳтиросли нутқ ирод этди, бу пайт Остап Скумбрисевични учратиб қолиш илинжида сабр-тоқат билан теварак-атрофига аланг-жалаң қараб турди. Туёқлар вакили эса оҳиста ҳиқ-ҳиқ қилиб, ҳурмат юзасидан қўли билан оғзини тўсганча, ажнабийнинг ботинкасини лоқайд кўздан кечирарди.

Инженер Генрих Мария Заузе СССРда ёки аниқликни хуш кўрадиган Генрихнинг таъбирича, «Геркулес»да ишлаш учун бир йилга шартнома тузган эди. «Ёдингизда бўлсин, жаноб Заузе,— деб огоҳлантирганди уни ошниси, математика доктори Бернгард Гернгросс,— большевиклар тўлаган пуллари учун сизни роса ишлатишади». Бироқ Заузе, ишдан қочмайман, кўпдан бери қишлоқ хўжалигини механизациялаш соҳасида ўз билимларимни кенг миқёсда қўллашни орзу қилиб юрардим, деган эди.

Скумбриевич Полихаевга ажнабий мутахассиснинг етиб келганини хабар қилганида «Геркулес» бошлиғи пальмалари тагида оёғи куйган товукдек типирчилаб қолди.

— У бизга сув билан ҳаводек зарур! Уни қаерга тиқиштирдингиз?

— Ҳозирча меҳмонхонага. Йўлдан чарчаб келган, ҳордиқ чиқарсин.

— Ҳордиққа бало борми?!— деб қичқирди Полихаев.— Озмунча пул тўланганми унга, тагин валюта билан! Эртага роппа-роса соат ўнда у шу ерда бўлиши шарт.

Генрих Мария Заузе роппа-роса беш минути кам ўнда қаҳва ранг шимини ярақлатиб, кенг миқёсда иш фаолияти бошлашига имкони туғилганидан мамнун бў-

¹ Нима қиялпсиз асти?

² Нима истайсиз боёқиш ҳожатманддан?

либ, жилмайганча Полихаев кабинетига кириб келди. Бошлиқ ҳали келганича йўқ эди. У бир соатдан кейин ҳам, икки соатдан кейин ҳам келмади. Генрих зерика бошлади. Уни Скумбриевич овутиб турди. Инженер ўқтин-ўқтин келарди-да, беозор илжайганча:

— Ие, геноссе Полихаев ҳалиям келмадимиз? Қизиқ,— деб қўярди.

Орадан яна бир соат ўтгач, Скумбриевич коридорда понушта қилаётган Бомзени тўхтатди-да, унга шивирлаб дардини айтди:

— Нима қилишга ҳайрон бўлиб қолдим. Полихаев немисга соат ўнда учрашишни ваъда қилган эди. Узи эса бино хусусида ҳаракат қилгани Москвага жўнаб кетди. Бу мушкулотдан қутқаринг, Адольф Николаевич! Мен жамоат иши билан бандман, ҳунар ўрганишни ҳеч йўлга қўёлмаяпмиз. Немис ёнига боринг-да, қандай бўлмасин уни овутиб ўтиринг. Ахир унга пул тўланган, валюта!

Бомзе ўзининг ҳар кунги насибаси— котлетини сўнгги бор искади-да, бир ямлаб ютди ва увоқларини қоқиб, меҳмон билан танишгани кетди.

Инженер Заузе бир ҳафта мобайнида илтифотли Адольф Николаевичнинг йўлбошловчилигида уч музейда бўлди, «Уйқудаги малика» балетини кўрди ва шарафига ўтказилган тантанали мажлисда ўн соатга яқин ўтирди. Мажлисдан кейин норасмий қисм бошланди, бунда сара геркулесчилар вақтихушлик қилишди, рюмкалар ва Севастополнинг юз граммлик стаканларини силташиб, Заузегга: «Қолдирмай ич томчисин!» деб қичқирди.

«Азизам Тили,— деб хат ёзди инженер Аахендаги қаллиғига,— мана ўн кундирки Черноморскда яшаяпман, ammo «Геркулес» концернида иш бошлаганимча йўқ. Бу кунлар учун шартномага кўра тўланадиган пулдан ушлаб қолишмасайди, деб хавотирдаман».

Бироқ у бекорга ташвиш чекканди. Ойнинг ўн бешинчи кунда кассир Заузегга маош берди.

— Сиз нима дейсиз,— сўради Генрих янги дўсти Бомзадан,— менга бекорга пул беришмаяптими? Мен ҳеч қандай иш қилганим йўқ.

— Э, бу кўнгилсиз гапларни қўйинг, ҳаммаси!— деб хитоб қилди Адольф Николаевич.— Дарвоқе, истасангиз, сизга менинг кабинетимда стол қўйиб беришади.

Шундан кейин Заузе ўзининг махсус столида ўтириб қаллиғига бундай хат ёзди:

«Жажигина дилбарим. Мен ажойиб-ғаройиб ҳаёт кечиряпман. Қиладиган ишимнинг тайини йўқ, лекин пулни батартиб, шартлашилган муддатда олиб турибман. Бу мени таажжубга соляпти. Буни дўстимиз, доктор Бернгард Гернгроссга айт. Унга бу қизиқ туюлади».

Москвадан қайтиб келган Полихаев Заузегга алоҳида стол қўйиб берилганини эшитиб хурсанд бўлиб кетди.

— Ажаб иш бўпти-да!— деди у.— Скумбриевич немисни ишлар билан таништиради.

Бироқ қудратли гармончи-баянчилар тўғараги тузиганга жон-жаҳди билан берилиб кетган Скумбриевич немисни Адольф Николаевичга ошириб юборди. Бомзегга бу иш ёқмади. Немис унинг понушта қилишига халал берар, умуман, ўзига алоқаси йўқ ишларга тумшугини суқарди, шу боис Бомзе уни эксплуатация шуъбасига топширди. Аммо мазкур шуъба бу пайт столларни бир ердан иккинчи ерга узлуксиз кўчириш билан боғлиқ бўлган ишини қайта ташкил қилаётгани важдан Генрих Марияни молиявий-ҳисобот залига ўтказиб юбора қолишди. Бу ерда немис тилини билмайдиган Арников, Дрейфус, Сахарков, Корейко ва Борисохлебскийлар Заузени Аргентинадан келган чет эллик турист деб гумон қилиб, кун бўйи унга «Геркулес»даги бухгалтерия тартибини тушунтирдилар. Бу ишда улар гунг-соқовлар алифбесидан фойдаландилар.

Заузе орадан бир ой ўтгачгина Скумбриевични буфетда кўриб қолди-ю, фиғони фалакка чиқиб, қичқира бошлади:

— Мен бекордан-бекорга пул олишни истамайман! Иш беринг менга! Агар иш шундай давом этса, хўжайинингизга шикоят қиламан!

Ажнабий мутахассиснинг сўнги сўзлари Скумбриевичга ёқмади. У ҳузурига Бомзени чақиртирди.

— Немиснинг аҳволи қандай?— деб сўради у.— Нега тажанг бўляпти?

— Биласизми,— деди Бомзе,— назаримда, у шунчаки ғийбатчи. Улай агар. Бир столни эгаллаб ўтирибди, ҳеч бало қилмайди, бирталай пул олади. Тағин шикоят қилади.

— Рост, ғирт ғийбатчи экан,— деб қўшилишди Скумбриевич,— немис бўлгандан кейин шу-да. Унинг таноби-

ни тортиб қўйиш керак. Полихаевга айтаман буни кезини топиб. Қўз очиб-юмгунча бир писта пўчоққа жо қилади.

Бироқ Генрих Мария Полихаевнинг ҳузурига киришга ўзи қасд қилди. Лекин «Геркулес»нинг бошлиғи «ҳозиргина чиқиб кетди» ёки «ҳозиргина шу ерда эди» қабилидаги ходимларнинг кўзга кўринган намояндаси бўлгани сабабли унинг барча уриниши зое кетди. Ёғоч диванда ўтиришу заҳрини дуч келган кишига сочишдан бўлак иложи қолмади. Шу тариқа лейтенант Шмидтнинг беайб ўғиллари унинг ғазабига гирифтор бўлишди.

Немис азбаройи аччиғи чиққанидан русчалаб қичқирди:

— Бюрократизмус!

Остап чурқ этмай меҳмоннинг қўлини елкасидан олди-да, уни деворга қоқилган шикоят қутиси ёнига бошлаб келди ва гаранг одамга гапиргандек гапирди:

— Бу ёққа! Фаҳмладингизми? Қутига. Шрайбен, шриб, гешрибен. Ёзмоқ. Уқдингизми? Мен ёзаман, сен ёзасан, у ёзади. Тушундингизми? Биз, сиз, улар, улар шикоят ёзишади-да, ўз қутиларига ташлашади. Ташламоқ! Ташламоқ феъли. Биз, сиз, улар, улар шикоят ташлашади... Уни эса ҳеч ким олмайди. Олмоқ! Мен олмайман, сен олмайсан...

Бироқ шу пайт буюк мудаббир коридор охирида Скумбриевичнинг корсондек ёнбошини кўриб қолди-ю, грамматика дарсини чала қолдириб, тутқич бермас жамоатчи орқасидан югурди.

— Бўш келма, Германия!— деб далда берди Балаганов немисга командори ортидан югурар экан.

Бироқ Скумбриевич Остапни доғда қолдириб, худди ҳавога сингиб кетгандек, яна ғойиб бўлди.

— Тавба, жумбоқ-ку бу,— деди Бендер калласини сарак-сарак қилиб.— Ҳозиргина бутун бошли бир одам бор эди, энди бўлса оти бору ўзи йўқ.

Эмикдошлар жонҳолатда ҳамма эшикларни кетма-кет оча бошлашди. Бироқ Балаганов учинчи эшикдан, худди илон чаққандек, ўзини орқага отди. Унинг юзи бир томонга қийшайиб қолган эди.

-- Ва-ва,— деди туёқлар вакили деворга суяниб,— ва-ва-ва.

— Сизга нима бўлди, бўтам?— деб сўради Бендер.— Ёиров ранжитдим сизни?

Балаганов қалтироқ қўлини найза қилиб гўлдиради:

— Анави ерда.

Остап эшикни очиб қора тобутни кўрди.

Тобут хона ўртасидаги стол устида тумбалар билан турарди. Остап капитанча фуражкасини ечди-да, оёғининг учида юриб тобут олдига келди. Балаганов юрагини ҳовучлаб, унинг ҳаракатини кузатиб турарди. Орадан бир дақиқа ўтгач, Остап Балагановни имлаб чақирди-да, тобутнинг ёндорларига ёзилган катта оқ ёзувни кўрсатди:

— Кўряпсизми, Шура, бу ерда нима деб ёзилган?— деди у.— «Бюрократизмга ўлим!» Энди кўнглингиз жойига тушдими?

Бу — ажойиб агитация тобутни эди, геркулесчилар катта байрамларда уни кўчага олиб чиқишарди-да, қўшиқ айтиб бутун шаҳардан кўтариб ўтишарди. Одатда тобутни Скумбриевич, Бомзе, Берлага ва Полихаевнинг ўзи елкасида кўтариб борарди. Полихаев одамохун эди, у итоатидаги одамлар билан турли-туман юришларда, сиёсий карнавалларда ёнма-ён туришдан ор қилмасди. Скумбриевич бу тобутдан ҳеч нарсани аямасди, унга катта аҳамият берарди. Баъзан Егор пешбанд боғлаб, ўз қўли билан тобутни қайтадан бўярди ва бюрократизмга қарши янги шиорларни ёзарди, бу вақтда унинг кабинетидаги телефонлар бўғилиб жиринглар, эшик туйнугидан эса ҳар турли бошлар мўралаб, кўзойнаклари билан кабинетни ғамгин кўздан кечирардилар.

Егор барибир думини тутқизмади. Ҳошияси қинғирқийшиқ зарҳал фуражка кийган дарбон, ўртоқ Скумбриевич бир дақиқа аввал шу ерда эди, ҳозиргина кетди, чўмилгани машинада Комендант пляжига жўнади, сув уни бардам қилар эмиш, деб Бендерга хабар қилди.

Антилопачилар эҳтиёти шарт Берлагани олволишди ва рулда мудраб ўтирган Қозлевични туртиб уйғотишди-да, шаҳар ташқарисига жўнаб кетишди.

Шунча оворан сарсонгарчиликлардан кейин Остапнинг имирсилаб ўтирмай Скумбриевич орқасида сувга тушганида, ҳаром-хариш акция ишларига оид муҳим суҳбатни ҳеч қапдай истиҳоласиз Қора денгизда олиб боришга ҳарор қилганига ажабланмаса ҳам бўлади.

Балаганов командорнинг буйруғини аниқ адо этди. У итоаткор Берлагани ечинтирди-да, сув бўйига олиб келди ва иккала қўли билан уни белидан ушлаб турганча, то-

қат қилиб кута бошлади. Денгизда, чамаси, тарафлар ўз дельвойи достоиларини очган эдилар. Остап денгиз шоҳи каби ҳайқирарди. Сўзларини аниқлаб бўлмасди. Фақат шу нарса кўзга яққол ташланарди: мана, Скумбриевич соҳил томон сузмоқчи бўлди, бироқ Остап унинг йўлини тўсиб, Егорни очиқ денгизга ҳайдади. Кейин овозлар кучайиб, алоҳида сўзлар қулоққа чалина бошлади: «Самарадор!», «Ким олди? Рим папаси олдими?», «Менинг нима алоқам бор?»

Берлага аллақачоноқ ҳўл қум устида ҳиндларнинг изини қолдириб яланг оёқ юра бошлаган эди. Ниҳоят, денгиздан нидо келди:

— Тушир!

Балаганов бухгалтерни денгизга туширди, у сувни қўлларини оёқлари билан шапиллатганча жуда тез сузиб кетди. Егор Скумбриевич Берлагани кўриши биланоқ жон-пони чиқиб кетдию сувга шўнгиди.

Бу орада туёқлар вакили қум устига узала тушиб ётди-да, папирос чекди. У йигирма минутча кутди. Даставвал Берлага қайтди. У чўкка тушиб ўтиргач, чўнтагидан дастрўмолини олиб юз-кўзини артди ва:

— Бўйнига олди Скумбриевич, юзма-юз бўлгач, тоб беролмади,— деди.

— Сотдимиз газанда?— деди соддадиллик билан Шура. Кейин оғзидан папиросини бошмалдоғи ва кўрсаткич бармоғи билан олди-да, томоғини тақиллатиб, чирт этиб туфлади.

Берлага бир оёғида ҳақкалаганча, иккинчи оёғини шимининг почасига тикла туриб, ноаниқ тушунтирди:

— Бу ишни мен ҳақиқатни деб эмас, адолат ҳаққи-ҳурмати учун қилдим.

Иккинчи бўлиб соҳилга буюк мудаббир чиқди. У шартта ўзини қум устига ташладию юзини иссиқ қумга босди ва сувдан чиққан кўкариб кетган Скумбриевичга маънодор тикилди. Кейин Балагановнинг қўлидан папирос олиб, қаламни тили билан ҳўллади-да, минг маънақат билан қўлга киритган янги маълумотларни делла тиркаб қўя бошлади.

Егор Скумбриевич кўз кўриб, қулоқ эшитмаган бир алфозда ўзгариб кетди. Бундан ярим соатгина бурун ҳитто местком раиси ўртоқ Нидерландюк: «Бошқа одамни билмайману лекин Скумбриевич панд бермайди!» дейдиган улуғ одамни, фаол жамоатчини тўлқин ўз оғу-

шига олган эди. Лекин буни қарангки, Скумбриевич панд берди. Панд бергандаям ҳазилакам панд бергани йўқ! Ёзги жимжима тўлқин энди соҳилга аёлларникидек но-зик гавдали, соқол олдираётган хушрўй, хушқад инглиз-нинг эмас, ичи горчицаю хрен билан тўлдирилган бесў-нақай қандайдир мешни чиқариб ташлади.

Буюк мудаббир денгизда қароқчилик қилаётган бир аснода Генрих Мария Заузе ниҳоят Полихаевни қўлга туширдию у билан раъй-андишани йиғиштириб қўйиб жиддий гаплашди. «Геркулес»дан ҳанг-манг бўлиб чиқди, ғалати тиржайганча почтамтга келди ва бу ерда ойна билан тўсилган конторка ёнида туриб қаллиғига, Аахен шаҳрига мактуб ёзди:

«Жонгинам, Сенга ошғич хушхабар етказаман. Ниҳоят, хўжайиним Полихаев мени ишлаб чиқаришга юборяпти. Лекин мени бир нарса таажжубга соляпти, азизим Тили, «Геркулес» концернида буни, «писта пў-чоққа жо қилиш», дейилар экан. Янги дўстим Бомзе ай-тишинча, мени ишлаб чиқаришга жазо муддатини ўташ учун юборишаётганмиш. Буни сен тасаввур қила оласанми? Балки бир кун келиб бунинг маъносини математика доктори, меҳрибон дўстимиз Беригард Гернгросс тушунар?»

ХІХ боб

ҲОЖАТБАРОР ТАМҒА

Эртаси куни соат ўн иккига бориб «Геркулес»да бошлиқ қандайдир ноганиш одам билан ўзининг пальмали залида эшикни ичидан беркитиб олиб холи гаплашяпти, уч соатдирки, Серна Михайловнанинг эшикни тақиллатишига ҳам, ички телефонда чақиринишларига ҳам жавоб бермаяпти, деган овоза тарқалди. Геркулесчилар ҳар хил тахмину гумонлар қилишди. Улар Полихаевни кун бўйи қўлтиқлаб, коридорлардан олиб юришларига, дераза рафларига ўтқазиб ёки зина тагига сургаб барча ишларини битиришга кўникиб қолишганди. Ҳатто бошлиқ «ҳозиргина чиқиб кетди» қабилдаги ходимлардан безиб, «хонанишинларнинг мўътабар гуруҳига қўшилгандир», деган фаразлар ҳам пайдо бўлди. Бу тахлит «хонанишин» одамлар эрталаб саҳарда ўз кабинетларига кириб оладилар, телефонни узиб қўядилар ва бутун дунёдан ажралиб, хилма-хил докладлар ёзадилар.

Бу орада иш давом этар, қоғозлар имзо чекишни, жавоб ва резолюцияларни талаб қилмоқда эди. Серна Михайловна норози бўлиб, Полихаевнинг эшигига яқин-таъини қулоқ тутди. Шунда унинг шалпанг қулоқларида поэтик марварид доналари силкинди.

— Кўз кўриб, қулоқ эшитмаган ҳол,— деди котиба бўл донишмандларча.

— Ахир унинг ҳузурида ким, қанақа одам ўтирибди?— деб сўради Бомзе. Ундан атир билан котлет ҳиди омихта бўлиб анқиб турарди.— Балки инспекциядан келгандир?

— Йўғ-э, оддий одам, деяпман-ку сизга.

— Полихаев ҳали ўша оддий одам билан уч соатдан бери пачакилашиб ўтирибдими?

— Кўз кўриб, қулоқ эшитмаган ҳол,— деб такрорлади Серна Михайловна.

— Бу ишга чек қўйишнинг иложи борми?— деб сўради Бомзе ташвишга тушиб.— Менга тезда Полихаевнинг дастирни керак. Қўлимда «Тунука ва чўчқа гўшти» собиқ биносининг «Геркулес» иш шаронтига яроқсизлиги тўғрисида муфассал ёзма маълумот бор. Дастирсиз ишим начава.

Серна Михайловнани ҳар томондан ходимлар ўраб олишди. Ҳаммасининг қўлида катта-кичик қоғоз бор эди. Серна Михайловна яна бир соат кутди, эшик орқасидаги олаговур тинмаганини кўргач, ўз столига ўтирди-да, чўрт кесиб деди:

— Хўп, яхши, ўртоқлар. Қоғозларингизни олиб келинг.

У жавондан усти очиқ катак-катак тахта олди, ўттиз олти катакда ўттиз олтита лакланган дастали тамға ётарди. Серна Михайловна катаклардан керакли тамғаларни чаққон олиб, асло кечиктириб бўлмайдиган қоғозларга тап-туп тамға боса бошлади.

«Геркулес»нинг бошлиғи кўпдан буён ўз қўли билан қоғозларга имзо чекмай қўйган эди. Бунга эҳтиёж тутилгудек бўлса, нимчасининг чўнтагидан кичкинагина муҳрни оларди-да, меҳр билан унга куҳлаб, унвони қаршига бинафша ранг исму шарифини босарди. Бу меҳринг жараёни унга жуда ёқарди, охири, энг кўп ишлатиладиган дастирларни резинага туширса чакки бўлмасди-ку, деган фикр келди калласига:

- «Эътироф қилмайман. Полихаев».
- «Розиман. Полихаев».
- «Ажойиб фикр. Полихаев».
- «Ҳаётга жорий этилсин. Полихаев».

«Геркулес»нинг бошлиғи янги усулини амалда си-
наб кўриб тегишли хулосага келди. Бу усул унинг ишини
анча осонлаштиради, кейинги ишларда қўлланиш ва та-
комилга етказишни тақозо қилади. Ҳадемай янги резина
партияси ишга туширилади. Бу гал дастир анча-мунча
сўзлардан ташкил топди:

- «Буйруқ билан ҳайфсан берилсин. Полихаев».
- «Танбеҳ берилсин. Полихаев».
- «Чекка вилоятга ташлансин. Полихаев».

Бино учун коммунал бўлими билан олиб бораётган
кураши «Геркулес» бошлиғини янги андозада жумлалар
тўқишга илҳомлантирди:

- «Мен коммуналь бўлимига бўйсунмайман. Полихаев».
- «Нима бало, эсларини еб қўйишганми? Полихаев».
- «Ишга тўғаноқ бўлманг. Полихаев».
- «Мен сизга кўча қоровули эмасман. Полихаев».
- «Меҳмонхона бизники, тамом-вассалом. Полихаев».
- «Сизларнинг найрангингиз менга маълум. Полихаев».
- «Каравотларниям бермайман, умивальникларниям.
Полихаев».

Бу тамгалар уч комплектдан буюртирилди. Кураш
узоққа чўзилиши мумкин эди, шу ваддан туя миниб
узоқни кўрадиган бошлиқ бир комплект тугагунча иш
бир ёқлик бўлмаслигини ҳақли суратда фаҳмлади.

Кейин «Геркулес»нинг ички эҳтиёжи учун дастурлар
комплект буюртирилди.

- «Серна Михайловнадан сўранг. Полихаев».
- «Миямни қотирманг. Полихаев».
- «Секин юрсанг — узоққа борасан. Полихаев».
- «Э, қуриб кет ҳамманг! Полихаев».

Турган гапки, бошлиқнинг ўй-фикри фақатгина иш-
нинг маъмурий томони билангина чекланиб қолгани йўқ.

Кенг мулоҳазали бошлққ ҳозирги сиёсатни четлаб ўта олмасди. Шу боис у ажойиб ҳожатбарор тамға буюрди, унинг тексти устида бир неча кун ишлади. Бу шундай ажойиб резина фикр эдики, уни Полихаев ҳаётдаги барча ҳодисага тадбиқ қилиши мумкин эди. Бундан ташқари, у воқеаларга бетўхтов ўз фикрини билдириш имконини берарди. Уни ҳар сафар машаққат чекиб ўйлаш заруратидан халос қиларэди. Тамға шундай қулай ясалган эдики, унда очиқ қолдирилган жойлар тўлатилса, шу кунда асқатадиган дастир тайёр бўларди-қоларди:

Фалон нарсага жавобан

биз, геркулесчилар, якдиллик билан жавоб берамиз:

- а) хизмат ёзишмаларининг сифатини ошириш,*
- б) меҳнат ҳосилдорлигини кўпайтириш,*
- в) бюрократизмга, сансалорликка, ошна-оғайнигарчиликка ва лаганбардорликка қарши курашни кучайтириш,*
- г) кечикишлар ва туғилган кунларни йўқотиш,*
- д) календарь ва портретларга сарф бўладиган зарарларни камайитириш,*
- е) профсоюз активлигини умумий ўстириш,*
- ж) рожество, пасха, троица, благовешчение, крещение, қурбон-ҳайит, йом-кипур, рамазон, пурим ва бошқа диний байрамларни нишонлашдан воз кечиш,*
- з) калтабинлик, безорилик, пиянисталик, масъулиятсизлик ва тутуриқсизларга аёвсиз қарши кураш бошлаш,*
- и) «Опера саҳнасидан эскилик ботқоғига ботганлар йўқолсин!» деган жамият сафига ёппасига кириш,*
- к) ёппасига ловияга ўтиш,*
- л) иш юритишни ёппасига лотин алифбесига кўчириш, шунинг-дек, олдинда нимаики турган бўлса, ҳаммасига қўшилиш.*

Нуқталар ўрнини заруратга қараб, айни чоқдаги талабларни чамалаб кўриб шахсан Полихаевнинг ўзи тўлдирадди.

Полихаев бора-бора бу ишни шундай ёқтириб қолдики, ўзининг ҳожатбарор дастирини ҳуда-беҳудага ишга сола бошлади. Охири шу даражага етдики, ўз ходимларининг эътирозу хуружларига, кирдикорларига ва интизомсизликларига шу тамға билан жавоб бера бошлади.

Мисол учун «Бухгалтер Кукушкиндинг хизмат вақтидан ташқари бажарган иши учун ҳақ талаб қилиб сурбетларча интизомни бузганлигига жавоб берамиз»

ёки «Навбатдан ташқари отпуска сўраган ходим Бори- сохлебскийнинг жирканч ғавғоси ва қабих хуружига жа- воб берамиз...» ва ҳоказолар.

Яна буларнинг ҳаммасига ошириш, кўпайтириш, ку- чайтириш, йўқ қилиш, камайтириш, умумий ўстириш, воз кечиш, аёвсиз кураш олиб бориш, ёппасига қўши- лиш, ёппасига ўтиш, ёппасига ўтказиш, шунингдек, ни- маики олдинда турган бўлса, қўшилиш билан дарҳол жавоб бериш керак эди.

Бошлиқ Кукушкинд билан Борисохлебскийга обдан дашном бергачгина мўъжаз резинани ишга соларди: «Танбеҳ берилсин. Полихаев», ёки: «Чекка вилоятга ташлансин. Полихаев».

Резина дастур билан илк бор танишганларида баъзи геркулесчилар қайғуришди. Уларни моддаларнинг кўп- лиги ваҳимага солди. Айниқса, лотин алифбоси ва ёппа- сига «Опера сахнасидан эскилик ботқоғига ботганлар йўқолсин!» деган жамиятга кириш уларни ўйлатиб қўйди. Скумбриевич жазаваси тутиб, номи зикр этилган жами- ятдан ташқари «Йўқолсин Хованшина!» тўгараги ҳам тузди, хайрият, иш шу билан чекланди.

Полихаев эшигидан вентиляторнинг ғувиллашига ўхшаш овоз эшитилиб турганида Серна Михайловна чапдастлик билан ишлади. Бўйига қараб қутига жойлаш- тирилган, энг кичик: «Эътироз қилмайман. Полихаев» деган тамғадан тортиб энг катта — ҳожатбарор тамға- гача — барчаси белидан пасти нурга фарқ бўлган оқ мас- харабоз таёқчалар билан Брагнинг серенадасини чала- диган циркдаги ажойиб асбобларни эслатарди. Котиба тахминан хат мазмунига мос тушадиган тамғани танлаб оларди-да, қоғозларга тап этиб муҳр босарди. Кўпроқ у эҳтиёткор резинани ишга солди: «Секин юрсанг—узоққа борасан». Бу дастурни бошлиқ ёқтиришини Серна Михайловна яхши биларди.

Иш юришиб кетди. Резина аъло даражада одам ўр- нини босди. Резина Полихаевнинг ҳақиқий Полихаев- дан ўлса ўлиги ортиқ эди.

«Геркулес» аллақачон ҳувиллаб қолди, яланг оёқ фаррош аёллар ифлос челақларини кўтаришиб кори- дорда изғишга тушишди, Есениннинг: «Машаққат-ла тў- қиб шеър тўрин, сизга лутф айтгим келади», деган сатр- ларини кўчириб олиш учун атайи ишдан кейин бир соат қолган охирги машинистка ҳам кетиб бўлди. Кута-кута

тоқати тоқ бўлган Серна Михайловна ўрнидан туриб, кўчага чиқишдан олдин қовоқларини нам бармоқлари билан силаётганида Полихаев кабинетининг эшиги зириллаб очилдию ичкаридан эринчоқлик билан қадам ташлаб Остап Бендер чиқди. У Серна Михайловнага мудроқ босгандек қаради ва ботинка ип боғич ўтказилган сариқ папкасини саланглатганча нари кетди. Кетмакест оромбахш пальмалару чинор тагидан Полихаев лип этиб чиқди. Серна ўзининг мансабдор жазманига ялт этиб қарадию қаттиқ стулига ташлаб қўйилган чорси матрасчага унсиз, беҳол ўтириб қолди. Яхшиямки ходимлар тарқаб кетишган эди, бошлиқларининг бу аснодаги аҳволини кўришмади! Унинг мўйловидаги олмосдек кўз ёши томчиси худди новдада ўтирган жимит қушчага ўхшаб кўринарди. Полихаев кўзларини тез-тез пирпиратиб қўлларини шу қадар жон-жаҳди билан ишқалар эдики, уни кўрган одам нима бало, Океаниядаги ёввойилар усули билан олов ёндирмоқчими, деб ўйлаган бўларди. У шармандаларча илжайиб ва икки букилиб Остапнинг орқасидан югурди. Гоҳ бир томонидан, гоҳ иккинчи томонидан келиб ташвиш билан сўради:

— Энди нима бўлади? Ишқилиб, хароб бўлмайманми? Айта қолсангиз-чи, олтишим, кумушим, нобуд бўлмайманми? Хотиржам бўлсам бўладими?

У яна, хотиним, бола-чақам бор, Сернадан болаларим бор, Ростов-Донда турадиган бошқа хотиндан ҳам болаларим бор, демоқчи бўлди-ю, бироқ томоғига думалоқ бир нарса тикилиб, лом-мим деёлмади.

У оҳ-воҳ чекиб Остапни нақ вестибюлгача узатиб келди. Бўм-бўш бинода улар атиги икки кишини учратишди. Коридор охирида Егор Скумбриевич турарди. У буюк мудаббирни кўриши билан жагини чангалладию ўзини тахмонга урди. Пастдаги зинада электр машъала тутган мрамар қиз орқасидан бухгалтер Берлага мўраларди. У Остапга итоаткорона таъзим қилди ва ҳатто ғўлдираб салом ҳам берди. Бироқ Остап вице-киролнинг саломига алиқ олмади.

Эшикдан чиқаверишда Полихаев Остапнинг енгидан чангаллаб ғудранди:

— Мен ҳеч нарсани яширмадим. Чин сўзим! Хотиржам бўлсам бўлар-а? Тўғрими?

— Одамга тугал хотиржамликни суғурта полиси беринши мумкин,— деди Остап қадамини секинлатмай.—

Ҳаётни суғурта қилувчи ҳар бир агент сизга шу жавобни айтади. Шаҳсан менга сизнинг керагингиз йўқ. Давлат эса, чамаси, яқин кунларда сиз билан шуғулланади.

XX боб

КОМАНДОР ТАНГОГА УИНАЙДИ

Лавҳасига беўхшов гунафша ранг сифон сурати чизилган мўъжазгина сунъий минерал сувлар буфетида, оппоқ стол атрофида Балаганов билан Паниковский ўтиришарди. Туёқлар вакили трубкача чайнар, креми нариги учидан чиқиб кетмаяптими, деб кўз-қулоқ бўлиб турар эди. Бу худолар неъматини у «Янги пичан» номли кўк шарбат қўшиб сельтер суви билан истеъмол қиларди. Курьер шифобахш кефир ичарди. Унинг олдида олтита бўш шиша турарди. Еттинчисидан Паниковский стаканга қуюқ кефирни юраги ачишиб силкиб туширди. Бугун идорада янги котиб Бендер имзо чеккан ведомость бўйича маош берди. Мана энди дўстлар буфетнинг итальянча тош плиталаридан, ҳўл пишлоқ сақланаётган ёнмас муз шкафдан, ўнгиб кетган, вижилловчи сув солинган цилиндр баллонлардан ва мрамар пештахтадан таралаётган салқиндан ором олишмоқда эди. Шкафдан тушиб кетган бир парча муз ерда эримоқда эди. Кишини энка-тенкасини қуритувчи кўча манзараси: қисқа кўлакалар, иссиқдан лоҳас бўлган ўткинчилар ва ташналикдан телбалашаётган итлардан холи бу муз парчасига тикилиш роҳатижон эди.

— Яхши шаҳар Черноморск!— деди Паниковский лабини ялаб.— Кефир юракка даво.

Бу гап негадир Балагановнинг кулгисини қистатди. У беҳосдан трубкачани эзиб юборган эди, илондек тўлганиб крем отилиб чиқди, вакил уни аранг оғзи билан илиб олди.

— Биласизми, Шура?— деб гапида давом этди Паниковский,— мен негадир Бендерга ишонмай қўйдим. У ғалати ишлар қиляпти.

— Қани эшитайлик-чи,— деди Балаганов пўписа билан.— Яна нима деб валдирар экансан.

— Йўқ, ростини айтяпман. Мен Остап Иброҳимовични жуда ҳурмат қиламан: бебаҳо одам!.. Ҳатто Фунт ҳам,

Фунтни қанчалик ҳурмат қилишимни биласиз-ку, Бендерни даҳо, деди. Лекин мен сизга айтсам, Шура, Фунт—эшак! Худо урсин, ғирт аҳоқ у. Аянчли, хашаки одам. Бендерга ҳеч қандай эътирозим йўқ. Бироқ, баъзи ишлари менга ёқмайди. Мен сизга, Шура, ҳаммасини ўз жигаргўшамга айтгандек айтаман.

Жиноят қидирув субинспектори билан охирги марта суҳбатлашганидан бери Балагановга ҳеч ким жигаргўшам деб мурожаат қилмаган эди. Шу боис у курьернинг гапларини жон қулоғи билан тинглади ва унга суҳбатни давом эттиришга изн бериб енгилтаклик қилди.

— Узингиз биласиз, Шура.— деб шивирлади Паниковский,—мен Бендерни жуда ҳурмат қиламан, лекин сизга айтиб қўяй, Бендер—эшак. Худо урсин, аянчли хашаки одам.

— Ҳай, ҳай— деб огоҳлантирди Балаганов.

— Нега ҳайҳайлайсиз? Узингиз бир ўйлаб кўринг-а, пулларимизни нимага сарф қиляпти? Бир эсга олинг. Бу дардисар идоранинг бизга нима кераги бор? Қанчадан-қанча чиқим-а. Елғиз Фунтнинг ўзига бир юз йигирма сўм тўлаймиз. Котибага-чи? Булар камлик қилгандек, яна иккитасини юборишибди, бугун ведомость бўйича маош олганларини кўрдим. Текинхўрлар. Нима кераги бор бу дахмазаларни? У, очиқ ишлаш учун, дейди. Тупурдим ўша серхаражат очиқ ишлашга. Қаёқдаги буғу шохи учун олтмиш беш сўм тўлапти-я. Сиёҳдонни айтмайсизми? Анави тешиктикарлар-чи!

Паниковский пиджагининг тугмаларини ечган эди, битимбузарнинг бўйнига қадалган ярим сўмлик манишка кўкка сапчидию қоғоздек жингала бўлиб ўралди-қолди. Бироқ азбаройи тутақиб кетган Паниковский бунга эътибор бермади.

— Ҳа, Шура. Биз озгинагина маош оламиз, у бўлса пулни пўчоқча билмайди. Хўш, Кавказда нима бор унга? Командировкага бордим, дейди. Ишонмайман! Паниковский дуч келган одамга ишониши мажбур эмас! Унга билет олиш учун мен ўзим пристапга югурдим. Ўйлаб қаранг-а, биринчи классга билет олиш керак эди унга. Невалик бу олифта иккинчи классда юрмайди. Ун минг сўмимиз шунақа кўкка созуриляпти. У халқаро телефонда гаплашади, ҳамма ёққа телеграмма молния жўнатади. Биласизми, молниялар неча пул туради? Ҳар сўзи қирқ тийин. Мен бўлсам соғлиғимга фойда келтирадиган

кефирдан қисишим керак ўзимни. Мен қари, касал одамман. Сизга очиқ айтаман, Бендер даҳо эмас.

— Сиз ҳар қалай ошириб юбордингиз,— деди Балаганов иккиланиб.— Ахир сизни Бендер одам қилди-ку. Эсингиздами, Арбатовда ғоз билан қочиб юргандингиз. Мана энди хизматдасиз, ойлиқ оласиз, жамият аъзосисиз.

— Мен жамият аъзоси бўлишни истамайман,— деди тўсатдан Паниковский, кейин овозини пасайтириб илова қилди:— Сизнинг Бендерингиз — тентак. У аҳмоқона қидирув ишлари билан овора бўлиб юрибди, ахир пулни бугуноқ қуруқ қўл билан олиш мумкин-ку.

Гап шу ерга етганида туёқлар вакили ортиқ суюкли бошлиги тўғрисида ўйламай қўйди. Паниковскийга яқинроқ сурилди. Шунда у ўжар манишкасини тинмай пастга тортқилаб, Балагановга бахташ-таваккал қилиб ўтказган тажрибасини гапириб берди.

Буюк мударбир билан Балаганов Скумбриевични қувлаб юришганда Паниковский ўзбошимчалик қилиб идорани кекса Фунт ихтиёрига ташлади-да, эгаси йўқлигидан фойдаланиб, Корейконинг хонасига яширинча кирди ва хонани диққат билан кўздан кечирди. Албатта у хонадан ҳеч қандай пул топмади, лекин ундан ҳам яхшироқ нарса — ҳар бири бир ярим пуддан келадиган тошларни кўриб қолди.

— Сизга ўз жигаримдек айтаман, Шура. Мен бу тошларнинг сирини очдим.

Паниковский ниҳоят манишкасининг учидан ушлаб олдию шимидаги тугмага қадаб, Балагановга шавқ-завқ билан қаради.

— Сир нима қилсин?— деди ҳафсаласи пир бўлиб туёқлар вакили.— Гимнастика учун оддий тошлар.

— Сизни қанчалик ҳурмат қилишимни биласизми, Шура?— деди қизишиб Паниковский.— Лекин эшак экансиз. Улар олтин тошлар. Тушундингизми? Тошлар соф олтиндан. Ҳар бири бир ярим пуддан. Уч пуд соф олтин. Мен буни дарров билдим. Миямга бу фикр чақмоқдек урилди. Мен ўша тошлар қаршисида жин теккандек роса хахолаб кулдим. Қандай писмиқ-а бу Корейко! Олтиндан тош қуйдириб, қора рангга бўяб, буни ҳеч ким билмайди, деб юрибди. Мен сизга ўз жигаримдек айтаман, Шура, агар ўша тошларни ёлғиз ўзим кўтариб олиб кета олганимда, ҳеч вақт айтармидим бу сирни? Бироқ мен қари, касалманд одамман, тошлар зилдек оғир. Сиз

ни ўз жигаримдек таклиф қиламан. Мен Бендер эмасман. Ҳалол одамман!

— Бордию улар олтин бўлмаса-чи?— деб сўради лейтенантнинг суюкли ўғли. Аслида Паниковский кўнглидаги шубҳаларини тезроқ тарқатиб юборишини истарди.

— Хўш, бўлмаса нима улар сизнингча?— деб сўради битимбузар пичинг билан.

— Ҳа,— деди Балаганов сариқ киприкларини пирпиратиб,— энди тушундим. Қаранг-а, оббо чол-э, ҳамма сирни очибди-я. Бендер чиндан ҳам бекорчи ишларни қилиб юрибди: хат ёзади... сафарга чиқади... Биз ҳар қалай адолат юзасидан унга бир қисмини берамиз-а?

— Нима учун?— деб эътироз билдирди Паниковский.— Ҳаммаси ўзимизга! Энди ялло қилиб яшаймиз, Шура. Мен тилла тиш қўйдираман ва уйланаман. Худо урсин, чин асилзода сўзим, уйланаман.

Олтин тошларни фурсатни қўлдан бой бермай, дарҳол қўлга киритишга қарор қилдилар.

— Шура, кефирга пул тўлаворинг,— деди Паниковский,— кейин суришиб кетамиз.

Фитначилар буфетдан чиқишди ва қуёш нуридан кўзлари қамашиб, шаҳар кеза бошлашди. Уларни сабрсизлик қийнади. Улар узоқ вақт шаҳар кўприкларидан туришди, қоринларини панжарага босиб, пастга, уйларнинг тошларига, гаванга тушадиган кўчаларга, бу кўчалардан отларга ўхшаб эҳтиёткорлик билан пастликка тушаётган юк машиналарига парвойи фалак қараб туришди. Портнинг семиз чумчуқлари тош йўлда дон чўқир, уларни ҳар бир эшик тагидан ирkit мушуклар кузатиб турар эди. Занг босган томлар, чордоқ фонуслари ва антенналар орқасида кўм-кўк сув, елдек учиб бо-раётган катер ва йирик қизил ҳарф ёзилган яшил кема тубаси кўринади.

Паниковский ўқтин-ўқтин бошини кўтариб, бир нималарни ҳисобларди. У пудларни килограммларга, килограммларни эски тилла пулларга айлантирар, ҳар сафар ҳисобсиз рақамлар ҳосил бўлар, буни кўриб битимбузар ҳатто секин қийқириб қўярди.

Кечқурун соат ўн бирларда эмикдошлар катта-катта тошларнинг залваридан қийшайиб, шохлар ва туёқлар тайёрлайдиган идора томон келишарди. Паниковский ўз улушини қорнини дўппайтириб, шодон ҳарсиллаганча

иксала қўли билан кўтариб: келарди. У бот-бот тўхтар, тошни йўлкага қўйиб: «Уйланаман! Чин асилзода сўзим», деб гудранарди. Забардаст Балаганов тошни елкасида кўтариб келарди. Баъзан тош олдинга суриб кетар, Паниковский муюшда бурила олмас эди. Шунда Балаганов бўш қўли билан Паниковскийнинг гирибонидан тутиб қоларди-да, уни тўғри йўлга солиб юборар эди.

Идора эшиги олдида улар тўхташди.

— Ҳозир арралаб, бўлак-бўлакларга ажратамиз.— деди Паниковский ташвишланиб,— эртага эрталаб сотамиз. Мени бир соатсоз танишим бор, жаноб Биберхам. У ҳалол тўлайди. Чайқов бозорида унақа эмас, ҳеч қачон ҳақиқий баҳосига олишмайди.

Худди шу пайт фитначилар идоранинг яшил пардаси тагидан чироқ нури тушиб турганини кўриб қолишди.

— Шундай бемаҳалда ким бўлиши мумкин идорада?— деб ажабланди Балаганов қулф тешигига энгашиб.

Стол ортида, чап биқинидаги ёрқин электр лампа ёруғида Остап Бендер ўтирарди ва тез-тез бир нарсалар ёзарди.

— Ёзувчи!— деди Балаганов ҳиринглаб кулиб тешикни Паниковскийга бўшатиб берар экан.

— Албатта,— деди Паниковский обдан қараб тургач,— яна ёзаяпти. Худо ҳаққи, бу хашаки одам кулгимни қистатаяпти. Хўш, қаерда арралаймиз?

Эмикдошлар бошланишига икки бўлак олтинни эртага эрталабоқ соатсозга пуллаш тўғрисида қизғин гап маъқуллашиб, юкларини кўтардилар-да, қоронғилик қўйнига шўнғидилар.

Бу орада буюк мудаббир Александр Иванович Корейконинг ҳаёт йўлини ёзиб тугатмоқда эди. «Қишлоққа боқ» аталмиш сиёҳдонни ташкил этган бешта кулбанинг бронза қопқоғи олиб қўйилган эди. Остап ручкани суриштирмай дуч келган жойга тикар, стулда сирпанар, стол тагида оёқларини тапиллатар эди.

Унинг афти туни билан ютқазиб, фақат тонг-сахарда бахти чопган картабознинг юзидек толиққан, изтиробли эди. Баъзан шундай бўлади, қиморбоз тун билан банкани уриб ололмайди, яхши карта чиқмайди. Қиморбоз тақдирни алдамоқчи бўлиб, дам-бадам столни алмаштиради, омадли жой қидиради. Бироқ карта қайсарлик қилиб уни четлаб ўтаверади. У энди «сиқиб

сувини олмишга» тушади, яъни биринчи картани кўраб, унинг устидан имиллай-имиллай бошқасини суради, картани стол четига қўйиб, унга пастдан қарайди, икка-када картани тўнқариб қўйиб, уларни китоб очгандек очади. Хуллас, тўққизликда омади келмаган одамлар ниманки қилишса, у ҳам шуни қилади. Бироқ бу ҳам фойда бермайди. Қўлига нуқул сурат чиқади: арқон мўйлов валетлар, дарбонларга ўхшаш соқолдор қироллар, қоғоз гул искаб турган хонимлар. Бот-бот қора ва пушти ўнликлар чиқиб туради. Умуман, расмий «бак-кара», норасмий «бак» ёки «жир» деб аташадиган қабохату разолатлар чиққани чиққан. Фақат қандиллар сарғайиб ўчгач, «Ухлаш ман этилади» деган плакатлар тагида одамлар хуррак отиб уйқуни уришганида, эски ёқали омади йўқлар стулларда мунғайиб қолганларида мўъжиза рўй беради. Бирдан толесиз қиморбознинг ўйини қовушиб қолади, жирканч суратлар ва ўнликлар барҳам топади, саккизликлар ёгилади. Қиморбоз энди залда оёғи куйган товукдек зир югурмайди, картани сиқиб сувини олмайди, унга пастдан қаролмайди. У бахт қуши бошига қўнганини сезади. Бахтиёр кимсанинг орқасида энди чўталчилар йиғилади, улар елкасига туртишади. Ялтоқланиб пичирлашади: «Юра амаки, уч беринг». Ранги бўзарган, мағрур картабоз эса: «Тўққизинчи стол ёнидаги жой бўшайди!» ва «Аматорские, ярим сўмликлар бериб юборинг» деган ҳайқириқ остида карталарни дадил очади. Ҳарифларини шилади. Шунда оқ ва ёйсимон чизиклар чизилган яшил стол унинг кўзига кўркам, оромбахш, футбол майдонидек кўриниб кетади.

Остапда шак-шубҳа қолмаган, ўйинда бурилиш рўй берган эди.

Барча мавҳум нарсалар ойдинлашди. Остап бақамти бўлган, боғичи ботинка ипли сариқ папкада из қолдирган арқон мўйлов, қироллардек соқолдор сон-саноксиз одамлар тўсатдан бир четга тариқдек сочилдию нимгани ва ҳамма нарсани босиб-янчиб манаман деб оқ кўз, буғдой қош, бўйинини қат-қат ажин босган одам леш этиб чиқди-қўйди.

Остап нуқта қўйди. Таржиман ҳолга даста ўрнига келмуш айиқча ўрнатилган пресси билан босма босди ва ҳужжатларни тика бошлади. У ишларни батартиб ўзинини яхши кўрарди. Охирги марта яхшилаб текис-

ланган гувоҳлик маълумотларни, телеграммаларни ва ҳар хил справкаларни завқланиб кўздан кечирди. Папкада ҳатто фотосуратлар ва бухгалтерия дафтарларидан кўчириб олинган кўчирмалар ҳам бор эди. Папкадан Александр Корейконинг бутун ҳаёти, унинг ёнидан пальмалар, қизлар, мовий денгиз, оқ кема, ҳаво ранг экспресслар, ярқироқ автомобиль ва ичкарисида меҳрибон мулатлар ва аксарияти оқ шим кийиб юрадиган гражданлар яшайдиган бухтаси бор сирли шаҳар — Рио-де-Жанейро жой олган эди. Буюк мудаббир бутун умри бўйи орзу қилган пулдор одамни ниҳоят топди.

— Менинг бу улкан ишимга ҳеч ким раҳмат ҳам демайди, — деди хафа Остап, ўридан туриб қалин папканинг боғичини боғлар экан. — Балаганов хушфеъл йигиту лекин лақма. Паниковский ғирт жанжалкаш. Қозлевич эса қанотсиз фаришта. У ҳанузгача бизларни мундштук саноати эҳтиёжи учун шохлар тайёрлашади, деб ишонади. Қаердасиз, эй, менинг дўстларим, хотинларим, болаларим? Ёлғиз умидим шундаки, ҳурматли Александр Иванович улкан хизматимни қадрлаб, мен камбағалга беш юз минг беради. Йўқ! Энди миллиондан кам олмайман, бўлмаса меҳрибон мулатлар мени ҳурмат қилишмайди.

Остап стол орқасидан чиқди-да, ажойиб папкасини олгач, ўйга чўмган кўйи туркча талаффузли машинкани, темир йўл компостерини айланиб, боши буғу шохларига тегай-тегай деб кимсасиз идорада кезди. Остапнинг кекирдагидаги оқ чандиқ қизарди. Ҳаракатлари секин-аста сусайди, бир хонаси келиб грек матросидан сотиб олган қизил шиппакларини кийган оёқлари полда шарпасиз сирпана бошлади. Унг қўли билан худди қизни бағрига босгандек, авайлабгина папкани бағрига босди. Шаҳар узра Бахт таронаси баралла эшитилди. Бу ингичка мусиқий товуш ногаҳон энгил скрипка куйига айланди... Узоқ вақтдан бери унутилган дилрабо куй шохлар ва туёқлар тайёрловчи Арбатов идораси Черноморск бўлимидаги жамики нарсаларни жаранглашга мажбур этди.

Биринчи бўлиб самовар хиргойи бошлади. Тўсатдан ундан патнисга лахча чўғ думалаб тушди.

Шундан сўнг самовар куйлаб юборди:

Ўт селин пуркайди Аргентина ҳавоси,
У ерда жанубнинг мовий самоси...

Буюк мудаббир тангога рақс тушди. Унинг қуйма бронзадек юзининг ярми кўринарди, бир оёқлаб тиз чўкарди-да, чаққон ўрнидан туриб айланар ва қадамларини енгил ташлаб, яна олдинга интилар эди. Тўсатдан бурилганида кўзга кўринмас фраксининг этаклари ҳар томонга ёйилиб кетарди.

Энди куйни туркча талаффузли ёзув машинкаси илиб кетди:

...У ерда жанубнэнг мовэй самосэ...

У ерда қэзларнэнг сулув барносэ...

Сўнг бесўнақай, кўпни кўрган чўян компостер ўтган умр ҳақида бўғиқ хўрсинди:

... У ерда қизларнинг сулув барноси,

Ҳамма ўйнар тангога.

Остап классик вилоят тангосига рақс тушарди, буни йигирма йил бурун бухгалтер Берлага ўзининг биринчи котелогини бошига кийганда, Скумбриевич шаҳар ҳокимининг маҳкамасида хизмат қилганида, илк бор гражданлик мансабига минганида, сохта раис Фунт ҳали навқирон, бардам, етмиш яшарлигида, бошқа пикей нимчали одамлар билан бирга «Флорида» кафесида ўтириб Италия — Туркия уруши муносабати билан Дарданеллни ёпилишига боғлиқ даҳшатли воқеани муҳокама қилганида миниатюра театрларида ижро этишар эди. У вақтда пикей нимча кийган одамлар қипқизил мағиздек, юзлари силлиқ, бежирим эди. Улар ўша давр сиёсий арбобларини саралашарди. «Анварбой — бу даҳо. Юан-Ши-кай — даҳо. Пуришкевич ҳар ҳолда даҳо!» — дейишарди. Ҳатто ўша вақтда ҳам. Бриан — даҳо, деб тасдиқлашарди, чунки у ўшанда ҳам министр эди.

Остап рақс тушарди. Унинг боши узра пальмалар шовуллар, ранг-баранг қушчалар чарх урар эди. Океан кемалари биқинларини Рио-де-Жанейро пристанига суркар эди. Уддабурон Бразилия олибсотарлари ҳаманинг кўзи олдида кофе сотар, очиқ рестороанларда маҳаллий йигитлар спиртли ичкиликлар ичиб ўтирар эди.

— Парадга ўзим қўмондонлик қиламан! — деб хитоб қилди буюк мудаббир.

Чироқни ўчириб хонадан чиқди ва энг қисқа йўл билан Малая Касательная кўчасига йўл олди. Прожекторларнинг доирасимон нурлари осмонда тимирскиланар, паст тушиб, дабдурустдан уйларининг бир бўлагини қамраб, кутилмаган қолдан саросимага тушган ошиқ-маъшукни ҳайрон қолдирганча балконни ёки қашқари айвонни ёритар эди. Муюшдан Остап томон лапанглаб, тасма занжирларини шалдиратганча думалоқ, қўзиқорин қалпоғига ўшаш қалпоқдор иккита енгил танк чиқиб келди. Бир сувори эгардан энгашиб, ўткинчидан Эски бозорга қандай қилса тезроқ боришлигини сўради. Бир ерда Остапнинг йўлини артиллерия тўсди. У икки батарея ўртасидан чопиб ўтиб кетди. Бошқа ерда милиционерлар шоша-пиша дарвозага «Газдан қочиш жойи» деб қора лавҳа ёзилган тахтани қоқишмоқда эди.

Остап шошиларди. Унга Аргентина тангоси шифов бермоқда эди. У атрофидагиларга эътибор бермай, Корейконинг уйига кирди-да, таниш эшикни тақиллатди.

— Қим?— деб сўради кўмма миллионер.

— Телеграмма!— деди буюк мудаббир қоронғиликка кўз қисиб қўйиб.

Эшик очилди, у ўзини ичкарига олди, папкаси эшик кесақисига кўндаланг келиб қолди.

Тонготар чоғи шаҳар ташқарисидаги узоқ жарда вакил билан курьер ўтирарди.

Улар тошларни арралашарди. Бурунларига чўян гарди кўнган эди. Паниковскийнинг ёнидаги ўт устида манишка ётарди. Ишлашига халал бергани вазидан Паниковский уни ечиб қўйган эди. Тадбиркор битимбузар тошлар тагига газета тўшаган эди. Ахир олтиннинг зарраси ҳам бекорга исроф бўлмасин-да.

Эмикдошлар ўқтин-ўқтин бир-бирларига маънодор кўз ташлашарди-да, янги куч билан арралашга тушишарди. Тонг сукунатида фақат сугурларнинг чийиллашию қўл арраларнинг ғириллаши эшитиларди холос.

— Нима гап ўзи?— деди Балаганов тўсатдан иш-лашдан тўхтаб.—Уч соатдан бери арралайман, олтиндан дарак йўқ.

Паниковский индамади. У подадан олдин чанг кўтарганини фаҳмлаган, кейинги ярим соат мобайнида ҳўжакўрсинга арра тортмоқда эди.

— Ҳай, яна пича арралайлик-чи?— деди шахдам малла соч Шура.

— Албатта арралаш керак,— деди Паниковский мудҳиш жазо муддатини кечиктириш учун.

У юзини кафти билан яширди ва диккайиб турган бармоқлари орасидан Балагановнинг кенг елкаси бир маромда тебранаётганини кўрди.

— Ҳеч нарсага тушунмаяпман!— деди Шура тошни икки паллага ажратиб.— Бу олтин эмас!

— Арралайверинг, арралайверинг,— деди Паниковский гўлдираб.

Бироқ Балаганов икки қўлида икки палла тошни кўтарганча бир-бир босиб битимбузарнинг олдига яқинлаша бошлади.

— Бу темир билан олдимга келманг!— деб чийиллади Паниковский бир чеккага қочиб.— Сиздан нафратланман!

Бироқ Шура шу пайт азбаройи зўриққанидан инграб, қулочкашлаб туриб бир палла тошни фитначига олди. Фитначи боши устида тошнинг чийиллаб учганини эшитиб, ўзини таппа ерга ташлади.

Вакил билан курьер олишувни узоқ чўзилмади. Жаҳли чиқиб кетган Балаганов аввалига манишкани топтаб, хўп хумордан чиқди. Кейин манишканинг эгасига даф қилди. Шура: «Ким ўйлаб топди бу тошларни? Давлат пулларини ким совурди? Бендерни ким сўкди?»— деб зарба кетидан зарба тушираверди.

Боз устига лейтенантнинг тўнғич ўғли Сухаревский битими бузилганини эслаб қолди. Бунинг учун ҳам Паниковский бир нечта муштни ортиқ еди.

Паниковский башарасини тирсаклари билан тўсиб, аламли қичқирди:

— Манишка учун жавоб берасиз ҳали! Қулоғингизда бўлсин, бу ишингизни икки дунёдаям унутмайман! Ҳозир бунақа манишкани ҳеч қаерда сотишмайди.

Охирида Балаганов душманидан ичида ўттиз саккиз сўми бўлган эски ҳамёнини тортиб олди.

— Бу ичган кефиринг учун, газанда!—деб илова қилди вакил.

Шаҳарга маъюс қайтишди.

Олдинда даргазаб Балаганов борар, кетидан овози борича йиғлаб, бир томонга шох ташлаганча Паниковский ликонглаб келарди.

— Мен ғариб, бахтсиз чолман!— деб йиғларди у.— Манишка учун жавоб берасиз ҳали. Пулларимни беринг.

— Оласан-а, оласан!— дерди Шура унга қиё боқмай.— Ҳаммасини Бендерга айтаман. Васвас!

XXI боб

«ҚАРҒАЛАР УЯСИ»НИНГ ТУГАТИЛИШИ

Варвара Птибурдукова бахтиёр эди. У думалоқ стол ёнида ўтириб рўзгорини кўздан кечирарди. Птибурдуковларнинг хонасида жиҳозлар мўл бўлганидан бўш жой деярли йўқ эди. Бироқ, ҳатто бир бўйра келар-келмас бўш жой ҳам уларнинг бахтига монелик қилмасди. Чироқ ойна ташқарисига ёғду сочар, у ерда ингичка яшил новда аёллар тўғнағичи янглиғ живирлар эди. Стол устида печенье, конфетлар, думалоқ тунука қутида сиркаланган судак турарди. Электр чойнак ўзининг қийшиқ сиртида Птибурдуков ошиёнининг бор ҳашамини жамлаган эди. Унда каравот, оқ пардалар, тунги тумбочкагача акс этганди. Боғичли кўк пиджама кийиб, хотинининг рўпарасида ўтирган Птибурдуковнинг тасвири ҳам унда акс этарди. У ҳам бахтиёр эди. Мўйловлари орасидан папирос тутунини пуфлаб, аррача билан фанердан ўйинчоқ чорбоғ ҳожатхонасини ясамоқда эди. Иш игна билан қудуқ қазишдек сермашаққат эди. Деворчаларни арралаш, кичкина нишаб томлар қўндириш, ички асбоб-ускуналарни ўрнатиш, дарчасига ойна солиш, эшикларга зиғирдак илмоқлар қилиш керак эди. Птибурдуков берилиб ишларди: у ёғоч арралаб бирон нарса яшанинг энг яхши дам олиш деб ҳисобларди.

Ишини битказгач, инженер шодон кулди, хотинининг семиз, иссиқ елкасига қоқди ва қутидаги судакни олди-га тортди. Бироқ шу чоқ эшик қаттиқ тақиллади. Чироқ пирпиради, чойнак сим тагликдан сирпаниб тушди.

— Ким экан бу бемаҳалда келган?— деди Птибурдуков эшикни очаётиб.

Зинада Васисуалий Лоханкин турарди. У энгагигача оқ Марсель аделига ўралиб олган, адеъл тагидан сержун оёқлари кўриниб турар эди. «Эркак ва хотин» номли қалин, бут сингари ҳалланган китобни бағрига босиб олган эди. Васисуалийнинг кўзи олма-кесак терарди.

— Хуш кўрдик,— деди инженер ҳанг-манг бўлиб орқага бир қадам ташлар экан:— Варвара, нима бу?

— Мен сизникида умрбод қолгани келдим,— деди Лоханкин томдан тараша тушгандек,— сизникидан бошпана топарман, деб умид қиламан.

— Қанақа бошпана?— деб сўради Птибурдуков бўриқиб,— сизга нима керак, Васисуалий Андреевич?

Майдончага чопқиллаб Варвара чиқди.

— Сашук! У шир яланғоч-ку!— деб қичқирди Варвара.— Нима гап, Васисуалий? Қир, ахир, киринглар.

Лоханкин яланг оёқлари билан остона ҳатлаб ичкарига кирди-да, «Бахтсизлик, бахтсизлик», деб ғудранганча хонада изғий бошлади. Адёлиннинг учи билан у дарҳол Птибурдуковнинг қанча овора бўлиб ясаган нафис буюмини ерга тушириб юборди. Инженер яхшиликдан дарак йўқлигини фаҳмлаб, бурчакка чекилди.

— Қанақа бахтсизлик?—деб суриштирди Варвара.— Нега адёлга ўралиб юрибсан?

— Мен сизларникига умрбод жойлашгани келдим,— деди Лоханкин палағда овоз билан. Унинг сариқ барабансимон товони топ-тоза сарғиш полни ташвишли дўпиллатарди.

— Нималар деб алжияпсан?— ёпиша кетди Варвара собиқ эрига.— Бор уйингга, ухлаб ол. Жўна бу ердан! Бор, бор уйингга!

— Уйим йўқ энди,— деди Васисуалий дир-дир қалтираб.— Ёниб кул бўлди. Ёнғин, ёнғин ҳайдаб келди мени бу ерга. Адёлнию севимли китобимни қутқариб қолдим холос. Ҳамонки сиз менга бағритошлик қилар экансиз, кетман, лекин қарғайман.

Васисуалий хўрлиги келиб, гандираклаганча эшик томон юрди. Бироқ Варвара билан эри уни тўхтатиб қолишди. Нима галлигига дарров тушунмабмиз, деб кечирим сўрашди ва ҳаракатга тушиб қолишди. Птибурдуковнинг янги пиджак билан шимини, ички кўйлак-иштон ва ботинка олиб келишди.

Лоханкин кийингунича эр-хотин коридорда маслаҳат қуришди.

— Уни қаёққа тиқиштирамиз?— деб сўради Варвара.— У бизникида ётиб қололмайди. Хонамиз битта.

— Ҳайронман сенга,— деди меҳрибон инженер.— Бечоранинг бошига фалокат тушибдию сен ўз ҳузур-ҳаловатингни ўйлайсан.

Эр-хотин хонага қайтиб киришганда уйи куйган қўноқ стол ёнида тунука қутидан сиркаланган балиқ олиб еб ўтирарди. Устига-устак, китоб жавонидан «Материаллар қаршилиги»нинг икки томи олиб ташланиб, уларнинг ўрнига зарҳал «Эркак ва хотин» жойлаб қўйилган эди.

— Наҳотки бутун уй ёниб битган бўлса?— деб сўради Птибурдуков ҳамдардлик билан.— Қандай даҳшат-а!

— Менимча, шундай бўлиши керак эди,— деди Васисуалий мезбонларнинг таомини паққос тушириб,— балки мен оловдан ўзгариб чиққандирман, шундай эмасми? Лекин у ўзгармаган эди.

Ҳамма нарсани гаплашиб олишгач, Птибурдуковлар ётишга тараддуд кўра бошлашди. Васисуалийга бундан бир соат олдин уларни бахтиёр қилиб турган бўш ерга жой солиб беришди. Деразани ёпиб, чироқни ўчиришдию хонага тун ўрмалаб кирди. Йигирма минутча ўқтин-ўқтин у ёнбошидан-бу ёнбошига ағдарилиб, оғир хўрсина-хўрсина жим ётишди. Кейин пастдан Лоханкиннинг ёқимсиз шивирлаши эшитилди:

— Варвара! Варвара! Гапимни эшит, Варвара!

— Нима дейсан?— деб рўйхуш бермай сўради собиқ хотини.

— Нега мени ташлаб кетдинг, Варвара?

Васисуалий бу жиддий саволга жавоб кутмай зорланди:

— Сен макиёнсан, Варвара! Ургочи бўрисан! Ургочи бўрисан, сендан нафратланаман...

Инженер ғазабни қўзиганидан бўғилиб, муштини қисганича қимир этмай ётарди.

«Қузғунлар уяси» кечқурун соат ўн иккида, Остап Бендер бўш идорада тангога рақс тушаётганида, эмиқдош ака-ука Балаганов билан Паниковский олтин тошлар оғирлигидан эгилиб-букилиб шаҳардан чиқишаётганда ёнди.

Учинчи сон квартирага ўт тушишидан олдин гаройиб воқеалар рўй берган, буларнинг барчасига оросатда қолган кампир сабабчи бўлган эди. Маълумки, у кухня тепасидаги ўз хонасида электрга ишонмай керосин ёқар эди. Васисуалий Андреевични савалашганидан кейин квартирада қизиқроқ ҳеч қандай воқеа содир бўлмади. Шу боис камергер Митричининг мажбурий бекор-

чиликдан бетизгин ўй-фикрлари бирон шўриш-ғавғо бўлишини бетоқат кутганча димиқиб ётарди. Митрич кампирнинг одатларини яхшилаб ўйлаб кўриб, типирчилаб қолди.

— Бу кампир бутун уйни ёндириб юборди,— деб ғудранди у.— Унга нима? Менинг битта роялимнинг ўзи камида икки минг сўм туради.

Митрич шундай хулосага келиб, бутун уй анжомларини ёнғиндан суғурта қилдирдию кўнгли тинчиди. Энди кампир тепадаги кулбасига керосин солинган катта хира шишани болани кўтаргандек кўтариб чиқаётганига парвойи фалак қараб турар эди. Митричнинг эҳтиёткорлик қилиб фалокатнинг олдини олиб қўйганини даставвал гражданин Гигиенишвили билди ва шу заҳоти ўзича бичиб-тўқиди. У коридорда Митричнинг олдига келди-да, ёқасидан бўғиб, ўдағайлади:

— Бутун квартирага ўт қўймоқчимисан? Суғурта пули олмоқчи бўлдингми? Гигиенишвилини аҳмоқ фаҳм-лаяпсанми? Гигиенишвили ҳаммасини тушунади.

Шундан сўнг тезоб ижарагир шу кунёқ жамғармасини катта пулга суғурта қилдирди. Бу хабарни эшитиб «Қузғунлар уяси» ваҳимага тушиб қолди. Люция Францевна Пферд кўзларини ола-кула қилиб кухняга югуриб кирди.

— Бизни ёқиб юборишади бу лобакорлар. Сизларни билмайману, граждандар, мен ҳозироқ бориб ҳамма нарсамни суғурта қилдириб келаман. Барибир ёнамиз, ёнганга яраша суғурта пули олай-да. Уларнинг касру касофатига тиланчилик қилишни истамайман.

Эртаси куни бутун квартира, Лоханкин ва оросатда қолган кампирдан бўлак ҳамма: биров ҳаётини, биров уй анжомларини суғурта қиларди. Лоханкин «Ватан»ни ўқиш билан овора бўлиб, ҳеч нарсани пайқамади, кампир эса электрга ишонмагани каби суғуртага ҳам ишонмади. Никита Пряхин уйига гунафша ранг ҳошияли суғурта полиси олиб келди ва уни ёругга солиб суратини узоқ кўздан кечирди.

— Бундан чиқди, давлат ғамимизни ебди-да?— деди у хомуш.— Квартирада турувчиларга ёрдам-а? Хўп, қуллуқ! Демак, энди нимаики хоҳласак, шўни қилар эканмиз-да?

Шўни деб у полисни қўйнига тиқди-да, ўз хонасига кетди. Унинг гапидан одамлар шў қадар қўрқиб кетиш-

дики, «Қузғунлар уяси»да шу кечаси биронта ҳам одам ётмади. Дуня лаш-лушларини бўғчаларга тугди, қолганлар таниш-билишлариникида ётгани тарқалиб кетишди. Кундузи ҳаммалари бир-бирларини кузатиб, жамаргаларини битта-битта уйдан ташиб чиқа бошлашди.

Ҳаммаси ойнадек равшан, уйнинг умри тугаган эди. У ёнмаслиги мумкин эмасди. Дарҳақиқат, кечаси соат ўн иккида бирваракайига олти еридан ёндирилган уй ўт ичида қолди.

Уй тутунга тўлиб, аланга тилини биланглатганда уйдан охирида аёлга ўралиб Лоханкин чиқди. У жони борича қичқирарди: «Ўт кетди! Ўт кетди!» Бироқ ҳеч ким унга қулоқ солмас, ёнғинга парвойи фалак қараб турарди. «Қузғунлар уяси»да турувчилар жамулжам эди. Маст Пряхин бурчакларига тунука қопланган сандиғида ўтирарди. У милтиллаётган деразаларга маъносиз тикилар: «Нимаики хоҳласак, шуни қиламиз», деб гўлдирарди. Гигненишвили ижирганиб керосин ҳиди анқиб турган қўлларини искар, кейин шимиға артар эди. Олов дарчалардан отилиб чиқар, учқун сочар, ёғоч бўғот тагида алангаланар эди. Поқиллаб ёрилиб жаранглаганча биринчи ойна қулади. Оросатда қолган кампир ув тортиб юборди.

Митрич оломон орасида кезиб сиполик билан тушунтирарди:

— Қирқ йил турган эди, барча ҳокимият даврида турганди, яхши уй эди. Совет даврида ёниб кетди. Шунанча кўнгилсиз ҳол, граждандлар.

«Қузғунлар уяси»нинг аёллари бир ерга тўпланиб, оловга тикилиб туришарди. Барча деразалар энди ўт селини пуркарди. Баъзан олов йўқолар, шунда қоронғилашган уй гўё ўқини отиб бўлгач, орқага силтанган замбаракка ўхшаш ортга сапчигандек бўларди. Кейин яна қизил, сариқ аланга ташқарига ёпирилиб чиқар, Лимонний тор кўчасини чарогон қилар эди. Ҳаммаёқ хумдондек қизиб кетди. Уй ёнида энди туриб бўлмаётган қолди, шу сабаб жамоат қарши томондаги тротуарга кўчиб ўтди.

Фақат Никита Пряхингина тош йўл ўртасидаги сандиғи устида мудраб ўтирарди. Тўсатдан у ирғиб ўрнидан турди. Яланг оёқ бу одамнинг вазоҳати хунук эди.

— Православиелар!— деб қичқирди у устидаги кўйлагини тилка-пора қилиб.— Граждандлар!

У оловдан ёни билан қочди ва ўзини оломон орасига уриб, ёнаётган уйни қўли билан кўрсата-кўрсата алланарсалар деб гингшиди. Оломон безовталаниб қолди. Похол шляпа кийган хотин пинагини бузмай изоҳ берди:

— Болани унутиб қолдиришибди.

Никитани ўраб олишди. У силтаниб, уй томонга талпинарди.

— Каравотда ётибди!— деб қичқирди Пряхин жон аччиғида.— Қўйвор.

Унинг юзидан мўлдир-мўлдиқ қайноқ кўз ёшлари оқди. Пряхин йўлини тўсган Гигиенишвилининг бошига бир урди-да, ўзини ҳовлига урди. Зум ўтмай у ердан нарвон олиб чиқди.

— Тўхтатинг уни!— деб чинқирди похол шляпали хотин.— Ёниб кетади!

— Қоч деяпман!— деб бўқирди Никита Пряхин нарвонни деворга қўяр экан, оломон орасидан чиқиб унинг оёғидан тортишаётган йигитларни итариб.— Унинг нобуд бўлишига йўл қўймайман. Юрак-бағрим ўртаниб кетяпти.

Никита тепина-тепина юқорига, иккинчи қаватдаги буруқсаб ётган деразага чиқа бошлади.

— Қайт!— деб бақирди оломон ичидан.— Нима қиласан чиқиб? Ёниб кетасан!

— Каравотда ётибди!— дея айтиб йиғларди Никита.— Бутун бошли ғоз-а, нон ароқдан нақ бир чирпит беради. Хўш, нобуд бўлсинми у, православиелар, граждандлар?

Пряхин фавқулудда абжирлик билан деразанинг рафидан чангаллаб ушлади-да, кўз очиб-юмгунча ғойиб бўлди. Ҳаво уни ичкарига сўриб олди. «Ниманки хоҳласак, шуни қиламиз» сўзлари унинг оғзидан чиққан сўнги сўзлар бўлди. Тор кўча сукунат қўйнига чўмди. Бироқ бу сукунатни ўт ўчирувчилар аравасининг қўнғироғи ва карнайларнинг овози бузди. Ҳовлига дағал брезент жомакорли, белларини энли кўк камар билан боғлаган ўт ўчирувчилар югуриб киришди.

Умрида илк марта қаҳрамонлик кўрсатган Никита Пряхин ғойиб бўлганидан кейин бир дақиқа ўтгач, ёнаётган уй ходаси гумбурлаб ерга ажралиб тушди. Том қасира-қусур иккига ажралди-да, уйнинг ичига қулади.

Ичкаридан гўё ойга тўп ўқи отилгандек, осмонга кучли ёлдин кўтарилди.

Кўпроқ «Қузгунлар уяси» номи билан танилган учинчи сон квартира шу тахлит култепага айланди.

Баногоҳ тор кўчадан отларнинг дупури эшитилди. Ёнғин ёғдусида извошда инженер Талмудовский елдек учиб ўтди. Унинг тиззасида ёрликлар елимлаб ёпиштирилган чамадон ётарди. Инженер ўриндиқда дик-дик сакраб борар экан, извошчининг қулоғига энгашиб қичқирарди:

— Бунақа маошга ишлайдиган гўсхўр йўқ! Елкамининг чуқури кўрсин бу ерни! Ҳайда тезроқ!

Шу заҳотиёқ унинг чироқ ва ёнғин ёритиб турган елкаси муолишда ғойиб бўлди.

XXII боб

ПАРАДГА МЕН ҚУМОНДОНЛИК ҚИЛАМАН

— Зерикиб ўлар ҳолга келдим!— деди Остап.— Сиз билан бор-йўғи икки соатдан бери суҳбатлашяпмизу гўё сизни бир умр танийдигандек жонимга тегдингиз. Бундай қайсар одам Америкада миллионер бўлгани тузук. Визда миллионер анча ройиш бўлмоғи даркор.

— Жинни экансиз!— деди Александр Иванович.

— Ҳақорат қилманг мени,— деб қўйди Остап беозоргина.— Мен турк фуқаросининг ўғлиман, бинобарин, яничарлар¹ авлодиман. Агар мени ранжитсангиз, раҳмшафқат қилмайман. Яничарлар на аёлларни, на болаларни, на кўмма совет миллионерларини аяйди.

— Йўқолинг, гражданин!— деди Корейко геркулес бюрократининг овозига ўхшатиб.— Ахир ярим кеча бўлай деб қолди, ухлашим керак, эрталаб ишга бораман.

— Рост, рост, унутибман!— деб хитоб қилди Остап.— Ишга кечиксангиз бўлмайди. Ердам пулисиз ишдан бўшатиб юборишади. Ҳар қалай, икки ҳафталик ойлик йигирма уч сўм бўлади-я! Сизнинг тежаб сарфлашингизда ярим йилга етади.

— Бу сизнинг ишингиз эмас. Мени тинч қўйинг. Эшятяпсизми? Йўқолинг!

¹ Туркия саятанати давридаги имтиёзли пиёда аскарлар, одатда улардан полиция хизматида ва жазо отрядларида фойдаланилган.

— Лекин бу тежамкорлик сизни хароб қилади. Албатта миллионларингизни кўрсатишингиз хавфдан жонли эмас. Лекин сиз ҳамма нарсадан ўзингизни қисасиз, бир тийин учун ўзингизни томдан ташлайсиз. Бир кун келиб пулларингизни сарфлаб тугатганингизда ҳоллингиз нима кечишлигини ҳеч ўйлаб кўрдингизми? Ўзини тийиш — хавфли нарса! Менинг танишим, француз тили муаллимаси Эрнестина Иосифовна Пуанкаре умри биво бўлиб вино ичмаганди. Хўш, нима бўлди денг! Бир зяёфатда унга кичкина рюмкада коньяк беришади. Бу унга шундай ёқиб қоладик, овқат устида бир шиша коньякни томчи ҳам қолдирмай ичиб қўяди ва шу ернинг ўзидаёқ ақлдан озади. Шу тахлит дунёда битта француз тили муаллимаси камайди-қўйди. Бу аҳвол сизнинг бошингизга ҳам тушиши мумкин.

— Жин урсин, мендан нима тама қиласизу, нимага сазовор бўлмоқчисиз?

— Болаликдаги оғайним Коля Остен-Бакен қиз ўртоғим, польшалик соҳибжамол Инга Зайонцдан нима тама қилган бўлса, шуни. У Инганинг муҳаббатига сазовор бўлган эди. Мен эса сизнинг муҳаббатингизга сазовор бўлмоқчиман. Истагим шуки, сиз, гражданин Корейко, мени севсангиз ва муҳаббатингиз рамзи сифатида менга бир миллион сўм пул берсангиз.

— Йўқол!— деди бўғилиб Корейко.

— Ана холос, менинг яничарлар авлоди эканлигимни яна унутдингиз-а.

Остап шундай деб ўрнидан турди. Энди суҳбатдошлар юзма-юз туришарди. Корейконинг юзи шиддаткор, оқ кўзлари қаҳрли эди. Буюк мударбир жўхори янглиг тишларини кўрсатиб, самимий кулиб турарди. Рақиблар стол лампочкаси олдига келишди. Деворга уларнинг баҳайбат кўланкалари тушди.

— Минг марта айтдим сизга,— деди Корейко ўзини зўр-базўр босиб.— Менда ҳеч қанақа миллион йўқ, бўлмаган ҳам. Тушундингизми, хўп, жўнанг энди! Устингиздан арз қиламан.

— Ҳеч қачон арз қилолмайсиз,— жавоб берди Остап тагдор қилиб.— Мен кетишим мумкин, лекин Малая Қасательная кўчасига чиқмасимданоқ обидийда қилиб орқамдан югурасиз ва қайтинг, деб ялиниб менинг яничарча товонимни ялайсиз.

— Нега энди ялинар эканман?

— Ялинасиз-да. Дўстим Васисуалий Лоханкиннинг севган ибораси билан айтганда, шундай бўлиши керак, жафокор ҳақиқат худди мана шунда. Мана у!

Буюк мудаббир шуни деб стол устига папкани қўйди ва шошилмай унинг ботинка ипли боғичини еча бошлади.

— Келинг, аввал келишиб олайлик. Ҳеч қанақа жинилик қилмайсиз. Мени бўғмайсиз, ўзингизни дераздан ташламайсиз, энг муҳими, юрак ўйноғига учраб ўлмайсиз. Башарти ҳозироқ ўлишни истаб қолсангиз, мени ноқулай аҳволга солиб қўясиз. Узоқ муддатли ҳалол меҳнатим зое кетади. Яхшиси, келинг, гаплашиб олайлик. Мени севмаслигингиз сир эмас. Мен Қоля Остен-Бакен болалигимдаги қиз ўртоғим Инга Зайонцдан олган мукофотни ҳеч қачон сиздан олмайман. Шу боис мен бекорга оҳ чекмайман, этигингизга ёпишмайман. Ҳамду сано тугади, деб ўйлайверинг. Балалайка, гуслининг ва зарҳал арфанинг овози ўчди. Мен сизнинг ҳузурингизга ҳуқуқ эгаси ҳуқуқ эгасининг олдига келгандек келдим. Мана, вазни уч-тўрт кило келадиган папка. У сотилади, нархи бир миллион сўм. Бу сиз зиқналик қилиб менга беришни хоҳламаётган ўша миллион. Сотиб олинг!

Қорейко стол устига энгашиди ва папкадаги ёзувни ўқиди: «Александр Иванович Қорейконинг иши. Бошланди 25 июнь 1930 й., тугади 10 август 1930 й.»

— Қандай бемаънилик!— деди у қулочини ёзиб.— Нима кўргилик бу! Бир вақт қандайдир пулларни олиб келгандингиз, энди иш очишни ўйлаб топибсиз. Қулгилли ҳол.

— Ҳўш, оласизми, йўқми?— деб қисталанг қилди буюк мудаббир.— Баҳоси қиммат эмас. Яширин олди-сотдига онд ажойиб маълумотларнинг ҳар килосига уч юз ўттиз мингдан оламан холос.

— Қанақа маълумотлар тағин?— деб сўради Қорейко кўрслик билан папкага қўл чўзар экан.

— Жуда қизиқ маълумотлар, — деди Остап унинг қўлини назокатли четлатиб.— Сизнинг «Геркулес»да қирқ олти сўм олиб кечирадиган ҳаётингиздан мутлақо фарқ қиладиган иккинчи асосий ҳаётингиз ҳақидаги маълумотлар. Биринчи ҳаётингиз ҳаммага маълум. Соят ўндан тўртгача Совет ҳокимияти томонидасиз. Бироқ

соат тўртдан ўнгача бўлган иккинчи ҳаётингизни ёлғиз мен биламан. Вазиятни эътиборга оляпсизми?

Корейко жавоб бермади. Унинг тарам-тарам ажин тушган башараси тунд эди.

— Йўқ,— деди буюк мудаббир чўрт кесиб,— сиз барча граждандар каби маймундан эмас, молдан тарқагансиз. Сиз худди туёқли сутэмарлар сингари сушт фикрлайсиз. Бу гапни мен сизга шохлар ва туёқлар мутахассиси сифатида айтяпман. Демак, яна бир бошдан бошлаймиз. Сизда мендаги маълумотларга қараганда етти-саккиз миллион бор. Папка бир миллионга сотилади. Бордию сиз сотиб олмасангиз, уни бошқа жойга олиб бораман. У ерда менга бунинг учун сариқ чақа ҳам тўлашмайди. Бироқ сиз нобуд бўласиз. Бунни мен сизга ҳуқуқ эгаси ҳуқуқ эгасига айтгандек айтяпман. Мен қандоқ бўлса, шундоқман: қашшоқ шоир ва кўп хотинлигимча қоламан. Лекин менга жамиятни ўтакетган бахил одамдан халос қилганим тўғрисидаги фикр тасалли беради.

— Ишни кўрсатинг,— деди Корейко ўйчанлик билан.

— Ҳовлиқманг,— деб гап қистирди Остап папкани очар экан.— Парадга мен қўмондонлик қиламан. Сиз ўз вақтида бундай телеграф бўйича хабардор қилингансиз. Мана, ниҳоят парад бўладиган кун келди, кўриб турганингиздек, унга мен қўмондонлик қиламан.

Александр Иванович ишнинг биринчи саҳифасига кўз ташлади ва унга ёпиштирилган ўз суратини кўрди. Ўлганининг кунидан тиржайиб сўради:

— Ҳеч тушунмаяпман, нима истайсиз мендан? Қизиқиш юзасидан қарасам, қарабман-да.

— Мен ҳам қизиқиш юзасидан топдим буни,— деди буюк мудаббир.— Келинг, шу масъум туйғудан келиб чиқиб, ишга киришамиз. Жаноб суд маслаҳатчилари, Александр Иванович Корейко палон йили туғилди... Дарвоқе, бахтли ёшлик даврини ташлаб ўтсак бўлар. Ҳали бу полапонлик вақтида Саша савдо-сотик борасида талончилик билан шуғулланмасди. Кейин учирма пайти етди. Яна бир саҳифани ташлаб ўтамиз. Мана ёшлиги, ҳаётининг бошланиши. Бу ерда энди тўхталса арзийди. Қизиқиш юзасидан. Ишнинг олтинчи саҳифаси...

Остап олтинчи саҳифани очди ва еттинчи, саккизин-

чи, кейин ўн иккинчи саҳифанинг мазмунини баён қилди.

— Мана, жаноб суд маслаҳатчилари, ҳозиргина кўз олдингиздан меннинг ҳимоямдаги одамнинг дастлабки йирик кирдикорлари, чунончи, очлик ва терлама авж олган вақтда давлат дори-дармонларини пуллаш, шунингдек, оч Поволжьега кетаётган озиқ-овқат вагонларининг темир йўлда ғойиб бўлиши кўз олдингиздан ўтди. Бу фактларнинг барчаси, жаноб суд маслаҳатчилари, бизни шунчаки қизиқиш юзасидан эътиборимизни ўзига жалб қилади.

Остап революциядан олдинги адвокатга ўхшаб мижговланиб гапирарди. Одатда бу тахлит адвокатлар қандайдир бир сўзга ёпишиб олиб, уни нақ ўн кун давом этадиган катта суд мажлисида сира тилидан қўймас эди.

— Ҳимоям остидаги одамнинг 1922 йилда Москвада пайдо бўлиши ҳам қизиқишдан холи эмас...

Александр Ивановичнинг башарасида ўзгариш сезилмас, лекин қўллари кўрларники каби стол устини бемақсад пайпасларди.

— Жаноб суд маслаҳатчилари, ижозат этсангиз, бир савол берсам. Албатта, қизиқиш юзасидан. Сув тўлдирилган иккита оддий бочка одамга қанча даромад келтириши мумкин. Йигирма сўмми? Уч сўмми? Саккиз тийинми? Йўқ, жаноб суд маслаҳатчилари! Александр Ивановичга улар тилла пулда тўрт юз минг сўму ноль-ноль тийин даромад келтирди. Тўғри, у бочкаларнинг номи улуғ эди: «Реванш» кимёвий маҳсулотлари ишлаб чиқариш артели». Хўп, давом этамиз. Қирқ иккинчи — эллик учинчи бетлар. Воқеа содир бўлган жой, кичкина сахий республика. Мовий осмон, туялар, воҳалар ва зар дўппили анқовлар. Ҳимоям остидаги одам электростанция қурилишига ёрдам беради. Таъкидлайман, ёрдам беради. Унинг башарасига бир қаранг, жаноб суд маслаҳатчилари!

Илҳомланиб кетган Остап Александр Ивановичга ўгирилиб, қўлини унга бигиз қилди. Бироқ адвокатлар қилгани каби қўлини ёй шаклида таъсирли текис айлантиришга улгурмади. Ҳимоясидаги одам кутилмаганда унинг қўлини чангаллаб олдию чурқ этмай қайира бошлади. Айни пайт ҳимоя остидаги гражданин иккинчи қўли билан гражданин адвокатнинг төмоғидан бўғмоқчи

бўлди. Рақиблар эўриқишдан қалтираб, ярим дақиқа бир-бирларининг қўлларини қайирдилар. Остапнинг кўйлак ёқаси очилиб кетдию кўкрагидаги татуровка лип этиб кўзга ташланди. Наполеон ҳануз пиво кружкасини ушлаб турар, бироқ меъсридан ортиқ ичиб қўйгандек, қип-қизариб кетган эди.

— Жаҳлимни чиқарманг!— деди Остап Корейкони ўзидан нари суриб, нафасини ростлар экан.— Ишлашга ҳам қўйишмайди.

— Ярамас! Ярамас!— деб шивирлади Александр Иванович.— Йўқол, ярамас!

У яничарларнинг авлоди етказган озордан буралиб, ерга ўтириб қолди.

— Мажлис давом этади!— деди Остап гўё ҳеч нарса бўлмагандек.— Мана, кўряписизларки, жаноб суд маслаҳатчилари, фишт қолипдан кўчди. Ҳимоямдаги одам мени ўлдирмоқчи бўлди. Албатта, болаларча қизиқиш юзасидан. У, шунчаки, ичимда нималар борлигини кўргиси келди. Бу қизиқишни бажонидил қондираман. Ичимда пок, бақувват юрак, тоза ўпка ва тош деган нарсадан беҳабар жигар бор. Бу фактни протоколга киритишингизни сўрайман. Энди ўйинни давом эттираман. Юмористик журнал редактори навбатдаги мажлисни очганида, ўз ходимларини жиддий кўздан кечириб, шундай дерди.

Ўйин Александр Ивановичга тақир ёқмаётган эди. Остап командировкага вино ичгани ва кўзи гўштидан қабоб егани борган эмасди. У борган жойидан талай фактлар йиғиб келган эди. Булар орасида сиртдан чиқарилган ҳукм, муҳтожларга ёрдам берувчи комбинатнинг режалари кўчирилган шаффоф қоғоз, «Фойда ва зарар ҳисоботи»дан кўчирмалар, шунингдек, электростанцияси қуриладиган дара ва машҳур киноқиролларнинг фотосуратлари бор эди.

— Ниҳоят, жаноб суд маслаҳатчилари, ҳимоямдаги уришқоқ одам фаолиятининг учинчи босқичи — «Геркулес» деган камтарона идора иши ва кўнгилхуши учун ўлиб-тирилиб қиладиган хуфия савдо-сотиқ фаолияти. Шунчаки қизиқиш юзасидан таъкидлаб ўтаман, бу — валюта, мўйна, дуру гавҳар ва эҳтиёж учун энг зарур ноёб буюмларни олиб, сотиш демакдир. Пировардида ўз-ўзидан юлдуз кўрмай жоң берадиган, турли-туман бачкана кооператив номлар билан аталган акционерлар

жамиятлари: «Самарадор», «Заҳматкаш кедр», «Арракаш», «Жанубдаги ёғочкесар» хусусида тўхталиб ўтамиз. Буларнинг барчасига бош-қош хусусий маблағ қули жаноб Фунт эмас, менинг ҳимоям остидаги дўстим бўлган.

Шундан сўнг буюк мудаббир яна Корейкога қўлини бигиз қилди ва анча олдин ўйлаб қўйган ишини амалга оширди. У қўлини ҳайратомуз текис қимирлатиб ёй шаклини чизди.

Кейин Остап тумтароқли сўзлаб, фараз этилган суддан судланувчига бир неча савол беришга изн сўради. Сўнгра одоб юзасидан бир дақиқа кутиб туриб, савол берди:

— Судланувчи геркулесчи Берлага билан хизматдан ташқари алоқада бўлганми, йўқми? Алоқада бўлмаганми? Тўғри! Геркулесчи Скумбриевич билан-чи? У билан ҳамми? Жуда соз! Геркулесчи Полихаев билан-чи?

Миллионер хизматчи чурқ этиб оғиз очмасди.

— Бошқа саволим йўқ. Уф-ф! Чарчадим, қорним ҳам очди. Шунн айтинг-чи, Александр Иванович, қўйнингизда совуқ котлет йўқми? Йўқ, денг? Айниқса Полихаевнинг ёрдами билан олийҳиммат «Геркулес»дан олган пулингизнинг кўплигини эътиборга олганда бу жуда ғалати қашшоқлик. Мана, қирқ олти сўм олиб ишлайдиган хизматчи ниқоби остида ким яшириниб юрганини биладиган ёлғиз геркулесчи Полихаевнинг ўз қўли билан ёзган тушунтирув хати. Лекин у ҳам сизнинг ким эканлигингизни чинакамига билмаган. Буни мен билман. Ҳа, жаноб суд маслаҳатчилари, ҳимоям остидаги одам айбдор. Бу исботланган. Лекин, ҳар қалай, ҳимоямдаги одам мендан папкани сотиб олгудек бўлса, унинг гуноҳини енгиллаштиришингизни сўрайман, Гапим тамом.

Буюк мудаббирнинг гапи ниҳоясига етганида Александр Иванович тинчланди. У юпқа шимининг чўнтакларига қўлини суқиб, дераза олдига келди. Тонг отган, трамвайлар қўнғироқларини жиринглатиб шаҳар кўчаларидан ўтмоқда эди.

Боғча орқасидан милтиқларини гўё кетмон кўтаргандек палапартиш ушлаганча осавнахимчилар ўтишарди. Рух юритилган бўғотда қизил самбиттолга ўхшаш панжараларини тиқирлатиб, дам кўриниб, дам ғойиб бў-

либ каптарлар изғирди. Тежамкор Александр Иванович стол чирогини ўчирди ва:

— Аҳмоқона телеграммаларни менга сиз юборган мидингиз?— деди.

— Мен,— деб жавоб берди Остап.— «Апельсинларни бочкаларга жойланг ака-ука Карамазовлар». Нима, ёмонми?

— Тентакнамо.

— Гадой телба-чи?— деб сўради Остап иш-юришиб кетганини сезиб.— Яхши-а?

— Болалар қилиғи! Миллионерлар ҳақидаги китоб ҳам. Киевлик назоратчи қиёфасида келганингизда сизни майда товламачи деб ўйлагандим. Афсуски, адашдим. Бўлмаса, икки дунёда ҳам тополмасдингиз мени.

— Ҳа, адашдингиз. Польшалик соҳибжамол Инга Зайонц болаликдаги оғайним Коля Остен-Бакен билан тўй қилишганидан кейин бир ой ўтгач, айтгандек, ҳар тўқисда бир айб.

— Талончилик-ку тушунарли, лекин тошлар-чи? Нега тошларимни ўғирладингиз?

— Қанақа тош? Ҳеч қандай тошни ўғирлаганим йўқ.

— Бўйнингизга олишга уяляпсиз. Умуман, сиз бир талай номаъқулчиликлар қилдингиз.

— Эҳтимол,— деди Остап.— Фаришта эмасман. Нуқсонларим бор. Бироқ сиз билан эзмалашиб қолдим. Мени мулатлар кутишяпти. Буюрадиларми пулни олишга?

— Ҳа, пул!— деди Корейко.— Пул масаласи чатоқ. Турган гап, папка яхши, уни сотиб олиш мумкин, лекин менинг даромадимни ҳисоблаб кўрганда, сиз сарф-харажатларни ва зарарларни назардан қочиряпсиз. Миллион — хом гап.

— Хайр,— деди Остап совуққина,— илтимос, ярим соатгина уйдан чиқмай тулинг. Сизни олиб кетгани ажойиб панжарали машинада келишади.

— Иш бундай бўлмайди,— деди Корейко савдогарлардек илжайиб.

— Эҳтимол,— деб хўрсинди Остап,— лекин, биласизми, мен молиячи эмасман. Эркин қушман ва мулоҳазали файласуфман.

— Қайси хизматингиз учун миллион олмоқчисиз? Мен уларни пешона тери тўкиб топдим, сиз бўлсангиз...

— Мен фақат хизмат қилибгина қолмай, жабр ҳам кўрдим. Берлага Скумбриевич ва Полихаевлар билан

суҳбатлашганимдан кейин одамзодга бўлган ишончимни йўқотдим. Хўш, одамзодга ишонч миллион сўмга арзимайдими?

— Арзийди, арзийди, — деб тасалли берди Александр Иванович.

— Демак, кандукка борамизми? Айтмоқчи, пуллари-нгизни қаерда сақлайсиз? Омонат кассададир-да?

— Юринг!— деди Қорейко.— Уша ерда кўрасиз.

— Узоқдир балки?— деди Остап тараддудга тушиб.— Машина топишим мумкин.

Бироқ миллионер машинадан бош тортди ва борадиган жойимиз яқин, ортиқча дабдабага ҳожат йўқ, деди. У ҳурмат юзасидан Бендерга йўл берди-да, стол устидан газета парчасига ўроғлиқ кичкина пакет олиб ташқари чиқди. Зинадан тушаётиб Остап хиргойи қилди: «Ўт селин пуркайди Аргентина ҳавоси...»

XXIII боб

ШОФЕР ҚАЛБИ

Кўчада Остап Александр Ивановични қўлтиғидан олди-ю, икки қирриқ вокзал томонга илдам юриб кетишди.

— Сиз мен ўйлагандан яхши экансиз,— деди Бендер дўстона оҳангда.— Тўғри қиласиз. Пулдан оҳ-воҳ қилмай, осонгина ажралиш керак.

— Яхши одам учун миллион кетса ҳам алам қилмайди,— жавоб берди хизматчи тингшаниб.

Улар Меринг кўчасига бурилишганда шаҳар устида сиренанинг кучли чинқириғи янгради. Овоз чўзиқ, тўлқинли ва мунгли эди. Туманли тунда бундай чинқириқдан негадир денгизчиларнинг юраги сиқилади, нима учундир хизматлари хавфли бўлгани боисидан қўшимча пул тўлашларини сўрагилари келади. Сирена зўр бериб чинқирарди. Унга қуруқликдаги гудоклар ва яна ҳам узоқроқдаги, яна ҳам маҳзунроқ бошқа сиреналар жўр бўлди. Ўткинчилар жаладан қочгандек, зир югуриб қолишди. Улар осмонга қараб жилмайишар эди. Пистафуруш семиз кампирлар қорниларини дўплайтириб чопишар, уларнинг листа солинган қамиш саватларидаги стаканчалар лиқиллар эди. У «Геркулес»нинг айланма эшигидан эсон-омон ўтиб олди. Отлиқ мили-

инининг резерв взводи ранг-баранг отларини йўрттириб
веди. Қизил крестли автомобиль лип этиб кўринди. Тў-
сатдан кўча тозаланди. Остап анча олдиндаги собиқ
«Флорида» кафеси ёнидан бир тўда пикей нимчали
одамлар ажралиб чиққанини кўрди. Газеталар, канотье
ва панамаларини силкитганча чоллар тош йўлдан йўр-
галаб келишарди. Бироқ улар мушюга етиб келмасла-
ридан тўпнинг гумбурлаши қулоқларини қоматга кел-
тирди, пикей нимчалилар бошларини энгаштиришди,
таққа тўхташди ва шу заҳоти орқага қочишди. Жужун-
ча пиджакларининг этаклари ҳилпиради.

Пикей нимчалиларнинг хатти-ҳаракати Остапнинг
кулгисини қистатди. У уларнинг галати имо-ишора-
ларини ва сакрашларини томоша қилаётганида Алек-
сандр Иванович уйдан олиб чиққан пакетни очиб ул-
гурди.

— Беандиша чоллар! Оперетта масхарабозлари!—
деди Остап Корейкога қараб.

Бироқ Корейко йўқ эди. Унинг ўрнида буюк мудаб-
бирга беўхшов тумшуқ ғаввосларнинг шиша кўзойнаги
ва резина хартум, охирида мош ранг темир цилиндр чай-
қалиб турган аллақандай бадбашара махлуқ тикилиб
турарди. Остап азбаройи таажжубга тушганидан ир-
гишлаб юборди.

— Қанақа ҳазил бу?— деб дағдаға қилди у проти-
вогазга қўл чўзиб.— Ҳимоямдаги гражданин, тартибга
чиқираман сизни.

Бироқ шу пайт худди шундай противогаздаги бир
тўп одам югуриб келиб қолди, ўнлаб бир хил резина
тумшуқлар орасидан Корейкони топишнинг иложи йўқ
эди, энди Остап папкасини ушлаганча, махлуқларнинг
оёқларига қараб, назарида, Александр Ивановичнинг
юпқа шимини кўргандек бўлганида, унинг қўлтиғидан
ушлашди-ю, навқирон овоз:

— Ўртоқ! Сиз заҳарландингиз!— деб эълон қилди.

— Ким заҳарланди?— деб қичқирди Остап силта-
ниб.— Қўйиб юборинг.

— Ўртоқ, сиз газдан заҳарландингиз!— деб шодон
такрорлади санитар.— Сиз заҳарланган зонага кириб
қолдингиз. Ана, кўряпсизми, газ бомбаси.

Тош йўлда чиндан ҳам яшик ётар, ундан буруқсаб
тутун чиқар эди. Шубҳали шим анча узоқда кўринарди.
Сўнгги бор икки тутун оқими ўртасида милт этиб кў-

риндию ғойиб бўлди. Остап индамай қаҳру ғазаб билан силтанарди. Энди уни олтита хартум ушлаб олганди.

— Бундан ташқари, ўртоқ, сиз осколка тегиб қўлингиздан яраландингиз. Жаҳлингиз чиқмасин, ўртоқ! Онгли бўлинг! Узингиз биласиз, ахир, ҳарбий машқлар бўл-япти. Ҳозир ярангизни боғлаб, газдан яширинадиган жойга олиб борамиз.

Буюк мудаббир қаршилик кўрсатиши бефойда эканлигини ҳеч тушуна олмасди. Тонготарда бахт қуши бошига қўнган ва бутун стол атрофидагиларни лол қолдирган қиморбоз ногаҳон тўққиз минут ичида бекорчиликдан эрмакталаб бўлиб кирган йигитга топган-тутганини бой бериб ўтирса алам қилмайдими. Энди у ранги ўчиб, мағрур ўтирмайди, орқасида омадлари чопиши учун пул сўраб чўталчилар тўпланмайди. Уйига у пиёда кетади.

Остапнинг олдига пешбандига қизил крест расми солинган комсомол қиз югуриб келди. У брезент сумкаси-дан бинт, пахта олди ва кулиб юбормаслик учун қошини чимириб, буюк мудаббирнинг енги устидан қўлини боғлаб қўйди. Қиз меҳрибонлик кўрсатиб бўлгач, кулиб юборди ва навбатдаги ярадор ёнига югурди. Ярадор итоатгўйлик билан унга оёғини узатди. Остапни носилка ёнига сургаб боришди. Бу ерда янги олишув бошланди, хартумлар силкинди, биринчи мутасадди санитар лекторларга ўхшаб баланд овозда Остапда онглилик ва бошқа гражданлик фазилатларини уйғотишга киришди.

— Биродарлар!— деб гудранди буюк мудаббир носилкага тасмалар билан боғлаб қўйишаётганда.— Биродарлар, турк фуқароси — марҳум отамга, шохлар ва туёқлар собиқ мутахассиси — севимли ўғлингиз жанг майдонида қаҳрамонларча ҳалок бўлди, деб хабар беринглар.

Жанг майдонида жабр кўрганнинг сўнгги сўзлари шу бўлди.

— Ухланглар, ёвқур бургутлар! Булбул, булбул, полапон қушча...

Шундан сўнг Остапни кўтариб кетдилар, у миқ этмай суронли осмонга тикилганча борарди. Юраксимон, оппоқ зич булутлар сузиб юрарди. Осмони фалакда шаффоф самолётлар нотекис учиб борарди. Улар гоҳ бир-бирларига занжир билан боғлангандек, улардан.

нироқ зириллаган товуш келарди. Гумбур-гумбур ора-
лишида сиреналар чинқирарди.

Остап яна бир хўрликни бошидан кечирди. Уни «Гер-
кулес» ёнидан носилкада кўтариб ўтишди. Тўрт қават
ўрмон муассасасининг деразаларидан хизматчилар мў-
риллаларди. Молия-ҳисобот бўлимидагилар жамоат жам
бўлиб дераза рафлари олдида туришарди. Кичик Лапи-
дус Кукушкиндни пастга итариб юбормоқчи бўлиб қўр-
қитарди. Берлага кўзларини ола-кула қилиб носилкага
таъзим қилди. Иккинчи қават деразаси олдида пальма-
лар фонида бир-бирини елкасидан қучганча Полихасв
билан Скумбриевич туришарди: Улар боғлоқлик Остап-
ни кўриб пичирлашди-да, шоша-пиша деразани берки-
тишди.

«Газпана № 34» лавҳаси олдида тўхтаб, носилкани
ерга қўйишди ва Остапга ўрнидан туришига ёрдамла-
шишди. У яна уларнинг қўлидан чиқишга уринган эди,
мутасадди санитар тагин уни онгли бўлишга чақирди.
Газпана уй клубига жойлашган эди. Бу қовурға шифт-
ли, узун, ёруғ ярим ертўла бўлиб, шифтига ҳарбий ва
почта самолётларининг моделлари осилган эди. Клуб
тўрида кичкина саҳна бор эди, саҳна орқасига иккита
кўк дераза, ой, юлдузлар ва жигар ранг эшик расми со-
линганди. Девордаги: «Урушни хоҳламаймиз, лекин зар-
ба беришга тайёремиз» деган ёзув тагида бутун тўдаси
билан тутиб келтирилган пикей нимчалилар ғивирла-
шарди. Саҳнада яшил френч кийган лектор янги-янги
заҳарланган одамлар кираётган эшикка норози боқиб,
у ёқдан-бу ёққа юрарди. Охири ҳарбийлардек бурро га-
пирди:

— Жанговар заҳарловчи моддалар характери бўйи-
ча бўғувчи, кўзни ёшлатувчи, йиринглатувчи, яллиғлан-
тирувчи ва ҳоказоларга бўлинади. Кўзни ёшлатувчи за-
ҳарловчи модда сифатида хлор-пикрин, бромли бензол,
бром-ацетон, хлор-ацетофононни мисол қилиб келтири-
шимиз...

Остап маъюс нигоҳини лектордан узиб, тингловчи-
ларга тикди. Ёш-яланг нотикнинг оғзига тикилиб ўти-
ришар ёки лекцияни дафтарчаларига ёзиб олишар,
ёки милтиқ қисмлари қўйилган кўргазма олдида ўра-
лишар эди. Иккинчи қаторда қадди-қомати спортчилар-
никидек расо бир қиз ясама ойга тикилиб ўтирарди.

«Ажойиб қиз экан,— деб хулоса чиқарди Остап,—

афсуски, вақт йўқ. Нима тўғрисида ўйлаётганикин у? Ҳар қалай, бромли бензол ҳақида эмас. Ай-яй-яй! Бугун эрталаб бундай қиз билан қаёққадир — Океаниягами, Фижигами ёки бирон-бир Уй-жой ширкати оролигами, ёхуд Рио-де-Жанейрогами ҳайё-ҳуй деб жўнаб қолишим мумкин эди-я».

Остап Рио ҳақидаги орзуси пучга чиққанидан ўқсиб клубда сарсари кезди.

Қирқ кишидан иборат пикей нимчалилар ўзларини тутиб олдилар, қотирма ёқаларини кўтардилар ва куйиб-пишиб бутун Европа, уч мамлакатнинг денгиз конференцияси ва гандизм ҳақида ўз фикрларини баён эта бошладилар.

— Эшитдингизми?— дерди бир нимчали иккинчисига.— Ганди Дандига келганмиш.

— Ганди — бу даҳо!— деб хўрсинди униси.— Данди ҳам даҳо.

Баҳс бошланиб кетди. Баъзи нимчалилар Данди — бу шаҳар, даҳо бўлолмайди, деб уқтирдилар. Бошқалар жинниларча қайсарлик билан бунинг аксини исботладилар. Умуман, ҳаммалари ҳадемай Черноморск озод шаҳар деб эълон қилиниши тўғрисида бир тўхтамага келдилар.

Эшик яна очилганини кўриб лектор тажанг бўлди, афтини буриштирди. Бу сафар ичкарига тарақ-туруқ қилиб Балаганов билан Паниковский кириб келишди. Улар тунги экспедициядан қайтиб келишаётганда газ ҳужуми остида қолишган эди. Тош арралайвериб улар худди зараркунанда мушукдек кир-чир, иркит бўлиб кетишганди. Командорга кўзлари тушиши биланоқ эмикдошлар ер сузиб қолишди.

— Нима бало, архиерейнинг именинасидамидинглар?— деб сўради Остап қовоғидан қор ёғиб.

У Корейконинг иши нима бўлганини сўраб қолишларидан қўрқарди. Шу боис қўрққан олдин мушт кўтарар, қабилида иш тутиб, уларни қисти-бастига олди:

— Хўш, устабузармонлар, нима ҳунар кўрсатдинглар яна?

— Худо урсин,— деди Балаганов қўлини кўксига босиб.— Ҳамма машмашани Паниковский бошлади.

— Паниковский!— деб ўшқирди командор.

— Чин асилзода сўзим!— деб хитоб қилди битимбу;

тар. — Сизни қанчалар ҳурмат қилишимни биласиз-ку, Бендер. Балагановнинг қилиғи бу.

— Шура!— деб яна ҳам газабнок ўдағайлади Остап.

— Шунинг гапига ишониб ўтирибсизми?— деб ўпка қилди туёқлар вакили.— Ўзингиз бир ўйлаб кўринг-а. Ҳеч замонда мен сизнинг рухсатингизсиз ўша тошларни олармидим?

— Тошларни ҳали сизлар олганмидинглар?— деб қичқирди Остап.— Нега олдиларинг?

— Паниковский, улар тилладан, деди.

Остап Паниковскийга қаради. Шундагина унинг пиджаги остида ярим сўмлик манишқаси йўқлигини, яланғоч кўкраги очилиб ётганини кўрди. Буюк мудаббир миқ этмай, стулга беҳол қулади. Ҳавони тутмоқчи бўлгандек қўллари билан пайпасланди. Кейин бўғзидан, вулқон оғзидан ер-кўкни ларзага солиб чиқадигандек, гулдургулдур наъра отилди, кўзларидан тирқираб ёш чиқди. Унга бутун кечанинг заҳмати, эмикдошларнинг тунда Корейконинг пайига тушиб, қош қўяман, деб кўз чиқарганлари, хурмача қилиқ қилиб панд еганлари наша қиларди. Унинг гулдураб кулишидан газпана ларзага келди. Пикей нимчалилар чўчиб тушишди, лектор эса жанговар заҳарли моддалар тўғрисида яна ҳам баралла, бурро гапира бошлади.

Остапни ҳамон нарзан-сувининг мингларча игналари қитиқлар, у ҳеч кулгисини босолмас эди. У бирдан ўзини қушдек енгил, тетик сизди, гўё сартарошхонага кириб соқолини олдирган, сочини қайчилатган, атир сепдирган, ҳатто махсус тароқда қошини таратган одамдек ёшариб кетди. Океаннинг сержило тўлқинлари яна қалбида мавж ура бошлади. Шу боис Балагановнинг, ишлар қалай, деган саволига, миллионернинг кутилмаганда қочиб қолганини ҳисобга олмаганда, жуда соз, кўнгилдагидек, деб жавоб берди.

Эмикдошлар Остапнинг гапларига астойдил қулоқ беришмади. Тошлар можароси осонгина бир ёқлик бўлганидан улар шод эдилар.

— Ие, уни қаранг, Бендер,— деди туёқлар вакили,— ҳув анави ўтирган хонимни кўряпсизми? Корейко ҳаминша шу билан сайр қиларди.

— Демак, бу Зося Синицкая экан-да?— деб чертиб гапирди Остап.— Мана, чинакамига олағовур балда, баптоғоҳ...

Остап бир амаллаб саҳна олдига борди, хушмуомалалик билан нотиқни тўхтатди ва газ тутқунлиги яна бир ярим-икки соат давом этишини ундан билиб олиб, ташаккур айтди-да, шу ернинг ўзига, Зосянинг ёнига ўтирди. Орадан хийла вақт ўтгач, қиз энди ясама деразаю ойга қарамай қўйди. Одобсизларча шарақлаб кулиб, Остапнинг қўлидан тароғини тортиб олди. Буюк мудаббирга келсак, лаби бир-бирига тегмаётганидан тўхтовсиз гапираётганини англамоқ мумкин эди.

Газпанага инженер Талмудовскийни сургаб олиб келишди. У иккала чамадон билан қаршилиқ кўрсатди. Унинг қизил манглайи тердан жиққа ҳўл бўлиб кетган, йилт-йилт қилар эди.

— Ҳеч нарса қилолмаيمان, ўртоқ!— деди мутасадди санитар.— Ҳарбий машқлар! Сиз заҳарланган зонага кириб қолдингиз.

— Ахир мен извошда кетаётган эдим-ку!— деб тутақарди инженер.— Из-вош-да! Хизмат юзасидан вокзалга ошиқяпман. Тунда поездга кеч қолдим. Нима, яна кеч қолайми?

— Уртоқ, онгли бўлинг!

— Модомики извошда кетаётган эканман, нима сабабдан онгли бўлишим керак!— деб бўғиларди Талмудовский.

У гўё извошда юриш йўловчини бало-қазодан асрайдигандек, хлор-пикрин, бром-ацетон ва бромли бензол кабиларнинг ҳалокатли заҳарлаш хоссаларини йўққа чиқарадигандек, нуқул извошни рўқач қиларди. Бордию газпанага заҳарланган, боши дока билан танғиб ташланганига қараганда яраланган гражданин кириб келмаганда, ким билсин, Талмудовский осавиахимчилар билан яна қанча рижирлашарди. Талмудовский янги меҳмонни кўриши билан гапиришдан тўхтаб, ўзини пикей нимчалилар тўдасига урди. Бироқ боши дока билан танғилган одам Талмудовскийнинг баҳайбат гавдасини кўриб қолиб, унинг изидан кетди.

— Ахир қўлга туширдим-а сизни, инженер Талмудовский,— деди у қаҳру ғазаб билан.— Қандай асосга биноан заводни ташлаб кетдингиз?

Талмудовский чўчқаники сингари кўзларини ҳар томонга жавдиратиб қаради. Қочиш бефойдалигига қаноат ҳосил қилгач, чамадонларига ўтирди-да, папирос чекди.

— Меҳмонхонага уни йўқлаб борсам,— деб инанғил-

лади боши дока билан тангилган одам;— кетди, дейишди. Ие, нега кетади, ахир кеча келди-ку ўзи, шартномага кўра, бир йил ишлаши керак, десам, ким билади, чамадонларини олдию Қозонга жўнаб кетди, дейишди. Тамом, яна бошқа мутахассис қидириш керак энди, деб ўйлагандим, хайрият, қўлга туширдим. Қаранг-а, пинагиши бузмай чекиб ўтирибди. Сиз қўнимсиз одамсиз, инженер Талмудовский! Ишлаб чиқаришни барбод қиляпсиз!

Инженер чамадонлар устидан сакраб турди-да: «Ишлаб чиқаришни ўзингиз барбод қиляпсиз!» — деб қичқирдию уни белидан тутиб бурчакка олиб борди ва катта пашшадек ғинғиллай бошлади. Ҳадемай бурчакдан узуқ-юлуқ гаплар эшитилди: «Бунақа ойлик билан...», «Боринг, қидиринг», «Командировочнийлар-чи?» — Боши дока билан тангилган киши инженерга хуноб бўлиб қаради.

Ниҳоят, лектор панд-насиҳатларини тугатиб, охирида противогаздан қандай фойдаланишни кўрсатди, сўнг эшик очилдию газпанадан бир-бирларини ушлаганча пикей нимчалилар чиқишди ва шу заҳоти «Флорида» томонга югуришди. Талмудовский ҳам таъқибчи билан хайр-маъзурни насия қилиб, овози борича извошчинни чақириб, ташқарига югурди. Буюк мудаббир ҳамон Зося билан шакаргуфторлик қиларди.

— Қандай офатижон-а!— деди ғайирлиги келиб Паниковский Балаганов билан кўчага чиқаётиб.— Эҳ, тошлар тилла чиққанида, чин асилзода сўзим, унга уйланган бўлардим!

Мудҳиш тошлар тилга олинганида Балаганов тирсаги билан Паниковскийни қаттиқ туртди. Бу ўз вақтида қилинган туртки бўлди. Газпана бўсағасида офатижонни қўлтиғидан ушлаган Остап кўринди. Буюк мудаббир қизга хумор кўзларини тик қадаб, у билан узоқ хайрлашди. Зося сўнгги бор жилмайди-да, кетди.

— У билан нима ҳақда гаплашдингиз?— деб сўради Паниковский шубҳаланиб.

— Шундоқ, ҳеч нарса ҳақида, э, валакисаланг,— деди Остап.— Хўш, олтин рота, ишга! Ҳимоядаги одамни топиш керак.

Паниковский «Геркулес»га, Балаганов Александр Ивановичнинг квартирасига юборилди. Остапнинг ўзи вокзалларга чопди. Бироқ хизматчи миллионер ер ют-

гандек зим-зиё йўқолди. «Геркулес»да табель тахтасидан унинг маркази олиб ташланган, квартирасига қайтиб келмаган, газ ҳужуми вақтида эса вокзалларда саккизта поезд узоқ жойларга жўнаб кетган эди. Зотан Остап бундан бошқа натижани кутмаган ҳам эди.

— Хулласи калом,— деди у хомуш,— қўрқинчли ҳеч нарса юз бергани йўқ. Одам пичан ғарамига тушган игна эмас, ҳеч ёққа йўқолмайди. Уни барибир топамиз. Ишқилиб, пул бўлса бас. Пулимиз бўлса бор.

Бироқ Остап банкадан ўттиз тўрт сўмгина кўтариб чиқди.

— Ун мингдан фақат шу қопти,— деди беҳад қайғу билан,— мен бўлсам жорий ҳисобда беш-олти минг бордир-ов, деб ўйлагандим... Нега бундай бўлди? Ишларимиз вағ, қайғу бегона эди, шох ва туёқлар тайёрлаётгандик, ҳаёт ҳузур-ҳаловатга тўла эди. Ер курраси атайи биз учун айланаётганди, тўсатдан... тушуняпман! Чиқимлар! Аппарат бутун пулни ямламай ютди!

Шуни деб у эмикдошларга таъна билан қаради. Паниковский гўё: «Узингиз биласиз, Бендер, сизни жуда ҳурмат қиламан! Ҳар доим айтардим-а, сиз эшаксиз!» деяётгандек елкасини қисди. Балаганов саросимага тушиб, жингала сочларини силади-да, сўради:

— Энди нима қиламиз?

— Нима қилардик!— хитоб қилди Остап.— Шохлар ва туёқлар тайёрлайдиган идора-чи? Жамғармалар-чи? «Қишлоққа боқ» сиёҳдонининг ўзини ҳар қандай муассаса жон деб юз сўмга олади. Ёзув машинкаси-чи! Қоғозтешар, буғу шохи, столлар, тўсиқ, самовар-чи! Буларнинг ҳаммасини пуллаш мумкин. Қолаверса, қора кунимизга ярайдиган Паниковскийнинг тилла тиши бор. Рост, катталиги тошларга тенг келолмайди, лекин барибир тилла.

Эмикдошлар идора олдида тўхташди. Очиқ эшикдан командировкадан қайтган чорвадорлик институти студентларининг навқирон дўриллаши, Фунтнинг мижғов ғудраниши ва нотаниш кишиларнинг йўғон-ингичка вағир-вуғури эшитиларди.

— Бу жиноят!— деб қичқиришарди студентлар.— Биз бошдаёқ ҳайрон қолгандик. Бутун компания вақтида ўн икки кило сифатсиз шох тайёрланган.

Сизни суд қилишади!— деб шанғиллашарди ин-
гичка ва йўғон овозда.— Бўлим бошлиғи қани? Туёқлар
накили қаерда?

Балаганов қалтираб кетди.

Идора хароб бўлди,— деди Остап шивирлаб,—
энди бу ерда бизнинг керагимиз йўқ. Биз қуёш нурига
гарқ бўлган йўлдан кетамиз, Фунтни эса қизил ғиштли
бинога олиб кетишади, меъморнинг инжиқлиги туфайли
бу бионинг деразаларига қалин панжаралар ўрнатил-
ган.

Бўлимнинг собиқ бошлиғи янглишмаган эди. Шохи
қайрилган учарлар идорадан уч квартал узоқлашган-
ларида орқаларидан извошнинг тарақ-туруғини эшитди-
лар. Извошда Фунт ўтирарди. Мабодо чолнинг елкасидан
милиционер суяб бормаганида у узоқ тайёргарликдан
кейин уйланган набирасини кўргани кетаётган меҳрибон
бобога ўхшарди.

— Фунт ҳамма вақт ётган,— извош ёнларидан ўта-
ётганида антилопачилар чолнинг мингирлаганини эшит-
дилар.— Фунт «Халоскор» Александр Иккинчи даврида,
«Сулҳпарвар» Александр Учинчи замонида, «Қонхўр»
Николай Иккинчи вақтида, Александр Фёдорович Ке-
ренский ҳукмронлик қилганида...

Фунт подшо ва адвокатларни санаб бармоқларини
букар эди...

— Энди биз нима қиламиз?— деб сўради Балага-
нов.

— Остап Бендер билан бир замонда яшаётганингиз-
ни унутмаслигингизни сўрайман,— деди буюк мударбир
маъюс.— Унинг ажойиб саквояжи борлигини унутманг,
ўша саквояжида йўл харажатлари учун пул топишга
ярайдиган ҳамма нарса бор. Юринглар уйга, Лоханкин-
никига борайлик.

Лимонний тор кўчасида уларни яна бир зарба ку-
тарди.

— Ие, уй қани?— деди Остап ҳайрон бўлиб.— Ахир
бу ерда кеча кечқурун уй турган эди-ку?

Бироқ уй кўринмасди, «Қузғунлар уяси» ҳам йўқ эди,
Куйган ходалар устида суғурта инспектори юрарди,
Орқа ҳовлидан бўшаган керосин бидонини топиб, уни
ҳидлади-да, шубҳа билан бош чайқади.

— Хўш, энди нима бўлади?— деб сўради қўрқа-писа
Балаганов тиржайганча.

Буюк мудаббир жавоб бермади. У саквояжидан маҳрум бўлганига ачинарди. Ичида ҳинд салласи, «Қоҳин келди» деган афиша, докторлар халати, стетоскоп бор сирли саквояж куйиб кул бўлган эди. Эҳ, унда нималар йўқ эди!

— Мана,— деб тилга кирди ниҳоят Остап,— тақдир одамни истаган кўйига солади, одам унинг қўлида ўйини эҳ холос.

Ранглари қум-қув ўчган, ҳафсалалари пир эмикдошлар гам-ғуссадан бўйнилари ни хам қилганча кўчамакўча санқиб юрдилар. Уткинчилар уларни туртишар, бироқ улар ғиринг дейишмас эди. Банкдаги муваффақиятсизлик вақтида кифтини учирган Паниковский ҳамон ўша қиёфада келар эди. Балаганов чиройли жингала сочларини бармоқлари билан тараб, афсусланиб хўрсинарди. Бендер бошини солинтириб, беихтиёр: «Кўнгиш очиш тугади, от, митти зуав энди от», деб хиргойи қилганча энг кейинда келарди. Улар шу алфозда судралиб карвонсаройга келишди. Бостирма тагида ичкаридан «Антилопа» сарғайиб турарди. Майхона зинапоясида ўтирган Қозлевич ҳузур қилиб ликопчадаги иссиқ чойни пуфлаб-пуфлаб ичарди. Башараси кўзадек қип-қизил эди.

— Адам!— деди буюк мудаббир шофёр олдида тўхтаб.— Биз бутунлай шил бўлдик. Биз ғариб бечоралармиз, Адам! Бизни бағрингизга олинг! Биз ҳалок бўламиз.

Қозлевич ўрнидан турди. Хўрланган, ранги бўздек оқарган командор унинг рўпарасида бош яланг турарди. Адам Қазимировичнинг тиниқ, польякона кўзига ғилтиллаб ёш келди. У зинадан тушиб, антилопачиларни галма-галдан қучоқлади.

— Такси бўш!— деди у алам ёшларини қулт этиб ичига ютиб.— Марҳамат, ўтиринглар.

— Ахир биз узоққа, жуда ҳам узоққа боришимиз мумкин,— деди Остап,— дунёнинг нариги чеккасига. Ўйлаб кўринг!

— Хоҳлаган ерингизга борамиз!— деб жавоб берди садоқатли Қозлевич.— Такси хизматингизга тайёр!

Паниковский юзини муштчалари билан тўсиб йиглаганча шивирлади:

— Қандай ажойиб қалб! Чин асилзода сўзим! Қандай ажойиб қалб-а!

ВИСОЛ ОНЛАРИ

Қирвонсаройга кўчиб келишганидан кейин буюк мудббир нимаки қилмасин, Паниковский қилдан қийқ ахтариб ҳамма ишини қоралайверди:

— Бендер телбалик қияпти!— дерди у Балагановга. — У бизни бутунлай адои тамом қилади.

Чиндан ҳам Остап қолган ўттиз тўрт сўмнинг ҳаммасини озиқ-овқат маҳсулотларига сарфлаб, тирикчилик ўтказишни иложи борича узоқроқ чўзиш ўрнига гул дўконидан ўттиз беш сўмга атиргуллардан тузилган катта гулдаста сотиб олди. Етмаган бир сўмни у Балагановдан олди. Гулдаста орасига кичкина мактуб тиқиб қўйди. «Менинг катта қалбим урушини тинглаяпсизми?» Балагановга гулдастани Зося Синецкаяга олиб бориб бериш топширилди.

— Нима қияпсиз асти ўзи?— деди Балаганов гулдастани силкитиб. — Нима кераги бор бу ҳашамни?

— Керак, Шура, керак,— деб жавоб берди Остап. — Илож қанча? Менинг қалбим катта. Бузоқниқидек. Қолаверса, бу пул эмас. Ғоя керак.

Шундан сўнг у «Антилопа»га чиқиб ўтирди-да, Қозлевичдан бирор ёққа, шаҳардан ташқарига олиб чиқиб, айлантириб келишини илтимос қилди.

— Мен ёлғизликда бўлиб ўтган ишлар тўғрисида ўйлаб кўришим ва келажакнинг режасини тузишим керак,— деди у.

Содиқ Қозлевич буюк мудаббирни куни бўйи денгиз ёқасидаги йўллардан, дам олиш уйлари ва санаторийлар ёнидан олиб ўтди. Бу ерда дам олувчилар шиппакларини шипиллатиб, кичкина крокет соққаларини тўқмоқ била ўришар, волейбол тўрлари ёнида сакрашар эди. Телеграф симларидан виолончель куйи тараларди. Чорбоғчи аёллар хуржунларда кўкимтир бақлажонлар ва қовунлар ташишарди. Чўмилиб чиққач, ҳўл сочларига дастрўмол ёпган йигитлар аёлларнинг кўзларига рўйирист тикилиб, хушомад қилишар эди. Йигирма беш ёшга етган ҳар бир қораденгизликнинг висотида талайгина ширин сўз бор эди. Бордию икки нафар чорбоғчи аёл кетаётган бўлса, уларнинг орқасидан: «Оҳ, оҳ, чап томондагиси жуда кетиворган эканми?»— деб гап отишарди. Шундан

сўнг астойдил хахолаб кулишарди. Хушомад кимга аталганини чорбоғчи аёлларнинг аниқлай олмаслиги уларнинг кулгисини қистатарди. Бордию битта чорбоғчи қиз дуч келиб қолса, аскиябозлар худди яшин ургандек қотиб қолишар, гўё севги лаззатидан маст бўлган одамдай лабларини чапиллатишар эди. Ёш чорбоғчи қиз шолғомдек қизариб, кўкимтир бақлажонларини тўканича кўчанинг нариги бетига чопиб ўтар, бундан хирахандонлар баттар қаҳқаҳлаб кулар эдилар.

Остап «Ангилопа»нинг қаттиқ ўриндиғида ярим ёнбошлаб ётар ва ўй ўйлар эди. Полихаев ёки Скумбриёвичдан пул ундиришнинг иложи бўлмади, геркулесчилар отпускагача кетишган эди. Телба Берлагани ҳисобга қўшмаса ҳам бўларди, барибир ундан ёруғлик чиқмасди. Шунга қарамай, Остапнинг режалари ва катта қалби Черноморскда бўлишни тақозо қиларди. Неча кун қолиб кетишини ҳатто унинг ўзи ҳам билмасди.

Остап ўзига таниш, тобутдан чиққандек товушни эшитиб тротуарга кўз ташлади. Саф чеккан тераклар орасидан ёши ўтинқираган эр-хотин келарди. Орқадан Лоханкин эргашиб келмоқда эди. У аёллар соябони ва сават кўтариб олган, саватдан термос қаққайиб чиқиётурар, чойшаб осилиб ётар эди.

— Варвара,— деб минғирлади у,— менга қара, Варвара!

— Нима дейсан, дардисар?— деб сўради Птибурдукова қиё ҳам боқмай.

— Сен билан бирга бўлишни хоҳлайман, Варвара!

— Қандай аблаҳ-а!— деди Птибурдуков ҳатто унга қайрилиб ҳам қарамай.

Шундан кейин ғалати онла «Антилопа» кўтарган чанг-тўзон ичида қолиб кетди.

Чанг ерга қўнғач Бендер денгиз ва гулзор фониди катта ойнабанд ательени кўрди.

Башараси кир-чир гипс шерлар кенг зиналар пойида ўтирарди. Ательедан димоққа гупиллаб нок циркасининг ҳиди уриларди. Остап ҳавони искаб, Қозлевичдан машинани тўхтатишини илтимос қилди. У машинадан чиқиб яна цирканинг ҳаётбахш бўйини ҳидлади.

Остап подъезд олдида ивирсиб гўлдиради:

— Тавба, нега дарров била қолмадим-а!

У нигоҳини «1-Черноморск кинофабрикаси» деган лавҳага тикди, зинадаги шернинг иссиқ ёлини силади ва

«Гелконда», деб минғирлаганча дарров орқага, карвонсаройга қайтди.

У тун бўйи дераза рафи олдида қорачироқ ёруғида ишлади. Деразадан кирган шамол ёзилган саҳифаларни ирақларди. Ижодкор кўзи ўнгида ғариб манзара намоён эди. Ҳаёли ой муҳташам кошоналарни ёритмасди. Карвонсарой уйқу оғушида нафас олар, қимирлар ва хурурак отар эди. Қоронғи бурчаклардаги кўзга кўринмас отлар алланарсаларни тарақлатарди. Майда олибсотарлар бошларига бозори касод молларини қўйиб, ертўлада ётишарди. Тушови ечилиб кетган от, шоти устидан эҳтиёткорлик билан ўтганча, кетидан бир қулоч тизгинини судраб, арпа илинжида араваларга тумшуғини тиқа-тиқа ҳсвлида тентиб юрарди. У ижодкорнинг деразаси олдига ҳам келди ва бошини дераза рафига қўйиб Остапга маъюс боқди.

— Бор, бор, тулпор,— деди буюк мудаббир,— бу ишга сенинг ақлинг етмайди!

Тонготар олдидан карвонсарой жонланиб, аравалар орасида сув солинган челақ кўтарган бола айланиб: «Ким отини суғоради?»— деб чийиллаб сўраганида Остан ижодий ишини тугатди ва «Корейко иши»дан бир варақ тоза қоғоз олиб, унга сарлавҳа ёзди:

«БҮЙИН»

*Кўпметражли фильм
Сценарий О. Бендерники*

1-Черноморск кинофабрикасида қий-чув, тўполон эди. Бунақанги тўполон одатда от ярмаркасидаги оломон кисавурни тутаётганида бўлади.

Подъездда комендант ўтирарди. У кирувчилардан қатъиян пропуск талаб қилар, аммо пропуск кўрсатмасалар, шушдоқ ҳам киргизиб юбораверар эди. Кўк беретли одамлар жомакор кийган ишчилар билан тўқнашиб қолишар, сон-саноқсиз зиналардан юрганча тепага чиқиб кетишар, бироқ шу заҳоти шу зиналардан пастга чопиб тушишар эди. Вестибюлда улар давра қуриб айланишар, бир сония тўхташар, рўпараларига серрайиб боқишар, ёв қувгандек, яна ўшандай чаққонлик билан юқорига югуришар эди. Ассистентлар, консультантлар, экспертлар, администраторлар ва ўз адъютант аёллари

билан режиссёрлар, осветителлар, редактор-монтажчилар, кекса сценарийчилар, корректорлар, муҳрдорлар пайдар-пай елдек учиб ўтардилар.

Кинофабрикада одати бўйича бамайлихотир айланиб юрган Остап тез орада тошбақа юриши билан бу чарх ураётган даврага қўшилиб кетолмаслигини тушуниб қолди.

— Душман одатига мослашиш керак,— деди Остап.

У аста чопиб кўрдию дарҳол енгил тортди. Остап ҳатто қандайдир адъютант аёл билан бир-икки оғиз сўзлашишга ҳам мушарраф бўлди. Шундан кейин буюк мудаббир иложи борича тезроқ югурди ва ҳадемай оқимга қўшилиб кетганини фаҳмлади. Энди у адабий қисм мудир билан ёнма-ён чопиб бормоқда эди.

— Сценарий!— деб қичқирди Остап.

— Қанақа?— сўради адабий мудир йўртиб бораётиб.

— Яхши!— деди Остап ундан сал олдинга ўтиб.

— Мен сиздан, қандай, деб сўраяпман? Овозсизми, овозлими?

— Овозсиз.

Адабий мудир қалин пайпоқда енгил югуриб, бурилишда Остапни қувиб ўтди-да, қичқирди:

-- Керакмас!

-- Ие, нега керакмас?— деб сўради буюк мудаббир қийинчилик билан сакраб.

— Шундай! Овозсиз кино оёқдан қолган ҳозир. Овозлиларга мурожаат қилинг.

Улар иккови бир зум тўхтаб, бир-бирларига тикилиб туришди-да, икки томонга югуришди. Орадан беш минут ўтгач, Бендер қўлёзмасини силтаганча жонига ора кирадиган икки йўрга консультант билан ёнма-ён югуриб борарди.

— Сценарий!— деди Остап ҳаллослаб.

Консультантлар ҳамжиҳатлик билан чопиб боришар экан, Остапга бурилиб қарашди:

-- Қанақа сценарий?

-- Овозли.

— Керакмас,— дейишди консультантлар тезликни ошириб.

Буюк мудаббир яна орқада қолиб кетди ва шармандаларча сакраб-сакраб илгариллади.

— Керакмас деганингиз нимаси?

— Керакмас-да. Овозли кино ҳали йўқ.

Бендер ярим соатли ҳалол йўртишдан сўнг 1-Черноморск кинофабрикасидаги позик аҳволнинг тагига етди. Барча пллат шунда эдики, овозсиз кино овозли кино даври бошлангани важдан тўхтаб қолганди, овозли кино эса овозсиз кино даврининг тугатилишига боғлиқ ташқилий ишлардаги нуқсонлар боисидан ишламасди.

Иш аини қизигап бир пайт ассистентлар, консультантлар, экспертлар, администраторлар, адьютант аёллар, осветителлар, сценарийчилар, муҳрдорлар пойгаси тезликда ўз вақтида донг таратган «Абжир»нинг учқурлигига тенглашганида қандайдир кабинетда бир одам шошилич равишда овозли кинони йўлга қўяётгани ҳақида овоза тарқалди. Остап ўқдек отилиб катта кабинетга кирди ва бу ердаги сукунатга ҳайрон қолиб тўхтади. Стол орқасида бадавийча соқолли, ипли тилла кўзойнак таққан кичкина бир одам ёни билан ўтирар эди. У энгашганча оёғидаги ботинкасини базўр ечарди.

— Салом, ўртоқ!— деди буюк мудаббир бақириб.

Бироқ жимит индамади. У ботинкасини ечиб, ичидан қумни қоқа бошлади.

— Салом!— деб такрорлади Остап.— Мен сценарий олиб келдим!

Бадавийча соқолли бамайлихотир ботинкасини кийди, индамай ипиши боғлай бошлади. Бу ишни қилиб бўлгач, қоғозларига ўгирилди-да, бир кўзини юмганча битдек ҳарфларни ажи-бужи қилиб ёза бошлади.

— Нега индамайсиз?— деб бўкирди Бендер. Ҳатто киноарбобнинг столи устидаги телефон трубкаси ҳам жаранглаб кетди.

Шундагина киноарбоб бошини кўтарди ва Остапга қараб деди:

— Марҳамат, қаттиқроқ гапиринг! Қулоғим оғир.

Шу ердан югуриб ўтиб кетаётган чипор нимча кийган консультант маслаҳат берди:

— Қоғозга ёзиб беринг гапингизни. У гаранг.

Остап стол ёнига чўкиб, бир парча қоғозга ёзди:

— «Сиз овозлимисиз?»

— Ҳа,— деди гаранг.

«Овозли сценарий олиб келдим. Номи «Бўйин», олти қисмли халқ фожиаси»,— чаққон ёзди Остап.

Гаранг қоғозга тилла пенсени орқали қараб:

— Жуда соз! Биз сизни ҳозироқ ишга жалб қиламиз. Бизга янги куч керак,— деди.

«Кўмаклашишдан хурсандман. Аванс масаласи қандай?»— деб ёзди Бендер.

— «Бўйин»— айни бизбоп нарса!— деди гаранг.— Сиз шу ерда ўтира туринг, мен ҳозир келаман. Лекин ҳеч қаёққа қимирламанг. Ролпа-роса бир дақиқада келаман.

Гаранг кўпметражли «Бўйин» фильмининг сценарийсини олди-да, хонадан чиқиб кетди.

— Биз сизни овозли группага жалб қиламиз!— деб қичқирди у эшик орқасида ғойиб бўлиб.— Бир дақиқадан кейин қайтиб келаман.

Шундан сўнг Остап кабинетда бир ярим соат ўтирди, гаранг қайтмади. У зинага чиқиб пойгага қўшилгачгина гаранг аллақачон автомобилда жўнаб кетганидан, бугун қайтмаслигидан хабар топди. Умуман, у бу ерга келмасмиш энди, чунки уни дабдурустан извошчилар орасида маданий иш олиб бориш учун Уманга ташлабдилар. Энг даҳшатли ери шу эдики, гаранг кўпметражли «Бўйин» фильмининг сценарийсини ўзи билан бирга олиб кетган эди. Буюк мудаббир чопаётганлар сафидан чиқди-да, сьамейкага шилқ этиб тушди ва шу ерда ўтирган дарбоннинг елкасига суянди.

— Масалан, мана мен!— деди тўсатдан дарбон чама-си кўпдан бери қийнаб келаётган фикрини ўртага ташлаб.— Помреж Терентьев, соқол кўйинг, деди. Қанақадир фильмда, номи эсимда йўқ, Навуходонсорни ёки Валтасарни ўйнайсан, деди. Мана, соқолни хўп ўстирдим, қара, патриархнинг соқолидан қолишмайди! Хўш, энди уни, яъни соқолни нима қилиш керак? Помреж айтадики, бундан кейин энди овозсиз кино бўлмайди, овозлисида эса сен ўйнолмайсан, овозинг дағал, дейди. Мана, эчкига ўхшаб соқол билан ўтирибман, туф-э! Олдирай десам, кўзим қиймайди. Юраверай десам, уяламан.

— Сьёмкалар бўлиб турадимиз сизларда?— деб сўради Остап секин-аста ҳушига келиб.

— Сьёмка нима қилсин?— деди соқолли дарбон си-полк билан.— Бу йил Рим ҳаётидан овозсиз фильмни суратга олишди. Жиноний иш кўзғатилгани боисидан ҳали-ҳануз ўпкаларини босиб олганларича йўқ.

Буюк мудаббир зинани кўрсатиб суриштирди:

— Нега бу ерда ҳамма югуриб юради?

— Бизда ҳаммаям югурмайди,— деди дарбон.— Мана, масалан, Супругов югурмайди. Ишнинг кўзини биладиган одам. Соқол масаласида унга йўлиқишни ўйлаб юриб-

ман, соқол учун ведомость бўйича тўлашармикан ёинки алоҳида ордер бўйичами...

«Ордер» сўзини эшитиб, Остап Супругов ёнига борди. Дарбон алдамаган экан. Супругов қаватма-қават чопмас, альп берети, ҳатто чет эл приставлариникидақа голвор-гольф ҳам киймас эди. Нигоҳи ҳам майин, хотиржам боқарди.

Буюк мудаббирни у ўта лоқайд қарши олди.

— Мен бандман,— деди у майин овозда,— сизга фақат икки ярим минут вақт ажратишим мумкин.

— Мутлақо етарли,— деди Остап.— Менинг сценарийим «Бўйин».

— Қисқароқ,— деди Супругов.

— Сценарий «Бўйин»...

— Аниқроқ гапирсангиз-чи. Нима керак сизга?

— «Бўйин»...

— Қисқароқ. Қанча керак сизга?

— Мендан қандайдир гаранг...

— Уртоқ! Агар қанча кераклигини ҳозироқ айтмасангиз, бу ердан ҳайдаб чиқараман. Вақтим зиқ.

— Тўққиз юз сўм,— деб гўлдиради буюк мудаббир.

— Уч юз!— деб чўрт кесди Супругов.— Олингу даф бўлинг. Едингизда бўлсин, сиз менинг бир ярим минут вақтимни ўғирладингиз.

Супругов дона-дона қилиб бухгалтерияга хат ёзди-да, Остапга бериб, телефонга ёпишди.

Остап, пулни олиб чиққач, деди:

— Навуходоносор ҳақ. Бу ерда ишнинг кўзини биладиган ягона одам Супругов.

Бу орада зиналарда югур-югур, гир-гир айланиш, чинқириш ва хахолаб кулиш Черноморск кинофабрикасида авжига минди. Адъютант хотинлар лақиллашга тушишди. Помрежлар битта қора эчкини олиб келиб, унинг суратбоп эканлигидан ҳайратланишди. Консултантлар, экспертлар, чўян муҳр сақловчилар бир-бирларини чандиб хахолаб кула бошладилар. Курьер аёл чопқиллаганча супурги кўтариб ўтди. Буюк мудаббирнинг назарида ҳаво ранг шимли ассистент-аспирант тўда устида парвоз қилиб, қандилни бир айланиб карнизга ўтириб олгандек бўлди.

Шу заҳоти вестибюлдаги соат бонг урди.

«Бонг-г!»

Қий-чув ва ғала-ғовур ойнабанд ательени ларзага

солди. Ассистентлар, консультантлар, эксперт, редактор-монтажчилар зинапоялардан пастга гуррос туша бошладилар. Эшик олдида одам тирбанд бўлиб кетди.

«Бонг-г! Бонг-г!»— соатлар бонг урарди.

Ательега секин-аста сукут чўмди. Мухрдорлар, корректорлар, администраторлар ва адъютант аёллар ғойиб бўлди. Сўнги бор курьер аёлнинг супургиси лип этиб кўзга чалинди.

«Бонг-г!»— соат тўртинчи бор бонг урди.

Ательеда ҳеч зог қолмади. Фақат эшикда пиджагининг чўнтаги мис дастага илиниб қолган ҳаво ранг шимдаги ассистент-аспирантгина типирчилаб, аянчли чийиллар ва мрамартошни тепкилар эди.

Иш куни тугади.

Соҳилдан, балиқчилар посёлкасида хўрознинг қичқиргани эшитилди.

«Антилопа» кассаси кинопулларига тўлгач, командорнинг Корейко қочиб кетганидан кейин анча путур етган обрўси қайта тикланди. Остап Паниковскийга кефир учун бир неча сўм пул берди ва тилла тиш қўйдириб бераман, деб ваъда қилди. Балагановга эса пиджак сотиб олиб берди ва сийловига худди эгардек ғижирлайдиган чарм ҳамён туҳфа этди. Гарчи ҳамён бўш бўлса ҳам Шура дам-бадам уни очиб, ичига қарар эди. Козлевич бензин учун эллик сўм олди.

Антилопачилар ҳалол, одобли, қарийб қишлоқилар каби ҳаёт кечира бошладилар. Улар карвонсарой хўжайинига тартиб ўрнатишига ёрдамлашишар, ҳатто арпа ва сметананинг нарх-навосига билиб олишган эди. Паниковский аҳён-аҳёнда ҳовлига чиқар, яқинроғида турган отнинг ташвишланиб оғзини очар, тишини кўриб: «Яхши айғир», деб ғўлдиради эди. Аслида олдидаги от туппа-гузук байтал бўларди.

Фақат командоргина уззукун қаёқлардадир изғиб юрар, карвонсаройга келганида қувноқ ва паришонхотир бўларди. У ойналари ифлос айвонда чой ичаётган дўстларининг ёнига ўтирар, қизил шиппак кийган бақувват оёқларини чалиштириб дўстона оҳангда гапирарди:

— Ҳаёт чиндан ҳам яхшими, Паниковский, ёки менга шундай туюляптими?

— Қаерларда мажнунлик қилиб юрибсиз?— деб сўради битимбузар рашки қўзиб.

— Чол! У қиз сизга аталган эмас,— дерди Остап.

Бу гап Балагановга хуш ёқиб, хахолаб кулар, янги ҳамёинни кўздан кечирар, кондукторларникидака мўйлов қўйган Козлевич эса мийиғида кулар эди. У командор билан Зосяни Приморский шоссесида бир неча марта айлантирганди.

Об-ҳаво қалбларда ишқ-муҳаббат туйғуларини уйғотарди. Пикей нимчалилар, бундай август порто-франко вақтидан бери бўлмаган, деб гап маъқуллашарди. Тун осмонни кўз-кўз қилар, кундуз шаҳарга кишини тетик қилувчи денгиз нафасини учириб келарди. Дарбонлар дарвозалари тагида беқасам тўнли тарвузларни сотишар, граждандар эса чўнқайиб ўтирганча дилхоҳ гижирлашни эшитиш иштиёқида қулоқларини тарвузга энгаштириб, уни сиқар эдилар. Кечқурунлар спорт майдончаларидан терлаб-пишиб кетган бахтиёр футболчилар қайтишарди. Улар кетидан чанг кўтарганча болалар югуришарди. Улар бармоқлари билан машҳур дарвозабонни кўрсатишар, баъзида уни елкаларига ўтқазиб, ҳурмат билан кўтариб кетардилар.

Бир куни кечқурун командор «Антилопа» экипажини огоҳлантирди. У, эртага катта кўнгилочар сайру томоша бўлади, шаҳардан ташқарига чиқамиз, совға-салом улашамиз, деди.

— Болалар кўригига бир қиз ташриф буюражаги боисидан,— деди Остап тагдор қилиб,— эркинликдаги жанобларнинг бетларини ювишларини, тозаланишларини, энг муҳими, сафар чоғида оғизларини коски қилмасликларини сўрар эдим.

Паниковскийнинг пайтавасига қурт тушиб қолди. Командордан уч сўм олиб, ҳаммомга бориб келди ва худди парадга тайёрланаётган солдатдек туни билан у ёқ-бу ёғини тозалади, таранди. У ҳаммадан эрта турди ва Козлевични шошира бошлади. Антилопачилар Паниковскийни кўриб ҳайрон қолишди. У соқолини силлиқ қилиб олган, афтига шунчалик упу чаплаган эдики, истеъфодаги конференсьега ўхшаб кетарди. У дам-бадам пиджагини тортиб қўяр, оскар-уайльд ёқасидаги бўйнини аранг булар эди.

Сайр вақтида Паниковский ўзини жуда сипо тутди. Зося билан таништирганларида у ўхшатиб белини букди, бироқ шундай хижолат чекдики, ҳатто икки бетидаги упу ҳам қизариб кетди. У автомобилда ўтираркан,

учидан бошмалдоғи чиқиб турган чап пой ботинкасини зўр бериб яширишга уринарди. Зося қизил ип билан ҳошияланган оқ кўйлак кийган эди. Антилопачилар унга жуда маъқул тушишди. Бутун йўл давомида «Собинов» тароғида сочини тараган қўпол Шура Балаганов унинг хўп кулгисини қистатди. Баъзан у бармоғи билан бурнини ковлар, кейин албатта дастрўмолини олиб, сузилганча елпинар эди. Адам Казимирович Зосяга «Антилопа»ни бошқаришни ўргатар, бу билан унинг меҳру муҳаббатини қозонар эди. Уни Паниковский пича хижолат қилар эди. У, бу чол мен билан такаббурлиги важдан гаплашмаяпти, деб хаёл қиларди. Бироқ у кўпинча нигоҳини командорнинг қуйма мис каби чеҳрасига тикарди.

Қуёш ботаётганда Остап ваъда қилган совға-саломини улашди. Қозлевич компассимон брелок олди. Бу унинг қалин кумуш соатига узукка кўз қўйгандек ярашарди. Балагановга дерматин муқовали «Қори-декламатор», Паниковскийга кўк гулли пушти галстук туҳфа қилинди.

— Энди, дўстларим,— деди Бендер «Антилопа» шаҳарга қайтиб келгач,— биз Зося Викторовна билан пича айланамиз, сизлар қарвонсаройга қайтиб ухланглар.

Қарвонсарой уйкуга кетди. Балаганов билан Қозлевич мақомини келтириб хуррак ота бошлади. Паниковский эса, янги галстугини бўйнидан ечмай, кўнгли гаш бўлиб, аравалар орасида қўлларини қайирганча айланиб юра бошлади.

— Қандай офатижон-а!— деб шивирларди у.— Уни ўз қизимдек яхши кўраман!

Остап Зося билан тарих музейининг пиллапоясида ўтирарди. Лава ётқизилган майдонда ёш-яланг ширинсуханлик қилиб, кулишганча айланиб юришарди. Саф тортган чинорлар орқасидан денгизчиларнинг халқаро клуби деразалари ялт-юлт кўзга ташланарди. Ажнабий матрослар енгил шляпада икки-учтадан бўлиб сайр қилар, тушунарсиз тилда қисқа-қисқа луқма ташлардилар.

— Нима учун мени севиб қолдингиз?— деди Зося Остапнинг қўлидан ушлаб.

— Сиз сўлим ва сулув хилқатсиз,— деди командор.— Дунёда ҳаммадан яхшисиз.

Улар музей усгунларининг қора қўланкасида жимгина узоқ ўтирдилар. Иккаловлари ўзларининг кичкина бахтлари тўғрисида ўйлардилар. Ҳаво икки кафтнинг орасидек илиқ ва атроф қоронғи эди.

— Эсингиздами, сизга Корейко ҳақида гапирган эдим?— деб қолди тўсатдан Зося.— Анави-чи, менга уйланмоқчи бўлган.

— Ҳа,— деди Остап паришон.

— У жуда аломат одам,— деб давом этди Зося.— Тўсатдан жўнаб кетди, девдим-ку сизга!

— Ҳа,— деди Остап қизиқсиниб,— жуда аломат одам у.

— Биласизми, бугун ундан хат олдим, жа қизиқ...

— Нима?— хитоб қилди ошиқ ўрнидан даст туриб.

— Рашк қиляпсизми?— деб сўради Зося айёрларча.

— Ҳм-м. Сал-пал. У фосиқ сизга нима деб хат ёзибди?

— Ҳечам фосиқ эмас-да. У шунчаки жуда бахтсиз, камбағал одам. Утиринг, Остап. Нега турволдингиз Ростим, уни севмайман, У, ёнимга келинг, дебди.

— Қаёққа? Қаёққа чақирибди?— деб қичқирди Остап.— Қаерда у?

— Йўқ, айтмайман сизга. Рашкчи экансиз. Тагин ўлдириб қўйманг уни.

— Э, қўйсангиз-чи, Зося!— деди командор.— Одамлар қаерларга жойлашишларини билиш қизиқ-да.

— О, у жуда олисда! Езишича, сердаромад иш топганмиш, бу ерда унга оз тўлашарди. Ҳозир у Шарқ Магистрални қурилишида.

— Қайси жойида?

— Улай агар, жуда қизиқувчан экансиз! Бундай бўлиш яхши эмас, Отелло!

— Худо ҳаққи, Зося, кулгимни қистатяпсиз. Наҳотки мен кекса, лақма маврга ўхшасам? Одамлар Шарқий Магистралнинг қаерига жойлашаётганларини шунчаки билгим келди-да.

— Истасангиз, айтаман. У Шимолдаги ётқизувчи шаҳарчада табелчи бўлиб ишляпти,— деди қиз мулоимгина.— Шаҳарча шундай аталаркан. Аслида у поезд экан. Менга Александр Иванович хўп таърифини келтириб ёзди. Бу поезд из ётқизар экан. Тушуняпсизми? Кейин ўша издан юраркан. Унинг истиқболига қарши томондан, жанубдан худди шунақа поезд келаркан. Ҳа-демай улар учрашишаркан. Шунда тантанали бирикув бўларкан. Буларнинг ҳаммаси саҳрода, деб ёзибди, туялар... жа қизиқ-а?

— Ниҳоятда қизиқ,— деди буюк мудаббир устунлар тагида югураркан.— Биласизми, Зося, кетиш керак. Вақт алламаҳал бўлиб қолди. Бу ёқда совуқ. Умуман кетдик.

У Зосяни пиллапоядап кўтариб турғизди, майдонга олиб чиқиб, бу ерда тараддуланиб қолди.

— Мени уйга кузатиб қўймайсизми?— деб сўради қиз ташвиш билан.

— Нима?— деди Остап.— Э, ҳа, уйгами? Ҳалиги...

— Яхши,— деди Зося қуруққина,— хайр. Иккинчи мени йўқлаб кирманг. Эшитдингизми?

Бироқ буюк мударбирнинг қулогига ҳеч нарса кирмасди. У чопа-чопа бир кварталдан ўтгачгина тўхтади.

— Сўлим ва сулув хилқат!— деб гулдиради у.

Остап орқасига, севгилиси томонга бурилди. Қора да-рахтлар тагидан икки минутча чопди. Кейин яна тўхтади, капитанча фуражкасини ечди ва тайсаллаб қолди.

— Йўқ, бу Рио-де-Жанейро эмас,— деди охири.

У ҳардамхаёл яна икки қадам ташладию тўхтади. Фуражкани пешонасига дол қўндирди, сўнг ўйлаб кўриб, карвонсаройга югурди.

Шу кечанинг ўзидаёқ «Антилопа» заиф, бўз ранг чироғини ёқиб, карвонсарой дарвозасидан чиқди. Уйқуси чала Қозлевич аранг руль чамбарагини айлантитарди. Машинадаги қисқа муддатли кенгаш пайтида Балаганов мизғиб олди. Паниковский тунги ёздан жунжикиб, кўзларини маъюс жавдиратарди. Бетларида ҳамон упанинг юқи кўриниб турарди.

— Уйин-кулги тугади!— деди командор «Антилопа» тарақлаб темир йўл кўприги остидан ўтаётганида.— Ташвишли бегим кунлар бошланди!

Кекса ребусчининг хонасидаги сўлғин гулдаста олдида эса сўлим ва сулув хилқат йиғлаб ўтирарди.

XXV боб

УЧ ЙУЛ

«Антилопа»нинг сўлоғи ўйнаб кетди. У ҳатто паст-паст тепаликларга ҳам чиқолмай, орқага сурғалиб тушарди. Гўё автомобиль капоти тагида бировни бўғишаётгандек, моторда гаройиб шовур-шувур ва хириллаш эшитиларди. Машинага кўп юк ортилган эди. Экипаждан ташқари у анчагина ёқилғи запаси ҳам олиб кетмоқда эди. Бўш жойларни эгаллаган бидонларда ва шишаларда бензин қулқулларди. Қозлевич бош чайқаб, газни босар ва Остапга саросимали қарар эди.

— Адам,— деди командор,— сиз бизнинг отамизсиз,

биз сизнинг фразандларингиз, йўлни шарққа солинг! Қўлингизда йўл кўрсатувчи ажойиб компас-брелок бор. Йўлдан адашманг!

Антилопачилар уч кундан бери йўл юришар, лекин янги саёҳатнинг охириги манзили қаер эканлигини Остапдан бошқа ҳеч ким билмасди. Паниковский попилтириқли жўхоризорга юраги сиқилиб қарар ва ботинмайгина нолирди:

— Нега яна йўлга чиқдик-а? Нима кераги бор эди буни? Черноморскнинг ўзи қандай саз эди-я.

У жозибадор офатижонни эслаб, титраб-қақшаб уҳ тортарди. Устига-устак, қорни сурнай чалар, ейишга эса ҳеч вақо йўқ эди. Пул тугаганди.

— Олга!— деди Остап.— Нолиманг, чол. Сизни олтин жағ, биққа бева ва бир ҳовуз кефир кутяпти. Балагановга матросча энгил-бош сотиб олиб, уни биринчи босқич мактабга жойлаштираман. Бу ерда у хат-саводини чиқаради, унинг ёшида бундай қилиш ҳам қарз, ҳам фарз. Садоқатли Адам Қозлевич эса янги машина олади. Қанақасини хоҳлайсиз, Адам Казимирович? «Студебеккер»ми? «Линкольн»ми? «Ройс»ми? «Испано-сюизу»ми?

— «Изотта Фраскини»ни,— деди Қозлевич.

— Яхши. Сиз уни оласиз. У «Антилопа икки» ёки «Антилопанинг қизи» деб аталади, хоҳлаганингиз. Ҳозир эса ғам-ғусса чекишга ҳожат йўқ. Сизларни озиқ-овқат билан таъминлайман. Тўғри, саквожим ёниб кетди, лекин ўтда ёнмайдиган фикрлар қолди. Жуда ночор аҳволда қолсак, бирон-бир обод шаҳарда тўхтаимизу Севилдаги каби буқалар жангини намойиш қиламиз. Паниковский пикадор бўлади. Шунинг ўзиёқ томошабинларни лол қилиб қўяди, пул хазондек ёғилади.

Машина трактор из қолдирган кенг йўлдан борар эди. Тўсатдан шофёр тормозни босди.

— Қаёққа юрай?— деб сўради у.— Йўл учта:

Йўловчилар машинадан тушишди ва оёқларининг чигилини ёзиш учун бир оз юришди. Йўл айрилишида бир ёнга қийшайган тош устун турар, унда семиз қарға қўниб ўтирар эди. Баҳайбат қуёш жўхоризор этагига ботмоқда эди. Балагановнинг ингичка сояси уфқ томон чўзилганди. Ер ним алвон ранг олган, дастлабки юлдуз тун бошланганини ўз вақтида хабар қилиб милтиллар эди.

Антилопачилар қаршисида учта: асфальтланган, тош ётқизилган ва қишлоқ йўли ётарди. Асфальт кечки ша-

фақдан ҳамон сарғайиб турар, тош йўл устидан ҳовур кў-
тарилар, қишлоқ йўли қорайиб кўринар ва тош устун ор-
қасидаёқ, дала қўйнида гойиб бўлар эди. Остап қарғага
қичқирди, қарга қаттиқ қўрқиб кетди-ю, лекин учмади.
Остап хаёлга чўмиб, айрилишда бир оз юрди-да, деди:

— Рус баҳодирларининг конференциясини очик деб
эълон қиламан! Жамоат жам: Илья Муромец — Остап
Бендер, Добриня Никитич — Балаганов, Алёша Попови-
ч — ардоқли Паниковский.

Қисқа муддатли тўхташдан фойдаланиб «Антилопа»
тагига кириб француз ключи билан қандайдир мурват-
ларни бураётгани важдан Козлевич баҳодирлар қато-
рига кирмай қолди.

— Қадрли Добриня,— деб амр қилди Остап,— марҳа-
мат қилиб ўнг томонга туринг! Мосье Попович, чап
томондан ўз жойингизни эгалланг! Кафтларингизни
пешонангизга соябон қилинг-да, олдинга тикилинг.

— Бу яна қандай майнабозчилик?— деб сўради
Алёша Попович жаҳли чиқиб.— Менинг қорним оч. Тез-
роқ бирор жойга жўнайлик!

— Уят, Алёшеёнка,— деди Остап,— қадимги баҳодир-
га ярашадиган иш қилинг. Хаёлингиздан чиқариб таш-
ланг беҳуда фикрларни. Қаранг, Добриня ўзини қандай
тутяпти. У ҳақда ҳозироқ дoston ёзса бўлади. Хўш, баҳо-
дирлар, қайси йўлдан юрамиз? Уларнинг қайси бирида
тирикчилик учун кунимизга ярайдиган пуллар сочилиб
ётибди? Биламан, Козлевичга қолса, асфальт йўлдан
юрган бўларди, шофёрлар текис йўлни яхши кўришади.
Бироқ Адам ҳалол одам, турмушнинг паст-баландини
билмайди. Баҳодирларга асфальтнинг кераги йўқ. У
ҳойнаҳой улкан дон комбинатига олиб боради. Биз у
ерда машиналарнинг шовқин-суронидан беҳуд бўламиз.
Бирон-бир «катерпиллер» ёки комбайн босиб кетиши ҳам
мумкин. Комбайн ғилдираклари тагида мажақланиб
ўлиш жуда диққинафас иш. Йўқ, баҳодирлар, биз ас-
фальт йўлдан юрмаймиз. Тош йўл қолди энди. Козлевич
бу йўлдан воз кечмас, албатта. Лекин Илья Муромецга
ишонинг, тош йўл тўғри келмайди. Майли, бизни қолақ-
ликда айблай қолсинлар, аммо биз тош йўлдан юрмай-
миз. Йўлда беодоб колхозчилар ва бошқа намунали
гражданларга духоб бўлишимизни кўнглим сезиб туриб-
ди. Қолаверса, уларнинг бизлардан бошқа ташвишлари
ҳам етиб ортади. Уларнинг умумлашган далаларида

ҳозир сон-саноқсиз адабий ва мусиқий бригадалар изғиб юрибди. Улар агропоэма ва полиз кантаталарига материал тўплашмоқда. Граждан баҳодирлар, сўнгги йўл, дала йўли қолди! Мана у — кўҳна афсонавий йўл, ундан «Антилопа» ўтади. Бунда рус руҳи бор! Бунда Русь нафаси кезади! Бунда ҳали-ҳануз ҳумо қуши парвоз этади; бизнинг касбимиздаги одамларга у бахт улашади. Бу ерда ўз сандиғи устида қулоқ Кашчей ўтиради. Шу пайтгача ўзини ўлмас деб ҳисоблаб келган бу палид энди умри тугаётганини даҳшатга тушиб фаҳмлаб қолди. Лекин баҳодирлар, бизга ундан баъзи нарсалар тегади; айниқса биз ўзимизни унга дарбадар роҳиблар сифатида таништирадик. Йўл техникаси нуқтаи назаридан бу афсонавий йўл расво. Лекин биз учун бошқа йўл йўқ. Адам! Кетдик!

Козлевич машинани хомуш дала йўлига бурди. Машина дарҳол гоҳ чапга, гоҳ ўнга шох ташлаб, сакраб-тушиб йўловчиларни ирғита бошлади. Антилопачилар босиқ сўкинишар ва тиззалари билан тошдек бидонларга урилишар эди.

— Қорним очиб кетди!— деб ингради Паниковский.— Ғоз егим келяпти! Нега Черноморскдан чиқдик?

Машина чиққирар, чуқур издан бир амаллаб чиқиб олар, яна унга гурсиллаб тушар эди.

— Бўш келманг, Адам! Асло бўш келманг! «Антилопа» бизларни Шарқий Магистралга етказиб борса бас, ўша ерда унга қулинг ўргилсин яп-янги гилдираklar совға қиламиз!

Козлевич қулоқ солмасди. Қалтис муккалашу силтанишлардан рулни ушлаш ўлимдан қийин эди Паниковскийнинг ҳамон ҳасратидан чанг кўтариларди:

— Бендер,— деб хириллади у бирдан,— биласизми, мен сизни қандай ҳурмат қиламан, йўқ, ҳеч нарсани билмайсиз! Сиз ғоз нималигини билмайсиз! Эҳ, қанчалар яхши кўраман-а, бу паррандани! Бу ажойиб, семиз қуш, чин асилзода сўзим! Ғоз, Бендер! Қанотлари! Бўйни! Оёқлари! Биласизми, Бендер, мен ғозни қандай тутаман? Мен уни тореадор каби бир зарба беришдаёқ ўлдираман! Ғоз овлашим — бу опера! «Кармен!»

— Биламиз,— деди командор,— Арбатовда кўрганмиз. Иккинчи марта бундай қилишни маслаҳат бермайман.

Паниковский жим бўлди, бироқ орадан бир дақиқа ўтгач, машина силкиниб, уни Бендер устига отгач, яна қизғин шивирлаши эшитилди:

— Бендер! У йўлда сайр қилиб юради! Ғоз! Бу ажойиб қуш сайр қилиб юради, мен бўлсам, у билан ҳеч қандай ишим йўқдек, парвойи фалак тураман. У яқинимга келади. Ҳозир менга вашиллайти. Бу қушлар ўзларини ҳаммадан кучли деб ўйлашади, уларнинг заиф томони ҳам шу. Бендер! Уларнинг заиф томони шу...

Энди битимбузар қарийб хиргойи қиларди:

— У олдимга келаётиб граммофондек пишиллайти, лекин мен чумчуқ пир этса, юраги шир этадиганлардан эмасман, Бендер. Урнимда бошқа одам бўлса, жуфтакни ростлаб қоларди, мен эсам пинагимни бузмай, кутиб туравераман. Мана, у олдимга келади-да, сариқ тумшуқли оппоқ бўйинини чўзади. У мени чўқимоқчи бўлади. Унга мен эмас, менга у ҳамла қилади. Шунда мен ўзимни ҳимоя қилиш мақсадида томоғидан гиппа...

Бироқ Паниковский гапини тугатолмади. Кўнгилни беҳузур қиладиган мудҳиш тарақлаш эшитилдию антилопачилар кўз очиб-юмгунча ҳар хил алфозда йўл устига сочилишди. Балагановнинг оёғи шўллайтиб ариқдан чиқиб турарди. Буюк мударбирнинг қорнида бензин билони ётарди. Рессора тагида Паниковский оҳвоҳ қиларди. Козлевич ўрнидан туриб, гандираклаганча бир неча қадам қўйди. «Антилопа» дабдала бўлган эди. Йўлда темир-терсак, поршенлар, ёстиқлар, рессоралар сочилиб ётарди. Ой ёғдусида мис ичаклар йилтирарди. Кузов сурилиб, ариқ томон қийшайган ва ҳушига келган Балаганов ёнида ётар эди. Занжир илон каби чуқур изга ўрмалаб тушганди. Орага чўмган сукунатда ингичка жараанглаган овоз эшитилдию қаердандир тепалик томондан филдирак думалаб келди. Чамаси, зарбадан у анча нарига учиб кетган эди. Филдирак ёйсимон доира ясаб айланди-да, Козлевичнинг оёғи тагига аста қулади.

Ана шундагина шофёр ҳаммаси тугаганини фаҳмлади... «Антилопа» нобуд бўлганди. Адам Казимирович ерга ўтириб, бошини қўллари билан чангаллади. Қомандор уни елкасига туртди ва овози ўзгариб:

— Адам, кетиш керак,— деди.

Козлевич ўрнидан турди ва шу заҳоти яна жойига ўтириб олди.

— Кетиш керак,— деб такрорлади Остап,— «Антилопа» садоқатли машина эди. Лекин дунёда яхши машиналар жуда кўп. Ҳадемай сиз энг яхшисини тан-

лаб олишингиз мумкин. Юринг, шошилишимиз керак. Бирор ерда тунаб, қоринни тўйғазишимиз ва билетларга пул топишимиз даркор. Иўлимиз олис. Юринг, юринг, Қозлевич! Ҳаёт камчиликларга қарамай гўзал! Паниковский қани? Қани ғоз ўғриси? Шўра! Адамнинг қўлтиғига киринг!

Қозлевични қўлтиғидан олиб сургашди. У ўзини эътиборсизлик қилиб отининг ҳаётига зомин бўлган чавапдоздек ҳис қиларди. Назарида, энди пиёдалар майна қилиб куладигандек эди.

«Антилопа»нинг ҳалокатидан сўнг тирикчилик дарҳол оғирлашди. Далада ётиб қолишларига тўғри келди.

Остап жаҳлда дарров ухлаб қолди. Балаганов билан Қозлевич ҳам ухлашди. Паниковский эса тонг отгунча гулхан ёнида дилдираб ўтирди.

Антилопачилар тонг отганда ўринларидан туришди, бироқ энг яқин қишлоққа соат тўртларда етиб боришди. Бутун йўл давомида Паниковский орқада имирсилаб келди. У оқсоқланарди. Очликдан кўзлари мушукнинг кўзидек ёнарди, нуқул тақдирдан ва командирдан нолирди.

Остап қишлоқда экипажга Учинчи кўчада кутиб туришни ва ҳеч қаёққа жилмасликни тайинлади-да, ўзи қишлоқ Совети жойлашган Биринчи кўчага кетди. Бу ердан у тезгина қайтиб келди.

— Ишлар беш,—деди у қувонч билан,— ҳозир бизни квартирага жойлаштириб овқат беришади. Овқатдан кейин пичан устида роҳат қилиб ётамыз. Сут ва пичан эсингиздами? Кечқурун томоша кўрсатамыз. Мен уни ўн беш сўмга пулладим. Пул чўнтакда, Шўра! Сиз, «Қори-декламатор»дан бирон нарса ўқиб берасиз, ёддан, мен картада динга қарши фокуслар кўрсатаман, Паниковский эса... Қани Паниковский? Қаёққа гумдон бўлди?

— У ҳозиргина шу ерда эди,—деди Қозлевич.

Бироқ худди шу пайт антилопачилар турган четан девор орқасидан ғознинг ғағолагани ва аёл кишининг чинқиргани эшитилди. Ҳамма ёққа оппоқ пар сочилдию кўчага Паниковский югуриб чиқди. Чамаси, тореадорга қўли фириб берган, у ўзини ҳимоя қилаётиб қушга нотўғри зарба туширган эди. Уни қўлида ғўла силкитганча ғоз эгаси, аёл киши қувлаб келарди.

Паниковский қишлоқдан қочиб чиқар экан:

— Шаллақи, ялмоғиз!— деб қичқирди.

Остап ғазабини босолмай сўради:

— Нима тўполон! Бу аблаҳ томошанинг белига тепди. Ун беш сўмни тортиб олмасларидан жуфтакни ростлаб қолайлик, қочдик.

Бу орада ғазабга минган бека Паниковскийга етиб олди-да, чаптастлик билан унинг белига туширди. Битимбузар ерга ағанади, бироқ шу заҳоти дик этиб ўрнидан турди-да, шамолдек учди. Аламини олганидан кўнгли жойига тушган бека шодон орқасига қайтди.

— Энди бизнинг артистлик фаолиятимиз тугади,— деди Остап қишлоқдан илдам чиқаётиб.— Овқат, ором — ҳаммаси барҳам еди.

Улар Паниковскийга уч километрча йўл босишгач, етиб олишди. У йўл четидаги ариқда қисматидан нолиб жавраб ётарди. Чарчоқдан, қўрқувдан ва огриқ азобидан бўздек оқариб кетган, юзидан қизиллик бутушлай ариган эди. Паниковский шундай хокитуроб эдики, командор уни жазолашдан воз кечди. Ваҳоланки боягина бир таъзирини беришни кўнглига тугиб қўйган эди.

— Алёша Поповичнинг забардаст елкасига гурс этиб чунонам туширдиларки!— деди Остап унинг ёнидан ўтаётиб.

Ҳамма Паниковскийга жирканиб қаради. У яна саф охирида минғирлаб, инқиллаб-синқиллаб кела бошлади:

— Менга қараб юринглар, шошилманглар. Мен кекса, касал одамман, мазам йўқ!.. Ғоз! Оёғи! Бўйни! Офатижон!.. Пасткаш, тубан одамлар!..

Антилопачилар чолнинг шиква-шикоятига ўрганиб қолганлари учун ҳозирги гапига парво ҳам қилмадилар. Очлик уларни олдинга қувларди. Дунё ҳеч қачон уларга бунчалик тор ва бевафо кўринмаган эди. Йўл чўзилгандан-чўзилиб борар, Паниковский тобора орқада қолиб кетмоқда эди. Дўстлар энсизгина сариқ водийга тушдилар, битимбузар эса ҳамон тепаликда, яшил ғира-шира осмон тагида қорайиб кўринар эди.

— Чол бошга битган бало бўлди,— деди оч Бендер.— Унинг бир танобини тортиб қўйишга тўғри келади. Боринг, Шура, у мугамбирни диконглатиб олдингизга солиб келинг.

Балаганов порози бўлиб, топшириқни бажаргани кетди. У тепаликка югуриб чиқаётганида Паниковскийнинг қораси ўчди.

Козлевич Балаганов қўлларини силкитаётган тепаликка хийла вақт қараб турди-да:

— Бир бало бўлди шекилли,— деди.

Шофёр билан Паниковский тепаликка кўтарилишди. Битимбузар йўлнинг ўртасида худди қўғирчоқдек қимир этмай ётарди. Галстугининг ҳаво ранг ленталири кўкрагида кўндаланг кесишган эди. Бир қўли беги тагида ётарди. Кўзлари кўкка бақрайганча қараб қолган, у жон берганди.

— Юрак параличи,— деди Остап бир нарса дейишини жоиз билиб.— Шўрлик чол!

У тескари қаради. Балаганов марҳумдан кўзини узолмасди. Бирдан у тиришиб, аранг гапирди:

— Мен бўлсам уни тошлар учун уриб ўтирибман. Илгариям уришгандим у билан.

Козлевич абжақ «Антилопа»ни эслади ва Паниковскийга даҳшатга тушиб қараб, лотинча дуо ўқиди.

— Қўйинг, Адам!— деди буюк мудаббир.— Сиз қилмоқчи бўлган жамики нарсани мен биламан. Диний оятдан кейин: «Худонинг ўзи берди, ўзи олди», дейсиз. Сўнг: «Ҳаммамиз худонинг паноҳида юрамиз», деб айтасиз, хуллас, анча-мунча маъносиз гапларни қалаштирасиз: «Ҳар қалай, энди унга биздан кўра яхшироқ» қабилида. Буларнинг ҳожати йўқ, Адам Қазимирович, олди-мизда оддий иш турибди, жасадни ерга қўйиш керак.

Битимбузарга сўнги манзилгоҳ топилганида анча қоронғи бўлиб қолган эди. Бу ёмғир ювган, пойига тикка тош плита қўйилган табиий гўр эди. Чамаси, бу тош анчадан бери йўл ёқасида турарди. Балки бир вақтлар унда қуйидаги лавҳа бўлгандир. «Истеъфодаги майор заминдор Георгий Афанасьевич Волк-Лисицкийнинг мулки» ёки Потёмкин давридаги марза белгисидир. Хуллас, нима бўлганининг аҳамияти йўқ. Паниковскийни чуқурга тушириб, ёғоч билан тупроқ тортиб кўмдилар. Кейин антилопачилар елкалари билан итариб, лиқиллаб қолган тош плитани ётқиздилар. Энди қабр тайёр эди. Гугурт чўпининг ёруғида буюк мудаббир бир парча фишт билан тош плитага лавҳа битди:

Бу ерда МИХАИЛ САМУЭЛЕВИЧ ПАНИКОВСКИЙ паспортсиз киши ётибди

Остап капитанча фуражкасини ечиб, деди:

— Мен кўпинча марҳумга адолатсизлик қилдим. Лекин марҳум хушахлоқ одаммиди? Йўқ, у бадахлоқ одам эди. У собиқ кўр, қаллоб ва ғоз ўғриси эди. У жон-жаҳди билан жамоат ҳисобига яшашга интиларди. Бироқ жамият бундай тамагирни таъминлашни истамасди. Табиатан қизил қон бўлгани важида Михаил Самуэлевич Папиковский бу зиддиятни тушуниб етмасди. Шунинг учун у ўлди. Тамом!

Козлевич билан Балагановга Остапнинг қабр тепасидаги сўзлари маъқул бўлмади. Бордию буюк мударбир марҳумнинг жамиятга эҳсон этган хайри саховати, камбағалларга кўрсатган ёрдами, марҳумнинг пок қалби, болаларга ғамхўрлиги, яна тагин барча марҳумлар ҳақида гапириладиган турли-туман фазилатлари тўғрисида гапирганда уларга манзур бўлган бўларди. Балаганов шу гапларни ўзи айтмоқчи бўлган эди, бироқ командер фуражкасини кийди-да, тез-тез юриб узоқлашди.

Антилопачиларнинг қатордан хато бўлган навкарлари водийдан кесиб ўтиб, янги тепаликдан ошишгач, кўз олдиларида кичкина станция кўринди.

— Мана маданият,— деди Остап,— балки, буфет, овқат. Скамейкаларда ётиб ухлаймиз. Эрталаб шарққа жўнаймиз. Нима дединглар?

Шофёр билан бортмеханик индашмади.

— Нега куёвлардек миқ этмайсиз?

— Биласизми, Бендер,— деди ниҳоят Балаганов,— ҳеч ёққа бормайман. Хафа бўлмангу мен ишонмайман. Қаёққа бориш кераклигиням билмайман. У ерда ҳаммамиз хароб бўламиз. Мен қоламан.

— Мен ҳам сизга шуни айтмоқчи эдим,— деди Козлевич ҳам.

— Таъбингиз,— деди Остап қуруққина.

Станцияда буфет йўқ эди. Қора чироқ ёниб турарди. Йўловчилар залидаги қоплар устида иккита хотин мудраб ўтирарди. Барча темир йўл ходимлари семафор ортига, тонг-сахардаги ғира-шира қоронғиликка ташвишли боқиб, тахта перронда юрарди.

— Қанақа поезд?— деб сўради Остап.

— Имтиёзли,— деб асабийлашиб жавоб берди станция бошлиғи зар уқали қизил фуражкасини тузата ётиб.— Махсус йўлланмали. Икки минут ушланиб қолди

Гувиллаш эшитилди, симлар титради, гувиллагаи

онидан икки жуфт бўриники сингари кўз қалқиб чиқдию қисқа ялтироқ поезд шиддат билан станцияга отилиб кирди. Юшоқ вагонларнинг кенг деразалари шуъла сочди, антилопачиларнинг шундоққина тумшуқлари олдида вагон-рестораннинг гулдасталари ва вино-ароқ шиллари физиллаб ўтди, фонус ушлаган проводниклар поезд тўхтамай сакраб тушишди, перронда дарҳол қувноқ русча гап-сўзлар ва ажнабийларнинг гужурлаши эшитилди. Вагонларнинг ёнларида игна баргли дарахт новдаларидан ясалган чамбараклар ва шиорлар осилиб ётарди. «Шарқий Магистраль қурувчи қаҳрамонларга салом!»

Имтиёзли поезд меҳмонларни йўл очилишига олиб кетаётган эди.

Буюк мудаббир ғойиб бўлди. Зум ўтмай, у қайтиб келиб шивирлади:

— Мен кетдим! Қандай кетишимни билмайман, билмайман, лекин кетишим аниқ! Мен билан бирга кетишни хоҳлайсизларми? Охирги марта сўраяман?

— Йўқ,— деди Қозлевич,— тоқатим йўқ.

— Нима қиласизлар унда?

— Нима қилардим,— деди Шура,— Шмидтнинг ўгли бўламан яна.

— «Антилопа»ни йиғаман,— деди ўксиниб Адам Казимирович,— ремонтга бераман кейин.

Остап алланарса демоқчи бўлиб огиз жуфтлаган эди, узун ҳуштак товуши эшитилдию оғзидаги оғзида, бўғзидаги бўғзида қолди. У Балагановни бағрига босиб, елкасини силади, Қозлевич билан ўпишди, қўл силкитдию поезд олдига югурди. Бу вақтда паровознинг силтаниб тортишидан вагонлар тараклаб бир-бирига урилган эди. Бироқ Остап поездга етиб бормай орқага қайтди-да, томоша кўрсатамиз, деб олган ўн беш сўмини Қозлевичнинг қўлига тутқазди, шундан кейингина юриб кетаётган поезднинг зинасига сакраб чиқди.

Буюк мудаббир орқасига ўгирилиб, симобий зимистонда кўтармадан чиқаётган иккита кичкина-кичкина одам қорасини кўрди. Балаганов энди Шмидтнинг жонсарак болалари тўдасига, Қозлевич «Антилопа»нинг қолган-қутган қисмлари ёнига кетмоқда эди.

Учинчи қисм

БЕГОНА

XXVI боб

ИМТИЕЗЛИ ПОЕЗДНИНГ ЙЎЛОВЧИСИ

Москвада Рязань вокзалининг асфальт бекатида имтиёзли қисқа поезд турарди. Поездга атиги олтита вагон уланган: юк вагони (унда одатга хилоф равишда юклар эмас, музли масаллиқлар сақланарди), вагон-ресторан (ундан оппоқ, кийимли ошпаз мўралаб турарди), сўнг ҳукумат салони. Қолган учта вагон йўловчиларга аталган бўлиб, йўл-йўл дағал ғилоф қопланган диванларда зарбдор ишчилар, шунингдек, чет эл ва совет мухбирлари жойлашиши керак эди.

Поезд Шарқ Магистралидаги изларнинг туташув маросимига кетаётган эди.

Саёҳат узоқ чўзилиши кўзда тутилари. Зарбдорлар вагон тамбурига қора қулфчалари темир илгакда ликиллаб турган йўл саватларини тиқиштирмоқда эдилар. Совет матбуоти локланган фанер саквояжларини силкитиб перронда елиб-югурарди.

Ажнабийлар семиз чарм чамадонларини, сандиқларини, туристлар бюроси ва пароход компанияларининг ранг-баранг ёрлиқлари ёпиштирилган картон қўтиларини ташиётган юккашлардан кўз-қулоқ бўлиб туришарди.

Йўловчилар «Шарқий Магистраль» номли китобчани аллақачон сотиб олишганди. Бу китобчанинг муқовасига темир йўл пизини ҳиллаётган туянинг расми солинган эди. Китобча шу ерда, юк аравачасида сотилмоқда эди. Китобча муаллифи — журналист Паламидов харидорларга қизиқиб қараб, аравача ёнидан бир неча бор ўтди. У Магистралнинг билимдонни ҳисобланар, у ёққа учинчи марта йўл олмоқда эди.

Тўлға чиқишга саноқли дақиқалар қолган, лекин кутгани манзараси оддий. Йўловчилар поезде жўнаб кетгани пайтдагига тақир ўхшамас эди. Перронда кампирлар кўринмасди, буvasига сўнгги бор нигоҳини ташлаб қолсин, деб ҳеч ким деразадан гўдагини чиқармас эди. Темир йўлдаги елвизакдан юрак олдириб қўйган, хира кўларига қўрқув зуҳур этган бобо ҳам йўқ эди. Зарбдор ишчилар делегациясини вокзалга касаба союз ходимлари олиб келишган, хайрлашув бўсалари ҳақидаги масалани кўриб чиқишга улгуришмаган эди. Москва мухбирларини редакция ходимлари кузатиб чиққанди. Улар бундай вақтларда қўл бериб хайрлашишга одатланиб қолишган эди. Уттиз кишидан иборат тугал чет эллик мухбирлар Магистралнинг очилишига хотинлари ва граммофонлар билан кетишаётганди. Шунинг учун уларни кузатишга ҳожат йўқ эди.

Жўнаш фурсати яқинлашган сари ҳаяжони ортиб бораётган экспедиция қатнашчилари одатдагидан қаттиқроқ гапиришар, ҳуда-беҳуда ён дафтарларига ёпишишар, шундай мароқли саёҳатга улар билан бирга кетмаётган кузатувчиларни койишарди. Айниқса журналист Лавуазьян кўп шовқин соларди. Унинг кўнгли ёш, лекин жингала сочларининг ўртаси чангалзордаги ойдек ярақлаб турарди.

— Сизларга қарашга одам ҳазар қилади!— деб қичқирарди у кузатувчиларга.— Шарқий Магистралнинг нималигини тушуниш йўл бўлсин сизларга!

Бордю жиззакни Лавуазьяннинг қўллари клеёнка гилофли катта машинка билан банд бўлмаганда дўстларидан битта-яримтасини уриб қолишдан ҳам тоймасди. У газета ишига шунчалик қаттиқ берилган эди. Унинг ҳозироқ ўз редакциясига телеграмма-молния жўнатгиси келар, лекин пичоққа илинадиган гап йўқ эди.

Элбурутдан вокзалга келган касаба союзи газетасининг ходими Ухудшанский поезд ёнида бамайлихотир айланиб юрарди. У Семёнов-Тянь-Шаньский тузган, 1903 йилда чоп этилган, «Туркистон ўлкаси, ватанимизининг муфассал жуғрофий тасвири, рус кишилари учун ниҳоятда зарур сафар китоби»ни кўтариб олган эди. У жўнаб кетаётганлар ва кузатаётганлар тўдаси ёнида тўхтаб кинояомуз дерди:

- Кетяписизларми? Ҳай, ҳай!

Еки:

— Қоляпсизми? Ҳай, ҳай!

У шу тахлит луқма ташлаб поезднинг бошига етди, бошини орқага ташлаб паровозга тикилди ва ниҳоят, машинисткага гап қотди:

— Ишляпсизми? Ҳай, ҳай!

Шундан сўнг журналист Ухудшанский купега йўл олди, бу ерда ўзининг касаба союзи нашр этадиган газетанинг сўнгги сонини олиб очди-да, ўзининг «Дўкон комиссияларининг ишини яхшилаш» деб аталган, унинг тагида кичик сарлавҳа билан «Комиссиялар етарли даражада қайта тузилмаяпти» деб номланган мақоласини ўқишга тутинди. Мақолада қандайдир мажлис ҳисоботи ҳақида ёзилган бўлиб, унга авторнинг муносабати баён қилинган эди. Буни қисқа қилиб битта жумла билан: «Мажлис қиляпсизми? Ҳай, ҳай!» деб изоҳласа ҳам бўларди.

Пушти ранг, танқа бурун, чакка сочлари духобадек бир кузатувчи башорат қилиб, ҳаммаининг юрагини ёрди.

— Бунақа сафарларни мен яхши биламан,— деди у,— ўзим чиққанман бундай сафарга. Сизнинг келажагингиз менга аён. Бу ерда сизлар юзтачасиз. Умумий ҳисобда сиз бир ой йўл юрасиз. Иккитангиз кичкина, овлоқ станцияда пулсиз, ҳужжатларсиз қолиб кетасиз. Очлик бўғзингиздан олади, кийимларингиз титилиб кетади, сизларни бир ҳафтадан кейингина топишади. Битта-яримтангизнинг албатта чамадонингизни ўмариб кетишади. Мисол учун Паламидовнинг ёки Лавузьянининг, ённки Навроцкийнинг. Жабрдийда йўл бўйи полийди ва соқолни олиш учун совун кўпиртиргани қўшниларида чўтка сўрайди. Чўткани у ювмасдан қайтаради, тосчани йўқотади. Сайёҳлардан бири муқаррар ўлади, марҳумнинг дўстлари йўл тутатишига бориш ўрнига қимматли хокни Москвага олиб қайтишга мажбур бўлишади. Хокни ташидан зерикарли ва қабиҳ иш йўқ. Бундан ташқари, йўлда фисқу фасод чиқади. Ишонинг менга! Бирон киши масалан, ўша Паламидов ёки Ухудшанский жамиятга зид иш қилади. Сизлар эса қон бўлиб, уни узоқ тергайсиз, у эса чийиллаб, фарёд қилиб, айбини бўйнига олмайди. Ҳаммаси ойпадек равшан менга. Ҳозир сиз шляпа ва кепкаларда кетяпсиз, орқага дўппи кийиб қайтасиз. Энг аҳмоғингиз бухоролик яҳудийнинг матаҳи: шақал жиякли духоба шапка, тўнга ўхшаш қалин пахтали кўрпа сотиб олади. Кейин албатта кечқурунлари вагонда ҳам-

маншиз «Стенька Разин»ни айтасиз, аҳмоқона бўкира-
ни «Бешик-бешик тўлқинга отдилар қизни». Бу ҳам
симагандай, ҳатто ажнабийлар ҳам куйлашади:

«Она Волгадан қуйи томонга, сюр нотр мер Вольга,
ошамиз Волга қўйнида».

Давуазьяннинг жаҳли чиқиб кетди, у башоратчига
маншикасини отмоқчи бўлди.

— Бизга ҳасад қиляпсиз!— деди у.— Биз қўшиқ айт-
маймиз.

— Айтасизлар, қароғларим. Айтишингиз муқаррар.
Менга ҳаммаси ойнадек равшан.

— Йўқ, айтмаймиз.

— Айтасиз. Башарти ҳалол одам бўлсангиз, бу ҳақда
менга дарҳол откритка юборинг.

Шу пайт босиқ чинқирик эшитилди. Юк вагоннинг
томидан фотомухбир Меньшов думалаб кетди. У поезд
жўнашини суратга олиш учун бу ерга чиққан эди. Мень-
шов боши узра аппаратини кўтарганча хийла вақт пер-
ронда ётди. Кейин ўрнидан турди ва ташвишланиб зат-
ворни текшириб кўрди-да, яна томга чиқа бошлади.

— Йиқилмасизми?— деб сўради Ухудшанский қўлида
газета билан деразадан мўралаб.

— Шуям йиқилиш бўптими!— деди фотомухбир ижир-
ганиб.— Маданият боғида чархпалакдан йиқилганимни
кўргангизда ваҳмингиз келарди!

— Ҳай, ҳай!— деди касаба союз газетасининг ходими
ва ўзини ичкарига олди.

Меньшов вагон томига чиқди-да, бир оёғи билан тиз
чўкканча ишини давом эттирди. Лаш-лушини купега
жойлаб, айлангани перронга тушган норвег ёзувчиси
унга ҳайрат ва таажжуб ичида қараб турарди. Ёзувчи-
нинг сочлари болаларникидек йилтироқ, бурни бодринг-
дек эди. Норвег Меньшовнинг абжирлигига шундай қо-
йил қолдики, ўз завқ-шавқини бирон-бир одам билан
ўртоқлашгиси келди. У тез-тез юриб Трехгорканинг кек-
си зарбдор ишчиси олдига келди-да, шаҳодат бармоғини
ушнинг кўкрагига нуқиб чинқирди:

— Сиз!!.

— Кейин ўз кўкрагига нуқиб чинқирди:

— Мен!!.

Ёзувчи бисотида бор русча сўзларни сарф қилиб бўл-
ганч, очик чирой билан жилмайди ва иккинчи қўнғироқ
жилинганини эшитиб, ўз вагонига югурди. Зарбдор чол

ҳам вагонига югурди. Меньшов ерга тушди. Одамлар бошларини ирғатишди, лабларнда сўнги табассум жилва қилди, қора духоба ёқали пальто кийган фельетончи югуриб ўтди. Поезднинг охири вагони перронда липиллаётганда буфет жойлашган залдан ака-ука мухбирлар — Лев Рубашкин билан Ян Скамейкин ўлкаларини қўлтиқлаганча югуриб чиқишди. Скамейкин Вена шницелини тишлаб олган эди. Ака-ука худди кучук болаларидек ирғишлашиб перрон ёнидан чопишди, нефть ифлос қилган ерга сакраб тушишди ва шундагина шпаллар ўртасида туриб, поездга етолмасликларини фаҳмлашди.

Поезд қуриллаётган Москвадан чиқа солиб, ўзининг қудратли қўшиғини бошлади. Унинг гилдираклари тарақлар, кўприклар устидан ўтаётганида гулдураб эди. У фақат дачали ўрмонзор орасига етгачгина бир оз шаштидан тушди ва ўқдек учиб кетди. У кўк глобусда талайгина эгри чизиқ чизиши, турли-туман иқлимли ўлкаларга етиб бориши, марказ салқинидан жазирама саҳрога кириши, кўпгина катта-кичик шаҳарларни ортда қолдириб, Москва вақтини тўрт соатча қувиб ўтиши даркор эди.

Биринчи кун кечга томон совет мухбирларининг вагонига капиталистик дунёнинг икки нафар хабаркаши кириб келди. Бир — Австрия ҳурфикр газетасининг вакили жаноб Гейнрих, иккинчиси — америкалик Хирам Бурман. Улар танишгани келишган эди. Жаноб Гейнрихга бўйдан бермаган эди. Мистер Хирам соябони ҳимарилган юмшоқ шляпа кийган эди. Уларнинг иккаласи русчада бинойидек, бурро гапирарди. Хийла вақт ҳаммалиги коридорда бир-бирларига разм солиб, жим туришди. Гапнинг даромадини Художественный театрда бошлашди. Гейнрих театрни мақтади, мистер Бурман гапни чалғитиб, мен сионистман, шунинг учун СССРда мени ҳаммадан кўп яҳудийлар масаласи қизиқтиради, деди.

— Бизда ҳозир бундай масала йўқ, — деди Паламидов.

— Ие, қанақасига яҳудий масаласи бўлмаслиги мумкин? — деб ажабланди Хирам.

— Йўқ, тамом-вассалом.

Мистер Бурман нотинчланди. У бутун умри бўйи ўз газетасига яҳудийлар масаласи тўғрисида мақолалар

Биб келган эди, шу боис бу масаладан маҳрум бўлиш
унга оғир эди.

— Лекин Россияда яҳудийлар бор-ку,— деди ётиги
билан у.

— Бор,— жавоб қайтарди Паламидов.

— Бундан чиқди, масала ҳам бор экан-да?

— Йўқ, яҳудийлар бору масала йўқ.

Вагон коридорларида ўт олай деб турган баҳс
Ухудшанский келиши билан бирмунча ўчди. У бўйнига
сочиқ ташлаганча ювингани умивальникка кетаётган
эди.

— Гаплашиб турибсизларми?— деди у поезднинг тез
кетаётганидан чайқалиб.— Ҳай, ҳай!

Ухудшанский ювиниб, топ-тоза чакка сочларида сув
заррачалари ишжудек йилтиллаб, бардам-тетик қайтга-
нида коридордагилар қизгин баҳс бошлаб юборган эди-
лар. Купедан совет журналистлари чиқишди, қўшни ва-
гондан бир нечта зарбдор келди, яна икки нафар чет
эллик — ликтор ва болтача тасвири туширилган фашист
жетонли итальян мухбири ҳамда Вокс таклифи билан
тантанага кетаётган немис шарқшунос профессори қа-
дамранжида қилди. Баҳс кўлами ниҳоятда кенг эди.
СССРда социализм қурилишидан тортиб, Фарбда расм
бўлган эркакларнинг беретигача тилга олинарди. Энг
икир-чикир парсалар хусусида ҳам келишмовчилик чи-
қарди.

— Баҳслашяпсизларми? Ҳай, ҳай,— деди Ухудшанс-
кий ўз купесига кетаётиб.

Олаговурда фақат қичқириб айтилган баъзи сўзлар-
нигина англаш мумкин эди.

— Модомики шундай экан,— деб гап қотди Гейнрих
путиловчи Суворовнинг қийшиқ ёқасидан тутиб,— нима
учун ўн уч йилдан бери фақат валақлайсиз? Нима учун
шунча гапирган жаҳон революциянгизни амалга ошир-
маяпсизлар? Демакким, уддалаёлмаяпсизлар-да? Шун-
дай бўлгач, бас қилинг валақлашни!

— Биз сизларда революция қилмаймиз! Узингизлар
қиласизлар.

— Менми? Йўқ, мен революция қилмайман.

— Унда, сизсиз қилишади, сиздан сўраб ўтириш-
майди.

Мистер Хирам Бурман чарм қопланган деворга суян-
ганча баҳслашувчиларни бепарво кузатиб турарди. Яҳу-

дийлар масаласи тўғрисидаги суҳбат бошланар-бошлан-мас қандайдир мунозара чоҳига қулаб, ғойиб бўлди, бошқа мавзулар эса унинг қалбида қизиқиш ҳисси уйғотмас эди. Немис профессори совет никоҳининг черков никоҳидан афзаллигини таъкидлаётган тўдадан Гаргантюа тахаллуси билан ёзадиган шеърий фельетончи ажралиб чиқди. У ўйга толган Хирам ёнига келди-да, куйиб-пишиб алланарсани тушунтира бошлади. Хирам қулоқ солиб турди-турди-да, орадан кўп ўтмай ҳеч балога тушунмаётганини тан олди. Гаргантюа эса бу вақтда Хирамнинг кийим-бошида бирор нарсани пайдар-пай тузатар: гоҳ унинг галстугини боғлар, гоҳ устидан гардни олиб ташлар, гоҳ тугмаларини қадаб ечар, шангиллаганча, дона-дона қилиб гапирар эди. Лекин унинг нутқида қандайдир пайқаб бўлмайдиган нуқсон бор эдики, сўзларни тўфонга айлантириб юборарди. Дард устига чипқон, дегандек, Гаргантюа суҳандонликни яхши кўрар, ҳар бир жумладан кейин буни суҳбатдошидан тасдиқла-тиб олар эди.

— Ахир тўғрими?— дерди у калласини айлантириб, гўё катта ўткир тумшуғи билан қандайдир донни чўқи-моққа қасд қилгандай.

Гаргантюанинг нутқида фақат шу сўзларгина тушу-нарли, қолган ҳаммаси чувир-чувирдан иборат эди. Мистер Бурман одоб юзасидан унинг гапини маъқуллаб турди-турди-да, фурсат топиб қочиб қолди. Ҳамма унинг сўзларини тасдиқларди, шу сабабдан у ўзини, ҳар қандай одамни ҳар нарсага ишонтира олувчи, деб ҳисоб-ларди.

— Мана кўрдингизми,— деди у Паламидовга,— сиз одамлар билан муомала қилишни билмайсиз. Мен эса уни ишонтирдим. Ҳозир унга исботладим, бизда ҳеч қан-дай яҳудийлар масаласи йўқ, деганимга ишонди. Тўғри-ми ахир? Рост-а?

Паламидов ҳеч нарсага тушунмади, бош ирғаб, немис шарқшуноси билан проводник ўртасида бўлаётган суҳ-батга қулоқ солди. Проводник тили қичиб, анчадан бери суҳбатга аралашмоқчи бўлган эди, мана ҳозиргина у ўзибол бўш ҳамсуҳбатни топди. Проводник олдиндан ҳамсуҳбатининг унвонини ва исму шарифини сўраб би-либ олгачгина, сулургисини бир чеккага қўйди-да, муло-йим гап бошлади:

— Балки сиз эшнтмагандирсиз, гражданин профес-

сор, Урта Осиёда бир ҳайвон бор, туя дейишади уни. Ушанинг елкасида иккита дўнги бор. Мени темирйўлчи бир танишим бор эди, эшитгандирсиз балки, ўртоқ Должностюк. Юк тарқатади, шу танишим ўша туянинг дўнглари орасига жойлашиб олибди-да, уни қамчи билан бир урибди. Туя кекчи экан, танишимни дўнглари орасига олиб қиса бошлабди. оз бўлмаса мажмақлаб ташлар экан. Бироқ Должностюк эпчиллик қилиб ўзини ерга отибди. Ут йигит эди, эшитгандирсиз балки? Туя жаҳли чиқиб, бутун кителига туплаб ташлабди. Кителени яқингинада ювдирган экан...

Кечки суҳбат қўри совиди. Икки дунё тўқнашувви хайрли тугади. Ҳайтовур жанжал чиқмади. Имтиёзли поездда икки тузум — капиталистик ва социалистик тузум чор-ночор бир ойча тинч-тотув яшаши даркор эди. Жаҳон революциясининг душмани жаноб Гейнрих эски сафар латифасини айтиб берди-да, шундан сўнг ҳамма лопиллаб турувчи темир плиталардан юриб қаттиқ шамолдан кўзини қисганча вагондан вагонга ўтиб, ресторанга овқат қилгани кетди. Ресторанга келгач эса, йўловчилар алоҳида-алоҳида ўтиришди. Ўз йўлида юз кўришиш шу ерда, овқат устида рўй берди. Чет эллик йирик газеталар ва бутун дунё телеграф агентликларининг муҳбирлари одоб сақлаб нон ароққа ружу қилдилар, этик кийган зарбдорларга ва хонаки шиппакларда, галстуксиз, запонкалардагина келган совет журналистларига ўта суюқ назокат билан разм сола бошладилар.

Вагон-ресторанда хилма-хил одамлар ўтирарди. Бу ерда Нью-Йорклик мистер Бурман, имтиёзли поезд жўнашидан атиги бир соат олдин етиб келган, шунинг учун узун темир тарелкадаги котлетларга оғзи ланг очилганча бошини сарак-сарак қилиб қараётган, океан орқасидан, Канададан келган қиз, япон дипломати ва бошқа ёнроқ япон, негадир сариқ кўзлари кулиб турган жаноб Гейнрих, хипча бел, ёш инглиз дипломати, қўш дўнгли гаройиб ҳайвон борлиги тўғрисидаги провондичкиннинг ҳикоясини тоқат билан тинглаган немис шарқшўноси, америкалик экономист, чехословак, поляк, тўрт нафар америкалик муҳбир, шунингдек, христиан ёшлари уюшмасининг газетасига ёзадиган пастор, ниҳоят кўҳна ҳақиқий Америка оиласидан чиққан, голландча фамилияли асил америкалик қиз жам бўлган. эди. Бу қиз шўниси билан ном чиқарган эдики, у Минеральные Водида поезд-

дан қолиб кетган, шов-шув кўтариш мақсадида станция буфетига яширилиб юрган эди. Бу воқеа Америка матбуотида катта шов-шув кўтарилишига сабаб бўлган: «Кўҳна оила қизи Кавказдаги ёввойи тоғликлар чангалида» ва «Ўлим ёки тўлов» каби ваҳимали мақолалар босилиб чиққан эди. Баъзилар барча совет тартибларига қарши чиқишган, бошқалар қисқа муддат ичида осиеликларнинг сирли қўйнига қўл солиб кўришга умид қилишган, яна бир хиллар эса сидқидилдан Советлар мамлакатада асти ўзи нималар бўлаётганининг тагига етишга уринишган эди...

Совет томони ўз столчалари ёнида вағир-вуғур қиларди. Зарбдорлар ўзлари билан қоғоз пакетларда егуликларини олиб келишган, оқ никелли подстаканниклардаги чойга зўр беришмоқда эди. Пулдорроқ журналистлар шницель буюришди. Лавуазьяннинг қалбида тўсатдан славянизм ҳисси туғён урди-ю, чет элликлар олдида камситилиб қолишни хоҳламай, буйрак-соте келтиришларини буюрди. Лекин болалигидан буйракни ёмон кўрган учун ҳатто таомдан татиб ҳам кўрмади ва мағрурланиб, ажнабийларга кибри ҳаво билан қараб-қараб қўйди. Совет томонида ҳам ҳар хил одам бор эди. Бу ерда умумий мажлис сафарга йўллаган Сормово ишчиси, Сталинград трактор заводи бинокори, серпуховлик тўқувчи бор эди. Ана шу бинокор бундан ўн йил аввал ҳозир улкан трактор заводи қураётган майдонда Врангелга қарши оқопларда жанг қилган эди. Тўқувчи эса Шарқий Магистраль қурилишидан манфаатдор эди. Зеро бу Магистраль тўқимачилик районларга пахта етказиб беришни тезлаштирарди.

Вагон-ресторанда яна ленинградлик металлчилар, донбасслик шахтёрлар, украинналик машинист, оппоқ рус кўйлагига амирга қарши курашгани учун берилган катта Бухоро юлдузи таққан делегация бошлиги ўтирарди. Бордию хипчабел дипломат — жиккак шоир Гаргантюа саккиз марта ҳар хил гайдамаклар атаманлари қўлида асирликда бўлганини, бир марта махночилар отиб ташлаганини билганида ҳанг-манг бўлиб қоларди. Гаргантюа бу тўғрида гап очишни истамасди, чунки елкаси мажақланиб, кўпчилик ётган мазордан аранг чиқиб олганини эслаш кўнгилсиз эди.

Ким билсин, балки христиан ёшлари уюшмасининг вакили ҳам қувноқ Паламидовнинг армия трибунали

раиси, Лавуазьян эса газетага хабар ёзиш учун фақирона кийиниб, баптист хотин-халажлар йигилишига кирганини ва динга қарши катта мақола ёзганини, шундан сўнг бу ерда ҳозир у нозир бўлган совет граждандаридан биронтаси ўз фарзандини чўқинтирмаганини, ана шу чўқинтирилмаган болалардан тўрттаси ёзувчи бўлиб етишганини билганида юрагини: чангаллаб қолган бўларди.

Вагон-ресторанда ҳар хил одам ўтирарди.

Эртаси куни танқа бурун авлиёнинг каромати тўғри чиқди.

Поезд тарақлаб, гувиллаб Сизран кўприги устидан Волгани кесиб ўтар экан, имтиёзли поезднинг йўловчилари шаҳарликларга хос ёқимсиз оҳангда Волга баҳодирлари ҳақида қўшиқ бошлашди. Бу пайт улар бир-бирларининг кўзларига қарамасликка ҳаракат қилишди. Қўшиқ вагондаги ажнабийлар қаерда қандай қўшиқ айтишини билмаганлари важдан завқ-шавқ билан: «Эй, лиқ тўла, лиқ тўла қутича»ни «Эҳ, юхнем!» деган галати нақорат билан куйлашга тушдилар. Танқа бурунга ҳеч ким откритка йўлламади, бетлари чидамади, фақат Ухудшанский мум тишлагандек жим эди. У ҳамма қатори куйламади. Қўшиқ садоси бутун поездда янграганда фақат угина тишини тишига босиб чурқ этмади. Ўзини «Она ваташимизнинг батафсил жуғрофий тасвири»ни ўқитганга солди. Лекин қаттиқ жазосини еди. Самарадан анча олисда, кечаси у қўшиқ васвасасига тушиб қолди. Ярим кечаси поезднинг ажойиб-фаройиб йўловчилари ухлаб ётишганда Ухудшанскийнинг купесидан гўлдираган овоз эшитилди: «Волгадаги қоятош қопланган йўсин билан». Саёҳат ўз ҳукмини ўтказди.

Шундан сал кейин Ухудшанский пинакка кетгач, майдонча эшиги очилди, бир зум гўлдиракларнинг баралла тарақлаши эшитилди, ёп-ёруғ, бўм-бўш коридорга олазарак Остап Бендер кирди. У жиндак иккиланиб турди, кейин қўлларини ҳорғин силкитди-да, биринчи кўшенинг эшигини очди. Тунги бинафша ранг чироқ ёғдусида Гаргантюз, Ухудшанский ва фотомухбир Меньшов ухлаб ётишарди. Юқоридаги тўртинчи диванча бўш эди. Буюк мударбир лалайиб ўтирмади. Машаққатли дайдишлар, оғир йўқотишлар, вагоннинг зинасида икки соат туришдан обдан силласи қуриган Остап юқорига чиқиб олди. Бу ерда у ажойиб нарсани кўрди, дераза олдидаги столчада қайнатиб пиширилган оқбадан товуқ, худди

лайлак қилинган аравадек, оёқларини осмонга қаққай-тириб ётарди.

— Мен Паниковскийнинг нотўғри йўлидан кетяпман,— деб шивирлади у.

Шундан сўнг товуқни тортиб олди-да, уни нонсиз, тузсиз пок-покиза туширди. Суякларини тошдек бўз ёстиқ тагига тикди. У темир йўл бўёғининг беназир ҳидини искаганча, поезднинг аллаловчи гижир-гижир остида бахтиёр уйқуга кетди.

XXVII боб

«КАПИТАЛ МАЛАЙИНИНГ КИРИШИГА ИЖОЗАТ ЭТИНГ»

Кечаси Остапнинг тушига Зосянинг бўёқ сурилган маъюс чехраси кирди, кейин Паниковский пайдо бўлди. Битимбузар извошчиларнинг пат қадалган шляпасини кийиб олган эди. У қўлларини қайириб, гапирди: «Бендер! Бендер! Товуқ нималигини сиз билмайсиз! Бу ажойиб, семиз парранда!» Остап ҳайрон бўлиб, заҳрини сочди: «Қанақа товуқ? Ахир сизнинг касб-корингиз розку!» Бироқ Паниковский айтганида туриб олди: «Товуқ, товуқ, товуқ!»

Бендер уйғониб кетди. Нақ боши устида кампирнинг сандиғи қопқоғидек эгилма шифтти кўрди. Буюк мудаббирнинг шундоққина тумшуғи тагида лаш-луш солинадиган сетка силкиниб турарди. Купе чароғон эди, ярми тушириб қўйилган деразадан Оренбург чўлининг қайноқ ҳавоси урарди.

— Товуқ!— деди пастда биров.— Товуғим қаёққа гумдон бўлди-а? Купеда ўзимиздан бошқа ҳеч ким йўқ! Тўғрим, ахир? Ие, тўхтанг-чи, бу кимнинг оёғи?

Остап кўзини қўли билан тўсди, тўсди-ю, шу заҳоти фалокат ёқасидан олганида Паниковский шундай қилишлигини эслаб, ўзидан хафа бўлди. Буюк мудаббир кўздан қўлини олиб, аллакимнинг шифт билан баробар калласини кўрди.

— Ухляяпсизми? Ҳай-ҳай,— деди биринчи калла.

— Малол келмаса айтинг-чи, азизим,— деди иккинчи калла самимият билан,— менинг товуғимни сиз едингизми? Тўғрим, ахир? Рост-а?

Фотомухбир пастда иккала қўлини тирсагигача фото-

графларнинг қора халтасига тиққанча кассеталарни қайта ўрнаштирамоқда эди.

— Ҳа,— деди Остап босиқ,— уни мен едим.

— Яшанг, раҳмат!— деди кутилмаганда Гаргантюа.— Уни нима қилишни билмай бошим қотиб турган эди. Ис-сиқни қаранг, ахир товуқ бузилиб қолиши мумкин эди. Тўғрими? Ташлаб юборишга одамни кўзи қиймайди! Ростми?

— Бўлмасам-чи,— деди Остап эҳтиёткорона,— муш-кулингизни осон қилганимдан беҳад хурсандман.

Фотомухбир ёқимли жилмайганча лентани тимирски-лаб сўради:

— Сиз қайси газетадансиз? Москвада ўтирдингизми поездга?

— Билишимча, сиз фотографсиз,— деди Остап гапни чалғитиб,— мен қишлоқи бир фотографни билардим, бу-зилиб қолишидан қўрқиб, ҳатто консервани ҳам қизил чи-роқда очарди.

Меньшов кулиб юборди. Янги йўловчининг ҳазили унга манзур бўлди. Шу эрта буюк мудаббирга бошқа ҳеч ким қалтис савол бермади. У дивандан сакраб тушди ва уч кун ичида ажриқдек ўсиб кетган соқолини силаб, савол назари билан хушфеъл Гаргантюага қаради. Шоир фельетончи чамадонини очиб, соқол оладиган асбоб ол-ди-да, кўзга кўринмас донни чўқий-чўқий, гапларни тасдиқлата-тасдиқлата алланарсани узоқ тушунтирди.

Остап соқолини олиб, ювиниб, ўзига оро бераётгани-да фотографик тасмаларини белига боғлаб олган Мень-шов, бизнинг купеда қишлоқи мухбир пайдо бўлди, тун-да аэропланда поездни қувиб етибди. Гаргантюанинг товугини еб қўйди, деб вагонда гап тарқатди. Товуқ тўғ-рисидаги гап ҳаммани қизиқтириб қўйди. Деярли ҳамма мухбирлар йўлга уйидан бирор егулик олиб чиққан эди: коржиклар, қийма котлетлар, батонлар, қайнатилган тухумлар. Бу ноз-неъматларни ҳеч ким емаганиди. Мух-бирлар ресторанда овқатланишни маъқул кўришарди. Бендер ўзига оро бериб улгурмади, купега юмшоқ бола-лар курткиси кийган семиз ёзувчи кириб келди. У Остап олдидаги стол устига ўн икки дона тухум қўйди-да:

— Енг, ош бўлсин. Бу тухум. Ҳажонку тухум бор экан, уни биронта одам ейиши керак,— деди.

Кейин ёзувчи деразага қаради, сўғал босгандек: чўлга кўз ташлаб, афсус-надомат билан:

— Сахро — бўлмағур нарса! Лекин у бор экан, чидашдан ўзга чора йўқ, — деди.

Ёзувчи файласуф эди. У Остапнинг миннатдорчилигини тинглаб турди-да, бош чайқаб купесига ҳикоясининг чаласини ёзгани кетди. Серҳафсала бу одам ҳар кунни албатта битта ҳикоя ёзишга қатъий қарор қилган эди. Бу қарорни у худди мактаб боласидек қунт билан амалга оширарди. Чамаси, у, модомики қоғоз бор экан, унга бирон киши ёзиши керак, деган фикрдан илҳомланарди.

Бошқа йўловчилар ҳам файласуфдан гула кўтариб, у қилган ишни қилдилар. Навроцкий бир банкада гармдори дўлма, Лавуазьян газета сатрлари ёпишган котлет, Сапегин қоқланган балиқ ва коржиклар, Днестров станкада олма қиёми келтирди. Бошқалар ҳам йўқлаб кела бошлаган эди, Остап қабулни тўхтатди.

— Иложим йўқ, иложим йўқ, дўстларим, — деди у, — биттасини қўлни қайтармасанг, балого қоласан, гала-лаб келишаверади.

Мухбирлар унга жуда ёқиб қолди. Остап меҳр-муҳаббатини изҳор қилмоқчи бўлди. Бироқ бўкканича овқатланганидан бирон-бир ҳиссиётга берилиш унга малол келди. У бир амаллаб диванига чиқиб олди-ю, кун бўйи ухлади.

Икки кечаю икки кундуздан бери йўл юришарди. Имтиёзли вагон бирон ҳодиса юз беришини сабрсизлик билан кутиб, хит бўлар эди. Магистралгача ҳали олис, қизиқарли ҳеч нарса юз бермас, москвалик мухбирлар мажбурий бекорчиликдан хуноб бўлиб, бир-бирларига шубҳали боқардилар.

«Битта-яримта бирон-бир нарса ҳақида хабар топиб ўз редакциясига молния юбормадимикин?»

Охири Лавуазьян чидолмади, телеграфда хабар юборди:

«Оренбургдан ўтдик нуқта паровоз трубаси тутун буруқсатяпти нуқта руҳимиз тетик вергул делегатлар вагонларида суҳбат фақат шарқий магистраль тўғрисида нуқта зудлик билан дастуриламал йўлланг орол денгизи лавуазьян».

Орадан кўп ўтмай сир очилди. Кейинги станциядаёқ телеграф дарчаси олдида навбат кутиб турганлар пайдо бўлди. Ҳамма руҳлари тетиклиги ҳақида ва тутун буруқсатадиган паровоз трубаси ҳақида хабар жўнатишди.

Ажнабийларнинг иш фаолиятлари Оренбургдан ўтгач, дастлабки туяни, илк бор овулни ва бошига тумоқ

кийган, қўлига қамчи ушлаган биринчи қозоқни кўришлари биланоқ қизиб кетди. Поезд тасодифан ушланиб қолган станциячада камида йигирматача фотоаппарат туянинг башарасини нишонга олди. Ажойиб-ғаройиб бу воқеа уларни ҳайратга солди. Ахир саҳро кемалари, даштларнинг эркесвар ўғлонлари ва бошқа антиқа ҳодисаларнинг гувоҳи бўлиш ҳар куни ҳам насиб қилавермайди-ку.

Кўҳна оиладан чиққан америкалик қиз қора ойналл катта думалоқ кўзойнак тақиб вагондан тушди. Уни яна қуёш нуридан яшил соябон пана қиларди. Шу алфозда уни соч-соқоли оппоқ америкалик «Аймо» қўл кинокамерасида эринмай узоқ суратга олди. Бошда у туя ёнида турди, кейин унинг олдига ўтди, охири проводник тўлқинланиб сўзлаган дўнглар ўртасига чиқиб ўтирди. Жиккак Гейрих фиғони фалакка чиқиб, одамлар орасиде зир югураркан, жаврарди:

— Ундан кўз-қулоқ бўлиб туринглар, йўқса, тагин станцияда ивирсиб қолиб кетади ва Америка матбуоти: «Жасур мухбир аёл телбалаган туя чангалида», деб шов-шув кўтаради.

Япон дипломати қозоқдан икки қадам нарида турарди. Иккови бир-бирига чурқ этмай разм соларди. Уларнинг ялпоқ юзлари жуда ҳам ўхшаб кетарди, нақ олманинг бир палласи ую бир палласи бу, тикандек мўйловлари, ялтиловчи бугдой ранг баданлари ва шишиқираган қийиқ кўзлари ҳам бир хил эди. Бордию қозоқ пўстини устидан белбоғ боғламаганда, япон кул ранг лондонча костюмда бўлмаганда, башарти қозоқ ўқишини фақат ўтган йили ўрганмаганда, япон эса йигирма йил муқаддам Токио ва Парижда иккита университетин битирмаганда, уларни бир қориндан талашиб тушган эгизаклар, дейиш мумкин эди. Дипломат бир қадам орқага ташланди-да, кичкина кўзгуга бошнини эгди ва чиқ этиб затворни босди. Қозоқ кулди, сўнг дағал юнгли отига минди-да, дашт томонга кетди.

Бироқ кейинги станцияда антиқа мўъжизаларга янги ҳодисалар қўшилди. Станция биноси орқасида ёқилги солнадиган қизил темир бочкалар ётарди, бино олдида эса занжирли филдиракларни ерга тираганча тракторлар саф тортиб турарди. Шлаллар орасидаги шағаллар устида жомакор — қора шим ва пийма кийган тракторчи қиз кўринарди. Ана шу ерда совет мухбирлари ажнабий-

ларни доғда қолдириб, хумордан чиқдилар. Улар фото-аппаратларини кўзлари олдида тутганча қизнинг олдига пусиб кела бошладилар. Ҳаммадан олдинда Меньшов келарди.

У алюмин кассетани тишлаб олган, қаторда кетаётиб гўсатдан олдинга отиладиган мерганга ўхшаб ҳаракат қиларди. Агар туя суратга тушишнинг оқибати нима бўлишининг фаҳмига етмай, тек туриб берган бўлса, тракторчи қиз фаросатли, камтар эди. Беш марта суратга олганларича жим турди-да, кейин қулогигача қизариб қочиб кетди. Фотографчилар тракторларни нишонга ола бошлашди. Дарвоқе, уфқда, тракторлар орқасида турнақатор тизилган туялар кўринарди. Буларнинг ҳаммаси тракторлару туялар «Эскилик ва янгилик» ёки «Ким кимни?» сарлавҳаси билан бир рамкани безаб, узукка кўз қўйгандек ярашиб тушарди.

Остап кун ботиш олдида уйғонди. Поезд саҳродан елдек учиб борарди. Лавуазьян коридорда ҳамкасбларини махсус поезд газетаси чиқаришга ундаб, ташвиқот қилиб юрарди. У ҳатто бу газетага ном ҳам топиб қўйган эди: «Жадал юриш».

— Шуюм ном бўптими?!— деди Остап,— мен бир ўт ўчириш командасининг деворий газетасини кўрганман, у «Ўтдан алапгага» деб аталарди. Лўнда ва аниқ, сиз моҳир қаламкашсиз!— деб қичқирди Лавуазьян.— Иқрор бўлинг, сиз поезд жамоатчилиги учун ёзишга шунчаки эришасиз-а, шундайми?

Буюк мударбир моҳир қаламкашлигини инкор қилмади. Зарур бўлса, дангалига, мен бу поездда «Черноморская газета»нинг вакилиман, деб даъво қилиш мумкин эди. Дарвоқе, бунга эҳтиёж йўқ эди, чунки бу махсус поездга никелланган мўйчинаяк ушлаган жаҳлдор контролёрлар қадам босмасди. Бироқ Лавуазьян ёзув машинасини олдига қўйиб, зарбдорлар вагониди ўтирар, унинг таклифи бу ердагиларни жонсарақ қилиб қўйган эди. Трехгоркалик чол сиёҳ қалам билан поездда тажриба алмашиш кечаси ва адабий ўқиш ташкил қилишнинг зарурлиги ҳақида хабар ёзмоқда эди. Аллақачон карикатурачи қидириб қолишган, ўз вакилини юборган муассасалардан қай бири саноат молия планини ўринлатиб бажаргани тўғрисида маълумот йиғишга Навроцкийни сафарбар қилишган эди.

Кечқурун Гаргантюа, Меньшов, Ухудшанский ва Бең-

дернинг купесида талайгина газета аҳли жамулжам бўлди. Ҳар бир диванчада сиқилиб, олтитадан ўтиришди. Ёшадан яланғоч оёқлар осилиб турарди. Тун салқини кун билан иссиқдан беҳол бўлган журналистларга ором олиш этди. Уч кундан бери филдиракларнинг муттасил таққиллаши дўстлик риштасини боғлашга уларни даъват қиларди. Шарқий Магистраль ҳақида гапиришди, ўз редакторлари ва секретарларини эсга олишди, газетада чиқиб кетган кулгили хатоларни сўзлашди, бир гала бўлволиб, табиатингизда журналистларга хос абжирлик этишмасди, деб Ухудшанскийга дакки беришди. Ухудшанский бошини мағрур кўтариб, кибр-ҳаво билан жавоб берди:

— Валдираяпмиз, денг? Ҳай, ҳай!

Хушчақчақлик авжига чиққанида купега Гейнрих кириб келди.

«Капитал малайининг киришига ижозат этинг»,— деди у шахдам.

Гейнрих семиз ёзувчининг тиззасига ўтириб олди, ёзувчи томоқ қириб, тишини тишига қўйиб кўнглидан ўтказди: «Модомики менинг тиззам бор экан, унда бирор-бир киши ўтириши керакми-йўқми? Мана, ўтирибди».

Эркин фикрловчи газета вакили сурбетлик билан сўради:

— Хўш, қалай, социализм қуриляптими?

Негадир шундай одат расм бўлдики, поезддаги барча ажнабийларга ҳурмат юзасидан фамилияларига: «мистер», «герр», «синьор» деган сифатларни қўшишар, эркин фикрловчи газета мухбирини эса жўнгина Гейнрих деб аташар, валдирвасар ҳисоблашар, одам ўрнида кўришмас эди. Шунинг учун унинг беандиша саволига Илаамидов шундай жавоб берди:

— Гейнрих! Сиз бекорга ташвиш чекяпсиз! Ҳозир яна Совет ҳокимиятига осиласиз, бу зерикарли, меъдага теккан гап. Кейин биз уни навбатда турган бирор тили заҳар кампирнинг оғзидан эшитамиз.

— Йўқ, бу гал Одам Ато Момо Ҳаво ҳақида инжилдаги воқеани ҳикоя қилиб бермоқчиман,— деди Гейнрих.— Изн берасизми?

— Шунга жавоб беринг-чи, Гейнрих, нима учун русчани бунчалик яхши гапирасиз?— деб сўради Сапегин.

— Одессада ўрганганман. Бир минг тўққиз юз ўн

саккизинчи йилда генерал фон Бельц армияси билан ажойиб шаҳарни ишғол қилган эдик. Мен у вақтда лейтенант эдим. Балки, Бельц ҳақида эшитгандирсиз?

— Эшитибгина қолмай,— деди Паламидов,— ҳатто кўрганмиз ҳам. Сизнинг ўша фон Бельцингиз Одесса ҳарбий округ қўмондони саройидаги ўзининг ҳашаматли кабинетида бошидан ўқ еб ўлган эди. Мамлакатингизда революция бўлганини эшитиб, у ўзини ўзи отиб ўлдирганди.

«Революция» сўзини эшитганида Гейнрих жиддий жилмайиб деди:

— Генерал қасамга содиқ эди.

— Сиз нега ўзингизни ўзингиз отиб ўлдирмадингиз?— деб сўрашди юқори полкадан.— Қасамга қандай муносабатда бўлдингиз?

— Хўш, инжилдаги воқеани эшитасизми, йўқми?— деб сўради эркин фикрловчи газетанинг вакили жиғибийрон бўлиб.

Бироқ қасамни юзига солиб яна анча уни калака қилишди. Охири у аразлаб, кетишга отланганидан кейингина воқеани эшитишга розиляк билдиришди.

ЖАНОБ ГЕЙНРИХНИНГ АДАМ ВА ЕВА ҲАҚИДАГИ ҲИКОЯСИ

— Москвада, жаноблар, комсомол йигит бор экан. Уни Адам дейишаркан. Шу шаҳарда яна Ева деган комсомол қиз яшаркан. Кунлардан бир кун йигит билан қиз Москва жаннатига — Маданият ва истироҳат боғига сайру томоша қилгани келишибди. Уларнинг бу ерда нималар ҳақида суҳбат қуришганидан хабарим йўқ. Бизда одатда йигит билан қиз муҳаббат ҳақида гаплашишади. Лекин сизнинг Адам билан Евангиз марксист бўлишганидан, ҳойнаҳой, жаҳон революцияси ҳақида гаплашишган бўлса керак. Хулласи калом, улар собиқ Қувноқ боғда айланиб юриб, охири дарахт тагидаги майсага ўтиришади. У дарахтнинг номи нималигини билмайман. Балки бу дарахт яхшилик ва ёмонлик рамзи бўлгандир. Лекин ўзингиз биласизки, марксистлар мистикани ёмон кўришади. Уларнинг кўзига дарахт оддий рябина бўлиб кўринади. Суҳбатлашиб ўтириб, Ева дарахтдан бир новдани синдириб олади-да, Адамга тухфа этади. Бироқ шу пайт бир одам келиб қолади, эс-ху-

шундан бегона бўлган ёш марксистлар уни боғ қоровули ҳамон қилишади. Аслида эса у ўтли қилич тутган фаришадди. Фаришта сўқиниб, тўнғиллай-тўнғиллай Адам билан Евани зараркунандалиги, боғ хўжалигига зарар етказгани тўғрисида протокол тузгани маҳкамага олиб келади. Бу арзимас ҳаёт ҳодисаси йигит билан қизни юксак сиёсатдан чалғитади. Адам қаршисида латофатли Ева турганини, Ева эса рўпарасида азамат Адам турганини кўрибди, шундан сўнг ёшлар бир-бирларини севиб қолишибди. Орадан уч йил ўтибди, улар иккита ўғил кўришибди.

Шу ерга етганда Гейнрих таққа тўхтади ва майини йўл-йўл манжетларини енглари ичига тикди.

— Хўш, нима бўпти?— деб сўради Лавуазьян.

— Бўладигани бўлди,— деди Гейнрих мағрур,— ўғилнинг бирини Қобил, бошқасини Хобил деб аташган, орадан маълум вақт ўтгач, Қобил Хобилни ўлдиради. Иброҳим Исони, Исо Ёқубни дунёга келтиради, шу билан бутун инжилдаги воқеа қайтадан бошланади, бунга ҳеч қандай марксизм монелик қилолмайди. Ҳаммаси такрорланади. Тўфон ҳам, Нуҳ ҳам, уч ўғли ҳам бўлади, Хом Нуҳни ранжитади, ҳеч қачон қуриб битказилмайдиган Бобиллар минораси ҳам бўлади, жаноблар. Шу тариқа кетаверади. Дунёда ҳеч қандай янгилик рўй бермайди. Сизлар янги ҳаёт тўғрисида бекорга куйиб-пишяпсизлар.

Шуни деб кўнгли жойига тушган Гейнрих ўзини орқага ташлаб, балиқнинг елкасига ўхшаш тор елкаси билан семиз, хушфеъл ёзувчини эзди.

— Бордию булар далиллар билан исботланса жуда қизиқ бўларди,— деди Паламидов.— Бироқ, сиз ҳеч нарса исбот қилолмайсиз. Сиз шунчаки шундай бўлишини истайсиз. Бу мўъжизага ишонманг, деб гап уқтиришнинг нафи йўқ сизга. Ишонинг, ибодат қилинг.

— Хўш, бошқача бўлишига ўзингизда далиллар борми?— деб луқма ташлади эркин фикрловчи газета вакили.

— Бор,— деди Паламидов,— бунинг биттасини индига Шарқий Магистраль туташганида кўрасиз.

— Ол-а, бошланди!— деб тўнғиллади Гейнрих.— Қурилиш! Заводлар! Беш йиллик! Нима учун темир-терсақларингизни менга пеш қиласиз? Энг муҳими, руҳ! Ҳаммаси такрорланади. Уттиз йиллик ва юз йиллик урушлар ҳам бўлади, ер думалоқ дейишга журъат этган одамлар-

ни яна ёндиришади. Бечора Ёқубни тагин алдашади, уни етти йил текинга ишлатиб, кўкракдор Рахиль ўрнига хунук, шапкўр Лиони тиқиштиришади. Ҳамма, ҳаммаси такрорланади! Умрзоқ жуҳуд ҳам ер юзида аввалгидек тентирайди...

— Умрзоқ жуҳуд ҳеч қачон тентирамайди энди!— деди тўсатдан буюк мудаббир ўтирганларни кўзлари шўх кулиб, назардан кечираркан.

— Бунга сиз ҳам икки кундан кейин далил келтирасизми?— деб пўнғиллади Гейнрих.

— Нега энди, ҳозироқ,— деди мулойимлик билан Остап.— Агар жамоат рухсат этса, Умрзоқ жуҳуд бошига қандай ишлар тушганини ҳикоя қилиб бераман.

Жамоат бажонидил рухсат этди. Ҳамма янги йўловчининг ҳикоясини тинглашга шайланди. Ухудшанский ҳатто: «Ҳикоя қиламан, денг, ҳай, ҳай!»— деб қўйди.

Буюк мудаббир бошлади.

УМРЗОҚ ЖУҲУД ТЎҒРИСИДА ОСТАП БЕНДЕРНИНГ ҲИКОЯСИ

— Умрзоқ яҳудийнинг узундан-узоқ, зерикарли тарихини эслатиб ўтирмайман. Фақат шуни айтаманки, бу бетамиз чол икки минг йилча меҳмонхоналарда рўйхатдан ўтмай, темир йўл ҳақининг қимматлиги сабаб пиёда юришга мажбур бўлаётганидан зорланиб, одамларни безорижон қилиб, дунёда сандироқлаб юрди. Уни бир неча бор кўришган. У Колумб Американи очиш учун олган аванс пулининг ҳисобини беролмаган тарихий мажлисда қатнашган. У ёшлик чоғларида Римдаги ёнгини кўрган. Юз эллик йил Ҳиндистонда яшаган, жони савиллиги ва инжиқлиги билан йоғларни лолу ҳайрон қилган. Хуллас, чол ҳар бир юз йиллик охирида биттадан мемуар ёзганида анча-мунча қизиқ нарсаларни ҳикоя қилган бўларди. Бироқ Умрзоқ жуҳуд саводсиз, бунинг устига ўлгудек фаромушхотир эди.

Яқингинада чол ажойиб шаҳар — Рио-де-Жанейрода яшар, муздек нчимликлар нчар, океандаги пароходларни томоша қилиб, пальмалар тагида оқ шимда айланиб юрар эди. Бу шимни у бир мавриди келиб, бундан саккиз юз йил олдин Фаластинда жанг қилиб тангрининг тобутини қўлга киритган қандайдир рицардан сотиб олган, шим ҳали-ҳануз яп-янги кўринар эди. Бирдан чолнинг

сроми йўқолди. Унинг Россияга, Днепрга боргиси келиб қолди. У ҳамма жойда — Рейнда, Гангда, Миссисипида, Ун-Цзида, Нигерда, Волгада бўлган, лекин фақат Днепрда бўлмаган эди. Қаранг-а, ана шу кенг дарёни кўргиси келибди.

Росна-роса 1919 йили Умрзоқ жуҳуд ўзининг паҳлавон шимида Руминиянинг чегарасидан яширинча ўтибди. Унинг қўйнида олти жуфт ипак пайпоқ, бир шишача Париж духиси борлигини, буни кишинёвлик хоним Ки-сидаги қариндошларига бериб қўйишини илтимос қилганини гашириб ўтириш шартмикин! Уша алғов-далғов даврда контрабандани қўйнида яшириб олиб юришни, «милҳам ташиш», дейиларди. Бу ишни чолга Кишинёвда қойиллатиб ўргатишган эди. Умрзоқ жуҳуд топшириқни адо этиб, ирkit яшил соқолини осилтирганча Днепр бўйида турганида унинг олдига сариқ-кўк лампасли, петлюрачилар поғони таққан бир одам келди-да, зарда билан сўради:

— Жуҳудмисан?

— Жуҳуд,— деди чол.

— Қани, юр,— деди лампасли киши ва уни кўр атамани хузурига олиб борди.

— Жуҳуд тутдик,— деб ахборот берди у, дўнг олиб чолни олдинга силжитаркан.

— Жуҳудмисан?— деб сўради атаман ҳам ҳайраг, ҳам қувонч билан.

— Жуҳуд,— деди дарбадар.

— Отиб ташланг,— деди атаман хушмуомалалик билан.

— Ахир мен Умрзоқ жуҳудман!— деб қичқирди чол.

У икки минг йил тоқатсизлик билан ўлимини кутган эди. Энди бирдан ҳаёт кўзига ширин кўриниб кетди.

— Учир овозингни, шўртумшуқ жуҳуд!— деди шодисна атаман.— Қани, азаматлар, гумдон қилинглари уни! Шу билан Умрзоқ оламдан ўтди.

— Шу билан тамом,— деди Остап хулоса ясаб.

— Уйлайманки, жаноб Гейнрих, Австрия армиясининг сиздек собиқ лейтенантига петлюрачи дўстларингизнинг кирдикори маълум бўлса керак?— деди Паламидов.

Гейнрих индамади. Лип этиб чиқиб кетди. Аввалига ҳамма, хафа бўлди, деб ўйлади, бироқ эртаси куни маълум бўлдики, эркин фикрловчи газета мухбири совет вағонидан чиқа солиб, мистер Хирам Бурман олдига

борган ва Умрзоқ жуҳуд тўғрисидаги ҳикояни унга қирқ долларга пуллаган. Хирам эса биричи станциядаёқ Остап Бендернинг ҳикоясини телеграфда ўз газетасига юборганди.

XXVIII боб

ИЛҲОМ ТЎЛҒОҒИ

Учинчи куни эрталаб поезд шарққа бурилди. Қорли Ҳималай тизмалари ёнидан, сунъий иншоотлар, кўприклар, баҳор сувлари ўтиши учун ётқизилган қувурлар устидан гулдураб тоғ жилғаларига лип-лип соя ташлаганча теракларга бурканган бир шаҳарчадан ўтди ва қор босган баҳайбат тоғ биқинида узоқ айланди. Довондан шартта ошиб ўтишга чоғи келмай тоққа гоҳ ўнг, гоҳ чап томондан ёндашар, орқага қайтар, пишқирар, яна олдинга интилар, чагли яшил биқинларини тоққа ишқагудек бўлар, ўзини минг муқомга солар эди. Мана, ниҳоят, имтиёзли поезд кенгликка чиқиб олди. У ғилдиракларини шиддат билан айлантирганча Шарқий Магистраль бошланиши олдидаги сўнги станцияга қуюндек ёпирилиб кириб тўхтади.

-Қуёшнинг ажиб тўп-тўп нурида, симобий тоғлар фонида майса ранг паровоз турарди. Бу станция ишчиларнинг янги темир йўлга совғаси эди.

Бизда анчагина вақт таптаналар ва йилликларга совға қилиш масаласида иш хуржун бўлиб келди. Одатда ё катталиги муштумдек, митти паровоз ёки аксинча, симёғочдан каттароқ зубилони¹ совға қилишарди. Тариқдек нарсани тарвуздек, тарвуздек нарсани тариқдек қилишдек сермашаққат ишга кўп вақт ва пул сарф бўларди. Арзимас митти паровозлар идора шкафларида чап босиб турар, қўш фургонга ортиб келтирилган сўлоқмондек зубило эса юбилей ўтказган муассасанинг ҳовлисида ортиқча дахмаза бўлиб, занглаб ётар эди.

Бироқ тез суръатлар билан капитал ремонтдан чиқарилган ОВ паровози расмана паровоз эди, чамаси, уни ремонт қилишда оддий зубилодан фойдаланишган эди. Чиройли совғани дарров поездга тиркашди-ю, паровоз манглайида «Йўллар туташажак» деган лавҳа билан

¹ Темир, пўлат кабиларни қирқалиган асбоб.

Магистралнинг жанубий шахобчаси — Тоғлик станциясига поездни судраб кетди. Одатда темир йўл хўжалигини ўтиб кетган ОВ-сериясидаги бундай паровозларни «овечка» деб аташарди.

Роппа-роса икки йил олдин бу ерга Урал заводи чиқарган қора-кўкимтир изни биринчи дафъа ётқизишган эди. Шу-шу заводнинг прокат станларидан тинмай ўтли ишлар отилиб чиқарди. Магистраль изларни кун сайин кўпроқ талаб қиларди. Бир-бири томон интилган ётқизиш шахарчалари боз устига мусобақа ўйнаб, суръатни шу қадар оширган эдики, материал етказиб берувчилар мушкул аҳволда қолган эдилар.

Пушти ва яшил мушак шуъласи дам-бадам ёритиб турган Тоғлик станциясидаги кеча шундай жозибали бўлдики, башарти бу ерда азалдан яшайдиган одамлар бўлса, умримиз бино бўлиб бунақанги кечани кўрмаганмиз, дейишлари муқаррар эди. Хайриятки, Тоғликда азалий яшовчилар йўқ эди. 1928 йилдаёқ бу ерда азалий яшовчилар тугул, уйлар ҳам, станция бинолари ҳам, темир йўлу ёғоч зафар дарвозаси ҳам йўқ эди. Дарвоза тепасида шиорлар билан байроқлар қарсак ургандек қарсиллар, имтиёзли поезд эса ундан сал нарида тўхтаб турар эди.

Керосин фонуслар ёруғида мптинг бўлаётган, барча йўловчилар трибуналар олдида тўдалашиб туришган бир вақтда иккита аппарат, штатив ва магний учун машинкани тахт қилган фотограф Меньшов дарвоза ёнида гир айланиб юрарди. Дарвоза фотографнинг назарида бино-йидек, расмда жуда яхши чиқиши аниқ эди. Лекин ундан йиғирма метрча нарида турган поезд кичкина чиқиб қоларди. Бордию поезд олдидан расм олса, унда дарвоза кичкина чиқарди. Бундай вақтларда одатда тоғнинг олдига Муҳаммаднинг ўзи боради. Бироқ Меньшов ўзи энг жўн деб ҳисоблаган ишини қилди. У поездни дарвозага яқинлаштиришларини илтимос қилди. Бу гапни у гўё трамвайда, «сал сурилинг», деб илтимос қилгандек ҳеч тортинмай айтди. Бундан ташқари поезднинг труба-сидан қуюқ оппоқ буғ бурқираб чиқишини, машинистни эса, қўлини пешонаси устида соябон қилиб, дарчадан олис-олисларга дадил боқишини талаб қилди. Темирйўлчилар саросимага тушиб қолдилар, шундай бўлиши шарт экан-да, деган ўйга бориб илтимосни қондирдилар. Поезд гижир-гижир қилиб дарвоза олдига келди, трубадан та-

лаб қилинганидек оппоқ буғ бурқиради, машинист дарчадан калласини чиқариб, башарасига ваҳшиёна гуд берди. Меньшов магнийни пов этказиб шунақанги ёндирдики, ер ларзага келди. Юз километр атрофдаги итлар акиллади. Фотограф расмини олиб бўлгач, темирйўлчиларга қуруққина миннатдорчилик билдирди-да, шошапиша ўз купесига жўнаб қолди.

Кечаси алламаҳалда имтиёзли поезд Шарқий Магистралдан елиб борарди. Йўловчилар ухлагани ётишганда вагон коридорига фотограф Меньшов чиқди ва ўзича ғамгин гапирди:

— Тавба! Бу машъум дарвоза расмини бўм-бўш касетага олибман! Барча тоат-ибодатим уч пул бўлди.

— Ҳечқиси йўқ,— деди унга Лавуазьян ҳамдардлик билдириб,— бекорга ташвиш чекапсиз. Машинистдан илтимос қилинг, поездни дарров орқага юргизади. Борйўғи уч соатдан сўнг сиз яна Тоглик станциясида пайдо бўласизу қайтадан олаверасиз. Йўл тугашишини бир кун кейинга суршиш мумкин.

— Икки дунёда ҳам олиб бўлмайди энди!— деди фигони чиқиб фотомухбир.— Албатта қайтишга тўғри келарди-ю, лекин магнийим бутунлай тугади-да.

Шарқий Магистралдаги саёҳат буюк мудаббирга талай шодлик-қувонч бахш этди. Ҳар бир соат уни Корейко пусиб ётган ётқиизиш шаҳарчасига яқинлаштирарди. Остапга имтиёзли поезд йўловчилари ҳам маъқул тушган эди. Булар бюрократлик инжиқликларидан холи, навқирон ва қувноқ одамлар бўлиб, унинг Геркулесдаги таниш-билишларига асло ўхшашмасди. Тўла-тўқис бахтли бўлиши учун фақат пул йўқ эди. Совға қилинган познеёматни еб тугатган, вагон-ресторанга нақд пул керак эди. Остап янги дўстлари овқатга судрашганда, аввалига, иштаҳам йўқ, деб баҳона қилди, бироқ кўп ўтмай, бундай яшаш мумкин эмаслигини тушуниб қолди. У бирмунча вақт уззукун коридордаги дераза олдида симёғочларга ва симлардан учиб кетадиган қушчаларга тикилганча вақт ўтказадиган Ухудшанскийни кузатди. Унинг лабидан кинояли илжайиш ҳеч аримасди. Ухудшанский бошини орқага ташлаб, қушларга шивирларди: «Учяпмиз денг? Ҳай, ҳай». Остап азбаройи қизиқиши ортганидан ҳатто унинг «Дўкон комиссиялари ишини яхшилаш» номли мақоласи билан танишиб чиқди. Шундан кейин фаройиб журналистга бошдан-оёқ разм солиб чиқди-да;

гаразли жилмайди ва овчиларнинг таниш ҳаяжонини туйиб, ўз купесига бориб қамалиб олди.

Купедан у фақат уч соатдан кейин графаларга бўлинган, ведомостга ўхшаш катта бир варақ қоғоз кўтариб чиқди.

— Ёзаяпман денг?— деб сўради Ухудшанский эринчоқлик билан.

— Атайин сиз учун ёздим,— деди буюк мудаббир.— Разм солиб турсам, сиз ҳамиша ижод изтиробидасиз. Албатта, ёзиш жуда қийин, мен эски илғор ва қаламкаш ҳамкасбингиз сифатида буни тасдиқлашим мумкин. Лекин мен шундай бир ажойиб нарсани кашф қилдимки, бу сизни илҳом тўлғоғидан халос этади. Мана, лутфан бир кўринг-а.

Остап шуни деб Ухудшанскийга қўлидаги қоғозни узатди, унда шулар ёзилган эди:

**ЮБИЛЕЙ МАҚОЛАЛАРИ
ТАБЕЛЬ-ФЕЛЬЕТОНЛАР, ШУНИНГДЕК ТАНТАНА-
ВОР ШЕЪРЛАР. ҚАСИДАЛАР ВА ТРОПАРЛАР
ЁЗИШ УЧУН БЕНАЗИР ҚЎЛЛАНМАНИНГ ДАБДА-
БАЛИ ЙИҒИНДИСИ**

1 бўлим. Лугат

Отлар

1. Қийқириқ
2. Меҳнаткашлар
3. Тонг
4. Ҳаёт
5. Маёқ
6. Хатолар
7. Туғ (байроқ)
8. Пўртана
9. Офат
10. Хизматкор
11. Вақт
12. Душман
13. Қадам
14. Қум
15. Сакраш

16. От
17. Юрак
18. Мозий

Сифатлар

1. Импералистик
2. Капиталистик
3. Тарихий
4. Охирги
5. Саноат
6. Пўлат
7. Темир

Феъллар

1. Чангитиш
2. Супурмоқ
3. Аниқлаш (моқ).
4. Қизариш (моқ).
5. Учириш (моқ).
6. Бошқариш (моқ)
7. Қуйламоқ
8. Тухмат қилмоқ
9. Гяжирламоқ
10. Дўқ қилмоқ

Адаб тавсифлар

1. Ғазабнок
2. Аламли

Бошқа гап бўлаклари

1. Тўққизинчи
2. Ўн иккинчи
3. Майли!
4. Майлига!
5. Олга!

(Ундов, олд қўшимчалар, боғловчилар, вергуллар, кўп нуқталар, ундов белгилари ва қўштирноқ ва бошқа.)

Э с л а т м а. Вергуллар «ки», «қайсики» ва «агар»лардан олдин қўйилади. Кўп нуқталар, ундов белгилари ва қўштирноқлар ҳамма ерга қўйилмаверади.

II бўлим. Ижодий қисм

(Фақат I бўлимдаги сўзлардан тузилади)

§ 1. БОШ МАҚОЛА

Тўққизинчи пўртана

Шарқий Магистраль — бу темир от, қайсики, темир туёқлари билан сакраб мозийнинг қумларини тўзғитиб, тарих қадамини бошқаради, туҳматчи душманнинг навбатдаги аламли тиш ғижирлатишини аниқлайди, қайсики, унинг устига тўққизинчи пўртана ёпирилиб, империалистик Офат малайлари, ана шу капиталистик Ваал учун сўнгги, ўлим хавфи соляпти, бироқ хатоларга қарамай, майли, қизарсин, айни чоқда, саноатлаштириш маёғи ёнида туғлар юксалсин, меҳнаткашларнинг қийқириғи остида ол ранг олсин, қалблар қуйлаши остида янги ҳаёт тонги жамол кўрсатсин: олға!

§ 2. АДАБ. ОЧЕРК-ФЕЛЬЕТОН МАЙЛИ!..

— Олға!

У меҳнаткашларнинг қийқириғи остида ял-ял ёнадн...

У янги ҳаёт тонгини аниқлайди...

— Маёқ!

— Саноатлаштириш!

Айрим хатолар майли. Майлига. Бироқ нақадар қизаради... қандай учадн... қандай ҳилпирайди... бу туғлар! Бу байроқлар!

— Майли, капитализм Ваали! Майли, империализм Офати! Майли!

Бироқ хизматкорлар устига ёпирилмоқда:

— Сўнгги пўртана!

— Тўққизинчи соат!

— Ун иккинчи Ваал!

Майли, туҳмат қилишсин. Майли, тиш ғижирлатишсин! Майли, дарғазаб, аламзада душман ўзини ошкор этсин.

Тарихнинг шахдам одими енгади. Мозийнинг қумларини темир туёқлар кўкка совуради.

Бу — «темир» «от»!..
Бу:
— Шарқий!
— Магистраль!
«Қалблар куйлайди»...

§ 3. АДАБ. ШЕЪР

А) Үн учинчи Ваал

Шан кунлардан кўнгиллар куйлар,
Тонг чоғида парпирар маёқ.
Саноатнинг ўти гувиллар,
Душманларга солади титроқ.
Интилади олға темир от,
Сақлаб ўтар тарих устидан,
Меҳнатқашни опичиб, ҳайҳот,
Хатоларни очмоқ қасдида.
Тўққизинчи пўртана турар,
Энг сўнгги он келади мана.
Мана энди умр ҳам тугар,
Босар шартта офат, пўртана!

В) Шарқ варианты

Ҳрик гуллар шан кунлар аро,
Тонг чоғида товланар қишлоқ.
Хиёбонлар аро бепарво
Эшак ёлғиз кезади бу чоқ.

Осиёча сайқал

1. ҲРИҚ (абрикослар)
2. АРИҚ (канал)
3. ЭШАҚ (осёл)
4. ПАЛОВ (пиша)
5. БОЙ (нехороший человек)
6. БОСМАЧИ (нехороший человек)
7. ШАҚАЛ (животное)
8. ҚИШЛОҚ (деревня)
9. ПИЁЛА (чашка)
10. МАДРАСА (духовное училище)
11. МАҲСИ (обувь)

12. ШАЙТОН (чёрт)
 13. АРАВА (телега)
 14. ШАЙТОН арава (Средне-Азиатская ж. д.)
 15. СЕНИКИ — меники билмам } ифодалар
 16. ОЗ-МОЗ }

Илова

1- бўлим материаллари ёрдамида 2- бўлим услубида, шунингдек: романлар, қиссалар, насрий дostonлар, ҳикоялар, турмуш лавҳалари, адаб, репортаж, хроника, эпопея, пьесалар, сиёсий шарҳлар, политфанта ўйинлари, радиоораториялар ва ҳоказоларни ёзиш мумкин.

Ухудшанский қўлланма мазмуни билан танишиб чиққач, маънос кўзлари чақнаб кетди. Шу маҳалгача мажлислар тўғрисида ҳисоботлар ёзиш билангина чекланиб келган Ухудшанскийнинг олдида ёрқин ижодий чўққилар намоён бўлди.

Қорни сурнай чалаётган буюк мударбир тоқатсизлик қйлиб:

— Буларнинг ҳаммаси йигирма беш тугрик, йигирма беш сўм мўгул пули,— деди.

— Менда мўгул пули йўқ,— деди касаба союз газетаси ходими қўлида «Дабдабали қўлланма» ушлаб турган кўйича.

Остап оддий пулни олишга рози бўлди, «валинеъмат» деб атайдиган янги дўсти Гаргантюани таклиф қилди, шу билан икковлон вагон-ресторанга йўл олишди. Унга музи йилтираб турган графинда ароқ, салат ва тақадек катта, оғир котлет келтиришди. Қиттак ичгач, сархуш бўлган буюк мударбир валинеъматига Шимолдаги ётқи-зиш шаҳарчасида бир одамни топишга умид қилаётгани, у пича пул қарз эканлигини шипшиди. Ушанда барча мухбирларга зиёфат бераман, деди. Бунга жавобан Гаргантюа узундан-узоқ ваъзхонлик қилди, бироқ ҳар вақтдагидек биронта гапига тушуниб бўлмади. Остап буфетчини чақйриб, шампанское борми, нечта пиша ҳаммаси, тағин қанақа тансиқ поз-неъматлар олиб кетяпсиз, улар қанча, деб сўраб-суриштирди ва бу маълумотлар менга шунинг учун керакки, икки кундан кейин қаламкаш биродарларимга зиёфат бермоқчиман, деди. Буфетчи ни-маики бўлса, ҳаммасини муҳайё қилажагини айтди.

— Меҳмондорчилик таомилига кўра,— деб илова қилди у нима учундир.

Излар туташадиган манзилга яқинлашганлари сари кўчманчилар сони орта борди. Тумоқ кийган бу одамлар поезд йўлини кесиб, тепаликлардан тушиб келардилар. Имтиёзли поезд гулдураганча серқоя мармар туйнукка бош суқиб, уч пролетли янги кўприкдан ўтди ва машҳур Биллур довонни ошиб ўтишга чоғланди. Кўприкнинг сўнгги тираги кеча тикланган эди. Биллур довонни қўприш ва ётқизиш ишларини план бўйича мўлжалланган саккиз ойда эмас, уч ойда адо этган Магистраль қурувчилари машҳур қилган эдилар.

Поездда секин-аста уй шароити юзага кела бошлади. Москвадан худди дорихона чиннисидан қилингандек қаттиқ ёқа, огир шойи галстук ва мовут костюмларда чиққан ажнабийлар ечинишга тушишди. Иссиқ беҳаловат қилмоқда эди. Дастлаб кийимини америкаликлардан бири алмаштирди. У ҳаёли илжайганча ўз вагонидан ғалати кийимда чиқди. У сариқ қалин бошмоқ, пайлоқ, галифе шим, ғаллакорлар киядиган қийшиқ ёқали, кашта билан крестчалар тикилган кўйлак кийиб, мугуз кўз-ойнак тақиб олган эди. Кун исигани сайин ажнабийлар европача тўкис кийиниш расм-русмига шунча кам риоя қила бошладилар. Қийшиқ ёқали, олди очиқ, белбурма, хилма-хил кўйлаklar, Одесса шиппаклари капиталистик дунё матбуоти ходимларини бутунлай ўзгартириб юборган эди. Улар эски совет хизматчиларининг айни ўзи бўлиб қолган эдилар. Бу турфа кишиларга қараб туриб, 1917 йилгача нима қилгансиз, бюрократ ёки каллаварам эмасмисиз, ижтимоий чиқишингиз бенуқсонми, деб сўрагингиз келиб кетарди.

Байроқлар ва гулчамбарлар таққан тиришқоқ «овечка» кечаси алламаҳалда имтиёзли поездни Қайнар булоқ станциясига тортиб келди. Излар шу ерда туташини керак эди. Кинооператорлар Рим шамларини ёқишди. Шамларнинг ўткир ёғдусида қурилиш бошлиғи поездга ҳаяжонланиб қараб турарди. Вагонларда чироқ кўринмасди. Ҳамма ухлаб ётарди. Фақат ҳукумат салонининг тўрт бурчакли катта ойналари ёруғ эди. Салон эшиги очилди-ю, ерга ҳукумат аъзоси сакраб тушди.

Магистраль бошлиғи олға бир қадам ташлади-да, қўлини чаккасига теккизиб, бутун мамлакат кутиб турган рапортни берди. Сибирь билан Урта Осиё йўлини

тўғридан-тўғри уловчи Шарқий Магистраль муддатидан бир йил олдин қуриб бўлинди.

Рапорт берилди, рапорт қабул қилинди, расмий ишлар жобажо бўлди. Шундан кейин ёши улур жўшқин икки киши ўпишишди.

Барча мухбирлар, совет ва чет эллик матбуот ходимлари, бетоқатлик қилиб паровоз трубасидан буруқсаб тутун чиқаётгани ҳақида телеграмма жўнатган Лавуазьян ва океан ортидан ўпкасини қўлтиқлаб югуриб келган канадалик қиз бу вақтда ширин уйқуни уриб ётарди. Фақат Паламидовгина янги тупроқ устида телеграф қидириб, зир югурарди. У бордию ҳозир шошилинич телеграмма жўнатса, хабари эртага эрталаб газетада босилишига умид боғларди. Қидира-қидира у охири қора саҳрода наридан-бери тикланган телеграф кулбасини топди.

«Юлдузлар чарақлаб турганда,— деб ёзди у қаламдан хуноби ошиб.— Магистраль қурилиши тугагани ҳақида рапорт берилди нуқта магистраль бошлиғи билан ҳукумат аъзосининг тарихий ўпишининг гувоҳи бўлдим Паламидов».

Редакция телеграмманинг биринчи қисмини эълон қилди, ўпишиши олиб ташлади. Редактор, ҳукумат аъзосининг ўпишиши одобдан эмас, деди.

XXIX боб

ҚАЙНАР БУЛОҚ

Қуёш саҳро тепаликлари устида соат 5 дан 02 минуту 46 секунд ўтганда кўтарилди. Остап бир минут кеч ўрнидан турди. Фотомухбир Меньшов шу пайт сумкаларини елкасига осиб, тасмаларини боғлаётган эди. Соябони суратга олиш пайтида халақит беришидан қўрқиб, у шапкасини чаппасига кийиб олди. Фотограф уззукун ишлаши керак эди. Остапнинг ҳам кун бўйи қиладиган иши кўп, шунинг учун у ювиниб ўтирмай, вагондан сакраб тушди. Сариқ папкани кўтариб олди.

Москвадан, Сибирдан ва Ўрта Осиёдан меҳмонларни олиб келган поездлар катта-кичик оралниқ йўлак ҳосил қилиб тизилган эди. Минбар олдиға ҳар томондан саставлар тақалиб келар, паровозлар пишқирав, оппоқ бузун бўзга ёзилган: «Магистраль — беш йилликнинг тўнғич фарзанди» деган шиор устида ёйилиб турар эди.

Ҳали ҳамма ухлаб ётар, салқин шабада бўм-бўш минбардаги байроқларни ҳилпиратарди. Остап бирдан мусаффо уфқ томондаги ўнқир-чўнқир жойларда чанг-тўзон кўтарилганини кўриб қолди. Тепаликлар ортидан тумоқ кийган сон-саноқсиз одамлар ёпирилиб кела бошлади. Минглаб чавандозлар бароқ отларини қистаб бундан икки йил аввал излар туташиши белгиланган нуқтага — ёғоч найза томонга шитоб билан келаверди.

Кўчманчилар бутун овуллари билан келишарди. Оила бошлиқлари арғумоқларга миниб олишган, хотинлари ҳам отларида эркаклар мисол тик ўтиришар, болалар учта-учта бўлиб ўз тойларида келишар, ҳатто зolim қайнанаalar ҳам отларининг қорнига пошналарини ниқтаб, вафодор отларини олдинга суришар эди. Отлиқлар тўпи чангда қуюндек айланишар, қизил байроқлар кўтариб далада от чоптиришар, узангиларга оёқ тираб бўй чўзишар, яккакифт бўлиб, турли-туман ажойиботларни қизиқсиниб томоша қилишарди. Ажойиботлар ғиж-ғиж эди, поездлар, излар, кинооператорларнинг абжир, самбитдек қоматлари, қуп-қуруқ ердан худди қўзиқориндек ўсиб чиққан панжарали ошхона, радиоустанoвканинг тайёрлигини текшириш учун бир, икки, уч, тўрт, беш, олти, деб радиокарнайдан чиқаётган шахдам овоз уларга қизиқ эди-да. Иккита ётқизиш шаҳарчаси, икки қурилиш муассаса ошхоналари, идоралари, ҳаммомлари, ишчилар ётоқлари минбар олдида, бир-бирларидан атиги йнгирма метр узоқликда. Из қоқилмаган шпаллар билан ажратилган ҳолда рўларама-рўпара турарди. Бу срга охирги из ётқизилади, сўнги миҳ қоқилади. Жанубий шаҳарчанинг манглайида: «Бўй берасан, Шимол!» Шимолий шаҳарчанинг манглайида эса: «Бўй берасан, Жануб!» сўзлари ёзилган плакат осиқлик эди.

Икки шаҳарчанинг ишчилари аралаш-қуралаш бўлиб кетди. Улар қурилиш бошланган дастлабки кунданоқ бир-бирларини билишса-да ва эслашса-да, илк дафъа учрашган эдилар. Ахир уларни бир-бирларидан бир ярим минг километрли саҳро, қоялар, қўллар ва дарёлар ажратиб турар эди-да. Ишдаги мусобақа бу учрашувни бир йилга тезлаштирди. Сўнги ойда изларни чопачопа ётқизишди. Шимол ҳам, Жануб ҳам бир-биридан ўзишга интилиб, Қайнар булоққа биринчи бўлиб киришнинг пайдан эди. Эндиликда икки шаҳарча бошлиқлари, бири кўкракбурма, белбоғли, катак-катак, бошқаси қий-

шиқ ёқа кўйлақда баҳузур кўрсаткич найза ёнида гаплашиб туришар, ҳолбуки, Шимолий қурилиш бошлиғининг чеҳрасида ўзи буни хоҳламаса-да, маккорона табассум жилва қилиб қоларди. У чеҳрасида бемаврид жилва қилган табассумни яширишга ошиқар, жанубий қурилишни мақтар, бироқ табассум яна унинг офтобда ўнгилган мўйловини диккайтирар эди.

Остап Шимол шаҳарчаси вагони томон югурди, аммо вагонлар бўм-бўш эди. Унда турадиган барча одам олдида созандалар ўтирган минбар ёнига кетганди. Улар иссиқ металл мундштукдан оғизлари куйиб, саз чалардилар.

Совет журналистлари минбарнинг сўл томони эгаллашди. Лавуазьян пастга энгашиб, хизмат бурчимни ўтаётганимда расмимни олгин, деб Меньшовга ёлворарди. Бироқ Меньшовнинг ҳозир унга кўзи учиб тургани йўқ эди. У Магистралнинг зарбдорларини тўп-тўп ва якка-якка олиш билан овора эди. Мих қоқувчиларни болғаларини қулочкашлаб уришга, ер қазувчиларни белкуракка суяниб туришга мажбур қилмоқда эди. Унг қанотда ажнбийлар ўтиришарди. Қизил аскарлар минбарга ўтаётганларнинг таклиф билетларини текширишарди. Остапда таклиф билети йўқ эди. Поезд комендант таклиф билетларини рўйхатга қараб берарди. Мазкур рўйхатда «Қора денгиз газетаси»нинг вакили О. Бендернинг исми шарифи зикр этилмаганди. Тепадан Гаргантюанинг буюк мудаббирни «Тўғрими?», «Ростми ахир?» деб қичқириб чақиргани беҳуда кетди. Остап қаҳрамонлар ва меҳмонлар зич ўтирган минбарга кўз югуртириб, йўқ, дегандек бош чайқади.

Биринчи қаторда Шимолий из ётқизиш шаҳарчасининг табелчиси Александр Корейко бамайлихотир ўтирарди. У бошини қуёш нуридан уч бурчак газета билан тўсган эди. Микрофон ёнига йўл олган дастлабки нотикнинг сўзларини яхшироқ эшитиш учун у қулоғини сал чўзди.

— Александр Иванович!— деб қичқирди Остап қўлини карнай қилиб.

Корейко пастга қараб, ўрнидан турди. Созандалар «Интернационал» куйини чалишди. Бироқ гимн табелчининг қулоғига кирмади. Сўнгги излар учун тозалаб қўйилган майдончада югуриб юрган буюк мудаббирнинг босўнақай қомати дарҳол унинг оромини бузди. У, қаёқ-

қа қочсамикин, деган ұйда одамларнинг боши узра аланглади. Бироқ чор атроф сахро эди. Тинмай у ёқдан бу ёққа танда қўйиб, муздек анҳорни ўн марталаб кечиб ўтган ўн беш минг чавандоз фақат митинг бошланишидач олдин минбар орқасида отлари билан саф тортди. Баъзи тортинчоқ ва такаббурлари келишга журъат этолмай, кун бўйи тепаликларда қаққайиб туришди.

Магистраль қурувчилар ўз галабаларини қий-чув, шод-хандон, қийқириқлар ва куйлар, суйган кишиларию қахрамонларни кўкка иргитки билан қаршилаётган эдилар. Йўлга жаранглаб излар учиб тушди. Уларни кўз очиб-юмгунча ётқизишди. Шундан кейин қоқиш ҳуқуқини ўз раҳбарларига бердилар.

— Меҳмондўстлик таомили шундай,— деди ошпазлар билан вагон-ресторан томида ўтирган буфетчи.

Қизил аскар инженер катта намат шляпасини энсасига сурди-да, дастаси узун болгани юлқиб қўлига олди ва лаб-лунжи осилиб, нақ тўғри ерга зарба туширди. Мих қоқувчилар беғараз кулишди. Бу ҳангомага михни бир зарба билан қалпоғига довр киргизиб юборадиган забардаст мих қоқувчилар бош-қош эди. Бироқ ерга гуп-гуп тушаётган зарба орасидан кўп ўтмай болганинг михга тегиб жаранглагани ҳам эшитила бошлади. Улка райком секретарлари, ҳукумат аъзолари, шимол ва жанубдаги қурилиш бошлиқлари болга уришди. Охириги михни ярим соатлар чамаси овора бўлиб қурилиш бошлиғи қоқди.

Маъруза айтиш бошланди. Маърузалар икки тилда — қозоқ ва рус тилларида айтилди.

— Ўртоқлар, — деб гап бошлади зарбдор мих қоқувчи салмоқлаб, кўйлагининг кўкрагига ҳозиргина тақиб қўйилган Қизил Байроқ орденига қарамасликка уришиб, — ишни ўринлатдик, кўп гап эшакка юк. Из ётқизиш коллективимизнинг ҳукуматдан илтимоси шуки, бизни дарҳол янги қурилишга жўнатсин. Биз биргаликда яхши ишладик, сўнгги ойларда кунга беш километрдан из ётқиздик. Нормани сақлаб қолиш ва ошириш мажбуриятини оламиз. Яшасин бизнинг дунё революциямиз! Мен яна шуни айтмоқчиманки, ўртоқлар, шпаллар ишга яроқсиз келди, кўпинча ташлаб юборишга мажбур бўлдик. Бу ишни пухта йўлга қўйиш керак.

Мухбирлар, қаламга олишга арзийдиган воқеа йўқ, деб энди нолимай қўйган эдилар. Маърузалар қоғозга

туширилди. Инженерларни белидан тортиб, аниқ рақамларга асосланган маълумотлар беришларини талаб қилишарди. Ҳаво тандирдек қизир, ҳаммаёқда чанг, югур-югур. Саҳродаги митинг баҳайбат гулхандек тударди. Лавуазьян апил-тапил ўн қатор хабар ёзиб телеграфга югурар, шошилишч телеграмма жўнатар, кейин яна ёзишга тушарди. Ухудшанский ҳеч нарса ёзмас, телеграмма жўнатмас эди. Унинг чўнтагида «тантанали қўлланма» ётардики, у беш минут ичида осиеча сайқал берилган ажойиб хабар ёзиб ташлаш имконини берарди. Келажак Ухудшанскийни ташвишга солмасди. Шу боис у қаламкаш дўстларига одатдагидан қаттиқроқ, кинояомуз гап ташларди:

— Тиришяпмиз, денг! Ҳай, ҳай!

Дабдурустдан совет журналистлари орасида Москвада қолиб кетган Лев Рубашкин билан Ян Скамейкин пайдо бўлди. Уларни излар туташшига эрталаб азонда учиб келган самолёт олиб келибди. Самолёт Қайнар булоқдан ўн километрча нарида, олис тепалик орқасидаги табиий аэродромга қўнибди, ака-ука мухбирлар пнеда юриб, ҳозиргина бу ерга етиб келишибди. Лев Рубашкин билан Ян Скамейкин наридан-бери саломлашгач, чўнтаklarидан ён дафтарларини олдилару бекор кетган вақтларининг ҳиссасини чиқариш учун шоша-пиша ёзишга тутиндилар.

Ажпайларнинг фотоаппаратлари тинмай чиқилларди. Томсқлар нутқлари қуёш иссиғидан қуруқшаб қолди. Тўпланганлар дам-бадам пастга, муздеккина анҳорга, бостирманинг йўл-йўл кўланкаси тушиб турган, устига яшил нарзан сувлари қўйилган банкет столларига қарай бошладилар. Ёнгинада сув дўконлари жойлашган эди. Митинг қатнашчилари ўқтин-ўқтин югурганча бориб сув ичиб келишарди. Корейко ташналикдан қийналар, лекин тишини тишига қўйиб, болаларнинг уч бурчак газета қалпоғи тагида чидаб турарди. Буюк мудаббир боши устида лимонад шишаси ва ботинканинг боғичи ўтказилган сарнқ папкани силжитганча узоқдан уни калака қиларди.

Стол устига, графин ва микрофон ёнига пионер қизин турғизиб қўйишди.

— Қани, қизалоқ,— деди қувноқ оҳангда қурилиш бошлиғи,— бизларга шунини айт-чи, Шарқий Магистраль тўғрисида сен нима дейсан?

Бордию қизча тўсатдан оёқчаси билан ер тепиниб:

«Ўртоқлар! Сиз эришган муваффақиятга яқун яшашга менга ижозат этинг... Қайсики...»— деб гап бошлаганда ҳеч ким ҳайрон бўлмасди. Чунки бизда юракни қон қилар даражада тиришқоқлик билан икки соат нутқ сўзлайдиган ибратли болалар бор. Бироқ Қайнар булоқда турадиган қизча чийиллаб, кулгили овозда лўнда қилиб дилидаги гапни айтди-қўйди:

— Яшасин беш йиллик!

Паламидов интервью олиш ниятида ажнабий профессор-экономистнинг олдига келди.

— Мен мутаассирман,— деди профессор,— мен СССРда кўрган барча қурилишлар улуғвор. Беш йилликнинг бажарилишига менинг имоним комил. Мен бу ҳақда ёзаман.

Дарҳақиқат, бир ярим йилдан кейин профессор китоб нашр этди. Икки юз саҳифада у беш йиллик мўлжалланган муддатда бажарилишини, СССР энг қудратли sanoat мамлакатларидан бири бўлиб қолишини исботлади ва икки юз биринчи саҳифада худди шу сабабдан Советлар мамлакатини иложи борича тезроқ зер-забар қилиш кераклигини, билъакс, капиталистик жамиятти муқаррар ҳалокатга дучор этишини таъкидлади. Маълум бўлдики, профессор вайсақи Гейнрихдан қувроқ экан.

Тепалик орқасидан оқ самолёт учиб чиқди. Қозоқлар ҳар томонга питраб кетди. Самолётнинг баҳайбат сояси минбар устига тушди, букилиб, саҳро томон югурди. Қозоқлар қийқиришиб, қамчиларини ҳавода ўйнатиб сояни қувишди. Кинооператорлар ҳовлиқиб қолишди. Аппелтапил машиналарини айлантиришга тушишди. Яна ҳаммаёқ олатасир бўлиб кетди, чанг-тўзон кўтарилди. Митинг тугади.

— Гап бундоқ, ўртоқлар,— деди Паламидов қаламкаш биродари билан шоша-пиша ошхонага кетар экан,— келинлар, келишиб оламиз, сийқаси чиққан маза-бемаза нарсаларни ёзишга чек қўямиз.

— Бемазалик жирканч нарса,— деди Лавуазьян унинг гапини қувватлаб.— Фирт қабоҳат.

Шу тариқа мухбирлар саҳро телеграфи деган маънони англатадиган Узун Қулоқ тўғрисида ҳеч нарса ёзмасликка яқдиллик билан келишиб олишди. Зеро Шарқда бўлган ҳар бир киши бу ҳақда ёзган ва у меъдага зиғир ёғдек урган эди. «Иссиқкўл афсонаси» тўғрисида ҳам ёзмасликка сўз беришди. Чунки Шарқ услубига йўйиб,

бу ҳақда ҳам куракда турмайдиган сон-саноқсиз уйдир-
ма тарни тўқишган эди.

Хувиллаб қолган минбарда папирос қолдиқлари, пар-
ча парча хатлар, саҳродан шамол учириб келган қумлар
устида ёлғиз Корейко ўтирарди. Пастга тушишга сира
журъат қилишмасди.

Тушинг, Александр Иванович!— деб қичқирди
Остап.— Узингизга раҳмингиз келсин! Бир қултум муз-
даккина нарзан ичинг! Нима! Хоҳламайсизми? Унда
менга раҳм қилинг! Қорним очиб кетди! Хомтама бўл-
манг, барибир кетмайман! Тобингиз қалай: Шубертнинг
«Бир-бир босиб кел, дўстим» серенадасини айтиб берай-
ми? Айтишим мумкин!

Бироқ Корейко кутиб турмади. Серенадасиз ҳам пул
бериши кераклигини у фаҳмлади. Букчайганча ҳар бир
пиллапояда тўхтаб-тўхтаб пастга туша бошлади.

— Уч бурчак шляпа кийиб олибсизми?— деб тегажак-
лик қилди Остап.— Кул ранг сафар пиджагингиз қани?
Ишонмайсиз, сизсиз роса зерикдим. Хўш, салом, салом!
Балки ўпишармиз? Ёки тўппа-тўғри омборга, тугриклар-
рингизни яшириб қўйган Лейхтвейс горига бора қола-
мизми-а?!

Тили тагчармдек қуруқшаб қолган Корейко:

— Аввал таом,— деди.

— Майли, таом бўлса, таом-да. Бироқ бу гал найранг
бўлмасин. Дарвоқе, қочиб қутулолмайсиз. Тепалик орқа-
сида шунқорларим ётишибди,— деб алдади Остап ҳар
эҳтимолга қарши.

Лекин шунқорлари эсига тушгач, кўнгли бузилди.

Қурувчилар билан меҳмонларга евроосиёча овқат
тайёрланган эди. Қозоқлар гиламларда чордана қуриб
ўтиришди. Шарқда ҳамма, Ғарбда фақат тикувчилар шу
тахлит ўтиришади. Қозоқлар оқ товоқда палов ейишар,
лимонад ичишар эди. Европаликлар столга ўтирдилар.

Магистраль қурувчилар икки йил мобайнида озмунча
меҳнат қилмадилар, бошларидан озмунча ташвиш ва
машаққатни кечирмадилар. Саҳро ўртасида тансиқ ов-
қатлар пиширишни ташкил қилиш ҳам уларни озмунча
безовта қилмади. Оснёча ва Европача таомлар хусусида
хўн баҳслашишди. Ичкилик масаласи ҳам узоқ торти-
шувга сабаб бўлди. Қурилиш бошқармаси бир неча кун
президент сайлаш олдидаги Америка Штатларига ўхшаб
кетди. Ичиш ва ичмаслик тарафдорлари ўртасида оли-

шув бошланди. Охири ячейка ичкиликка қарши чиқди. Шунда янги муаммо чиқиб қолди, ажнабийлар, дипломатлар, москваликлар! Уларни қандай қилиб шохона таомлар билан кутиб олишса экан? Улар ўзларининг Лондонларида ва Нью-Йоркларида хилма-хил лаззатли таомларга ўрганиб қолганлар. Мана, Тошкентга хат ёзиб, кекса ошпаз Иван Осиповични чақиртириб олдилар. Бир вақтлар у Москвада машҳур Мартъяновичда метрдотель бўлган, ҳозир умрининг охирида товуқ бозоридаги нарпитнинг ошхонасида мудир бўлиб ишлаб турарди.

— Кўзингизга қаранг, Иван Осипович,— дейишди унга бошқармада,— юзимизни ерга қаратманг. Ажнабийлар бўлади-я. Ҳаммасини кўзни қувонтирадиган ҳашамдорроқ қилиш керак.

— Гапимга ишонинг,— деб гўлдиради чол кўзида ёш филтиллаб,— манман деган одамларни боққанман-а! Шаҳзода Вюртембергскийни боққанман! Менга пул тўлашининг ҳам ҳожати йўқ. Умримнинг охирида нега энди одамларни боқмас эканман? Боқаману оёқ-қўлимни бемалол узатиб ўламан!

Иван Осипович беҳад ҳаяжонланиб кетган эди. Ичкиликдан узил-кесил воз кечганларини эшитиб, оз бўлмаса касал бўлиб қолай деди, бироқ Европани овқатсиз қолдиришга журъат этолмади. У тақдим қилган сметани ҳам бўйнидан, ҳам энидан роса қисқартирдилар. Шунда чол: «Боқаману ўламан!»— деб минғирлади-да, ўз ёнидан олтимш сўм қўшди. Зиёфат кунин Иван Осипович куядори ҳиди гупиллаб турган фракда келди. Митинг кетаётганида у асабийлашиб, ҳа деса қуёшга қарар, шунчаки қизиқсинганидан ошхонага отда кирмоқчи бўлган кўчманчиларга ҳайт-ҳайлар эди. Чол уларга сочиқ силкитиб, дўқ урар ва жаврар эди:

— Қоч, Мамай, кўрмаяпсанми, нималар бўляпти? Вой худойим-э! Ишқилиб, қайла ачиб қолмасин-да! Қиймали шўрва ҳам тайёр эмас бу ёқда!

Столга закуска қўйилган, ҳаммаси кўркам, юксак маҳорат билан тайёрланган эди. Қаттиқ сочиқлар тиккайиб турар, шиша тарелкаларда, музда гунча янглиғ тўғралган сариёғ ётар, селёдкалар оғзида пиёз ёки зайтундан ясалган серсони¹ ушлаб олган, гуллар қўйилган, ҳатто оддий булка нон ҳам жозибали кўринарди.

¹ Серсо — осмонга отилган ҳалқани чиллак билан илиб олиш ўйини.

Ниҳоят, меҳмонлар стол ёнига келдилар. Ҳамма чанга беланган, иссиқдан бўғриқиб кетган, ўлгудек оч эди. Биронтаси шаҳзода Вюртембергскийга ўшамасди. Иван Осипович қўдқисдан фалокат яқинлашаётганини сезиб қолди.

— Меҳмонлардан узр сўрайман,— деди у назокат билан,— беш минут сабр қилинглар, овқатланишни бошлаймиз! Шахсан ўтинаман сизлардан. Зиёфат бошлангунга қадар ҳеч нарсага қўл урманглар. Ҳаммаси рисоладагидек бўлсин.

У оқсуякларча хиромон юриб, бир зумда ошхонага кириб чиқди, товоқда қандайдир антиқа балиқни кўтариб чиққанида дастурхон вайрон қилинганини кўрди. Бу даҳшатли манзара Иван Осипович ишлаб чиққан тантанали маросимга асло ўшамасди, шу боис у қаққайганча туриб қолди. Хипча бел инглиз бемалол нон билан сарниёғни паққос туширар, Гейнрих эса столда энгашиб, балиқ оғзидаги зайтунни териб ерди. Стол устидаги барча нознеъмат аралаш-қуралаш бўлиб кетган эди. Тап босди қилиб олган меҳмонлар энди хушчақчақ ўз таассуротларини ўртоқлашишарди.

— Бу нима ўзи?— деб сўради чол шикаста овоз билан.

Лунжини овқатга тўлдириб олган Гейнрих гудранди:

— Шўрва қани, отахон?

Иван Осипович чурқ этиб оғиз очмади. У фақат сочиқни силкидию жўнаб қолди. Қолган юмушларни у итоатидаги кишиларга ҳавола қилди.

Қирриқлар стол ёнига ўтишганида бурни бодрингдек семиз киши ваъз айтаётган эди. Остап бу кишининг инженер Талмудовский эканлигини таниб ҳанг-манг бўлиб қолди.

— Ҳа! Биз қаҳрамонимиз!— деб хитоб қилди Талмудовский нарзанли стаканини чўзиб.— Салом сизларга, Магистраль қурувчилар! Хўш, бизнинг ишимизда шартшаронт қандай, граждандар? Мисол учун, ойликдан гапирай. Тан оламан, Магистралда ойлик бошқа жойлардагидан яхши, лекин маданий қулайликлар-чи? Театр йўқ! Дашту биёбон! Канализация тақир йўқ!.. Йўқ, мен бундай шаронтда ишлолмайман!

Қурувчилар бир-бирларидан сўрай бошлашди:

— Ким бу? Билмайсизми?

Бу орада Талмудовский стол тагидаги чамадонларини олишга улгурган эди.

— Тупураман шартномага!— деб қичқирди у эшик томон юриб.— Нима, Подъёмнийни қайтаринг! Фақат суд орқали, суд орқали!

У «пардон» дейиш ўрнига овқатланиб ўтирганларни чамадонлари билан турта-турта ваҳшиёна қичқирди: «Фақат суд орқали!»

Кечаси алламаҳалда у иш билан Жанубий Магистраль бошига кетаётган йўл мастерларига қўшилиб моторли дрезинада жўнаб қолди. Талмудовский чамадонлари устида ўтирар ва мастерларга виждонли мутахассис бундай хилватгоҳда ишлолмаслигини тушунтирар эди. Улар билан бирга метрдотель Иван Осипович уйига қайтарди. Ғам-ғуссага ботган чол ҳатто фракнини ҳам ечмаган эди. У қаттиқ маст эди.

— Ваҳшийлар!— деб қичқирди у шамолга кўксини тутиб, Қайнар булоқ томонга муштини дўлайтирганча,— шунча овора бўлиб тузаган дастурхонимга чўққалару кучуклар ўтирибди-я! Антон Павловични едириб-ичирдим, шаҳзода Вюртембергскийни боқдим!.. Уйга бораману ўламан! Иван Осиповичнинг қадри ўшанда билинади. Саксон тўрт кишилик зиёфат столига дастурхон туз, дейишади, чўққалару кучукларга. Ушанда дастурхонни тузайдиган одам топилмайди. Иван Осипович Трикартов йўқ! У ўлган! На касаллик, на ғам-андух, на ҳасрат бўлган дорилбақога рихлат этган... Хотираси абадий бўлсин!

Чол ўзига-ўзи жаноза ўқиётганида фракчининг этаги худди байроқчадек шамолда ҳилпиради.

Остап Корейко компотини ичиб олишига йўл қўймай, уни дастурхон ёнидан тургазди-да, ҳисоб-китоб қилгани сургаб кетди. Қирриқлар тақама зинапоядан юк вагонига кўтарилишди, бу ерга Шимолий из ётқизиш шаҳарчасининг идораси жойлашган бўлиб, табелчининг йиғма бўз каравоти турарди. Улар шу ерга қамалиб олишди.

Тушликдан кейин имтиёзли поезд йўловчилари кечқурунги сайилга куч йиғиш учун дам олиб ётишганда фельетончи Гаргантюа ака-ука мухбирлар — Лев Рубашкин билан Ян Скамейкинни жиноят устида қўлга туширди. Лев Рубашкин билан Ян Скамейкин телеграфга иккита қоғоз олиб кетишаётганди. Улардан бирига қисқа хабар ёзилган эди:

«Шошилинич Москва вергул сахро телеграфи узун қулоқ овулларга магистралнинг туташгани ҳақида хабар қилди Рубашкин».

Иккинчи қоғоз бошдан-оёқ ёзувга тўла эди. Мана унинг мазмуни:

Иссиққўл афсонаси

Кекса қорақалпоқ Ухум Бухеев менга асрлар нафаси келиб турган мазкур афсонани сўзлаб берди. Икки минг тўрт юз саксон беш ой бурун хоннинг ёш, жайрандек учқур, гўзал хотини Сумбурун ёш навкар Ойбулоқни жон-дилидан севиб қолибди. Жонидан ҳам ортиқ севган хотинининг бевафолигини эшитиб, хон қаттиқ қайғурибди. Чол ўн икки ой худога илтижо қилибди. Кейин зор-зор йиғлаб, гўзални бочкага солибди-да, унга етти жасасин (18 кило) соф олтин боғлаб, қимматбаҳо юкни тоғдаги қўлга ташлабди. Шу-шу қўл Иссиққўл деб атала бошлабди. Унинг маъноси — «Гўзаллар қалби хиёнатга мойил...» дегани экан.

Ян Скамейкин-Сарматский (Поршень)

— Хўш, тўғрими?— деб сўради Гаргантюа ака-укалардан тортиб олган қоғозларни кўрсатиб.— Ростми ахир?

— Албатта, қабоҳат бу!— деб жавоб берди Паламидов.— Ахир, ёзмасликка сўз бериб эдингиз-ку, қандай ҳаддингиз сиғди бунга? Сизнингча Иссиққўл «Гўзаллар қалби хиёнатга ва ўзгаришга мойил» деб таржима қилинаркан-да, а? Йўғ-э! Уша сохта қорақалпоқ Ухум Бухеев алдаган бўлмасин тагин сизни? Бу ном балки: «Ёш гўзалларни қўлга ташламанг, қўлга экзотиканинг ҳалокатли таъсирига берилувчи лақма мухбирларни ташланг», дегани эмасмикин?

Болалар қурткаси кийган ёзувчи шолғомдек қизариб кетди. Унинг ён дафтарида Узун Қулоқ ва шарқча услубда сайқал берилган бир жуфт алланимабало афсона тахт турарди.

— Менимча,— деди у,— даҳшатли ҳеч нарса йўқ бунда. Ҳамонки Узун Қулоқ бор экан, у ҳақда биронта одам ёзиши керак-да.

— Ахир, минг марта ёзишган-ку!— деди Лавуазьян.

— Узун Қулоқ бор,— деб хўрсинди Ёзувчи,— бундан кўз юмиб бўлмайди.

XXX боб

АЛЕКСАНДР ИБН ИВАНОВИЧ

Хумдондек иссиқ, қоронғи юк вагоннда ҳаво дим, худди эски ботинка ичидаги каби биқсиган эди. Димоққа тер ва оёқ ҳиди урарди. Корейко кондукторлар фонарни ёқди-да, каравот тагига кирди. Остап макарондан бўшаган яшпкда унга ўйчан қараб турди. Икки қирриқ курашдан ҳориган эди. Гарчи бу кунни Корейко юраги пўкиллаб, Бендер эса зориқиб кутиб юрган эса-да, ҳозир иккови тамомила лоқайд эди. Воқеа гўё магазинда бўлиб ўтаётгандек эди. Харидор бош кийими сўрайди, сотувчи хушёқмаслик билан пештахтага сур ранг бароқ кепка ташлайди. Кепкани харидор оладими, йўқми, унга барибир. Харидор ҳам қизишмайди. Тил учиди, бошқа хили бордир, деб сўрайди. Бунга одатда шундай жавоб эшитади: «Олаверинг, йўқса бундан ҳам қуруқ қоласиз». Шу билан иккови бир-бирига тамомила бепарво тикилади. Корейко стол тагида узоқ ивирсиди, чамаси, чамадоннинг қопқоғини очиб, ичини пайпаслаб кўрмоқда эди.

— Ҳей, шхунадаги одам!— деб қичқирди Остап ҳорғин.— Қандай бахтки, чекмайсиз! Сиздек зиқна одамдан папирос сўраш азоб бўларди. Битта эмас, икки-учта папирос олиб қўяди, деб кўрқиб, ҳеч қачон портсигарни узатмасдингиз, чўнтагингизни титкилай-титкилай, минг машаққат билан портсигарингизни қия очардингиз-да, эзғиланган битта папирос чиқарардингиз. Сиз ёмон одамсиз. Чамадонни бор бўйича тортиб чиқарсангиз, бир ерингиз камайиб қоладими?

— Кўнгиллари яна нима истайди?!— деб тўнғиллади Корейко каравот тагида бўғилиб.

Остапнинг зиқна кашандага қиёс қилгани унга айил ботди. Худди шу он чамадондан қалин, даста-даста пулларни ола бошлади. Қулфининг никелланган тили тирсагигача очиқ қўлнини тирнарди. У осон бўлсин, деб худди кондаги шахтёр каби чалқанча тушиб ётганча ишлай бошлади. Тўшакдан миллионернинг кўзларига қипиқ, тўпон, қандайдир порошок ва нон увоқлари тушарди.

«Эҳ, қапдай разолат,— деб ўйлади Александр Иванович,— разолат ва даҳшат! Тўсатдан мени ўлдириб, пулимни тортиб олса-я? Ҳеч қийин ери йўқ бунинг. Тиллим-тиллим қилади-да, ими-жимидида турли шаҳарларга жўнатади. Бошимни эса карам тузлайдиган бочкага тикиб ачитиб қўяди».

Корейконинг димоғига гўрнинг зах ҳиди гул этиб урилди. Утакаси ёрилиб, каравот тагидан мўралади. Бендер бошини кондукторлар фонари турган томонга қийшайтирганча, яшиқда мудраб ўтирарди.

«Балки унинг ўзини... ими-жимидида,— деган ўйга борди Александр Иванович даста-даста пулларни олар экан даҳшатга тушиб,— турли шаҳарларга жўнатсам-чи? Зинҳор-базинҳор исини чиқармай, қалай бўларкин?»

У яна мўралади. Буюк мудаббир ўрnidан турди, керишди, жон-жаҳди билан худди доғ сингари эснади. Кейин кондукторлар фонарини олди-да, қичқирганча силката бошлади:

— Хацепетовка станцияси! Чиқа қолинг, гражданин! Этиб келдик! Дарвоқе, сизга айтишни бутунлай унутибман! Балки сиз мени бўғизламоқчидирсиз? Билиб қўйинг, мен қаршиман, қолаверса, мени бир марта бўғизлашган. Тажанг бир чол бор эди, ўзи тагли-тахтли онладан чиққан, дворянларнинг собиқ сардори, ЗАГС да рўйхатдан ўтказувчи Қиса Воробьянинов. Биз у билан шерикчилик қилиб, юз эллик минг сўмлик бахтимизни излагандик. Хуллас, ана шу қўлга киритилган пулни арра қилишимиздан олдин телба сардор томоғимга устара тортиб юборса бўладими? Эҳ, қандай разолат эди бу, Корейко! Ҳам разолат, ҳам азоб! Хирурглар ёш жонимни аранг сақлаб қолишди, бунинг учун беҳад миннатдорман улاردан.

Ниҳоят, Корейко Остапнинг оёқлари тагига даста-даста пулларни суриб, каравот тагидан чиқди. Ҳар бир даста оқ қоғозга ўралиб елимланган ва ип билан боғланган эди.

— Тўқсон тўққиз даста,— деди Корейко мотамсаро,— ҳар биттаси ўн мингдан. Ҳаммаси йигирма бешталик червон. Текшириб ўтирмасангиз ҳам бўлади, менда худди банкадагидек тўғри.

— Юзинчи даста қани?— деб сўради Остап тўлқинлиниб.

— Ун мингини мен чегириб ташладим. Денгиз соҳи-
лида тунаш ҳисобига.

— Э, энди бу муттаҳамлик. Пуллар ахир ўзингизга
сарф қилинган. Расмиятчиликни бас қилинг.

Корейко уф тортиб, етишмаган пулни берди ва эвази-
га боғичи ботинка ипидан бўлган сариқ папкадаги тар-
жимаи ҳолини олди. Таржимаи ҳолини шу заҳоти труба-
си вагон тоmidан тешиб чиқарилган темир печкага
ташлаб ёқиб юборди. Остап бу вақт ичида бир даста
пулни олди-да, қоғоз белбоғини йиртиб, санаб кўрди
ва Корейко алдамаганига иқрор бўлгач, чўнтагига
тиқди.

— Валюта қани?— деб суриштирди Остап хиралик
қилиб.— Қани Мексика доллари, турк лиралари, фунт-
лар, рупиялар, пезеталар, центавосалар, румин лейлари,
злотийлар! Жиллақурса бир қисмини валюта билан тў-
ланг!

— Олаверинг, борига барака,— деди Корейко печка
олдида ўтириб ҳужжатларнинг оловда эгилиб-букилаёт-
ганига қараб ўтирар экан,— олаверинг, йўқса, ҳали шун-
дан ҳам қуруқ қоласиз. Валюта сақламайман.

— Мана, мен ҳам миллионерман!— деб хитоб қилди
Остап шодиёна ҳайрат билан.— Тентакнинг орзуси
ушалди!

Остап бирдан хомуш бўлиб қолди. Вазиятнинг оддий-
лиги уни таажжубга солганди. Дунё шу заҳоти остин-
устин бўлиб кетмагани, атрофда ҳеч нарса ўзгармагани,
биронта ғайритабиий воқеа рўй бермагани унга ғалати
кўринарди. Гарчи у ҳозирги ташвишли замонда ҳеч қан-
дай сирли ғорлар, тилла солинган бочкалар ва Оловид-
дин чироғи бўлиши мумкин эмаслигига фаҳми етса-да,
барибир кўнгли чўкди, алланимага ачинди. «Норге» ди-
рижаблида бутун умри бўйи интилган Шимолий Қутбга
учиб боргач, ҳамроҳларига лоқайдгина: «Мана, етиб
ҳам келдик», деган Роальд Амундсен сингари қалби
завқ-шавққа тўлмади. Пастликда нуқул музликлар,
жаҳаннамдек чуқурликлар, совуқ, бўм-бўшлик ҳукмрон
эди. Сир очилди, мақсадга етилди. Энди қиладиган иш
қолгани йўқ, касб-корни ўзгартириш керак. Бироқ қай-
ғунинг умри қисқа, чунки олдида шон-шараф, иззат-ҳур-
мат кутмоқда, музика янграйди, оқ накидкали гимназист
қизлар қаторлашиб туради. Экспедициядаги дўстларига
емиш бўлган қутб тадқиқотчиларининг кампир оналари

йиғлашади, миллий гимнлар ижро этилади, мушаклар отилади, кекса қирол тадқиқотчини ўзининг ўткир қир-рали орден ва юлдузлар тақилган кўксига босади. Вир оплик ланжлик ўтиб кетди. Остап даста-даста пулларни Александр Иванович ҳиммат қилиб берган қопчиққа ташлади. Сўнг уни қўлтиғига тиқди-да, товар вагоннинг зилдек эшигини суриб очди.

Тантана ниҳоясига етай деб қолди. Кўкда ҳар томон-га тармоқ отган заррин мушак ёлқинлари гўё қармоқ ташлаб, қизил-яшил балиқчаларни илинтираётгандек бўлар, ясама ўт қуёшлар пириллаб айланар эди. Телеграф жойлашган чолдевор орқасидаги тахта саҳнада кўчманчилар учун томоша кўрсатиларди. Кўчманчиларнинг баъзилари харракларда ўтирар, бошқалар томошани отларидан тушмай, эгарда ўтирганча кўрар эди. Отлар дам-бадам кишнарди. Имтиёзли поезд бошдан-оёқ чароғон эди.

— Э-э!— деб хитоб қилди Остап.— Зиёфат вагон-ресторанда! Унутибман-а! Юринг, Корейко, сизни меҳмон қиламан. Ҳаммани меҳмон қиламан! Меҳмондўстлик таомилига кўра! Лимонлар билан коньяк, парранда гўшти солинган узма ош, қўзиқоринли фрикандо, эски венгер виноси, янги венгер виноси, шампань виноси!

— Фрикандо, фрикандо,— деди Корейко бўғилиб,— кейин турмага тиқишади. Манманликка тоб-тоқатим йўқ менинг!

— Оппоқ дастурхонда сизни шоҳона таомлар билан сийлашга сўз бераман. Юринг, юраверинг!— деб қистади Остап.— Қўйинг зоҳидликни, ҳиссангизга тушган спиртли ичкиликларни ичишга, насибангиз — йигирма мингта котлетингизни ейишга ошиқинг. Йўқса, бегона одамлар ёпирилиб келади-ю, сизнинг ризқингизни қийишади. Мен сизни имтиёзли вагонга жойлаштириб қўяман, у ердагилар мени ҳурмат қилишади, эртагаёқ икковимиз бир қадар маданий марказда бўламиз. У ерда, Александр Иванович... миллионларимиз билан даври даврон сурамиз.

Буюк мударбир ҳозир ҳамманинг кўнглини хушнуд этгиси, ҳамма хушхандон бўлишни истарди. Корейконинг тунд башараси юрагини сиқарди. Шундан кейин Александр Ивановични мурсага келтирмоқчи бўлди. У донг чиқариш шарт эмаслигига рози бўлди, лекин очлик азобини тортиш на ҳожат? Нима сабабдан табелчини хуш-

чақчақ кўргиси келганини Остапнинг ўзи ҳам очиқ-ёруғ билмасди. Лекин шу ҳангомани бошлаб қўйгач, ўзини тиёлмай қолди. Охири у қўрқитишга тушди:

— Мана, чамадонингиз устига ўтирганингизда тўсатдан Азроил келади-ю, жонингизни олади. Хўш, қалай? Бу фожиани кўз олдингизга келтиряпсизми? Шошлинг, Александр Иванович, котлетлар ҳозирча стол устида. Қалтабинлик қилманг.

Корейко миллиондан ажралганидан кейин ройиш, мулойим бўлиб қолган эди.

— Балки, оёқнинг чигилини ёзган маъқулдир!— деди у иккиланиб.— Марказга борсакмикин, лекин, албатта, асъасаю дабдабасиз, ҳалигидақа тарақа-туруқсиз.

— Э, асъасаю дабдаба нима қилсин! Шунчаки икки нафар жамоатчи-врач Художественный театрга тушгани ва Нафис санъат музейида мўмиёни кўргани Москвага боради. Чамадонларингизни олинг.

Миллионерлар поезд олдига келишди. Остап халтасини худди исириқ-донни саланглатгандек бепарво саланглатади. Александр Иванович девоналарга ўхшаб тиржайрди. Имтиёзли поезд йўловчилари вагондан узоқлашмасликка ҳаракат қилиб айланиб юришарди. Чунки паровозни улашмоқда эди. Нимқоронгиликда мухбирларнинг оқ шимлари лип-лип кўринарди.

Купеда, Остапнинг тепадаги ўрнида устига чойшаб ёнган нотаниш бир одам газета ўқиб ётарди.

— Қани, тушсинлар у ердан,— деди Остап дўстона оҳангда,— жойнинг эгаси келди.

— Бу менинг жойим, ўртоқ,— деб жавоб берди нота-ниш одам,— мен Лев Рубашкинман.

— Менга қаранг, Лев Рубашкин, қонимни қайнатмай, жўнаб қолинг бу ердан.

Александр Ивановичнинг ҳайрон бўлиб қараб туриши буюк мударбирни ҳужумга ўтишга ундади.

— Ие, тоза қизиқ бўлди-ку,— деди мухбир калонди-моғлик билан.— Кимсиз ўзи?

— Онангнинг эри бўламан! Туш дегандан кейин, тушавер-да!

— Ҳар хил қаланғи-қасанғи пияниста безорилик қилаверса, бу нима деган гап...— деб чийиллади Рубашкин.

Остап гиринг демай шартта мухбирнинг яланғоч оёғидан чангаллаб олди. Рубашкиннинг додлаганини эши-

тиб барча йўловчилар югуриб келишди. Корейко ҳар эҳтимолга қарши ўзини майдончага урди.

— Уришяпсизми?— деб сўради Ухудшанский.— Ҳай, ҳай!

Рубашкиннинг бошига халта билан бир туширишга уялгурган Остапни Гаргантюа ва болалар курткеси кийган семиз ёзувчи қўлидан ушлаб туришарди.

— Бўпти, билетини кўрсатсин-чи!— деб жиғибийрон бўлиб қичқирарди буюк мударбир.— Қани, плацкартани кўрсатсин.

Қип яланғоч Рубашкин полкадан полкага сакрар, комендантни чақиришларини талаб қиларди. Жаҳл устида кимлигини унутиб қўйган Остап ҳам, комендантни чақиринг, деб тиқилинч қиларди. Жанжал кўнгилсизлик билан тугади. Рубашкин билетни ҳам, плацкартани ҳам кўрсатди ва шундай қилишни фигони фалакка чиқиб Бендердан талаб қилди.

— Мен жўрттага кўрсатмайман!— деди буюк мударбир шоша-пиша жуфтакни ростлар экан.— Фейлим шунақа ўзи!

— Куён!— деб қичқирди Рубашкин коридорга яланғочлигича югуриб чиқиб.— Билиб қўйинг, ўртоқ комендант, бу ерда куён кетаётган экан!

— Қани куён?— деб сўради комендант кўзи тозининг кўзидек чақнаб.

Утакаси чиқиб, минбар четига яширинган Александр Иванович қоронгиликка ҳарчанд тикилса-да, кўзи ҳеч нарса илгамасди. Поезд ёнида шарпалар кезар, папирос чўғлари сакрар, олаговур эшитилар эди: «Қани, лўттибозлик қилманг, кўрсатинг!»— «Мен сизга айтяпман, кўрсатмайман, дедим, кўрсатмайман, жўрттага!»— «Тўғри-а? Ростми ахир?»— «Кимдир билетсиз кетиши керак-ку». Буфет тарелкалари жаранглади, нақ ер бағирлаб вишиллаганча тормоз ҳавоси учиб ўтди-ю, вагонларнинг ёруғ деразалари жилди. Остап ҳамон дағдаға қилар, лекни унинг ёнидан йўл-йўл диванлар, юк сеткалари, фонарь ушлаган проводниклар, вагон-ресторандаги гулдасталар ва шифтдаги паррақлар ўтиб борарди. Янги ва эски венгер вишолари билан бирга зиёфат ҳам сувга уриб кетди. Парранда гўшtidан қилинган мазиз таомлар ҳам тун қўйнига учди. Остап оғзидан бов томиб мақтаган антиқа фрикандо ҳам Қайнар булоқни тарк этди, Александр Иванович яқин кетди.

— Бу ишни мен шундай қолдирмайман,— деб тўнғиллади Остап.— Совет маъбуоти мухбирини саҳрога ташлаб кетишди. Биз биринчи энг тез юрадиган поездда жўнаймиз! Халқаро вагондаги ҳамма жойни сотиб оламиз!

— Э, нима деяпсиз асти ўзи,— деди Корейко,— тез юрадиган поезд юрмайди. Планга кўра, фақат икки ойдан кейингина поездлар қатнай бошлайди.

Остап бошини кўтарди. У қоп-қоронғи осмонни ва чарақлаган юлдузларни кўрди-ю, ҳамма нарсага тушунди. Бироқ Корейконинг ботинмайгина зиёфатни эслатиши унга куч-қувват бахш этди.

— Тепалик ортида самолёт бор,— деди Бендер,— анави тантана муносабати билан учиб келган. У тонг-отарда қайтади. Унга улгурамиз.

Вақтида етиб бориш учун миллионерлар лайлак юриш қилиб кетишди. Оёқлари қумда тойиб кетар, кўчманчиларнинг гулханлари ёнар, халта билан чамадонни кўтариб юриш ноқулай бўлибгина қолмай, азоб ҳам эди. Улар тепаликка Қайнар булоқ томондан тирмашиб чиқаётганлари важдан рўпараларида самолётнинг парраклари қарсиллаб айланиб турган томонда тонг бўзариб кела бошлади. Самолёт учиб кетишидан қўрқиб, Бендер билан Корейко пастга югуришди.

Худди баланд томга ўхшаш тарам-тарам самолёт қанотлари остида чарм пальто кийган механиклар чумолидек изғишарди. Суст айланаётган учта паррак саҳрони елпир эди. Йўловчилар кабинасининг чорси деразаларида гажим духоба пардалар силкинарди. Алюмин зинага орқаси билан суяниб олган учувчи пирожки еб, шишадан нарзан ҳўпламоқда эди.

— Биз йўловчилармиз,— деб қичқирди Остап энтиқиб,— иккита биринчи класс билети беринг!

Унга ҳеч ким жавоб қилмади. Учувчи шишани ташлади-да, оғзи кенг қўлқоп кия бошлади.

— Жой борми?— деб сўради Остап учувчини қўлидан чангаллаб.

— Йўловчи олмаймиз,— деди учувчи зинанинг дастасидан ушлаб,— бу махсус рейс.

— Мен самолётни сотиб оламан,— деди ҳовлиқиб буюк мудаббир.— Уранг қоғозга.

— Йўлдан қочинг!— деб бақирди учувчи орқасидан самолётга чиқаётган механик.

Паррактлар тез айланганидан кўринмай қолди. Самолёт титраб лапанлаганча шамолга қарама-қарши томонга бурила бошлади. Шиддатли қуюн миллионерларни орқага, тепалик томонга сурди. Остапнинг бошидан капитанча фуражкеси учиб кетди-ю, Ҳиндистон сари физгизон бўлиб думалади ва уч соат ичида Калькуттага етиб бориши муқаррар бўлиб қолди. Бордию самолёт парвоз қилиб, бўрон тинмаганда фуражка шу думалаганича Калькуттанинг марказий кўчасига етиб борар ва ўзининг сирли пайдо бўлиши билан Интелиженс-Сервисга яқин доираларнинг эътиборини жалб этган бўлар эди. Самолёт осмонда қовурғаларини ялтиради-да, қуёшнинг ўткир нурлари орасига сингиб кетди. Остап югуриб бориб, саксовулнинг шохига илиниб қолган фуражкесини олди-да, гап қотди:

— Транспорт қўлдан чиқиб кетди. Темир йўл билан қирпичоқ бўлдик. Ҳаво йўли биз учун берк. Оёққа зўр берамизми? Тўрт юз километр йўл босиш осон эмас. Гашти ҳам йўқ бунинг. Елғиз бир йўл бор: ислом динини қабул қилиб, туяларда кетиш.

Ислом дини ҳақида Корейко индамади. Лекин туялар тўғрисидаги фикр унга маъқул бўлди. Вагон-рестораннинг ва самолётнинг жозибали кўриниши унинг қалбида жамоатчи врач сифатида сафарга чиқиб вақтичоғлик қилиш иштиёқини аланга олдирди. Албатта, бунда у салгина шоввозлик қилса-да, зинҳор-базинҳор дабдабозликка йўл қўймайди.

Излар туташшига келиб ўтов тикканлар ҳали кўчмаган эди. Шу бонс Қайнар булоқдан сал нарида туялар сотиб олишга муваффақ бўлишди. Саҳро кемаларининг ҳар бири уларга бир юз саксон сўмдан тушди.

— Сув текин-а! — деб шивирлади Остап. — Келинг, биратўла элликтасини сотиб оламиз. Ёки юзтасини!

— Бу дабдабозлик, — деди Александр Иванович ўшшайиб. — Нима қиламиз шунча туяни? Иккитасням стади.

Қозоқлар қийқиришиб саёҳатчиларни ўркаклар орасига ўтқазишди, чамадон, халта, йўл озуқалари — бир меш қимиз ва иккита қўйни боғлашга кўмаклашишди. Туялар олдин орқа оёқларида турди, миллионерлар мункиб кетди, кейин олдинги оёқларида турди-да, Шарқий Магистраль темир йўли ёқалаб йўлга тушди. Чилвирга

боғланган қўйлар орқа томонда қўрқиб, ўқтин-ўқтин қумалоқ ташлар, юракни эзиб маърар эди.

— Ҳей, шайх Корейко!— деб қичқирди Остап.— Александр ибн Иван! Қалай, ҳаёт гўзалми?

Шайх индамади. Унинг чекига танбал туя тушган, шу сабабли қаҳру газаб билан унинг жуни тўкилган тақир сағрисига саксовул таёқ билан урмоқда эди.

XXXI боб

БОҒДОД

Етти кундирки туялар чиллаки шайхларни саҳрода олиб юрибди. Сафар бошида Остап кўп яйради. Ҳамма нарса: туя ўркачлари орасида питирлаётган Александр ибн Иван ҳам, вазифасини бажаришдан бош тортаётган танбал саҳро кемаси ҳам, баъзан қўйларни итоат эттириш учун таёқ ўрнида ишлатаётгани миллионли халта ҳам буюк мударбирнинг қалбини қувонч ҳиссига тўлдирди. У ўзини полковник Лоуренс деб атади.

— Мен жангари амирман!— деб қичқирди Остап туяда чайқалиб бораркан.— Мабодо икки кундан кейин тузукроқ таом олмасак, бирон-бир қабиладни оёққа кўтараман. Азбаройи шифо! Ўзимни пайғамбарнинг ноинби деб эълон қиламану муқаддас ғазот урушини бошлайман. Масала, Данияга қарши. Нима учун данияликлар ўз шаҳзодалари Ҳамлетни қийноққа солишди? Ҳозирги замондаги сиёсий вазиятда Миллатлар лигаси ҳам бундай урушни тан олади. Худо урсин, инглизлардан миллионта милтиқ сотиб оламан. Улар қотилларга қурол сотишни яхши кўришади. Шундан сўнг лашкар тортиб Данияга бораман. Германия репарация¹ ҳисобига территориясидан ўтказиб юборади. Қабилаларини Копенгагенга бостириб киришини тасаввур қиляисизми? Олдинда оқ туяда ўзим бораман. Эҳ! Пашиковский йўқ-да! Дания розига роса тўярди!

Бироқ, орадан бир неча кун ўтиб, қимиз тугаб, қўйлардан фақат арқон қолгач, жангари амир мотамсаро бўлиб қолди ва ғамгин гўлдирди:

¹ Урушда кўрилган зарарларни тўла ёки қисман қоплаш учун енгилган мамлакат енгган мамлакатга тўлайдиган товон.

— Арабистон саҳросида уч туп мағрур пальма ўсди негадир.

Иккала шайх озиб-тўзиб, соқоллари ўсиб кетди, улар гариб дарвишларга ўхшаб қолди.

— Яна пича қаноат қилинг, иби Корейко, биз Боғдоддан қолишмайдиган шаҳарчага етамиз. Пишаб томли уйлар, маҳаллий куйлар, шарқча услубдаги рестороанлар, ширин винолар, афсонавий позанинлар ва қирқ минг сих карск, турк, татар, месопотомия, Одесса кабоблари бўлади. Ниҳоят, темир йўл хизматимизга тайёр.

Саккизинчи куни мусофирлар кўҳна қабристонга етиб келишди. Ярим доира шаклидаги сағаналар тош қотган мавжлардек, то уфққа довура чўзилиб кетган эди. Бу ерда ўликларни кўмишмасди. Уларни ерга қўйишарди-да, атрофига тош девор уриб чиқишарди. Сур ранг ўликлар дунёси устида қуёш ўт селини ёғдирарди. Кўҳна Шарқ ўзининг хумдондек иссиқ қабрларида ётарди!

Қирриқлар туяларни савалаб, ҳадемай воҳага кириб бордилар. Шаҳарнинг анча олис жойларигача сахт-сумбатини кўз-кўз қилиб турган мирзатеракларнинг кўланкаси пол-пол шолиларнинг сувида жилва қиларди. Ёлғиз турган садақайрағочлар ёғоч оёқдаги ҳайбатли глобус шаклини акс эттираётгандек эди. Уқтин-ўқтин тўн кийган семиз кишилар ва боғ-боғ беда ортмоқлаб кетаётган эшаклар учрарди.

Корейко билан Бендер туяларда носвой ва шрапнель бошига ўхшаш конуссимон қўланса совун сотадиган дўконлар ёнидан ўтишди. Оппоқ соқолли мискарлар мис тахталар устида ғивирлашар, улардан тос ва бўғзи ичгичка кўзалар ясашарди. Қосиблар сиёҳга бўялган кичкина териларни офтобда қуритишарди. Мачитларнинг кўк, сариқ, ҳаво ранг қошинлари ойнасимон йилтирарди.

Миллионерлар куннинг қолган қисмини ва тунни меҳмонхонада қаттиқ ухлаб ўтказишди. Эрталаб эса оқ ванналарда чўмилишди. Соқолларини олишди ва шаҳарга чиқишди. Шайхларнинг қувноқ кайфиятини чамадон билан халтани кўтариб юриш ташвиши бузарди.

— Мен сизни ертўлага жойлашган сирли майхона билан таништиришни ўзимнинг энг биринчи бурчим деб биламан,— деди Остап мақтаниб.— У «Ой тагида» деб аталади. Мен бу ерда беш йил олдин бўлганман ва бола олдиришга қарши курашиш ҳақида лекция ўқиганман. Эҳ, қулинг ўргилсин ертўла-да ўзням. Нимқоронғи, сал-

қин, майхона эгаси тифлислик, маҳаллий куй, муздек ароқ, қўнғироқларини жаранглатиб, зангларни янгротиб раққосалар рақс тушади. Кун бўйи ўша ерда машат қиламиз. Ахир, жамоатчи врачларнинг ҳам бирор нарсага ишқибозлиги бўлади-ку! Меҳмондорчилик мендан. Ҳам-масяга олтин бузоқ жавоб беради.

Шундай деб буюк мудаббир гуп этиб халтасига уриб қўйди.

Бироқ «Ой тагида» майхонаси ўрни-тагида йўқ эди. Ҳатто қўнғироқлар жарангию зангларнинг садоси янграган кўчанинг ҳам йўқлиги Остапни таажжубга солди. Бу ердан бошдан-оёқ ўқдек тўғри Европача кўча ўтарди. Тахта деворлар кўзга ташланар, ҳавода ганч чанги сузар, юк машиналари шундоғам иссиқ ҳавони яна-да қизитар эди. Остап кул ранг ғиштан қурилган, деразалари узун пештоққа бир зум қараб турди-да, Қорейкони туртиб: «Яна битта жой бор, бокулик биттаси очган»,— деди ва уни шаҳарнинг нариги чеккасига олиб кетди. Аммо бокулик майхоначининг ўзи тўқиган:

Ҳурмат қил ўзингни,
Ҳурмат қил бизни,
Ҳурмат қил Кавказни,
Йўқлаб тур бизни,—

деган шеърин лавҳа ўрнида кўринмасди.

Бунинг ўрнига шайхларнинг кўзи ўлгида арабча ва русча имлода ёзилган картон плакат намоён бўлди:

ШАҲАР НАФИС САНЪАТ МУЗЕЙИ

— Кирамиз,— деди Остап маънос,— ҳар ҳолда бу ер салқин, қолаверса, музейларни томоша қилиш жамоатчи врачларнинг иш фаолиятига киради.

Улар бўр билан оқланган кенг-мўл хонага киришди ва миллионларини ерга қўйиб, қизиб кетган пешоналарини енглари билан хўп артишди. Музейда атиги саккизта экспонат бор эди: ёш музейга Тошкент шаҳри совға қилган мамонт киши, мой бўёқда чизилган «Босмачилар билан олишув» картинаси, амирнинг иккита зарбоф тўни, аквариумда тилла балиқча, қотирилган чигирткали витрина, Кузнецов фабрикаси чиқарган чиппи ҳайкалча ва ниҳоят, шаҳар марказий майдонга қўйишга мўлжаллаган ёдгорлик лойиҳаси. Шу ерда — лойиҳанинг

пойнда лентали катта тунука гулчамбар ётарди. Уни яқингинада қўшни республикадан махсус делегация олиб келган, лекин ёдгорлик ҳали қурилмагани учун (уни қуришга ажратилган маблағ ёдгорликдан зарурроқ — ҳаммом қурилишига сарф қилинганди) делегация сўзлаши керак бўлган нутқни сўзлаб гулчамбарни лойиҳа пойига қўйиб кетган эди.

Эрмакталаблар олдига шу заҳотиёқ сочи тақир олинган, бошига бухороча гилам дўппи кийган йигитча келди-да, худди муаллиф сингари ҳаяжонланиб сўради:

— Таассуротингиз қандай?

— Ёмон эмас,— деди Остап.

Йигитча музей мудирини экан, у шоша-пиша ихтиёрига топширилган музейдаги камчиликларни гапира бошлади. Кредитнинг мазаси йўқ экан. Тошкент битта тиш бериб қутулибди, ўз бойликлари — бадий ва тарихий буюмларни йиғишга одам йўқ экан. Мутахассис юборишмаётганмиш.

— Уч юз сўм бўлганда!— деб қичқирди мудир.— Мен бу ерни Лувр қилиб юборардим!

— Шунинг айтинг-чи, сиз шаҳарни яхши биласизми?— деб сўради Остап Александр Ивановичга кўз қисиб.— Бизларга баъзи кўнгилочар жойларни кўрсата олмасизми? Мен сизнинг шаҳрингизни билардим, лекин у нимагадир ўзгариб кетибди.

Мудир бу сўзни эшитиб жуда хурсанд бўлиб кетди. У, ҳаммасини ўзим кўрсатаман, деб қичқирди-да, музейни кулфлаб, миллионерларни улар бундан ярим соат олдин «Ой тагида» майхонасини қидиришган жойга олиб келди.

— Социализм номидаги проспект!— деди у ҳузур қилиб алебастр чангини ютиб.— Эҳ! Қандай ажойиб ҳаво! Бир йилдан кейин бу ерда нималар бўлмайди! Асфальт! Автобус! Ирригация институти! Тропика институти! Ушанда ҳам Тошкент илмий ходимларни бермай кўрсин! Биласизми, уларда мамонт суяклари тўлиб ётибди, менга эса атиги битта тиш юборишди. Бизнинг республикада табиётга интилиш зўр.

— Шунақа денг?— деди Александр Иванович Остапга таъна билан қараб.

— Биласизми,— деди мудир тўлқинланиб,— мен бунинг мамонт тиши эканлигига шубҳаланаман. Улар фил тишини юборишган!

— Сизда ҳалиги, анавинақа оснеча қовоқхоналар масаласи қандай, биласизми, чилдирма, сурнайлари билан?— деб сўради буюк мударбир сабри чидамай.

— Инига уриб кетди улар!— деб жавоб берди йигитча пинагини бузмай. — Аллақачоноқ таг-томири билан қуритиш керак эди у қабоҳатни, вабонинг кони-ку. Баҳорда энг охири разолатни асфаласофилин қилишди. «Ой тагида» деб аталарди у.

— Йўқ қилишдими?— деб сўради Корейко капалаги учиб.

— Рост! Урнига фабрика-кухня очишди. Европача овқатлар тайёрлашади. Тарелкалар электр ёрдамида ювиб, қуритилади. Ошқозон касаллигини кўрсатувчи эгри чиқиқ пастга тушди.

— Нималар бўляпти ўзи!— деб хитоб қилди Остап юзини қўллари билан яшириб.

— Сиз ҳали ҳеч нарсани кўрганингиз йўқ,— деди музей мудирини уялибгина жилмайиб.— Юринг, фабрика-кухняга бориб овқатланамиз.

Улар усти жимжима, кўк ҳошия сирилган мато билан ёпилган узун аравага ўтиришди-да, йўлга тушишди. Илтифотли йўлбошловчи йўл-йўлакай дам-бадам миллионерларни тахтиравондан мўралашга мажбур қилди ва уларга қад кўтарган, энди қад кўтараётган биноларни, яна тикланиши кўздэ тугилган ерларни кўрсатди. Корейко Остапга еб қўйгудек ўқрайиб қарарди. Остап юзини ўгириб, гап уқтирди:

— Қандай ажойиб маҳаллий бозорча! Боғдод!

— Ун еттинчи числода бузишга киришамиз,— деди йигитча,— бу ерда касалхона ва кооперация маркази бўлади.

— Юрагингиз ачимайдими бу антиқа бозорчага? Ахир бамисоли Боғдод-а!

— Жуда ҳам чиройли!— деб хўрсинди Корейко.

Йигитчанинг аччиғи чиқди:

— Бу сизларга, келгиндиларга чиройли, биз эса шу ерда яшашимиз керак.

Фабрика-кухнянинг катта залидаги кошникор деворлар орасида, пашша ўлдирувчи ленталар осилиб турган шифт тагида саёҳатчилар арпа ёрмасидан тайёрланган шўрва ичиб, кичкина-кичкина жигар ранг биточки едилар. Остап вино масаласи қанақалигини суриштирган эди, мудир завқ-шавққа тўлиб, яқинда шаҳардан сал на-

рида ўз таъми билан машҳур нарзандан ўтадиган мишерал сув булоғи топилганини сўзлади. Ишоти учун чурқ этмай бир шиша янги сув ичишди.

— Фоҳишаликнинг эгри чизиги қанақа?— деб сўради Александр ибн Иван умид билан.

— Кескин пасайиб кетди,— деди мудир чўрт кесиб.

— Бай-бай-бай, нималар бўляпти-а?— деди Остап сохта кулги билан.

Лекин чиндан ҳам у нималар бўлаётганига тушунмасди. Стол ёнидан туришганда йигитча ҳамма учун ҳисоб-китоб қилгани маълум бўлди. У миллионерлардан пул олишдан қатъиян бош тортди. Индинга маош оламан, унгача бир куним ўтар, деб тасалли берди уларга.

— Хўш, кўнгил очиш-чи? Шаҳар қандай вақтичоғлик қилади?— деб сўради Остап ҳовуридан тушиб.— Чилдирмалар, занглар биланми?

— Ҳали хабарингиз йўқми?— деб ҳайрон бўлди музей мудирини.— Ўтган ҳафта бизда филармония очилди. Бебель ва Паганини номида катта симфоник кватрет. Ҳозирроқ борамиз. Тавба, унутганимни қаранг-а!

Тушликка пул тўлаб юборгани учун унинг таклифини рад этиш одобдан эмасди. Бу ердан чиққач, Александр ибн Иван зарда билан деди:

— Шаҳар фисгармонияси!

Буюк мудаббир қизариб кетди.

Меҳмонхонага кетишаётганда йигитча тўсатдан аравакашга аравани тўхтатишни буюрди ва миллионерларни ерга тушириб, уларнинг қўлларидан ушлади-да, шавқ-завқи ичига сиғмай, сёғи учиди юриб, уларни панжара билан ўраб қўйилган кичкина тош олдига бошлаб келди.

— Ёдгорлик мана шу ерда бўлади,— деди сермаъно оҳангда.— Марксизм колоннаси!

Йигитча хайрлашар экан, тез-тез келиб туришларини сўради. Хушфеъл Остап, албатта келаман, умрим бўйи кунни бу қадар шодон ўтказмаган эдим,— деб ваъда берди.

— Мен вокзалга кетдим,— деди Корейко Остап билан холи қолгач.

— Маншатбозлик қилгани бошқа шаҳарга борамиз!— деди Остап.— Тошкентда маза қилиб уч кунни ўтказиш мумкин.

— Йўқ, менга шунинг ўзням кифоя,— деди Александр Иванович,— мен вокзалга бориб чамадонни каме-

ра храненияега топшираман. Кейин шу сзда қолиб, бирон-бир идорада хизмат қиламан. Капитализм қайтишини кутаман. Ушанда вақтичоғлик қиламан.

— Кутаверинг,— деди Остап қўрслик билан,— мен эсам кетаман. Бугунги кун — аламли англашилмовчилик, оёқ остидан чиққан кулфат. Олтин бузоқнинг бизнинг мамлакатда ҳали анча-мунча қадрни бор!

Вокзал майдонида улар имтиёзли поезд йўловчилари — мухбирларни кўриб қолишди. Улар излар туташишидан кейин Урта Осиёда сайр қилиб юрган эдилар. Улар Ухудшанскийни ўраб олишди. Тантанали қўлланма соҳиби мамнуният билан ҳар томонга ўғирлиб, харид қилган лаш-лушларини кўрсатарди. Унинг бошида шақал думи билан ҳошияланган духоба шапка, устида кўрпадан тикилган тўн бор эди.

Кал пайғамбарнинг башорати рўёбга чиқмоқда эди.

XXXII боб

УЛКАН ИМКОНИЯТЛАР ҚОПҚАСИ

Уша қайғули ва ёруғ кунда, Москва скверларида боғ-бонлар гулларни қирқиб, болаларга улашаётган кезде Шмидтнинг тўнғич ўғли Шура Балаганов Рязань вокзалининг йўловчилар залида, скамейкада бошини ёғоч тўсиққа қўйганича ухлаб ётарди. Ғижим кепкаси бурни устига қўндирилган эди. Туриш-турмушидан «Антилопа» бортмеханиги ва туёқлар вакили бахтсиз, қашшоқ эди. Унинг соқоли ўсиб кетган, юзига чақилган тухум лўчоқлари ёпишиб қолган эди. Брезент туфлиси шакли ва тусини йўқотган, кўпроқ молдаванларнинг чоригини эслатарди. Қалдирғочлар залнинг баланд шифти тагида учиб юарди.

Катта-катта ювуқсиз деразалардан биокировка, семафор ва темир йўл хўжалигида асқатадиган бошқа нарсалар кўриниб турарди. Юккашлар югуриб қолишди. Ҳадемай залдан ҳозиргина йўлдан келган поезднинг йўловчилари тизилиб ўта бошлади. Озода кийинган бир йўловчи перрондан залга энг охирида кирди. Олди очиқ, енгил макинтоши тагидан майда катак-катак костюми кўринарди. Шими почаси лакли туфлиси устига тушиб турарди. Йўловчининг ажнабийларга ўхшаш турқи тароватини пеннонасига қийшиқ қўндирилган юмшоқ шляпа

тўлдирадди. У юккашларининг хизматидан фойдаланмай, чамадонни ўзи кўтариб келарди. Йўловчи эринчоқлик билан бўшаб қолган залдан ўтаётди, тўсатдан Балагановнинг аянчли гавдасини кўриб қолди. У кўзини қисди, яқин келиб, хийла вақт ухлаб ётган одамга тикилиб турди. Кейин қўлқопдаги қўлининг икки бармоғи билан аста бортмеханикнинг бурнидан кепкани кўтарди ва илжайди.

— Туринг, граф, сизни ер тубидан чақирингиз!— деди у Балагановни силтаб.

Шура ўрнидан туриб ўтирди, кўзларини ишқалади ва шундан кейингина йўловчини таниб қолди:

— Командор!— деб қичқирди у.

— Э, қўйинг, қўйинг!— деб эслатди Бендер кафти билан туёқлар вакилидан ўзини ҳимоя қилиб.— Кучоқламам мени. Мен энди мағрурман.

Балаганов командор атрофида гирдикапалак бўлиб қолди. У собиқ бошлиғини аранг таниётган эди. Унинг фақат энгил-бошигина ўзгариб қолгани йўқ эди. Остап ориқлаган, кўзларида паришонлик ифодалари кўринар, чеҳраси занжиларникидек қорайиб кетган эди.

— Қорайибсиз, қорайибсиз!— деб шодон қичқирди Балаганов.— Роса қорайибсиз!

— Ҳа, қорайдим,— деди Остап обрў сақлаб.— Шимимга бир қаранг. Европа — «А!» Буни кўрдими-сизми? Чап қўлимнинг ўрта бармоғига бриллиант узук тақилган тўрт карат. Хўш, сизнинг ютуқларингиз қалай? Ҳадиям ўғилликча юрибсизми?

— Шунақароқ,— деб чайналди Шура,— кўпроқ майда-чуйда ишлар билан овораман.

Буфетда Остап ўзига оқ вино, бисквитлар, бортмеханикка пиво, бутербродлар буюрди.

— Шура, сидқидилдан айтинг-чи, бахтли бўлишингиз учун сизга қанча пул керак?— деб сўради Остап.— Фақат ҳаммасини батафсил санаб чиқинг.

— Юз сўм,— деди Балаганов нон билан колбасадан аранг бошини кўтариб.

— Йўқ, гапимга тушунмадингиз, фақат бугунга эмас, умуман. Бахтиёр бўлишингиз учун, тушунарликми? Дунёда яхши яшашингиз учун.

Балаганов баёвгина жилмайиб узоқ ўйлади. Сўнг ҳар жиҳатдан тўқис, бахтиёр бўлиш учун олти минг тўрт юз сўм кераклигини, шунда дунёда беташвиш, жуда яхши яшашлигини маълум қилди.

— Яхши,— деди Остап,— эллик минг сўм ола қолинг. Буюк мудаббир тўрт бурчак саквояжини тиззасига қўйиб очди-да, Балагановнинг қўлига каноп билан боғланган бешта оқ дагани суқди. Бортмеханикнинг дарров иштаҳаси бўғилди-қолди. У овқат ейишдан тўхтаб, пулларни чўнтакларига солди ва шу кўйи қўлларини чўнтакларидан чиқармади.

— Наҳотки тарелка!— деб сўради у завқ-шавқ билан.

— Ҳа, ҳа, тарелка,— деди Остап бепарво.— Ҳаво ранг ҳошияли. Ҳимоямдаги одам тишларида тишлаб олиб келди, олишга рози бўлмагунимча узоқ вақт думини ликиллашиб турди. Энди парадга мен қўмондонлик қиламан! Аҳвол-руҳиям жуда яхши.

Сўнгги сўзларни у бўшашиброқ айтди.

Ҳақ-ростини айтганда, парад бўлмади, буюк мудаббир, аҳвол-руҳиям жуда яхши, деб алдади. У қандайдир ноқулайликни ҳис қилаётгани, юраги ғаш эканлиги, лекин бунга иқроор бўлишга бўйни ёр бермаётгани, айниқса, ҳақиқатга тўғри келарди.

Кўмма миллионер камера храненияга чамадонини топширгач, Александр Иванович билан ажралишган эди. Мана шунга ҳам бир ой бўлди.

Остап ўзини фотиҳ ҳисоблаб кирган биринчи шаҳарда меҳмонхонага жойлаша олмади.

— Оғзингизга сиққанини сўранг, тўлайман!— деди буюк мудаббир такабурлик билан.

— Овора бўлманг, гражданин, фойдаси йўқ,— деди швейцар.— Тупроқшуносларнинг конгресси тажриба участкасини кўргани келган. Меҳмонхона фан вакиллари ихтиёрига берилган.

Швейцарнинг назокатли чеҳрасида конгрессга ҳурмат ифодаси акс этди. Остапнинг, энг эътиборли одам мен бўламан, мени ҳурмат-эҳтиром қилиш керак, халтамда миллион сўм бор, деб қичқиргани келди, бироқ ўзини бошишни маъқул кўриб, хуноби ошиб кўчага чиқди.

У кун бўйи извошда шаҳар кезди. Тупроқшунослар конгресси овқатланиб, столлардан туришгунча бир ярим соат энг яхши ресторанда кўйиб, жигари хун бўлиб кутди. Шу кун театрда тупроқшуносларга томоша кўрсатишгани боисидан чет кишиларга билет сотишмади. Боз устига, Остапни халтаси билан томоша залига киргизмасдилар, халтани эса қўядиган жой йўқ эди. Фан ман-

фаати йўлида кўчада тунамаслик учун миллионер шу кеч поездга ўтириб жўнаб кетди ва халқаро вагонда ухлаб олди.

Эрталаб Бендер Волгадаги катта бир шаҳарда поезддан тушди. Дарахтлардан сап-сариқ барглар чирпираб тўкиларди. Волгада шамол эсарди. Биронта меҳмонхонада бўш номер йўқ эди.

— Балки бир ойдан кейин бўлиб қолар,— дейишди соқолли, соқолсиз, мўйловли ва соч-соқоли қирилган меҳмонхона мудирлари.— Электрцентралда учинчи агрегатни ўрнатмагунларича умид қилманг. Ҳамма жой мутахассисларга берилган. Кейин яна комсомолларнинг округ съезди бор. Узр, ёрдам беролмаймиз.

Буюк мудаббир швейцарнинг баланд конторкаси олдида қаққайиб турганида меҳмонхона зинапояларидан инженерлар, техниклар, чет эллик мутахассислар, съезд делегатлари — комсомоллар шошилганча чиқиб кетмоқда эдилар.

Остап курьер поездини бетоқат кутиб яна извошда юриб кунини кеч қилди. Чунки вагонда ювиниши, дам олиши ва газета ўқиши мумкин эди.

Буюк мудаббир меҳмонхоналарда жой йўқлигидан ўн беш тунни шаҳардан шаҳарга кўчиб, турли поездларда ўтказди. Бир ерда домна печи, бошқасида холодильник, учинчисида руҳ заводи қурилмоқда эди. Тўртинчи ерда Остапга пионерлар слёти халақит қилди. Миллионер нозанини билан вақтичоғлик қилиши мумкин бўлган номерда болалар қий-чув қилишар эди. Йўлда у миллион учун чамадон, сафар буюмлари харид қилди. Остап бориб келишига уч ҳафта кетишини ҳисоблаб чиқиб, олис ва оромбахш Владивосток саёҳатига жўнашга жазм этганида бирдан агар ҳозироқ ерда ошиён қурмас, бирор сирли темир йўл касалига мубтало бўлиб ўлиб кетишини ҳис қилди. Шунда у бир мирига зор юрган бахтли кунларидаги ишини қилди. У ўзини бошқа одам сифатида кўрсатиб, инженер, жамоатчи врач, хонанда ёки ёзувчи кетяпти, деб олдиндан телеграмма юбора бошлади. Иш юзасидан келган барча одамларга номер топилаётганини кўриб, Остап ҳайрон қолди. Поездларда лақиллаб юришлардан чарчаган Остап бир оз ўзига келди. Бир сафар номер олиш учун у ўзини ҳатто, лейтенант Шмидтнинг ўғлиман, деб танитди. Шундан кейин буюк мудаббир нохуш фикрларга берилди:

«Миллионернинг қадри қиммати шуми?!— деди у ўқиниб.— Ҳурмат қани? Иззат-икром қани? Шон-шуҳрат қани? Ҳукмдорлик қани?»

Ҳагто Балагановга Европа — «А!» деб мақтагани — костюм, туфли, шляпа ҳам комиссияний магазиндан харид қилинган эди. Ҳар қанча чиройли, ҳашамдор бўлмасин, уларнинг бир иллоти бор эди. Улар ўзининг лаш-лушлари эмас, бировники эди. Уни бир соат, бир дақиқа бўлса ҳамки бегона одам кийган эди. Алам қиладиган ери шушда эдики, ҳукумат миллионерларнинг ночор аҳволига эътибор бермайди ва ҳаёт роҳат-фароғатини план бўйича тақсимлайди. Умуман, аҳвол чатоқ. Станция бошлиқлари бурунги замондагидек эллик минги бўлган ҳар қандай олибсотар олдидаги сингари қўлини чаккаси-га теккизиб, ҳурматини билдиришмайди. Шаҳар бошлиқлари ўзларини танитиш учун меҳмонхонага келишмайди, матбуот интервью олгани шошилмайди, миллионерларнинг портретлари ўрнига ойига бир юз йигирма сўм оладиган қандайдир зарбдорларнинг фотосуратларини босиб чиқаради.

Остап миллионини ҳар куни санар, лекин миллион барибир камаймай, бут тураверар эди. У харажатга зўр берар, кунига бир неча марта овқатланар, энг яхши винолардан ичар, ҳотамтойлик билан чойчақалар берарди. Остап яна япон вазаси билан сассиқкўзан мўйнасидан почалўстин сотиб олди. Почалўстин билан вазани номерга қаровчи ходимга совга қилишга мажбур бўлди, чунки йўлда бесўнақай буюмларни олиб юришга унинг тоқати йўқ эди. Қолаверса, зарурат туғилгудек бўлса, яна анчамунча почалўстин ва ваза харид қилиши мумкин эди. Шунча исрофгарчилик қилса-да, ойига атиги олти минг сўм сарф бўлди.

Йўқ! Гарчи ҳамма нарса тахт бўлса-да, парад уюштиришнинг иложи бўлмади. Линейнийлар ўз вақтида юборилди, қисмлар муддатида етиб келди, оркестр куй чалиб турди. Бироқ полклар унга қиё боқишмас, «ура», деб қичқиришмас, капельмейстер унинг учун қўл силкитмас эди. Бироқ Остап умидсизликка тушмасди. У бутун умидини Москвага боғлаган эди.

— Хўш, Рио-де-Жанейро нима бўлди?— деб сўради Балаганов ҳовлиқиб.— Борамизми?

— Э, падарига лаънат!— деди Остап кутилмаганда зарда билан.— Буларнинг ҳаммаси ўйдирма, ҳеч қандай

Рино-де-Жанейро йўқ. Америка ҳам йўқ, Европа ҳам йўқ, ҳеч нарса йўқ. Умуман, охирги шаҳар — бу Шепетовка, унга Атлантик океanning тўлқинлари урилиб, парча-парча бўлиб кетади, тоза қизиқ-ку.

— Ана холос! — деди Балаганов хўрсиниб.

— Менга бир доктор ҳаммасини тушунтирди, — деб давом этди Остап, — чет эл, бу — жаҳаннам тўғрисидаги афсона. Кимда-ким у ерга тушиб қолса, қайтиб чиқмайди.

— Циркнинг ўзи-я! — деб хитоб қилди Балаганов ҳеч нарсага тушунмай. — Эҳ, энди шундай давр сурайки! Шўрлик Паниковский! Албатта битимни бузди, лекин ҳечқиси йўқ! Тоза хурсанд бўларди-да чол!

— Марҳумнинг арвоқини шод этиш учун тик туришни таклиф этаман, — деди Бендер.

Эмикдошлар ўринларидан туриб, қолган бутербродларга тикилганча бир дақиқа сукут сақлашди.

Зориқтирувчи сукунатни Балаганов бузди. — Биласизми, Қозлевич нима қиляпти? — деб сўради у. — Нақ циркнинг ўзи! У «Антилопа»ни йиғди. Черноморскда ишлапти. Хат ёзди. Мана...

Бортмеханик кепкасидан хат чиқарди.

«Салом, Шура, — деб ёзган эди «Антилопа» эгаси, — турмушингиз қалай? Ҳалиям А. Ш. нинг ўғлимсиз? Ҳаётим яхши, фақат пул йўқ, машина ремонтдан кейин тихирлик қиляпти, кунига атиги бир соат ишлайди. Мудом уни тузатганим-тузатган, ҳоли жоним қолмади. Йўловчилар ранжишади. Балки сиз, қадрли Шура, ёр ўтказувчи шланг юборарсиз, эски бўлса ҳам майли. Бу ерда бозордан ҳеч топиб бўлмаяпти, Смоленск бозорини бир қараб кўринг, у ерда эски қулфлар ва калитлар сотишади. Агар ишингизнинг мазаси бўлмаса, бу ёққа келинг, бир амаллаб кунимизни кўрамиз. Мен Меринг кўчасининг муюлишида, биржада тураман. Ҳозир О. Б. қаерда? Сизни ҳурмат қилувчи Адам Қозлевич. Оз бўлмаса унутаёзиман. Биржага мени қидириб ксендэлар — Кушаковский билан Морошек келишди. Жанжал бўлди. А. К.»

— Энди физиллаганча бориб, шланг қидираман, — деди ташвишланиб Балаганов.

— Ҳожати йўқ, — деди Остап, — унга янги машина сотиб олиб бераман. Ҳозир «Гранд-Отель»га борамиз, мен телеграфда симфоник оркестр дирижёрига жой буюриб қўйганман. Сизни эса ювиб-тараб, кийинтириб,

одам қиёфасига киргизиш керак. Сизнинг қаршингизда, Шура, улкан имкониятлар қопқаси очилади.

Улар Қаланчев майдонига чиқишди. Такси йўқ эди. Остап извошда кетишдан бош тортди.

— Бу ўтмишнинг араваси,— деди у ижирганиб,— унда узоққа боролмайсан. Ундан ташқари, соябонда сичқонлар бор.

Чор-пochор трамвайга чиқишди. Вагон тиқилинч эди. Бу пойтахтда тез-тез учраб турадиган, ғирт жанжалнинг ини бўлган трамвайлардан бири эди. Ғийбатни эрталаб иш бошланишидан олдинги тиқилинчда бироқ-бир аламзада кампир бошлаб беради. Жанжалга секин-аста вагондаги бошқа йўловчилар ҳам қўшилади, даҳанаки жанг бошланганига ярим соат бўлганда вагонга чиққан янги йўловчилар ҳам мошхўрдага қатиқ бўлишади. Аламзада кампир аллақачон тушиб қолади, жанжал нимадан чиққани унутилади, лекин шунга қарамай, можарога янгидан-янги камарбаста йўловчилар аралашаверади. Шу тахлит бундай вагондан кечаси алламаҳалгача ҳақорату сўкишлар тинмайди.

Тажанг йўловчилар кўз очиб-юмгунча Балагановни кўкраклари ва саватлари билан турта-турта Остапдан нарига суриб кетдилар. Остап одамлар тортқилаётган чамадонини жонҳолатда чангаллаганча қайишни маҳкам ушлаб, осилиб турарди.

Балаганов чайқалиб турган томондан эшитилган хотиннинг чинқириги трамвайдаги сўкнишларни босиб кетди:

— Уғирлади! Ушланглар! Мана, безрайиб турибди!

Ҳамма бошини буриб, ўша ёққа қаради. Можаро чиққан томонга ҳаллослаб эрмакталаб йўловчилар ўта бошлади. Остап Балагановнинг саросимали башарасини кўрди. Нима ҳодиса рўй берганига ҳали бортмеханик ўзи ҳам тушуниб етгани йўқ эди. Уни аёлларнинг майда бронза занжирли сувтекин сумкасини чангаллаган қўлидан ушлаб туришарди.

— Қисавур!— деб қичқирди аёл.— Уғирилганимни биламан, у бўлса...

Эллик минг сўм эгаси ичида тошбақа палласидан қилинган упадон, касаба союзи дафтарчаси ва бир сўму етмиш тийин пули бор сумкани ўғирлаган эди. Вагон тўхтади. Эрмакталаблар уни эшик томон судрашди. Шура Остапнинг ёнидан ўтаётиб, афсус-надомат билан шивирлади:

— Бу қанақаси ахир? Мен беихтиёр.

— Кўрсатиб қўяман сенга, беихтиёрмиш!— деб пўлиса қилди пенсне таққан портфелли киши бортмеханикнинг бўйнига бажонидил бир уриб.

Тўда ёнига ўпқасини қўлтиқлаганча милиционер келганини ва жиноятчини тош кўчадан олиб кетганини Остап деразадан кўриб турди.

Буюк мудаббир юзини ўгирди.

XXXIII боб

ҲИНД МЕҲМОН

«Гранд-Отель»нинг чордевор ҳовлисидаги кўхняда шақир-шуқур бугнинг вишиллаши ва қичқирган товушлар эшитилди: «Ун олтинчига бир жуфт чой комплекти!» Олпоқ коридорлар худди электростанциянинг тақсимлагич залидаги сингари чароғон ва сокин эди. Юз элликта номерда сафардан қайтган тупроқшунослар конгресси ухлаб ётарди, ўттизта номер чет эллик коммерсантларга ажратилган эди. Улар пировард-оқибатда Совет Иттифоқи билан фойдали савдо-сотик қилиш мумкинми-йўқлиги тўғрисидаги пишиб етилган масалаини аниқлаш учун келишганди. Тўртта энг ҳашамдор номерни машҳур ҳинд шоири ва файласуфи эгаллаган эди. Симфоник оркестр дирижёри учун берилган кичкина номерда Остап Бендер уйқуни урарди.

У духоба кўрпада, кийимини ҳам ечмай, ичига миллион сўм солинган чамадонни бағрига босганча ётарди. Тун бўйи буюк мудаббир хонада бор ҳамма кислородни ютиб тугатган, қолган химик моддаларни мулозамат юзасидан азот деб аташ мумкин эди. Ачиган вино, заҳарзаққум котлетлар ва аллақандай бадбўй ҳид аниқирди. Остап инграб, бошқа ёнбошига ўгирилди, чамадон ерга қулади. Остап шоша-пиша кўзини очди.

— Ёпирай, нималар бўлди ўзи?— деб гўлдирди у ажива тусга кириб.— Ресторанда дабдабабозлик! Йўғ-э, тантилик! Уффо-о! Узимни ўртамиёна савдогардек тутдим жа! Вожаб, битта-яримтани хафа қилмадимми? У ерда қандайдир аҳмоқ қичқирди-ку. Тупроқшунослар, ўрнингиздан тулинг? Кейин, мен ҳам табиатан тупроқшуносман, деб йиғлади, онт ичди. Албатта бу одам ўзи эди! Ҳа, лекин нега бундай қилди? Ниҳоят, нега бушча-

лик ечилиб кетганининг сабабини эслади? Кеча у одамларга ўхшаб ҳаёт кечиришга жазм қилиб, Мавритан услубида данғиллама уй қурмоқчи бўлди. Эрталаб у интиҳосиз орзу-ҳаваслар қанотида парвоз этди. У минорали ўйни, ҳайкалсифат дарвозабонни, чингилинг меҳмонхонани, бильярдхонани ва ажиб конференц-зални тасаввур қилди. Совет ер бўлимида буюк мударбирга участка олиш мумкинлигини тушунтиришди. Бироқ қурилиш идорасида ҳаммаси барбод бўлди. Тош башарасини тарақлатганча дарвозабон гумбурлаб қулади, ажиб конференц-зал чайқалди, миноралар чилпарчин бўлди.

— Сиз хусусий шахсмисиз?— деб сўрашди идорада миллионердан.

— Ҳа,— деди Остап.— Гапнинг лўндасини айтганда шундай.

— Афсуски, коллективлар ва ташкилотлар учун қурамиз.

— Кооператив, ижтимоий ва хўжалик ходимларигами?— деб сўради Бендер ачиниб.

— Ҳа, ўшаларга.

— Мен-чи?

— Сиз ўзингиз қураверинг.

— Ахир мен гишт, ошиқ-мошиқ, тахта-пахталарни қаердан оламан?

— Бир амаллаб топинг. Очиғи, қийин бу. Материаллар саноат ва кооператив аризаларига биноан тақсимланган.

Чамаси, тунги бемаъни тантиликнинг сабаби шу эди.

Остап ётган жойида ён дафтарини олди-да, миллионни қўлга киритганидан кейин қанча сарф бўлганини ҳисоблаб чиқди. Биринчи варақда шу ёзув бор эди:

Туя... 180 с.

Қуй... 30 с.

Қимиз... 1 с. 75 т.

Жами — 211 с. 75 т.

Кейинги ёзувлар бундан ҳам баттар кўнгилсиз эди. Почапўстин, темир йўл билети, қора кунда коримга яратарман, деб олган учта салла, сўнг извошчилар, ваза, ҳар хил майда-чуйдалар. Башарти Балагановга бахт келтирмаган эллик мингга ҳисобга олмаса, бир миллион бусбутун жойида бўларди.

«Уй қуришга ҳам рухсат беришмайди!— деди Остап.

жаҳли чиқиб.— Беришмайди, вассалом! Дўстим Лоханкин каби зиёлилардек ҳаёт кечирсаммикин? Нима қилганда ҳам моддий бойликларни тўплай олдим, энди секин-аста маънавий бойликларни тўплашм керак. Ҳаёт маъноси нимадан иборатлигини дарҳол аниқлаш керак».

Остап меҳмонхона вестибюлида кун бўйи келгинди ҳинд файласуф билан қалб тўғрисида гаплашиш илинжида ўралашиб юрадиган қизларни эслаб қолди.

«Мен ҳам ҳиндининг олдига бораман,— деб аҳд қилди у.— Ниҳоят, гап нимадалигини билиб оламан. Тўғри, бу лақмалик, лекин ўзга чора йўқ».

Остап чамадонини олди-да, ғижим костюмда бельэтажга тушди ва улуғ зотнинг эшигини қоқди. Эшикни тилмоч очди.

— Файласуф қабул қиладими?— деб сўради Остап.

— Бу келган кишининг кимлигига боғлиқ,— деди тилмоч тавозе билан.— Сиз хусусий шахсмисиз?

— Йўқ, йўқ,— деди буюк мудаббир капалаги учиб,— мен бир кооператив ташкилотданман.

— Сиз кўпчиликмисиз? Неча кишисиз? Биласизми, барча хусусий шахсларни қабул қилиш устозга оғир. У киши суҳбатлашишни хуш кўрадилар...

— Коллектив биланми?— деб гапни илиб кетди Остап.— Мени худди ўша коллектив ҳаёт маъноси хусусида жуда муҳим бир масалани ойдинлаштириш учун вакил қилиб юборди.

Тилмоч кетди ва беш минутдан кейин қайтиб келди. У пардани суриб, дабдаба билан деди:

— Ҳаёт мағзини чақишни истаган кооператив ташкилот, майли, кира қолсин.

Баланд, ноқулай ўймакор суянчиқли креслода жигар ранг духоба ридо, шу материалдан қалпоқ кийган улуғ файласуф ва шоир ўтирарди. Унинг чеҳраси қорагина, майин, кўзлари подпоручикларникидака қоп-қора эди. Оппоқ курак соқоли кўксига тушганди. Стенографчи қиз унинг пойида ўтирарди. Иккита тилмоч ҳинди билан инглизнинг икки биқинидан ўрин олганди. Файласуф Остапнинг чамадон билан келганини кўриб, типирчилаб қолди ва ташвишли оҳангда тилмочга шивирлади. Стенографчи қиз шоша-пиша ёза бошлади, тилмоч эса буюк мудаббирга мурожаат қилди:

— Устоз билмоқчилар, мабодо меҳмоннинг чамадонидида қўшиқлар ва дostonлар йўқми, меҳмон уларни ўқиб

бермоқчи эмасми, зеро устозга бир қанча қўшиқлару дostonларни ўқиб бердилар. Уларни ортиқ эшитишга эоти шарифнинг тоб-тоқатлари йўқ.

— Устозга айтинг, дostonлар йўқ,— деб жавоб берди Остап эҳтиром билан.

Қора кўз чол баттар безовталанди ва шавқ-завқ билан гапирар экан, ваҳимага тушиб, бармоғини бигиз қилиб чамадонни кўрсата бошлади.

— Устоз сўраяптилар,— деб гап бошлади тилмоқ,— мабодо меҳмон устозининг номерига жойлашмоқчи эмасми, чунки унинг қабулига ҳеч ким чамадонни билан келмаган.

Остап бундай нияти йўқлигини тилмоқча тушунтиргач, тилмоқ буни файласуфга етказгач, ўртадаги кескинлик кўтарилди ва суҳбат бошланди.

— Устоз сизнинг ҳаёт маъноси ҳақидаги саволингизга жавоб беришдан олдин,— деди тилмоқ,— Ҳиндистонда халқ маорифи ҳақида бир неча огиз сўз айтишни жоиз кўрадилар.

— Устозга айтинг,— деди Остап,— халқ маорифи масаласи мени ёшликдан қизиқтиради.

Файласуф кўзларини юмди-да, бамайлихотир гапира бошлади. Бир соат у инглиз тилида, яна бир соат бенгал тилида гапирди. Уқтин-ўқтин у ёқимли товушда хиргойи қилди, бир марта ҳатто ўрнидан туриб хиром этди, чамаси, Панжобдаги ўқувчиларнинг ўинини кўрсатди. Кейин ўтирди ва яна кўзларини юмди. Остап узоқ вақт у айтган маърузанинг таржимасини тинглади. Остап аввалига одоб юзасидан бош ирғаб турди, кейин мудраб деразага қаради, сўнг, ниҳоят, ўзини овутишга тушди, чўнтагидаги чақа-тангаларни ўйнади, узукка ҳавас билан тикилди, кўҳликкина стенографистка қизга ошкора кўз қисди, қиз эса буни кўриб, қаламини яна-да тезроқ қогоз устида қитирлатди.

Миллионер пайт пойлаб туриб сўради:

— Ҳўш, ҳаёт маъноси тўғрисидаги гап нима бўлди?

— Устоз аввало меҳмонни халқ маорифи ишлари СССРда қандай йўлга қўйилгани билан танишганида тўплаган кенг материаллар билан таништиришни истайди.

— Ҳазратларига айтинг,— деди Остап,— меҳмон бунга қарши эмас.

Яна ҳангома келган жойидан бошланди. Устоз гапир-

ди, пионерларнинг қўшиғини хиргойи қилди. Бир юз қирқ олтинчи меҳнат мактаби ўқувчилари тақдим этган деворий газетани кўрсатди, бир сафар ҳатто обидийда ҳам қилиб олди. Тилмочлар икки тилда чуғурлашар, стенографчи қиз уларни қоғозга туширар эди. Остап эса, паришон, тирноқларини тозаларди.

Ниҳоят, Остап қаттиқ йўталди.

— Менга қаранг,— деди у,— энди таржима қилишнинг ҳожати йўқ. Мен бенгалчани тушуна бошладим. Гап ҳаёт маъносига келиб тақалганда таржима қиларсиз.

Файласуфга Остапнинг талабини билдиришганда қора кўз мўйсафид безовталанди.

— Устоз айтяптики,— деб хабар қилди тилмоч,— ҳаёт мазмуни нимадалигини билиш учун унинг ўзи сизнинг улуғ мамлакатингизга қадамранжида қилибди. Халқ маорифи сиздагидек янши йўлга қўйилган жойдагина ҳаёт маъно касб этади. Коллектив...

— Хайр,— деди шоша-пиша буюк мудаббир,— устозга, меҳмон дарҳол кетишга ижозат сўраяпти, деб айтинг.

Файласуф бу вақтда совет болаларидан ўрганган «Будённий марши» қўшиғини майин овозда бошлаган эди. Шу боис Остап ижозат этишларини кутмай жўнаб қолди.

Буюк мудаббир ўз номерида зир югурганча:

— Кришна!— деб қичқирарди.— Вишну! Дунёда нималар бўляпти-я ўзи? Жафокор ҳақиқат қаерда? Балки мен гирт жоҳилдирман, ҳеч нарсани тушунмасман, ҳаётим бемаъни, бетартиб кечгандир! Ҳақиқий ҳинди, қаранг-а, бизнинг бепоён мамлакатимиз ҳақида ҳамма нарсани билади, мен худди етти ёт бегонадек, тўтиқуш сингари нуқул бир гапни қайтараман: «Ўтдек чақнаган олмослар гиштин омборларда тўлиб ётибди». Қанчалик разолат!

Остап шу куни ароқсиз тушлик қилди ва биринчи марта чамадонини номерда қолдирди. Кейин дераза пештахтасида оддий йўловчиларга, уларнинг автобусга олмахондек сакраб чиқишларига қараганча тек ўтирди.

Кечаси буюк мудаббир уйғониб кетди ва каравотда ўтириб олди. Ҳаммаёқ жимжит эди, фақат ошхонадан келаётган ҳазин рақс куйи эшикнинг калит соладиган тешигидан кириб турарди.

— Қандай қилиб унутдим-а!— деди жаҳл билан.

Кейин у жилмайди. Чироқни ёқди ва шоша-пиша телеграмма ёзди:

«Черноморск. Зося Синицкаяга. Ҳаётимда адашганим сабабли муҳаббат қанотида Черноморскка парвоз этишга тайёрман, жавобини тез жўнатишг Москва Грандотель Бендер».

У телефон қилиб телеграммани ҳозироқ жўнатишларини талаб қилди.

Зося жавоб бермади. Лирик оҳангда, интизорлик билан юборилган бошқа телеграммаларга ҳам жавоб бўлмади.

XXXIV боб

Ешлик билан ошнолик

Поезд Черноморскка келарди. Биринчи йўловчи пиджагини ечиб, илгакка илди, кейин семиз оёқларини нақ юзи олдигача кўтариб ботинкаларини ечди, сўнг тилли шиппак кийди.

— Япон микадосига қариндош чиқиб қолган воронежлик бир танобчининг ҳангомасини эшитганмисизлар?— деб сўради у элбурутдан ўзи тиржайиб.

Иккинчи ва учинчи йўловчилар унга яқинроқ сурилишди. Тўртинчи йўловчи юқоридаги диванда суратли журналга энсаси қотиб тикилганча, тикандек қизғиш аёл ёпиниб ётарди.

— Наҳотки эшитмаган бўлсангиз! Бир вақтлар бу ҳақда мишмишлар тарқалган эди-ку. У оддий танобчи бўлиб, хотини, бир хонали уйи бор эди, юз йигирма сўм маош оларди. Фамилияси Бигусов. Оддий, хашаки, мен сизга айтсам, гап орамизда қолсини, сурбет одам эди. Бир кун хизматдан қайтиб келса, уйда япон ўтирганмиш, гап орамизда қолсини, яхши костюм, энг сўнги мода бўлмиш илон терисидан ботинка кийиб, кўзойнак тақиб олганмиш. «Фамилиянгиз Бигусовми?»— деб сўрабди япон. «Ҳа»,— дебди Бигусов. «Исму шарифингиз?»— «Фалончи-писмадончи». «Тўғри,— дебди япон,— ундай бўлса, марҳамат қилиб, кўйлагингизни ечсангиз, сизнинг яланғоч гавдангизни кўришим керак». «Бемалол»,— дебди Бигусов, мен сизга айтсам, гап орамизда қолсини, япон унинг гавдасига қарамабди ҳам, таниш доғни кўрибди-ю, унга ташланибди. Бигусовнинг биқинида шундай доғ бор экан, япон унга катта қилиб кўрсатадиган ойнада қарабди, кейин ранги бўздек оқариб: «Табриклайман сизни, гражданин Бигусов, ижозат

этинг, сизга посилка билан хат толширай», — дебди. Турган гапки, хотини посилкани очибди. Посилка ичида, мен сизга айтсам, қипиққа кумылган ўткир япон ханжари ётганмиш. «Қиличнинг нима кераги бор менга?» — дебди тапобчи. «Сиз хатни ўқинг, унда ҳаммаси ёзилган. Сиз самурайсиз», — дебди япон. Шунда Бигусов бўздек оқариб кетибди. Мен сизга айтсам, Воронеж унча катта шаҳар эмас. Гап орамизда қолсину, самурайларга бало борми у ерда? Урни-тагида йўқ гап. Бироқ начёра. Бигусов хатни олиб, ўн тўртта мум муҳрни очиб, уни ўқибди. Биласизми, нималар ёзилган экан унда? Маълум бўлишича, ролпа-роса ўттиз олти йил бурун Воронеж губерниядан бир япон ярим шаҳзода махфий равишда ўтган экан. Албатта гап орамизда қолсину, олий ҳазратлари бир воронежлик қиз билан топишибди, пинҳона фарзанд кўрибди. Қизга уйланмоқчи ҳам бўлган экан, микадо шифрланган телеграмма юбориб, бунга йўл қўймабди. Ярим шаҳзода чор-ночор жўнаб кетибди, қонунсиз туғилган бола қолаверибди. Бу ҳалиги Бигусов экан. Мана, ниҳоят, ярим шаҳзода ошини ошаб, ёшини яшабди, ажали ҳам етибди, лекин, аксига олиб, қонуний фарзанди йўқ экан, меросини кимга қолдиришини билмай, гаранг бўлибди, боз устига машҳур насл беному нишон кетадиган, японлар учун бу оғир мусибат, шу чоқ Бигусов ёдига тушибди. Буни қаранг-а, бошига бахт қуши қўнибди тўсатдан. Ҳозир у Японияда эмиш. Чол оламдан ўтибди. Бигусов ҳозир шаҳзодамиш. Микадога қариндошмиш, яна тагин, гап орамизда қолсину, нақд миллион иен олганмиш. Миллион! Аҳмоқнинг омади келганини қаранг!

— Қани энди ўша миллион менда бўлса! — деди иккинчи йўловчи оёқларини ликиллатиб. — Миллион билан нималар қилиш мумкин эканлигини кўрсатиб қўярдим!

Юқоридаги диванлар оралиғида тўртинчи йўловчининг калласи кўринди. У миллионни нима қилишни аниқ биладиган кишига диққат билан разм солди ва миқ этмай яна журнал билан башарасини тўсди.

— Ҳо, — деди учинчи йўловчи, киши бошига иккитадан сухари солинган темир йўл пакетини йиртиб очар экан. — Пул муомаласида ҳар хил воқеалар учраб туради. Москвалик бир қизнинг Варшавада амакиси ўлибди ва унга миллион сўмлик мерос қолдирибди. Қиз ҳатто

буни билмас ҳам экан. Бироқ у ерда, чет элда, бундан огоҳ бўлишибди, шу билан орадан бир ой ўтгач, Москвада башанг ажнабий пайдо бўлибди. У шоввоз қиз меросдан воқиф бўлишидан аввалроқ унга уйланишга жазм қилибди. Қизнинг эса Москвада ўлчаш ва тортиш палатасида хушрўй қаллиғи бор экан. Қиз уни жонидан ҳам яхши кўраркан, шу ваядан, турган гапки, ажнабийга тегишни хоҳламабди. Аनावи ажнабий эса ҳуши бошидан учиб, унга гулдасталар, конфетлар ва фильдеперс пайпоқлар юбораркан. Маъжум бўлишича, ажнабий шоввоз ўз ихтиёри билан эмас, қизнинг амакиси қолдирган меросдан фойдаланиш мақсадида атайи тузилган акционерлар жамияти номидан келган экан. Жамиятнинг ўн саккиз минг злотих маблағи бор экан. Уларнинг вакили, ажнабий йигит ҳар қандай бўлмасин қизга уйлашиб, уни чет элга олиб кетиши керак экан! Бағоят романтик воқеа! Вакилнинг аҳволини бир кўз олдингизга келтиринг-а! Қанчалик масъулият юкланган унга! У ахир аванс олган, совет қаллиғини айблаб, уни еб кетолмайдик-ку. У ёқда, Варшавада эса иш хуржун! Акционерлар кутишади. Ташвиш чекишади, акцияларнинг қадри тушади. Хуллас, ҳаммаси барбод бўлибди. Қиз ўзининг совет йигитига тегибди. Шу тахлит ҳеч нарсани билмай қолибди.

— Вой аҳмоғ-э!— деди иккинчи йўловчи,— ўша миллион менда бўлгандами?!

У азбаройи жазяваси тутганидан қўшнисининг қўлидаги сухарини тортиб олди-да, жонҳолатда еб қўйди.

Юқоридаги диванда ётган йўловчи ғашни келиб томоқ қирди. Чамаси, гап-сўзлар унинг ухлашига халақит қилаётган эди.

Пастдагилар секинроқ гаплаша бошлашди. Энди йўловчилар бошлари бошларига тегай деб зич ўтиришар ва энтикиб шивирлашарди:

— Яқинда қизил ярим ой халқаро жамияти бир минг тўққиз юз ўн саккизинчи йилда ҳалок бўлган Америка солдати Гарри Ковальчукнинг ворислари қидриляётгани тўғрисида газетада эълон берибди. Мерос миллион эмиш! Рост, миллиондан камроқ экан; лекин процентлари оша бориб, миллионга етибди. Мана, Волиндаги овлоқ қишлоқда...

Юқоридаги диванда қизғиш адёл силкинди. Бендернинг таъби тиррақ бўлди. Вагонлар, пастки, юқориги ди-

ванлар, чайқалишлар, беҳаловат саёҳатлар унинг жонига тегиб кетган эди. Тинч ухлаш учун у осонгина ярим миллион берган бўларди. Бироқ пастдаги шивир-шивир ҳадеганда тинмасди.

— Биласизми, бир жакка қандайдир кампир келиб: «Мен ертўламдан битта кўза топдим, ичида нима борлигидан хабарим йўқ, барака топинглар, бориб ўзларинг бир кўринглар»,—дебди. Жак правлениеси бориб кўзани қараса, ичида ҳинд олтин рупиялари, миллион рудия эмиш...

— Вой аҳмоқ кампир-э! Келиб-келиб айтган одамини қаранг! Менга бермайдими у миллионни, мен...

— Гап орамизда қолсину, пул бўлса бас, ҳамма нарса бўлади.

— Можайск яқинидаги бир ғорда...

Юқоридан жон бераётган одамнинг инграшидек изтиробли инграш эшитилди.

Ҳамсуҳбатлар бир дақиқа саросимага тушиб жим бўлишди, аммо япон шаҳзодасининг, варшавалик қариндошларнинг ёки Америка солдатларининг чўнтагидан сочилаётган ногаҳоний бойликларнинг жозибаси шу қадар кучли эдики, улар яна бир-бирларининг тиззаларидан чангаллаб ғўлдирай бошладилар:

— Хуллас, мурдани очиб, гап орамизда қолсину, у ердан миллион топибдилар...

Эрталаб Остап уйқу орасидан парданинг сурилганини ва:

— Миллион! Биласизми, миллион-а...— деган овозни эшитди.

Бу энди ўтмас пичоқ билан бўғизлаш эди. Буюк мударбир қаҳру ғазаб билан пастга қаради. Бироқ кечаги йўловчилар йўқ эди. Улар тонг-саҳарда Харьковда тушиб қолишган, ғижим тўшаклар, катак-катак дафтарнинг ёғли варақлари, котлет ва нон увоқлари, шунингдек, чизимча уларнинг шу ерда бўлганини кўрсатиб турар эди. Дераза олдида турган янги йўловчи Остапга парвойи фалак қараб қўйди-да, иккита ҳамроҳига қараб гапира бошлади:

— Миллион тонна чўян. Йил охиригача. Комиссия, бирлашма шунча чўянни бера олади, деган хулосага келди. Энг кулгили жойи шундаки, Харьков буни тасдиқлади!

Остап бу гапда ҳеч кулгили нарса пайқамади. Бироқ янги йўловчилар бараварига хахолаб кула бошлашди.

Шу аснода учаловининг резина пальтолари гижирлаб турди. Улар пальтоларини устларидан ечишга ҳам улгурмаган эдилар.

— Хўш, Иван Николаевич, Бубешко нима қияпти?— деб сўради энг ёш йўловчи қизиқсиниб.— Ҳойнаҳой сочини юлаётгандир?

— Йўқ, сочини юлаётгани йўқ. Ҳолига маймунлар ёнғлади. Лекин жуда лўливозлик қилди! Аввалига муштлашмоқчи бўлди... Иван Николаевични биласиз-ку, тутган еридан кесади. Саккиз юз йигирма беш минг тонна берамиз, бир грамм ҳам ортиқ эмас, деб икки оёғини бир этикка тиқиб, туриб олди. Шунда масала жиддий тус олди. Имкониятларни чеклаш... Факт! Қолоқликка интилиш факт! Хато қилганига иқрор бўлса-ку, олам гулистон эди. Э, қаёқда! Иззат-нафси йўл кўярмиди бунга! Ургилдим ундай лўттивоздан! Хато қилдингми, тан ол! У бўлса, ваз-карсон қидиради. Обрўсини сақламоқчи бўлади-да. Бу ёғига машмаша, достоевчилик¹ бошланди: «Бир томондан, бўйнимга оламан, иккинчи томондан, таъкидлайман». Нимасини таъкидлайди, думини тутқазмасликнинг пайдан бўлади-да! Хуллас, Бубешко иккинчи хат ёзишга мажбур бўлди.

Йўловчилар яна кулиб юборишди.

— Лекин у ёқда ҳам инсофга келгани ҳақида ломим деб оғиз очмади, хат ёзгани кетди, ҳар куни биттадан хат жўнатади. Унинг учун: «Эътироф ва инкор» деган бўлим очишмоқчи. Бадкирдорлиги билан боши берк кўчага кириб қолганини унинг ўзи ҳам билади. Лекин ундан чиқишнинг эвини қилолмайди. Охирги гал шу даражага бориб етдики, ҳатто: «Палон-писмадан хато-йимни эътироф этаман, мазкур хатни эса етарли деб ҳисобламайман», деб ёзди.

Остап аллақачон ювингани кетди, янги йўловчилар ҳамон кулгидан тўхтамасдилар. У қайтиб келганда купе супурилган, диванлар туширилган, проводник бир қучоқ чойшаб ва адёлларга иягини тираб чиқиб кетмоқда эди. Елвизакни писанд қилмайдиган ёшлар купенинг деразасини очиб юборишган, купеда шамол гўё яшикка қамалган денгиз тўлқинидек шиддат билан сарсари кезар эди.

Остап ичига миллион сўм жойлашган чамадонини

¹ Рус ёзувчиси Достоевский асарларидаги қаҳрамонларга хос руҳий бевурдлик, кескин ва бир-бирига қарши ички кечинмалар.

сеткага ташлади-да, янги ҳамроҳларига дўстона боқди. Улар зўр иштиёқ билан ҳаш-паш дегунча халқаро вагоннинг ҳаётига кўникиб кетишди,— бот-бот эшик ойнасига қарашар, пружинаси ва федеркантининг пишиқлигини синаш мақсадида диванда сакрашар, сайқал берилган қизил қопламанинг сифатини маъқуллашар, қўнғироқ тугмаларини босишар эди. Уқтин-ўқтин улардан биронтаси бир неча минутга чиқиб кетар, қайтиб келгач, ўртоқлари билан шивирлашар эди. Ниҳоят, эшикда бир қиз кўринди. У устига эркакларнинг бобрис пальтосини кийган, оёғига гимнастикачилар шиппагининг боғичларини қадимги грекларга таҳасиб қилиб тиззасигача ўраб чиққан эди.

— Уртоқлар!— деди у чўрт кесиб.— Чўчқалик-ку бу. Биз ҳам ҳашамдор вагонда кетишни хоҳлаймиз. Биринчи станциядаёқ жой алмашамиз.

Бендернинг ҳамроҳлари чувиллашиб эътироз билдиришди:

— Бақришингиздан фойда йўқ,— деди қиз.— Биз чек ташладик. Бу жой Тарасов, Паровицкий ва менинг чекимга тушди. Қани, учинчи классга бир йўрғалаб қолинглар-чи.

Бўлиб ўтган можародан Остап Черноморскка ёзги завод практикасидан политехникум студентларидан бир группаси қайтиб келаётганини тушунди. Қаттиқ вагонда ҳаммага жой етишмаган, шу боис галма-галдан кетиш шарти билан учта билетни халқаро вагонга олишган эди.

Шу тахлит қиз купеда қолди. Уч курсдоши эса шовла кетса кетсин, обрў кетмасин қабилида иш кўриб, жуфтакни ростлаб қолишди. Уларнинг ўрнини бирпасда Тарасов билан Паровицкий эгаллашди. Фурсатни бой бермай дарҳол диванларда сакрашди, қўнғироқ тугмаларини босишди. Қиз ҳам берилиб, улар билан бирга иргншлади. Орадан ярим соат ҳам ўтмай, купега анави учлик кириб келди. Улар бой беришган ҳашамни қўмсаб келишган эди. Улар кетидан ҳаёли жилмайганча яна иккитаси, сўнг бир мўйловдор йигит келди. Мўйловдорга ҳашамдор вагонда кетиш навбати эртага етарди, унинг эса эртагача сабри чидамасди. Хуллас, уни қийқиришиб кутиб олишди. Шовқин-суронни эшитиб, шу заҳоти ўпкасини қўлтиқлаб проводник етиб келди.

— Нима гап ўзи, граждандар,— деди у дағдаға билан,— ғирт бебошлар тўдаси йиғилибди-ку. Қаттиқ

вагондан келганлар дарров жойига борсин. Йўқса, бошлиққа арз қиламан.

Бебошлар тўдаси эсанкираб қолди.

— Булар меҳмонлар,— деди қиз хафа бўлиб,— бирпас ўтириб кетишади.

— Тартиб-қондага хилоф бу,— деди проводник,— қани, жўнанглар.

Мўйловдор эшик томон тисарилди, шу пайт жанжалга буюк мудаббир аралашди.

— Бу қанақаси, отахон,— деди у проводникка,— йўловчиларни ҳуда-беҳудага жазолайвермаслик керак. Тартиб-қондага бунча ёпишиб олишнинг нима ҳожати бор? Меҳмондўст бўлиш керак. Биласазми, Шарқдагидақа. Юринг, ҳозир сизга ҳаммасини тушунтириб бераман.

Проводник коридорда Остап билан суҳбатлашгач, Шарқона меҳмоннавозликни шундай ёқтириб қолдики, бебошлар тўдасини ҳайдаш эсидан ҳам чиқиб, уларга оғир подстаканникларда тўққиз стакан чой олиб келди. Киши бошига бериладиган сухариларнинг ҳам қолган ҳаммасини келтирди. Буларга ҳатто пул ҳам олмади.

— Бу Шарқ одатига биноан,— деди Остап жамоатга,— ошпазлик секторининг бир ходими айтганидай, меҳмондўстлик таомили шунақа.

Илтифот шунчалик беғараз ва жўнгина қилиндики, ундан бош тортишнинг иложи бўлмади. Сухари пакетлар шариллаб йиртилди, Остап мезбон каби чой узатди, ҳадемай саккизта студент ва бир қиз билан танишиб олди.

— Мени кўпдан бери умумий, тенг ва сирли таълим масаласи қизиқтириб келади,— деб валдиради у хушчақчақ,— яқинда ҳатто бу борада ҳинд ҳаваскор файласуфи билан суҳбатлашдим. Жуда катта олим. Шунинг учун оғзидан чиққан гапни дарров грамофон пластинкасига ёзиб олишади. Чол ўзи эзма, шундай камчилиги бор унинг, шунинг учун саккиз юз вагон пластинка йиғилди, энди улардан тугмалар қилишяпти.

Буюк мудаббир гапни шундай лофдан бошлаб, қўлига сухари олди.

— Бу сухари бир зумдан кейин,— деди у,— ховончага тушади. Мана, тушди ҳам.

Шу таҳлит ҳазил-мутойиба билан улар бирпасда апоқ-чапоқ бўлиб кетдилар. Орадан кўп ўтмай бебошлар тўдаси Остап раҳбарлигида частушка бошлаб юбордилар:

Улуғ Пётр подшоһниң
Йўқдир яқин-йироғи.
Фақат оту илонлар
У шўрликниң ўртоғи.

Кечгача Остап ҳаммасиниң исмини билиб олди, баъзилар билан «сенсираб» гаплаша бошлади. Бирок ёшлар гапирган баъзи гаплариниң у мағзини чақолмасди. Бирдан ўзиниң кўзига ўзи шарти кетиб, парти қолган чол кўриниб кетди, унинг рўнарасида дағал, ростгўй, алам қилар даражада содда, навқирон ёшлар ўтирарди. У йигирма яшарлигида бошқача эди. Йигирмадалингида анча пишиқ ва қув бўлганини эътироф этди. Ушанда у хандон ташлаб кулмасди, кулимсиради. Булар эса баралла кулишади.

«Нега кулади бу кепчик юз ёшлар?— деб ўйлади у тўсатдан зардаси қайнаб.— Улай агар, ҳасад қиляпман уларга».

Гарчи Остап купедагиларниң диққат марказида туриб, сухандонлики боплаб ўрнига қўяётган, атрофдагилар унга яхши муносабатда бўлишаётган бўлса-да, бунда Балагановниң меҳр-муҳаббати, Паниковскийниң қўрқоқларча итоаткорлиги, Козлевичниң вафодорлиги кўринмасди. Студентларда ўзини конференсьедан уступ қўядиган томошабинниң белгилари сезиларди. Томошабин фрак кийган гражданиниң гапларини эшитилади, баъзида кулади, эринибгина чапак чалади. Ниҳоят, уйга кетади. Шу билан конференсьени унутади. Конференсье эса томошадан кейин артистлар клубига келади, котлетга ғамгин тикилганча Рабис бўйича ҳамкасби — оперетта масхарабозига, томошабин мени тушунмайди, ҳукумат қадримга етмайди, деб ҳасрат қилади. Масхарабоз ароқ ичиб, мени ҳам тушунишмайди, деб зорланади. Хўш, нимасига тушунишсин? Аскияларниң сийқаси чиққан, услубларим эски, ўқиб-ўрганишниң вақти ўтган. Ҳаммаси тушунарли, чамаси.

Плани қисқартиришга уринган Бубешко ҳақидаги воқеани иккинчи марта, бу сафар атайлаб, Остапга сўзлаб беришди. У янги дўстлари билан биргаликда Лидия Писаревскаяни ўз купеларига келишга кўндириш учун қаттиқ вагонга борди. Бу ерда у шундай сўзамоллик қилдики, уятчан Лидия ҳашамдор вагонга келди ва умумий ўйин-кулгида иштирок этди, тўсатдан бир-бирлари-

га нисбатан пайдо бўлган ишонч шу қадар кучайдики, буюк мудаббир кечга яқин катта станциянинг перронида эркаклар пальтоси кийган қиз билан айланиб юриб, уни поезд чиқадиган жойдаги семафор олдиғача бошлаб, борди ва ўзи ҳам кутмаган ҳолда, томдан тараша тушгандек, унга дардини айтди.

— Биласизми,— деб уқтирди у,— осмон маликаси — ой шуъла сочарди. Биз тарих музейининг пиллапояларида ўтирардик, шунда мен уни севишимни. ҳис қилдим. Лекин мен шу куни кечқуруноқ йўлга чиқадиган бўлиб қолдим, иш барбод бўлди. Чамаси, у хафа бўлди. Чиндан ҳам хафа бўлди чоғи.

— Сизни командировкага юборишдими?— деб сўради қиз.

— Ҳм. Шунақароқ, йўқ, командировка эмас, зарур иш чиқиб қолди. Энди изтироб чекапман. Улуғвор ва девонавор изтироб чекмоқдаман.

— Бу хавfli эмас,— деди қиз,— битмас-туганмас ғайратингизни меҳнат жабҳасига сарфланг. Мисол учун дарахт арраланг. Ҳозир шундай оқим бор.

Остап шундай қилишга сўз берди, гарчи Зосяни қандай қилиб ёғоч арралашга алиштиришини билмаса ҳам, ўзини анча енгил сездди. Улар сирли қиёфада вагонга қайтишди. Сўнг бир неча бор коридорга чиқиб, барбод бўлган севги ва бу соҳадаги янги оқим ҳақида пичирлаб гаплашишди.

Остап ҳамон купеда улфатларга ёқиш учун ўлиб-тирилди. Охири у бунга мушарраф бўлди, студентлар уни ўз одамлари қаторига қўшдилар. Қўрс Паровицкий кучи борича Остапнинг елкасига тушириб хитоб қилди:

— Бизнинг политехникумга кир. Худо ҳаққи! Етмиш беш сўм стипендия оласан. Роҳат-фароғатда яшайсан. Ошхонамизда ҳар куни гўштлик овқат тайёрлашади. Кейин Уралга, практикага равона бўламыз.

— Мен бир гуманитар олий ўқув юртини тамомлаганман,— деди буюк мудаббир шоша-пиша.

— Ҳозир нима иш қиласан?— деб сўради Паровицкий.

— Шундоқ, молия соҳасида.

— Банкда хизмат қиласанми?

— Йўқ, хизмат қилмайман. Мен миллионерман.

Албатта бу шунчаки кўнгилхуши учун айтилган гап эди, ҳазилга буриб юборса ҳам бўларди, лекин Паровиц-

кий ичаги узилгудек шундай қотиб-қотиб кулдики, буюк мударбирнинг аччиғи чиқиб кетди. Унинг ҳамроҳларини ҳанг-манг қилгиси, уларни қойил қолдиргиси келди.

— Неча миллион пулингиз бор?— деб сўради гимнастикачилар шиппаги кийган қиз уни аскияга чорлаб.

— Бир миллион,— деди Остап кибру ҳаводан ранги ўчиб.

— Оз,— деди мўйловдор.

— Оз, оз,— деб бақришди ҳамма студентлар.

— Менга шуюм етади,— деди Бендер тантанавор.

Сўнг чамадонини олди-да, никелланган илгакларни шиқирлатди ва диванга чамадонидagi пулларни ағдарди. Қоғоз дасталар сирпаниб бир тўп бўлди. Остап улардан бирини қайирган эди, боғичи чирт этиб узилиб кетди.

— Ҳар бир дастада ўн мингдан. Озми сизларга? Бирон-бир майдасиз, нақ миллион. Ҳаммаси рисоладагидек. Имзолар, живир-живир тўрлар. Сув қоғозигача.

Остап ҳамма сукутга чўмганини кўриб, пулларни йиғиштирди-да, чамадонга солди ва уни юк қўйиладиган жойга ташлади. Айни чоқда шундай бир ишора қилдики, ўз кўнглида бу шоҳона қилиқ кўринди. У яна диванга ўтирди ва суянчигига ястанди, оёғини кериб қўйганча, бебошлар тўдасига қаради.

— Мана, кўриб турибсиз, гуманитар фанлар ҳам маҳсулот беради,— деди миллионер шодлигини баҳам кўришга студентларни таклиф қилиб.

Бироқ студентлар индамай ўтиришар, нақш солиб безатилган купедаги ҳар нарсаларни, тугмаларни ва илгакларни томоша қилишарди.

— Худо янглиғ яшайман,— деб давом этди Остап,— ёхуд ярим худо сингари, суриштириб келганда икковиям бир.

Буюк мударбир пича сабр қилиб туриб, безовталаниб қолди, сўнгра дўстона оҳангда хитоб қилди:

— Хўш, нима бўлди сизларга, шайтонлар, қовоқ-тум-шуғинлар осилиб кетди-ку?

— Хўп, мен кетдим,— деди мўйловдор бир оз ўйлаб туриб,— ўзимизнинг вагонга борай-чи, нима гапикин.

Шундай деб у купедан отилиб чиқди.

— Ажойиб, таърифга сўз йўқ,— деди Остап,— бугун эрталаб биз бир-биримизни ҳатто танимасдик ҳам, ҳозир

эса гўё бир-биримизни ўн йилдан бери танийдигандек-миз. Флюидлар¹ таъсир этиятимикин-а?..

— Чойга неча пул тўлашимиз керак,— деб сўради Паровицкий.— Қанча ичдик, ўртоқлар? Тўққиз ёки ўн стакан шекилли? Проводникдан сўраш керак. Ҳозир келаман.

Унинг кетидан яна тўрт киши турди. Улар проводник билан ҳисоб-китоб қилишди. Паровицкийга ёрдам қилмоқчи бўлишди.

— Қўшиқ айтмаймизми, а?— деб таклиф қилди Остап.— Қойилмақомидан. Мисол учун: «Сергей поп, Сергей поп»ни. Хоҳлайсизми? Менинг волгаликларга хос ажойиб овозим бор.

Буюк мудаббир жавоб кутиб ўтирмай, шоша-пиша куйлаб юборди: «Анҳор ёқалаб, Қазанка бўйлаб сузар кўк ўрдак». Нақоратга гал етганда Остап капелмейстерлардек қўлларини силтаб, ер тепинди, бироқ қудратли ҳайқириқ эшитилмади. Фақат уятчан Лидия Писаревскаягина чийиллади: «Сергей поп! Сергей поп!» Бироқ шу заҳоти тутилиб қолди-ю, чопганча чиқиб кетди.

Дўстлик кўз очиб-юмгунча барбод бўлди. Кўп ўтмай, купеда гимнастикачилар шиппаги кийган меҳрибон, ҳамдард қиз қолди.

— Қаёққа қочиб кетишди улар?— деб сўради Остап.

— Ростданам,— деди қиз шивирлаб,— билиб келиш керак.— У чаққон эшик томон отилди. Бироқ бадбахт миллионер уни қўлидан чангаллаб ушлаб олди.

— Мен ҳазиллашдим,— деди у ғўлдираб.— Мен меҳнаткашман. Мен симфоник оркестрнинг дирижёриман!.. Мен лейтенант Шмидтнинг ўғлиман!.. Отам турк фуқароси. Ишонинг менга.

— Қўйворинг!— деб шивирлади қиз.

Буюк мудаббир ёлғиз қолди.

Купе чайқалар ва гижирлар эди. Ичида қошиқлар ликиллаётган бўш стаканлар аста-секин столча четига сурилиб борарди. Эшикда бир қучоқ адёл ва чойшабни няги билан босганча проводник кўринди.

¹ Спиритларнинг бемаъни назариясига кўра, гўё одам танасида бўладиган ва нур сочадиган асабий психик ток.

УНИ УЙ БЕКАЛАРИ, ОҚСОЧЛАР, БЕВАЛАР,
ХАТТО БИР АЕЛ ТИШ ТЕХНИГИ ҲАМ СЕВАРДИ

Черноморскда томлар тарақлар, кўча-кўйда елвизак югурар эди. Шаҳар устига тўсатдан ёнирилган шиддатли шимоли-шарқ шамоли ҳаммасқин алғов-далгов қилиб юборди. Шу ерда қовжираган зараиғ дарахтларининг япроқлари ва парча-пурча трамвай билетлари орасида гўё жон бермоқда эди. Муздек хризантемалар гулчи аёлларнинг идишида сувга чўкиб ётарди. Епиқ квас будкаларининг эшиклари қарсилларди. Қаптарлар ўтган умрига ачинаётгандек: «Умр, умр», деб иола қиларди. Чумчуқлар иссиқ гўнг чўкиб, баданини иситар эди. Черноморскликлар бошларини буқалардек эгиб, шамолга қарши боришарди. Айниқса, пикей нимчалиларга жабр бўлди. Шамол уларнинг бошидан канотъеларини учириб кетар, паркет йўлдан пастга, бульварга чирпирак қилиб думалатар эди. Чоллар ҳаллослаб, аччиқланиб, канотъелари орқасидан югуришарди. Тротуарларда елаётган қуюн чолларни суриб кетар, баъзан улар бош кийимларидан ўзиб кетишар ва фақат майдон ўртасидаги Екатерина аъёнларининг бронза гавдасининг ҳўл оёқларига урилгандагина ўзларига келишарди.

«Антилопа» ўз бекатида кемадек ғижирларди. Агар Козлевичнинг машинаси илгари одамларни завқлантириб ҳайрон қилган бўлса, ҳозир уларнинг раҳмини келтирарди: чап орқа қаноти арқон билан боғлаб қўйилган, олд ойнасининг қарийб ярмисига пансра ўрнатилган, ҳалокат пайтида йўқолган «матчиш»ли резина груша ўрнида никелланган қўнғироқ ипда осилиб турарди. Ҳатто Адам Козлевичнинг ҳалол қўллари тутган руль чамбараги ҳам қийшайиб қолган эди. Тротуарда, «Антилопа» ёнида буюк мудаббир турарди. У бортга тирсагини тираб, луқма ташлади:

— Олдингизда ёлгончи бўлиб қолдим, Адам. Сизга на «изотта-фраскини», на «линкольн», на «бьюнк», на «форд» совға қила оламан. Мен янги машина сотиб ололмайман. Давлат мени харидор деб ҳисобламайди, Мен хусусий шахсман, газетада босилган эълон бўйича фақат «Антилопа»миз сингари шалоқ машинани сотиб олишгина мумкин.

— Э, нималар деяпсиз,— деб эътироз билдирди Козлевич,— менинг «лорен-дитрихим» яхши машина. Қани энди, ишлатилган мой ўтказувчи шланг бўлса, унда ҳар қандай «бьюнклар»ни текинга ҳам олмасдим.

— Шланг олиб келдим сизга,— деди Остап.— Мана сизга, қадрли Адам, транспорт механизацияси қисмидан шу билангина ёрдам беришим мумкин.

Шлангни кўриб Козлевич жуда хурсанд бўлди, уни қўлида узоқ айлантирди, шу ернинг ўзида ўрнатишга тушди. Остап қўнғироқни туртди, у мажлисларда янграйдиган овоз таратди. Остап қизғин гап бошлади:

— Янгилликдан хабарингиз борми, Адам, ҳаво босими ҳар бир гражданига икки юз ўн тўрт кило куч билан таъсир қиларкан.

— Йўғ-э,— деди Козлевич,— нима дегани бу?

— Ие, нима дегани дейсиз-а! Бу илмий-табiiий ҳақиқат. Хуллас, яқиндан бери менга оғир бўлиб қолди. Бир ўйлаб кўринг-а! Икки юз ўн тўрт кило! Кечасию кундузи тегирмон тошидек елкадан босгани босган. Айниқса кечалари ёмон эзади. Уйқумда ҳаловат йўқ. Нима?

— Ҳеч нима, эшитяпман,— деди ҳамдардлик билан Козлевич.

— Аҳволим жуда ёмон, Адам. Ҳаддан ташқари юрагим катта.

«Антилопа» шофёри, «буни қаранг-а, тавба», деб ҳиринглаб қўйди. Остап валдирашда давом этди:

— Кеча кўчада бир кампир ёнимга келиб, примуснинг абадий игнасини олинг, деб таклиф қилди. Биласизми, Адам, мен олмадим. Менга абадий игнанинг кераги йўқ. Мен дунёга устун бўлишни истайман. Мен ўлишни истайман. Менда кўҳна севги аломатлари, иштаҳасизлик, уйқусизлик, шеър тўқиш васвасаси мавжуд. Қулоқ солинг, кеча кечаси электр чироқнинг лопиллашида бемаза бир нарса битдим: «Эсимда ажиб онлар, ҳузуримга келдинг мисоли рўё, пок гўзалликнинг фариштаси гўё». Хўш, яхшими чиндапам? Иқтидорлими? Фақат тонготар чоғидагина охирги сатрларни битиб бўлгач, бу шеърни илгарироқ А. Пушкин ёзганини эслаб қолдим. Классик томондан берилган зарбани қаранг-а! Ростми?

— Йўқ, йўқ, давомини ўқинг,— деди Козлевич ҳамдардлик билдириб.

— Шу алфозда яшаб юрибман,— деди Остап овози.

қалтираб.— Жасадим «Миср» меҳмонхонасида қайд қилинган, руҳим эса карахт, ҳатто у Рио-де-Жанейрони ҳам хоҳламайди. Бу ёқда, дард устига чипқон, дегандек, ҳаво босими бўғади.

— Сиз уникида бўлдингизми?— деб сўради тўғрисўз Козлевич.— Зося Викторовнаникида?

— Нима қиламан у ерда?— деди Остап.— Боришим-га ғурурим йўл қўймайди. Томиримда яничарлар қони жунбишга келди. Мен у таъвияга Москвадан уч юз элик сўмли телеграмма юбордим, бир мирилик ҳам жавоб олмадим. Менга жавоб бермади-я, менга, қайсики, уй бекалари, оқсочлар, бевалар ва ҳатто аёл тиш техниги севадиган кишига. Йўқ, Адам, мен уникига қадамимни босмайман. Хайр!

Буюк мудаббир меҳмонхонага борди, каравот тагидан йиртиқ шиппақлар ёнида ётган миллионли чамадонни тортиб чиқарди. Хийла вақт унга кўзини лўқ қилиб қараб турди, кейин дастасидан ушладиди, кўчага чиқди. Шамол Остапни гирибонидан олиб, Приморск бульварига суриб кетди. Бу ер ҳувиллаб ётарди, ёз бўйи ишқий сўзлар ўйиб ёзилган оқ скамейкаларда ҳеч ким йўқ эди. Тўғри, йўғон мачтали пастак юк кемаси маёқни айланиб ўтиб, ташқари рейдга чиқди.

— Бас, етар, — деди Остап.— Олтин бузоқ менга вафо қилмади. Ким олса, ола қолсин. Кенгликларда жавлон урсин!

У ён-верига аланглади, атрофда ҳеч зот йўқ. Чамадонни шағал устига ташлади.

— Марҳамат,— деди у қора заранг дарахтларга ва оёқларини тапиллатди.

У ҳеч қаёққа қарамай хиёбондан юриб кетди. Аввалига худди сайрга чиққан одамдек шошилмай юрди, кейин тўсатдан қўллари халал берди-ю, уларни орқасига қилиб олди, сўнг тараддудни енгиш учун қадамини илдамлатди. У ўзини мажбур қилиб, муюлишга бурилди, ҳатто хиргойи ҳам қилди. Аммо орадан бир дақиқа ўтгач, орқасига югурди. Чамадон ўша ташлаган ерида ётарди. Бироқ қарши томондан энгашиб, қўлини чўзганча ўрта яшар бир одам чамадон ёнига келарди.

— Ҳов, қаёққа?!— деб қичқирди Остап узоқдан.— Бировларнинг чамадонини олиш қандай бўлишини кўрсатиб қўяман сенга! Бир секунд ҳам қаровсиз қолдириб бўлмайди! Разолат!

Гражданин хафа бўлиб, елкасини қисди-да, нари кетди. Бендер олтин бузоқни олиб, яна имирсилаб йўлга тушди.

«Энди нима қилсамикин?— деб ўйларди у.— Мени маънавий азоблар билан таъминлайдиган бунақа лаънати кўп пулни нимага ишлатсамикин? Ёқиб юборсаммикин-а?»

Буюк мудаббирга бу фикр жуда маъқул бўлди.

«Нақ менинг номеримда камин бор. Уларни каминда ёқаман! Хўп қойил бўлади-да! Клеопатранинг қилмиши! Утга! Дасталарни бирин-кетин ташлайман! Нима қиламан уларни бош оғриғи қилиб?»

Э, йўқ, аҳмоқлик бўлади бу. Пул ёқиш ўтакетган лақ-малик. Ношукурчилик! Нэпманлар овқатига сарф қилишдан бошқа нима ҳам қилардим уларни? Хўп дарди-сар бўлди-ку! Музей мудирини уч юз сўмга Лувр ташкил қилмоқчи, бирон-бир сувчилар коллективи ёки драматург ёзувчилар уюшмаси миллион сўмга очиқ ҳавода лекциялар ўқиладиган томи нишаб, баланд бино қуришлари мумкин. Яничарлар авлоди Остап эса, ҳеч балони уддасидан чиқолмайди. Ана холос, ёлғиз миллионерни гегемон-синф исканжага олди-ку!»

Буюк мудаббир миллионни нима қилишини ўйлаб, хиёбонда оёғи куйган товухдек роса зир югурди, цемент панжарага ўтириб, тўлқин қайтарғич ортида чайқалиб турган кемага жаҳл билан қаради.

«Йўқ, ўт қўйишдан воз кечиш керак. Пул ёқиш — қўрқоқлик, дабдабазлик эмас! Бошқа биронта жозибали нарса ўйлаб толиш керак. Нима бало, радиотехникумда сиртдан ўқийдиганлар учун Балаганов номида стипендия жорий қилсаммикин? Ёки эллик мингга кумуш қошиқ сотиб олиб, улардан Паниковскийнинг от тимсолидаги ҳайкалинини қуйдириб, унинг қабрига ўрнатсаммикин? Ёхуд «Антилопа»ни садаф нақшлар билан безасаммикин? Балки...»

Буюк мудаббир панжарадан сакраб тушди. Унинг хаёлига ажойиб фикр келган эди. У бир сония ҳам ҳаялламай, хиёбонни тарк этди, олд ва ён томондан ураётган шамолнинг сиқувига мардонавор дош бериб, почтаamtга йўл олди.

Бу ерда унинг илтимосига қулоқ осиб, чамадонни чиптага ўраб тиқишди ва чилвир билан крест қилиб боғлашди. Натижада почтаamt ҳар куни минглаб қабул қиладиган ва жўнатадиган оддийгина посылка ҳосил бўл-

ди. Одатда бу тахлит посилкаларда гражданлар қариндош-уруғларига чўчқа мойи, мураббо ёки олмалар жўнатишади.

Остап сиёҳ қалам олди-да, ҳаяжонланиб, уни осмонда силкитди ва сўнг ёзди.

Қимматбаҳо

Молия халқ комиссарига

Москва

Шу билан норғул почта хизматчиси ирғитиб юборган посилка уюлиб ётган бўғчалар, халталар ва яшиқлар устига дўп этиб тушди. Остап квитанцияни чўнтагига тикаётиб, ёқаларига оқ чақмоқлар сурати солинган ялқов чол унинг миллионини бошқа юклар билан барча аравачада қўшни залга олиб кетаётганини кўриб қолди.

— Мажлис давом этади,— деди буюк мудаббир,— бу сафар мажлисда телба-тескари заминдорлар депутати О. Бендер иштирок этмайди.

У қилмишини гоҳ оқлаб, гоҳ бунга ачиниб, яна анча вақт почтаamt дарвозаси тагида турди. Шамол Остапнинг макинтоши тагидан кириб, аъзойи баданини жунжитди. У совқотди. Шунда ўзига иккинчи пўстин олмаганини ўйлаб қолди. Унинг нақ рўпарасида оний фурсатга бир қиз тўхтади. У бошини адил кўтариб почтаamt соатининг милага қаради ва йўлига равона бўлди. Унинг устида кўйлагидай калта ғадир-будур пальто, нопормон берет бор эди. Унг қўли билан шамол тортқилаётган этагини ушлаб олганди. У Зосяни танимасданоқ юраги шиф этиб кетди. Шундан сўнг у бенхтиёр анча орқада қолиб, қизни эргашиб бораверди. Баъзан ўтқинчилар қизни тўсиб йўйишарди, шунда Остап тош йўлга тушиб оларди ва Зосяни ён томондан кузатарди.

Муюлишда Зося атторлик дўкони олдида тўхтади ва эркакларнинг чилвирда силкиниб турган жигарранг пайпоғини кўздан кечира бошлади. Остап уни узоқдан таъқиб қилиб турди.

Тротуарнинг шундоққина четида икки портфелли одам куйиб-пишиб гапиришиб турарди. Иккови демисезон пальто кийган, пальтолари тагидан ёзлик оқ шимлари кўзга ташланар эди.

— «Геркулес»дан хўп вақти ғаниматда кетган эканмиз, Иван Палович,— дерди биттаси портфелини кўкра-

гига босиб,— у ерда ҳозир ур-сур, ваҳшийларча тозалашяпти.

— Бутун шаҳарда дув-дув гап,— деди иккинчиси.

— Кеча Скумбриевични тозалашди,— деди биринчиси ёмби топгандек қувониб. — Ҳузурига кириш ўлимдан қийин эди. Аввалига ҳаммаси маданий бўлди. Скумбриевич таржиман ҳолини шундай келтириб сўзладики, ҳамма унга қарсак чалди. «Мен босқон билан сандон орасида туғилганман»,— деди. Бу билан у ота-боболарим темирчи ўтган, демоқчи бўлди. Шунда йиғилганлардан бири луқма ташлаб қолди-ку: «Шуни айтинг-чи, «Скумбриевич ва ўғли» деган савдо уйи бўларди. Темир буюмлар сотарди, сиз ўша Скумбриевич эмасмисиз?» Шунда у аҳмоқ: «Мен Скумбриевич эмас, ўғлиман», деса бўладими? Биласизми, энди унинг ҳоли нима кечади? Биринчи категория нақ бўйнида.

— Ҳа, ўртоқ Вайнторг, аяшмаяпти. Бугун кимни тозалашди?

— Бугун унутилмас кун! Бугун жиннихонада жон сақлаган Берлаганинг, кейин маълум ва машҳур Полихаевнинг, унинг қонунсиз хотини, ҳеч кимга кун бермайдиган газанда Серна Михайловнанинг шўри қурийдди. Бугун бошланишидан икки соат олдин келаман, йўқса, ичкарига кириб бўлмайди. Ундан ташқари, Бомзе...

Зося йўлга тушди-ю, Остап Адольф Николаевич Бомзенинг бошига қандай иш тушганини билолмади. Очиғи, бу уни безовта ҳам қилмади. Ҳалиги гапданоқ Бомзенинг суроби тўғри бўлганини у тушунган эди. Командор бирпасда қизга етиб олди.

— Зося, мен келдим, бундан кўз юмиб бўлмайди.

Бу гапни ўлгудек тантиқланиб айтди. Қиз ҳуши бошидан учиб, ўзини орқага ташлади, шунда буюк мудаббир бу тахлит гапириб ишни пачава қилганини тушунди. У гап оҳангини ўзгартирди, бидирлаб, кўп гапирди, вазиятдан шикоят қилди, ёшлигим болалик чоқларимда хаёл қилганимдан бошқача ўтди, ҳаёт беаёв ва бемуруват экан.

— Биласизми,— деди у ниҳоят,— ҳар бир кишига, ҳатто у партияли бўлса ҳам, икки юз ўн тўрт кило оғирликда ҳаво босими таъсир қиларкан. Бунини сиз сезмаганмидингиз?

Зося индамади.

Шу аснода улар «Капиталий» киноси ёнидан ўтиб

боришарди. Остап ялт этиб ёзда ўзи ташкил қилган идора томонга қаради. Қаради-ю, оҳиста, «во ажаб»; деб юборди.

Бутун бинони эгаллаган катта лавҳа манаман деб кўзга ташланиб турарди:

ШОХЛАР ВА ТУЁҚЛАР ДАВЛАТ БИРЛАШМАСИ

Ҳар бир деразада ёзув машинкалари ва давлат арбобларининг портретлари кўринар эди. Дарвоза тагида Паниковскийдан ўлса ўлиги ортиқ азамат дастёр жилмайганча турарди. «Қорхона омбори»деган сўзлар ёзилган тахта қоқилган очиқ дарвозадан юқори сифатли шохлар ва туёқлар ортган уч тоннали юк машиналари ичкарига кирмоқда эди. Остап очган қорхонанинг тўғри йўлга тушиб олгани ҳар бир нарсадан кўриниб турарди.

— Мана, гегемон синф бостириб келди-ю,— деди Остап қайғуриб,— ҳатто менинг ҳавойи ғоямдан ҳам ўз мақсади йўлида фойдаланди. Ўзимни эса суриб ташлашди. Зося, эшитяпсизми, мени суриб ташлашди. Мен бахтсизман.

— Ғамбода ошиқ,— деди Зося биринчи марта Остапга ўгирилиб.

— Ҳа,— деди Остап,— мен типик Евгений Онегинман, яъни Совет ҳоқимияти меросдан маҳрум қилган рицарман.

— Э, рицарга бало борми?!

— Аччиғингиз чиқмасин, Зося. Ҳаво босимини этиборга олинг. Назаримда, у бошқа граждандарга қараганда мени ортиқроқ эзаётганга ўхшайди. Бу сизга бўлган севгим боисидандир. Қолаверса, мен касаба союзига аъзо эмасман. Шуниям касри бор бунда.

— Бундан ташқари, шунинг учунки, сиз бошқа граждандардан кўра кўпроқ ёлғон гапиряпсиз.

— Бу ёлғон эмас. Бу физика қонуни. Қим билсин, балки чиндан ҳам ҳеч қандай ҳаво босими йўқдир, хом-хаёлдир?

Зося тўхтади ва қўлидан сур ранг қўлқопини еча бошлади.

— Мен ўттиз учга кирдим,— деди Остап шоша-пиша,— Исо алайҳуссаломнинг ёши. Хўш, шунча яшаб, нима қилдим? Таълимот яратмадим, шогирдларни тўзтиб юбордим, марҳум Паниковскийни тирилтирмадим, фақат сизгина...

— Хўп хайр,— деди Зося,— ошхонага боришим керак.

Буюк мударбир «Черноморск Давлат самовий санъатлар академияси қошидаги ФЗУнинг ўқув-кўрсатув овқат комбинати» деган лавҳани ўқиди-да:

— Мен ҳам овқатланаман, бу академия қошидаги доим тайёр карам шўрвадан ичиб боқай-чи, зора енгил тортсам,— деди.

— Бу ерда овқат фақат касаба союз аъзоларига берилади,— деб огоҳлантирди Зося.

— Унда шундоқ қараб ўтираман.

Улар учта зинадан пастга тушишди. Ўқув-кўрсатув комбинатининг тўрида, ям-яшил пальмалар тагида қора кўз бир йигит овқатлар рўйхатини мағрур кўздан кечирди.

— Перикл!— деб қичқирди Зося узоқдан.— Мен сенга товони икки қаватли пайпоқ сотиб олдим. Танишинг. Бу Фемиди.

— Фемиди,— деди йигит Остапнинг қўлини самимий сиқиб.

— Бендер-Задунайский,— деди қўрслик билан буюк мударбир. У севги тантанасига кечикканини, товони қаватли пайпоқ шунчаки қандайдир сохта ногиронларнинг кооператив артели ишлаб чиқарган маҳсулот эмас, ЗАГС қонунлаштирган бахтли никоҳ рамзи эканлигини дарров тушуниб етган эди.

— Ё тавба! Ҳали сиз Задунайский ҳаммисиз?— деб сўради Зося шодон.

— Ҳа, Задунайский. Ахир сиз ҳам фақат Синицкая эмассиз-ку? Пайпоққа қараб хулоса чиқарганда...

— Мен — Синицкая-Фемидиман.

— Йигирма етти кун бўлди,— деди йигит қўлини ишқалаб.

— Эрингиз менга ёқди,— деди меросдан маҳрум қилинган рицарь.

— Узимгаям ёқади,— деди Зося қизишиб.

Янги келин-куёв қошиқларни баланд кўтариб, бир-бирларига хумор тикилиб, флотча карам шўрва ичишаётганда Остап энсаси қотиб деворларга осиб ташланган маданий плакатларни кўздан кечирди. «Овқат маҳали гапга чалғима. Акс ҳолда, ошқозон меъда суюқлигининг тўғри ажралиб чиқишига халал беради». Бошқаси шеър билан битилган эди: «Мева сувлари бот-бот келтиради

углевод». Ортиқ қиладиган ишн йўқ эди. Кетиш керак эди, лекин аллақасёқдан пайдо бўлган уятчанлик ҳисси бундай қилишига йўл қўймасди.

— Бу флотча карам шўрвада,— деди Остап ўлганининг кушидан,— ҳалокатга учраган кемаларнинг парча-парча бўлаклари сузиб юради.

Эр-хотин Фемидилар сидқидилдан кулишди.

— Сиз хусусан қайси соҳада хизмат қиласиз?— деб сўради Остап йигитдан.

— Мен хусусан темир йўл рассомлари изоколлективнинг секретариман,— деди Фемиди.

Буюк мударбир эран-қаран ўрнидан тура бошлади.

— Э, коллектив вақлиман, деиш! Ўзимам шунақа бўлса керак, деб ўйловдим! Хўп, сизларни гапга чалғитмай қўя қолай. Бу сизларга соғлиқ учун жуда зарур меъда суюқлигининг тўғри ажралиб чиқишига ҳалал беради.

У хайр-маъзурни насия қилиб жўнаб қолди. Столлар ёнидан тўғри юриб, эшик томон кетди.

— Қизини ўғирлашди!— деб тўнғиллади у кўчага чиққач,— шундоққина иссиқ ўрнидан ўғирлаб кетишди. Фемиди Немезиди! Коллектив вакили Фемиди яккахўжа миллионернинг тумшуги тагидан илиб кетди...

Шунда Бендер энди миллиони йўқлигини очиқ-ойдин эслади. Бу фикрни у ўткинчиларни гўё жаҳон рекордини янгилашга уришган сузувчи каби туртиб-суриб, жони борича чопиб бораркан, поёнига етказди.

У шаҳар боғидаги гулҳовузлар устидан сакраб ўтиб борар экан:

— Э, янги ҳаворий Павел бўлмай кет,— дерди шивирлаб.— Бир тийинга зор итвачча! Минг лъънат сендақа хотамтойга! Галварс! Агар посилкани жўнатворган бўлишса, ўзимни осаман! Улдириш керак бундақа толстойчиларни!

Буюк мударбир почтамтнинг кошин полида икки марта сирпаниб кетиб дарча ёнига югуриб келди. Бу ерда ўн-ўн беш чоқли баджаҳл одам фиқ этмай навбат кутиб турарди. Остап ҳовлиқиб келиб дарчага бошини суқмоқчи бўлган эди, навбат бошида турган гражданин асаби қўзиб тирсагини кўтарди-да, бир туртиб келгиндини орқага сурди. Иккинчи гражданин ҳам тирсагини ишга солди, шу билан буюк мударбир дилхоҳ дарчадан яна пича узоқлашди. Хуллас, сурбет қонуний жойи навбатнинг

охирига боргунча одамлар чурқ этмай тирсаклари билан туртаверишди.

— Мен фақат...— деб гап бошлади Остап.

Бироқ у гапини охирига етказмади. Бунинг барибир фойдаси йўқ эди. Тош каби ҳиссиз одамлар қоядек мустаҳкам эди. Аскарлардек жипс саф тортган бу одамларнинг ҳар бири ўз жойини билар, ўзининг кичкина ҳуқуқи йўлида жон беришга тайёр эди.

Остап фақат қирқ беш минутдан кейингина дарчага бошини тиқиб, жон аччиғида посилкасини қайтариб беришларини талаб қила бошлади. Хизматчи пинагини бузмай, Остапга квитанциясини қайтариб, деди:

— Уртоқ, биз посилкани қайтариб бермаймиз.

— Йўғ-э! Нима, жўнатиб юбордингизми?— деди буюк мудаббир ўқиниб.— Уни атиги бир соат олдин топширувдим!

Почтачи қиз ҳалиги гапини такрорлади:

— Уртоқ, биз посилкани қайтариб бермаймиз.

— Ахир, у менинг посилкам-ку,— деди Остап хушмуомалалик билан,— тушуняпсизми, меники. Уни жўнатмоқчи бўлувдим, энди қайтариб олмоқчиман. Биласизми, бир банка мураббо солишни унутибман. Дўлана олмадан. Утиниб сўрайман сиздан. Амаким қаттиқ хафа бўлади. Биласизми...

— Уртоқ, биз посилкани қайтариб бермаймиз.

Остап кўмак истаб ён-берига алаңлади. Орқада барча қоидаларни сув қилиб ичиб юборган, посилкани қайтариб бермасликларини билган баджаҳл одамлар миқ этмай туришарди.

— Шу мураббони солиб юбора қолинг,— деб ғудранди Остап,— дўлана олмадан.

— Уртоқ, мураббони алоҳида посилкада жўната қолинг,— деди хизматчи шаштидан тушиб.— Амакингизга бало ҳам урмайди.

— Сиз амакимни билмайсиз,— деди қизишиб Остап.— Қолаверса, мен ғариб студентман, пулим йўқ. Жамоатчи сифатида сиздан сўрайман.

— Ана қаранг, ўртоқ,— деди хизматчи йиғламсираб,— уни қандай топамиз?! У ерда уч тонна посилка ётибди.

Шу пайт буюк мудаббир зор қақшаб шундай нола қилдики, хизматчининг юрак-бағри эзилиб кетди ва ғариб студентнинг посилкасини қидиргани бошқа залга чиқиб кетди.

Шу асногача мум тишлаб турган одамлар қий-чув кўтаришди. Буюк мудаббирни почта қондаларини билмасликда айблаб, маломат тошлари ёғдира бошлашди. Бир граждanka эса жаҳл устида ҳатто уни чимчилаб олди.

Хизматчи Бендерга унинг чамадончасини итқитар экан, қатъий қилиб деди:

— Иккинчи ҳеч қачон бу ишни қила кўрманг!

— Ҳеч қачон қилмайман!— деб сўз берди командор.— Чин студентлик сўзим.

Шамолда томлар тақиллар, фонарлар чайқалар, соялар ерда липиллар, ёмғир автомобиль чироқлари нурини кесиб ўтар эди.

— Бас шайтон васвасасига учиш!— деди шод-хандон Бендер,— изтироб чекишларга, ўзни гўрга тикишга чек қўйиш керак. Буржуача меҳнат билан яшашга фурсат етди. Ҳайё-хуйт деб Рио-де-Жанейрога жўнаш керак! Плантация сотиб оламану маймун сифатида Балагановни хат орқали чақиртираман. Менинг учун бананлар узиб юрсин!

XXXVI боб

ОЛТИН ЖУН ОРДЕНИ КАВАЛЕРИ

Днестрнинг қамишзор, паст қирғоқларида тунда гаройиб одам юрарди. У баҳайбат, бесўнақай семиз эди. Устидаги қалпоқли брезент чакмон гавдасини сириб турарди. Қамишлар ва кундаков қилинган мева дарахтлари ёнидан гаройиб одам худди ётоқхонада юргандек оёқ учида юриб ўтарди. Аҳён-аҳёнда тўхтаб, хўрсинарди. Шунда чакмон ичида гўё темир буюмлар бир-бирига урилгандек, жараңлаган овоз эшитиларди. Ҳар сафар шундан кейин ҳавода нозик, бағоят ёқимли овоз зингиллаб турарди. Гаройиб кимса ҳўл илдизга қоқилиб йиқилди. У гуп этиб қорни билан тушди. Шунда гўё паркет полга рицарларнинг қалқон, совутлари қулагандек, қаттиқ жараңлаган овоз янгради. Гаройиб кимса қоронғиликка тикилиб, узоқ вақт қимир этмай ётди.

Март туни шовулларди. Дарахтлардан йирик томчилар чилп-чилп томарди.

— Э, ярамас товоқ!— деб шивирлади кимса.

У ўрнидан турди ва то Днестргача эсон-омон етиб олди. Қимса этагини кўтарди-да, қирғоқдан сирпаниб

тушди, эриган музда мувозанатини йўқотиб, гандирак-лаганча Руминия томон югурди.

Буюк мудаббир бутун қиш бўйи тайёргарлик кўрди, Шимолий Америка доллари, олтин соат ва никоҳ узуклари, бриллиант ҳамда бошқа қимматбаҳо буюмлар сотиб олди.

Ҳозир у ўзи билан исмларнинг бош ҳарфи битилган, бургут расми солиниб, эсдалик ёзувлари ўйиб туширилган ўн еттита зилдек портсигар олиб кетмоқда эди:

«Рус-Карпат банки директори ва олиҳиммат Евсей Рудольфович Полифабрикантга кумуш тўйи кунига миннатдор хизматдошларидан».

«Тайний советник М. И. Святотацкийга сенатор ревизиясини тугатгани муносабати билан Черноморск шаҳар маҳкамаси амалдорларидан».

Бироқ: *«Алексеев даҳаси полиция бошлиғи жанобларига миннатдор савдогар яҳудийлар рутбасидан»* деган бағишлов ёзилган портсигар ҳаммасидан ҳам салмоқдор эди. Ёзув тагига ловиллаб ёниб турган тухумсимон юракнинг расми туширилган эди. Юракни найза тешиб ўтганди, бу, турган гапки, савдогар яҳудийлар рутбасининг жаноб полиция бошлиғига бўлган муҳаббатининг рамзи эди.

Чўнтакларига катта ҳалқага ўтказилган болдоқлар, узуклар ва билагузукларни тикқан эди. Елкасидаги уч қатор пишиқ чилвирда йигирма жуфт тилла соат осилиб турарди. Улардан баъзилари чиқиллар, Бендернинг назарида, елкасида қурт-қумурсқа гимирлаётгандек бўлар эди. Буларнинг орасида совға қилинганлари ҳам бор эдики, қопқоғидаги ёзувлар бунга шоҳидлик бериб турарди: *«Суюкли ўғлим Серёженька Кастрাকাга етуклик аттестатига имтиҳонлар топширган куннда».* «Етуклик» сўзи устига тўғнағич билан тирнаб «балогат» деб ёзиб қўйилган эди. Буни, чамаси, ёш Кастраканинг ўзига ўхшаш иккичи оғайнилари ёзишган эди. Остап бемаза сўз ёзилган бу соатни олишга анча қийиқлик қилди, лекин бутун миллионини олтинга сарфлашга астойдил аҳд қилгани боисидан алоҳа уни харид этди.

Хуллас, қиш сермашаққат ўтди, буюк мудаббир атиги тўрт юз минг сўмлик бриллиант топди, валюталардан эса, жумладан, қандайдир шубҳали поляк ва балқон пулларида бор-йўғи эллик минг сўмлик топшишга муваффақ бўлди. Қолган пулга зилдек буюмлар харид қилишга

тўғри келди. Айниқса қорнига тикиб олган олтин товоқ билан юриш қийин бўлди. Товоқ катта, тухумсимон, худди африкалик қабила бошлигининг қалқонига ўхшар, ўзиям нақ йигирма фут келар эди. Командорнинг бақувват гарданини «*Ота-бола ва муқаддас руҳ ҳаққи-хурмати учун*» деган ёзув ёзилган архиерейнинг севимли крестни букиб қўйди. Бу крестни кафедраль соборнинг собиқ иподиакони гражданин Самообложенскийдан сотиб олган эди. Крест тепасида ажойиб лентада Олтин жун ордени — қўйма қўзичоқ осилиб турарди.

— Олтин жун олий жасорат учун берилди,— деб гўлдиради чол.

— Менда худди ўшанақа олий,— деб жавоб берди Остап,— қолаверса, мен қўзичоқни у олтиндан бўлгани учун оляпман.

Бироқ командор тилёғламалик қилаётган эди. Орден унга бир кўришдаёқ ёқиб қолган, шу боис уни ўзида Олтин бузоқ ордени сифатида бутунлай олиб қолишга қарор қилган эди.

Қўрқув ва милтиқ ўқи янграшидан юраги пўкиллаб олдинга интилган Бендер, дарё ўртасига етгач, тўхтади. Тиллалар: товоқ, крест ва билагузуклар елкасидан тоғдек босарди. Соатлар боғланган елкаси қичирди. Чакмонининг этаклари ҳўл бўлиб, зил-замбилдек оғирлашиб кетди, Остап оҳ-воҳ қилиб чакмонини ечиб, муз устига ташлади ва олдинга интилди. Энди унинг устидаги почапўстини ечилди. Бу ҳаддан ташқари катта, ғаройиб, унинг кийим-боши ичида энг қимматлиси эди. Остап буни худди уй тиклаётгандек чертёжларини тайёрлаб, материаллар келтириб тўрт ой ичида тиктирган эди. Пўстини икки тарафлама, астари камёб қора тусли тулки терисидан, авраси денгиз мушугининг ҳақиқий мўйнасидан эди. Еқаси қундуз мўйнасидан эди. Ажойиб пўстин эди! Антиқа бу пўстиннинг шиншилла¹ мўйнасидан қилинган чўнтакларига чўкаётганларни қутқаргани учун медаллари, бўйинга осиб юрадиган крестлар, тиш даволаш техникасининг сўнгги ютуғи — тилла мостлар² қалаштириб ташланган эди. Буюк мудаббирнинг бошида қундуз телпак йилтираб турарди.

¹ Жанубий Америкада яшайдиган симобий ранг мўйнали кемирувчи ҳайвон.

² Сунъий тиглар маҳкамлаб қўйиладиган махсус планка.

Барча бу антиқа ток командорнинг болалик чоғларида орзу қилгани илиқ океан соҳилида, Рио-де-Жанейронинг пальмалари ва фикуслари орасида тараллабедод ҳаёт кечиришига имконият яратиб бериши керак эди.

Кечаси соат учда яничарларнинг ўжар авлоди бегона қирғоққа қадам босди. Бу ер ҳам жимжит, қоронғи эди, бу ерда ҳам баҳор, новдалардан томчилар томарди. Буюк мудаббир мамнун кулди.

— Энди раҳмдил румин боёнлари билан пича расмийчилик бажо қилинган, йўл очиқ. Менимча, чўкканларни қутқаргани учун медалидан икки-учтаси уларнинг чегарадаги зерикарли ҳаётини безаса керак.

У совет томонига ўгирилди ва ёришиб келаётган зулматга денгиз мушуги мўйнаси семиз кўрсатаётган қўлини чўзди-да, дилидагини тўкиб-солди:

— Ҳаммасини форма бўйича қилиш керак. Форма номер беш. Ватан билан хайрлашув. Ҳай, начора, хуш қол, улуғ мамлакат. Мен биринчи ўқувчи бўлишни истамайман. Қулоқ солиш, тиришиш ва хулқ учун баҳо олишни хоҳламайман. Мен хусусий шахсман, силос чуқурлари — траншеялар ва миноралар билан қизиқишим шарт эмас. Мени одамни фариштага ва омонат кассага пул қўювчига айлантиришдек социалистик масала кам қизиқтиради. Аксинча, мени ёлғиз миллионерлар шахсиятига нисбатан яхши муносабатда бўлишдек муҳим масала қизиқтиради.

Шу пайт қуролланган бир неча шарпа келди-ю, форма номер беш бўйича ватан билан видолашиш маросими бўлинди. Бендер қуролли одамлар румин чегарачилари эканини кўриб, ҳурматларини ўрнига қўйиб таъзим қилди ва атайи ёдлаб олган жумлаларини бурро талаффуз этди:

— Траяску Романиа Маре!

У ғира-шира қоронғида кўриниб турган чегарачиларнинг башараларига меҳр билан тикилди. Унга чегарачилар кулимсираётгандек бўлишди.

— Яшасин улуғ Руминия!— деб такрорлади Остап русча.— Мен кекса профессорман, Москва Чекасидан қочиб келяпман! Худо урсин, зўрға уларнинг чангалидан қутулиб чиқдим! Сизнинг сиймоингизда табриклаш учун...

Чегарачилардан бири Остапнинг олдига келди-да, лом-мим демай, унинг бошидан қундуз телпагини олди. Остап бош кийимини олмоқчи бўлиб қўл чўзган эди, че-

гарачи яна чурқ этмай, унинг қўлини орқага силтаб юборди.

— Секинроқ!— деди командор хушфеъллик билан:— Ҳаддингиздан ошманг! Қўлингизни тийинг! Устингиздан Сфатул-Церийга, Катта Хурулданга арз қиламан!

Шу пайт иккинчи чегарачи кўпни кўрган фосиқдек чаққон Остапнинг катта, ғаройиб пўстинининг тугмаларини еча бошлади. Командор юлқинди. Шунда чўнтагидан аёллар билагузуги отилиб чиқди-ю, думалаб кетди.

— Бранзулетка!— деб чинқирди ит тери ёқали калта пальто кийган, дўппайма қуймучида темир тугмалар кўринаётган чегарачи офицер.

— Бранзулетка!— деб қичқиришди қолганлар ҳам Остапга ёпирилиб.

Буюк мудаббир пўстинига ўралашиб қолиб йиқилиб тушди ва шу заҳотиёқ қўйнидан қимматбаҳо товоқни тортиб олаётганларини сизди. У ўрнидан туриб, офицернинг ёввойиларча тиржайиб товоқни қўлида салмоқлаётганини кўрди. Остап ўзининг буюмига ёпишди-ю, уни офицернинг қўлидан тортиб олди. Шундан кейин башарасига тушган зарбдан кўзларидан ўт чиқиб кетди. Воқеа ҳарбийчасига жадал авж олди. Буюк мудаббирга пўстини халал берарди, шу вайдан у душманлари билан хийла вақт чўк тушган кўйи олишди, уларга чўкканларни қутқаргани учун медалларини отди. Кейин ўзини қушдек енгил сезиб, душманларига кетма-кет қақшатқич зарба берди. Сўнгра унинг устидан пўстинни ечиб олганлари маълум бўлди.

Остап ён-берига олазарак қараб, қаттиқ чинқирди:

— Ҳали ҳурмат шуми!

Бир маҳал қараса, дарахтга суяниб олиб, ялтироқ товоқ билан душманларининг бошига қарсиллатиб туширяпти. Яна бир маҳал, унинг бўйнидан Олтин жунини юлиб олмоқчи бўлишяпти, командор отга ўхшаб калласини чайқаяпти. Сўнг бир қараса, «Ота-бола ва муқаддас руҳ ҳаққи-ҳурмати учун» ёзуви ёзилган архиерей крестини баланд кўтариб телбаларча қичқирияпти:

— Меҳнаткаш халқ эксплуататорлари! Ургимчаклар! Капитал малайлари! Газандалар!

Шунда унинг оғзидан пушти ранг сўлак оқарди. Остап ўз миллиони учун гладиатор каби олишди. У усти-

дан душманларини итқитиб ташлаб, ўрнидан турар ва хира кўзлари билан олдинга тикилар эди.

У башараси дабдала бўлган ҳолда муз устида ҳушига келди. Унинг пўстини, ҳар хил ёзувлар битилган портсигарлари, крести, бриллиантлари, миллиони йўқ эди, оёғида бир пой этиги қолганди. Баланд қирғоқда ит тери ёқали офицер пастга, Остапга қараб турарди.

— Лаънати сигуранца!— деб қичқирди Остап яланг оёғини кўтариб.— Текинхўрлар!

Офицер бамайлихотир пистолетини чиқарди ва отишга шай қилиб қўйди. Буюк мударббир суҳбат тугаганини фаҳмлади. Букчайганча, оқсаб совет қирғоғи томон юрди.

Дарё устидан оқиш туман кўтариларди. Бендер муштини очиб, кафтида япасқи мис тугма, кимнингдир бир тутам тикандек қаттиқ қора сочини ва жангда бир мўъжиза билан сақланиб қолган Олтин жун орденини кўрди. Буюк мударббир ўлжаларга ва қолган-қутган бойлигига маъносиз тикилди-да, муз чуқурликларида тайганиб, оғриқдан афти бужмайиб йўлида давом этди.

Давомли ва қудратли тўп зарбидан муз усти лопиллаб кетди. Тўсатдан илиқ шамол эсди. Бендер оёғи тагига қараб, муз устида яшил дарз кетган жойни кўрди. У турган ясси муз чайқалиб кетди-ю, ёни билан сувга шўнғиди.

— Муз кўчди!— деб қичқирди буюк мударббир ваҳимага тушиб.— Муз кўчди, жаноб суд маслаҳатчилари!

У сурилиб бир-биридан ажрзлаётган муз парчалари устига кучи борича сакраб, бундан бир соат олдин калондимоғлик билан хайрлашган мамлакатига ошиқмоқда эди. Салобат билан аста кўтарилаётган туман қамишлар ўсиб ётган паст қирғоқларни намоён этмоқда эди.

Орадан ўн минутлар чамаси ўтгач, совет соҳилига бир пой этик кийган, бош яланг ғалати бир одам чиқди. У ҳеч кимга мурожаат қилмай, овозини баралла қўйиб деди:

— Олқишлашнинг ҳожати йўқ! Мендан граф Монте-Кристо чиқмади. Начора, уй бошқарувчиси бўлишга тўғри келади.

МУНДАРИЖА

Муаллифлардан 3

Биринчи қисм «Антилопа» экипажи

<i>I боб.</i> Паниковский битимни бузгани хусусида	5
<i>II боб.</i> Лейтенант Шмидтнинг ўттиз ўгли	16
<i>III боб.</i> Бензин сиздан, фикр биздан	28
<i>IV боб.</i> Оддий чамадонча	39
<i>V боб.</i> Ер ости салтанати	49
<i>VI боб.</i> «Антилопа-Гну»	55
<i>VII боб.</i> Шон-шухратнинг ҳузурбахш юки	66
<i>VIII боб.</i> Бозор касод	77
<i>IX боб.</i> Яна бозор касод	90

Иккинчи қисм Икки қирриқ

<i>X боб.</i> Ака-ука Қарамазовлардан телеграмма	102
<i>XI боб.</i> Геркулесчилар	106
<i>XII боб.</i> Гомер, Мильтон ва Паниковский	114
<i>XIII боб.</i> Васисуалий Лоханкин ва унинг рус революциясида- ги роли	124
<i>XIV боб.</i> Биринчи учрашув	140
<i>XV боб.</i> Шохлар ва туёқлар	151
<i>XVI боб.</i> Ярбух фюр психоаналитик	162
<i>XVII боб.</i> Адашган ўғил уйига қайтади	174
<i>XVIII боб.</i> Қуруқликда ва денгизда	183
<i>XIX боб.</i> Ҳожатбарор тамға	196
<i>XX боб.</i> Командор тангога ўйнайди	202
<i>XXI боб.</i> «Қузғунлар уяси»нинг тугатилиши	212
<i>XXII боб.</i> Парадга мен қўмондонлик қиламан	218
<i>XXIII боб.</i> Шофёр қалби	226
<i>XXIV боб.</i> Висол онлари	237
<i>XXV боб.</i> Уч йўл	249

Учинчи қисм Бегона

<i>XXVI боб.</i> Имтиёзли поезднинг йўловчиси	258
<i>XXVII боб.</i> «Капитал малайининг киришига рухсат этми?»	268
<i>XXVIII боб.</i> Илҳом тўлғоғи	278

XXIX боб.	Қайнар булоқ	287
XXX боб.	Александр ибн Иванович	298
XXXI боб.	Боғдод	306
XXXII боб.	Улкан имкониятлар қопқаси	312
XXXIII боб.	Ҳинд меҳмон	319
XXXIV боб.	Ешлик билан ошнолик	324
XXXV боб.	Уни уй бекалари, оқсочлар, бевалар, ҳатто бир аёл тиш техниги ҳам севарди	335
XXXVI боб.	Олтин жун ордени кавалери	345

На узбекском языке

Илья Арнольдович Ильф,
Евгений Петрович Петров

ЗОЛОТОЙ ТЕЛЕНОК

Роман

Перевод с издания издательства „Художественная
литература“. Москва, 1976

Редактор Х. Эргашев
Рассом Э. Кигай
Расмлар редактори А. Киза
Техн. редактор Т. Смирнова
Корректор М. Қудратова

ИБ № 502

Босмахонага берилди 6-Х-77 й. Босишга рухсат этилди
7/ХII-77 й. Формати 84×108¹/₃₂. Босма л. 11,0. Шартли босма
л. 18,48. Напир л. 19,31—0,95 вкл. + 0,37 форзац. Тиражи 60000.
Ғафур Ғуллом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, Тош-
кент, Навоий кўчаси, 30. Шартнома № 224 — 75.

Ўзбекистон ССР Министрлар Советининг Нашриётлар, полиг-
рафия ва китоб савдоси ишлари бўйича Давлат комитетининг
1- босмахонасида № 1 қозоғга босилди. Тошкент, Ҳамза кў-
часи, 21. 1978 йил. Заказ № 369. Баҳоси 2 с.